

Natten mellan den 30 och 31 oktober 1998 utbröt en brand i en hyrd festlokal i centrala Göteborg. Brandkatastrofen krävde 63 unga människors liv. Reportrar och fotografer var snabbt på plats, och flera av dem kom att bli professionella ögonvittnen till det trauma som utspelade sig. Den medierapportering som följde väckte frågor om hur sådan här journalistik egentligen kommer till. Hur påverkas rapporteringen när journalisterna själva blir indirekt drabbade och kämpar med att bemästra sina egna krisreaktioner? Hur fungerar olycksplatsen som arbetsplats för oförberedda och chockade journalister? Vilka bemästringsstrategier använder reportrar och för att orka genomföra sitt uppdrag? Och vad kan vi i framtiden lära av erfarenheter från den här typen av händelser?

Avhandlingen är en professionsstudie som kombinerar perspektiv och teori från i huvudsak journalistik och krispsykologi. Det är en studie av en yrkesgrupp med ett professionellt uppdrag i en extrem situation, som ögonvittnen till en katastrof. En viktig del av kunskapsbasen vilar på forskning om tidigare olyckor och katastrofer, i synnerhet studier av reaktioner hos insatspersonal under arbete vid allvarliga händelser.

Undersökningen har genomförts som en fallstudie av brandkatastrofen i Göteborg genom litteraturstudier, innehållsanalys och intervjuer. Reportrar och fotografer vid morgon- och kvällspress har intervjuats om deras upplevelser av olycksplatsen som arbetsplats, deras upplevda krisreaktioner och bemästringsstrategier, samt de beslut och handlingar som låg till grund för medierapporteringen. Dessutom har arbetsledare vid samma tidningar intervjuats om arbetet med att skildra denna ofattbara katastrof.

Liselotte Englund är egen företagare inom journalistik, utbildning och kommunikation. Har tidigare varit verksam som redaktör vid Sveriges Radio och Vetenskapsrådet, samt som universitetslärare och forskningsassistent vid Karlstads universitet.

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INST FÖR JOURNALISTIK OCH MASSKOMMUNIKATION

ISBN 978-91-88212-62-7
ISSN 1101-4652
Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2008

JMG

Liselotte Englund Katastrofens öga

LISELOTTE ENGLUND

KATASTROFENS ÖGA

En studie av journalisters arbete på olycksplats

INSTITUTIONEN FÖR JOURNALISTIK OCH MASSKOMMUNIKATION • GÖTEBORGS UNIVERSITET

JMG

Katastrofens öga

Katastrofens öga

En studie av journalisters arbete på olycksplats

Liselotte Englund

JMG
Institutionen för journalistisk och masskommunikation
Göteborgs universitet

Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen
Institutionen för journalistik och masskommunikation
Göteborgs universitet

© Liselotte Englund
Grafisk form: Anna Eriksson
Omslagsbild: Catrin Grönwall
Tryck: Livréna, Göteborg 2008
ISBN 978-91-88212-62-7
ISSN 1101-4652

INNEHÅLL

FÖRORD 13

1 INLEDNING 17

Professionella ögonvittnen	20
Frontlinjens vittnen	21
Olycksrapportering som journalistisk genre	23
Avhandlingens syfte och frågeställningar	24
Varför just journalister på olycksplats?	24
Personen, professionen och situationen	26
Analysmodell	28
Avhandlingens frågeställningar	30
Reportrar och arbetsledare	32
Denna studie i relation till tidigare forskning	33
Bokens uppläggning	34

2 SITUATIONEN 37

Händelsens art	38
Klassifikation av olyckor och katastrofer	38
Platsen för det inträffade	40
Kontrollerbarhet	41
Stressorer	42
Aktörer och drabbade	43
Kontaktytor och konfrontationer på olycksplatsen	45
Att möta och skildra överlevande	50
När de drabbade är barn och unga	51
Olycksplatsen som arbetsplats	52
Internationella studier om katastrofsituationernas journalistik	53
Skandinavisk forskning om katastrofsituationernas journalistik	53
Studier om brandkatastrofen	55
Lära av historien	58
Sammanfattande slutsatser	59

3 PROFESSIONEN 65

Uppdraget	65
Mediernas och journalisternas funktion i olycksrapporteringen	67
Arbetets organisering	69
Arbetsledning och medarbetarroll	71
Yrkesregler och etik	73

Journalistens moraliska kompass	77
Sammanfattande slutsatser	79
4 PERSONEN	83
Stresskänslighet och sårbarhet	84
Risikfaktorer	85
Motståndskraft	86
Personlighetsdrag	87
Emotionell kompetens och empatisk träffsäkerhet	88
Sammanfattande slutsatser	89
5 REAKTIONEN	91
Stressreaktioner	93
Chock – en normal reaktion på onormal situation	95
Överlevandes erfarenheter av stress- och krisreaktioner	97
Tidigare studier av journalisters stressreaktioner	98
I samspel med stressade ledare	101
Bemästringsstrategier	103
Prestationen –agerande på platsen	105
Sammanfattande slutsatser	107
6 DEN EMPIRISKA STUDIEN	111
Undersökningsmetod	111
Härledning av informanter genom innehållsanalys	112
Undersökningens avgränsning	113
Intervjun som metod	115
Rekonstruerade erfarenheter?	118
Att mötas per telefon – fördelar och nackdelar	118
Fallstudien som metod	120
Forskningsfrågor och intervjuguider	122
Att studera ett yrke	123
Från samtal till text	124
Kunskap som metodvalet genererar	124
Forskningsetiska riktlinjer	125
Närhet och distans	126
Fallet Göteborgsbranden – en bakgrund	127
Mediebevakningen – förloppet	129
Mediebevakningen i press, radio och TV	131
Branden i pressen	132
Branden i radio	134
Branden i TV	135
Konfrontationer på olycksplatsen	138
7 SITUATIONEN: VITTNEN TILL DET FASANSFULLA	145
Händelsen: "Det brinner på Backaplan"	145
En okontrollerbar situation	147
Svårtolkad ovisshet	147
Oförberedelse och andra stressorer vid uttryckning	148
De drabbade: "Det är barn, bara barn"	149

Olycksplatsen som arbetsplats	151
Journalisterna om insatspersonalen: "Vi tog mycket hänsyn till varandra"	151
Journalisterna om samspelet med kolleger	153
Journalister på plats när branden var släckt	154
Situationen: slutsatser	155

8 PROFESSIONEN: RAPPORTERA! **159**

Utryckning till ovisst uppdrag	160
Arbetsfördelning: "En rak nyhetsreporter och en betraktare"	162
Följande dagars rapportering	163
Förekomst av tjänsteinstruktioner: "Det fanns en underförstådd hållning"	163
Katastrofen och ledarskapet: "En väldigt duktig arbetsledare på plats"	165
Professionell skärpa: "Det första jag ser ... det är löpsedelsbilden"	166
Uppdraget: slutsatser	167

9 PROFESSIONEN: BEDÖMNINGAR OCH BESLUT **171**

Redaktionschefens ord: "Detta var ett historiskt beslut"	171
Inflytande från fältet: "Mitt ord vägde tungt i diskussionerna på desken"	173
Professionellt samvete: "Man tänkte ju nästan ... förlåt"	174
Viljan att hjälpa: "Jag ville gärna rädda några liv... och skriva"	174
Att visa eller dölja sin profession	176
Valet att dölja sin yrkesroll: "Jag hade kameran bakom ryggen"	176
Valet att visa sin yrkesroll: "Blocket framme hela tiden"	178
"Man sovrar inte på plats" – eller?	178
Pressetik – att agera och att publicera	180
Yrkesetiska vägval: "No way – den tar vi inte"	181
Publicitetsregel 9: Visa alltid ofren för brott och olyckor största möjliga hänsyn	183
Publicitetsregel 11: Var varsam med bilder	184
Det bortvalda: "Många bilder som jag inte tog"	185
Pressetiska misstag: "Jag tyckte ... att de såg väldigt levande ut"	187
Pressetikens gråzon: "Man ska vara precis på gränsen"	188
Avståndets cynism: "Hänsynen avtar ... med avståndet till händelsen"	189
Nyhetsbilden: "Hundra gånger bättre än ord"	191
Bedömningar och beslut: slutsatser	192

10 PERSONEN: BARA EN MÄNNISKA **199**

Sårbarheten: "Jag måste fixa det här"	199
Akuta krisreaktioner: "Då var jag ju i riktig chock"	201
Personlig berördhet: "Hon fick definitivt inte gå"	202
Bemästring genom tunnelseende: "Jag har aldrig varit så skärpt"	203
Senare reaktioner: "Jag bara såg folk som sprang"	204
På ännu längre sikt: "Till slut känner man sig jävligt sliten"	205
Reaktioner och bemästring: slutsatser	206

11 REFLEXIONEN: BEARBETNING OCH ÅTERHÄMTNING **209**

Psykologisk avlastning	209
Socialt stöd och avlastningssamtal	209
Medarbetarstress – en ledningsfråga	211
Avlastningssamtal efter branden: "Ungefär som att besikta bilen"	213

Vikten av socialt stöd: "Första dagen så tror jag 80 personer ringde"	216
Journalist efter branden: "Allt jag gjorde efteråt kändes ju helt meningslöst"	218
Bearbetning och återhämtning: slutsatser	219

12 REFLEXIONEN: SJÄLVVÄRDERING OCH LÄRANDE 223

Publiceringarna: "Jag hade inte kunnat göra det bättre"	223
Vi och dom: "Jag tycker min tidning var bäst"	224
Konkurrentkritik: "Sånt skulle vi aldrig göra"	226
Sota för andras misstag: "Vi blir kollektivt bedömda"	226
Att belönas för tragik	229
Beredskap och lärande: "Det går inte att förbereda sig"	230
Lära av historien: "Ett mer lågprofilerat sätt än ... före Estonia"	234
Livserfarenheten: "Till och med nyhetsreportrar är vanliga människor"	235
Yrkeserfarenheten: "En yrkesmässig mognad"	237
Den formella utbildningens betydelse	239
Önskas: "En livräddarkurs i bakfickan"	240
Känsloband till överlevande: "Det tog mig två månader att få tag i henne"	241
Självvärdering och lärande: slutsatser	243

13 JOURNALISTEN SOM ÖGONVITTNE 249

Situationen	249
Bevittnande	249
Oförberedelse	250
Okontrollerbarhet	250
Stressorer	250
Samspel och konfrontationer	251
Professionen	251
Allmänintresset och samhällsuppdraget	251
Journalistrollen	252
Arbetsätt	252
Pressetik	253
Bedömningar och beslut	254
Personen	254
Personlighet och sårbarhet	254
Livserfarenhet och identifikation	255
Reaktionen	255
Bemästringsstrategierna	256
Reflexionen	257
Bearbetningen och den psykologiska avlastningen	257
Självvärderingarna	257
Lärandet	258
Frågor som undersökningen genererat	258
Rollkonflikter	258
Medmänniska eller professionell journalist	260
Journalistroller	260
Vittnet	261
Vesslan	261
Murveln	261
Räddande Ängeln	263
Kompetens att skildra en katastrof	264

Den tillräckligt goda förmågan	264
En kompetenssyn på det journalistiska arbetet	266
Personen – faktisk kompetens	267
Personen – formell kompetens	267
Professionen – föreskriven kompetens	268
Reaktionen – bemästringskompetens	268
Prestationen – utnyttjad kompetens	269
Reflexionen – lärande och återkoppling	269
Yrkesnormer för traumajournalistik	270
Lärande på gott och ont	271
EFTERORD	275
ENGLISH SUMMARY	277
REFERENSER	289
BILAGOR	303
BILAGA 1: Exempel på intervjuarguide	303
BILAGA 2: Spelregler för press, radio och TV	307

FÖRORD

Månskensdoktorand.

Jag behöver knappast säga mer.

Eller kanske en liten förklaring? Likt månskensbonden har jag strävat med heltidsjobb på dagen och avhandling på kvällen och helgen. Åtta tusen timmar fördelade över ett decennium. ”Vad driver dig?” har många frågat. Svaret är inte glasklart. Det handlar mest om att har man gett sig in i leken så... Fast det finns ett högre mål och ett större värde. Och det handlar vare sig om titel eller huvudbonad, utan om kunskapstörst. Både drivkraften att själv få veta, och lusten att berätta för andra. I bästa fall också kunna förändra.

Ändå har jag många gånger under färdens gång önskat att denna avhandling förblivit ogjord. I huvudsak av ett skäl, som säkert framgår med all önskvärd tydlighet för läsaren: Studien grundar sig på en fruktansvärd händelse som aldrig borde ha inträffat.

I ärlighetens namn har vägen också varit så mödosam att arbetet ibland varit en hårsman ifrån att bli bränsle i kakelugnen i stället för en bok. Dryga tio års stickstrumpa, och jag har bytt mönster oräkneliga gånger. Men nu när boken ändå föreligger är glädjen naturligtvis mycket stor. Delvis tack vare tre egenskaper jag besitter: envishet, nyfikenhet och arbetslust!

Ett forskningsprojekt på uppdrag av SPF - Styrelsen för Psykologiskt Försvar - möjliggjorde genomförandet av alla intervjuer till avhandlingen. Förtroendefullt stöd från huvudfinansiären Ann-Marie och Gustaf Anders stiftelse för medieforskning har hjälpt mycket, då övrig tid fått finansieras med obetalda fritidstimmar, banklån, lite studielån och något mindre stipendium. Även om arbetet stundom varit tungt, har det också känts som en förmån att få arbeta under en längre tid med detta viktiga ämne. Att bygga kunskap. Ett allt större bibliotek har

brett ut sig i min skivastuga vid Dalälvens strand. Som prostens son sa när han tittade in en dag: ”Det var allt många böcker för en enda bok”.

Med facit i hand är det också med lite extra stolthet jag har visat att den ”enastående” (skönskrivning för ensamstående) tvillingmamman under barnens första tio levnadsår lyckats genomföra projektet. Oftast utan stulen tid från deras fritid efter dagis och skola, men däremot på bekostnad av min egen sömn och det som borde varit min egna sociala sfär. För det mesta har ett annat heltidsjobb parallellt varit inkomstkälla och krävt mitt engagemang. Jag kan inte rekommendera mitt vägval, men å andra sidan kanske visa att avhandlingsskrivande faktiskt är möjligt att genomföra som en professionell och kvalificerad hobby snarare än som ett livsverk på arbetstid.

När det nu blivit klar, boken, hoppas jag att ett rimligt antal personer ska orka sig igenom den. Då skulle den kunna bidra till att fördjupa forskningen inom ämnet samt fortbilda journalister och andra av olyckor och katastrofer berörda parter mot en mer kompetent mediebevakning. Förhoppningsvis också en bättre psykologisk beredskap för dem som frivilligt eller ofrivilligt sänds ut på liknande uppdrag.

Tack

Professor Kent Asp för ovärderlig, distinkt och klarsynt styrelse och struktur i avhandlingens slutfas; Bengt Johans-

son, min handledare, för strävsam rationalitet och ett väl avvägt lugn; Professor Lennart Weibull, för uthålligt förtroende samt mycket inspiration under de första åren; Monica Löfgren-Nilsson, för konstruktiv och klok PM-opposition både inför start och mål; Ingela Wadbring, för glasklar seminariebelysning av sidospår och villovägar; Professor Karl Erik Gustafsson, för de allra bästa forskarkurserna, vänskapligt stöd och skarpögd läsning; Per-Olof Michel, med dr, och forskare i katastrofpsykiatri för värdefull ämnesgranskning. Jan Ove Eriksson, min forna kollega vid Karlstads universitet för uppmuntran att söka forskarutbildningen; Curt Räftegård, statsvetardocent i Karlstad, för en puff i rätt riktning – mot en yrkestudie; Lennart Blomqvist, tidigare prefekt vid samhällsvetenskapliga institutionen på Karlstads universitet, för glada tillrop, kreativa samtal och möjligheten att arbeta med ”katastrofkurser” i Karlstad; Anne-Marie och Gustaf Anders stiftelse för medieforskning, för ert förtroende och ett oumbärligt ekonomiskt bidrag; Örebroforskarna Stig-Arne Nohrstedt och Larsåke Larsson samt Görans Stütz, vid Styrelsen för Psykologiskt Försvär, för givande samarbete i avhandlingens tidiga skede; Professor Gerry Larsson vid Försvarshögskolan, på vars forskarkurs de första katastrofjournalistiska tankarna väcktes; laborator Ann Enander på samma institution i Karlstad, för givande samarbete kring kursen ”Krispsykologi för journalister”; Fil dr Claes Wallenius, för lagom uppkäftiga och mycket kun-

niga kommentarer till avhandlingens grovstruktur; Professor Tom Lundin vid Kunskapscentrum för katastrofpsykiatri i Uppsala, som en viktig inspiratör till fördjupning i det som nu blev mitt avhandlingsämne; Toms kollegor Per-Olof Michel (redan nämnd) och Kerstin Bergh Johannesson - för goda samtal och samarbeten; Anna Eriksson för fint formgiven avhandling och effektivt korrekturarbete, Catrin Grönwall för den stilfulla omslagsbilden; min far "Morfar Bengt" (vår egen Pettson) för rymligt hjärta och massor av tid; Maria, Gunnar och Siv med familjer, för att ni finns!; Anki och Nicke, för kraftgivande vänskap och massor av omtanke; Pernilla, allas vår "Busnilla" för glada stunder du gett barnen och tid du gett till mig

i början av den långa resan; "Barnens Anki", för osjälvisk hjälp och positiv energi under mina spädbarnsår tillika första forskarutbildningsår, Vännen Max, för trofast vänskap, peptalk och outsinlig optimism.

Allra mest MÅNGA KRAMAR till mina solstrålar, barn och bästa vänner Harald och Sofia för kärlek, glädje, klokskap och lust – alla underbara stunder ni ger, och för att ni gjorde det här jobbet till en världslig sak!

Naturligtvis: ett tacksamt tack till er journalister, fotografer och arbetsledare som lät er intervjuas, för era generösa och starkt personliga berättelser och tankar kring det journalistiska arbetet på olycksplatsen, den tragiska oktobernatten 1998.

Dessutom alla övriga kollegor inom både universitets- och medievärlden;
vänner och alla andra icke nämnda men omtänkta;
Mottag mitt hjärtliga Tack!

By Kyrkby i augusti 2008

Liselotte Englund

*

Stora delar av texten har tillkommit till dalapianisten Jan Johanssons lägmält inspirerande toner samt Leif Strands musiksättningar av Karin Boye och Edith Södergran.

1 INLEDNING

Plötsligt står de där, mitt i ett ofattbart kaos. Knappt medvetna om hur de kom dit, ännu mindre tvärsäkra på vad som egentligen hänt. Journalisternas uppgift vid allvarliga oväntade händelser som katastrofer, är att snabbt vara på plats, snabbt bilda sig en uppfattning om läget och snabbt påbörja rapporteringen.

Just tidspressen, identifieringen av situationen och tolkningen av densamma utgör tre viktiga och försvårande faktorer i katastrofjournalistiken. Till denna extrema situation kommer oftast en helt oförberedd person. En reporter eller fotograf som störtat iväg efter ett knapphändigt larm, som i fallet Göteborgsbranden: ”Det brinner på Backaplan”. Budskapet kan innebära allt från en förrådsbrand till en stor katastrof. Inget mänskligt lidande eller ett gigantiskt trauma. Hur det känns att bli vittne till en olycka med många dödsfall och ännu fler skadade, kan ingen på förhand föreställa sig.

Till olycksplatsen kommer en män-

niska som också är journalist. Ung eller äldre, rutinerad eller ”färsk”, mer eller mindre sårbar, bättre eller sämre rustad att möta denna ofattbara händelse.

Fredagen den 30 oktober 1998 satte jag i likhet med många andra svenskar kaffet i vrångstrupen. Lika ofattbart som den där morgonen de sa på radion att Olof Palme var skjuten, lika ofattbar framstod den händelse man nu rapporterade om. Klockan var 07.30 och jag hade just satt på SVT:s Text-TV som meddelande att en brand utbrutit på en privat halloevenfest någonstans i närheten av Backaplan i Göteborg. Flera tiotal döda, massor av skadade. Och stor ovisshet. Kanske är det ännu många fler... Och hur kunde det ske?

Resten av dagen avsatte jag genast till TV-tittande (SVT 1+2 samt TV4) och radiolyssnande (främst P1, eftersom lyssningsort var Lund, som då - före webbradions intåg - inte möjliggjorde lyssning av annan lokalradio

än den egna regionens). Lyssnandet och tittandet skedde i en mix som visade sig ge intressanta tankeställare, lärdomar och forskningsfrågor, vilka jag vill illustrera genom följande summariska intryck från den aktuella morgonen:

Från Text-TV slår jag över till SVT2 där *A-ekonomi* sänds som vanligt och *Rapport Morgon* talar om sanningskommissionens rapport i Sydafrika. Sedan följer ett reportage om arabiska kvinnor – även här med gäster. Under cirka 45 minuter av morgonsändningen sänds endast ordinarie, i förväg planerade inslag. Programledaren upplever jag som neutral eller positiv och jag får ingen känsla av att något tragiskt inträffat i vårt land. Ett exempel på att det tar tid att förstå. Eller möjligen på stora medieorganisationers tröghet. En kort bildsekvens sänds sedan från olycksplatsen, enligt min uppfattning med alltför stora identifieringsmöjligheter av de drabbade. Därefter följer *Sporten* med en glad och käck programledare som behåller den sedvanliga hurtigheten på ett för mig outhärdligt onärvarande sätt. Tänker att en händelse av detta slag rimligen bör sätta sin prägel på hela nyhetsutbudet en sådan här morgon. Både till ton och innehåll.

I radions *P1* utgår den normala programtablån. Kanalen har tur, får jag veta senare. Just denna morgon finns en dubbel personalstyrka för att testa en ny morgontablå. Jag hör lågmälda berörda reportrar, men också intervjuer som går för långt - med människor i chock. I synnerhet en, med en ung pojke, påtagligt ur balans. En präst

som gästar studion säger att han själv är chockad; "*Hur ska jag förhålla mig till dem som behöver mig?*"

I soffan hos *TV4 Morgon* sitter gäster för att uttala sig om det inträffade. "*Jag vet inte ens om min släkting är död*", säger en omtumlad pojke. Klockan 08.20 kommer ett reklamavbrott med "*Låtarna man vill höra en gång till*" - en hurtighet som är svår att le åt i det aktuella ögonblicket. Och frågan väcks; finns någon beredskap för att sätta ut olämpliga reklaminslag i sådana här sammanhang? I ett något senare nyhetsinslag säger räddningstjänstens insatschef att "*man kan aldrig förbereda sig*", och jag tänker; om de som är proffs på olyckor och katastrofer inte kan förbereda sig - hur ska då journalister och fotografer kunna göra det? Men graden av förberedelse borde alltid kunna förbättras. Klockan 10.20 bryter *TV4* brandbevakningen med ett program om jakt. Man har dock ägnat större delen av morgonen åt just brandkatastrofen.

Först klockan 09.40 märker jag att *Rapport Morgon* har anpassat tonen och innehållet i sändningen till det som inträffat i Göteborg. Strax före klockan tio säger programledaren att "*Händelsen har präglat Rapport Morgon (.../ vi ska naturligtvis rapportera mer...*". Jag delar inte uppfattningen att *SVT*-morgonen präglades av händelsen.

TV-bevakningen de första timmarna efter branden har påfallande likheter med hur det såg ut i *TV* efter Estoniakatastrofen. I *SPF*-rapporten "*Estonia i nyheterna*" beskrevs hur

TV2:s *Go´morrn Sverige* visade sina ordinarie inslag mellan *Rapports* nyhetssändningar, på morgonen efter färjekatastrofen, samtidigt som TV4:s *Nyhetsmorgon* helt och hållet handlade om färjekatastrofen. Studiosamtal varvades med nyhetssändningar.

I P1 anpassas innehållet till Göteborgsbranden fram till klockan 11 då *Jobbet* sänder som planerat, med skolan som dagens tema. *Andrum*, något försenat, känns närvarande med lågmält piano och ”unga” meditativa elgitarrer som ”växer”, övergår i kör som sjunger ”låt natten följas av dag”. Sedan trumpet, elgitarr och orgel i ett crescendo för återgång till det lågmälda pianot i inledningen. Av jord är du kommen, och jord ska du åter varda. Födelse, liv och död. Det är min fria tolkning. Och jag får senare veta att den förinspelade *Andrums*sändningen utgick och ersattes av just denna programupplaga, anpassad efter nattens katastrof.

P1 låter *För nöjes skull* utgå till förmån för ett extrainsatt *Studio 1* där Stig Jonsson, prästen som blev känd för sina insatser i samband med bussolyckan i Norge, är gäst. På frågan hur man möter människor som upplevt något så hemskt som det nu inträffade säger han att ”...*sorg behöver omsorg /.../ lyssna, men ge inga färdiga svar*”. Programledaren berättar att lyssnare har ringt in till P1 och tyckt att ”det pratas alldeles för mycket just nu”. Och Stig Jonsson fyller i att ”*Ja, det behövs tystnad och musik*”. Senare i programmet kommer direktrapporter från Hammarkullens kyrka, där en reporter konstaterar att ”*detta påver-*

kar oss alla”. Och jag tycker mig höra hans tunga klump i halsen. Reportern säger också att ”...*folk vill vara i fred, samtidigt finns det ett stort behov av samtal*”.

I *Ekot* sänds klockan 12.30 vad som senare visar sig bli ett omdiskuterat (berömt och kritiserat) inslag; en Eko-reporter lämnar en personlig gripande rapport inifrån den utbrända lokalen. En långsam vandring inåt, bland sönderbrända skor, andra personliga tillhörigheter, alltför trånga fönstergluggar, sot och aska och ångestframkallande syner. Har svårt att bestämma mig för om jag tycker inslaget är väldigt bra eller avskyvärt. Ibland är gränsen hårfin. Bestämmer mig för det första, utifrån känslan att det kanske är händelsen i sig som är avskyvärd snarare än journalistens sätt att beskriva den.

Klockan 13.30 gör jag ett stickprov på Radio Megapol, över min dåvarande bostadsort Lund, och upplever en slags glad ovetskap om tillvaron utanför studios vägg. Med tanke på att brandkatastrofen var en halloweenfest som slutade i tragedi känns det märkligt att höra en uppspelt programledare uppmana lyssnarna att ringa in och tävla om biljetter till ”den stora halloweenfesten”; ”*Det kommer att bli en kul kväll*”.

Den här dagen blev startskottet för mina studier i katastrofjournalistik. Jag undrade: Varför blir det som det blir i medierna en sån här gång? Hur skildrar man en outhärdlig händelse på ett uthärdligt sätt? Hur är det att rapportera från olycksplatsen? Vilka stress- och krisreaktioner drabbar re-

portrar och fotografier som utan förvarning skickas ut till en olycksplats och en ofattbar traumatisk katastrof? I synnerhet de två sista frågorna är utgångspunkter för det som finns att läsa på följande sidor.

Professionella ögonvittnen

Olycks- och katastrofjournalistiken som ämnesområde väcker många frågor. Vilka specifika krav ställs på journalisten i dessa mycket sårbara och krävande situationer? Vad är ett professionellt förhållningssätt i sammanhanget? Och i vilken grad upplever journalister under hård psykisk press att yrkesroll och medmänskliga reaktioner står i konflikt? Om agerandet på en olycksplats sker under inflytande av ett psykiskt trauma – vilka konsekvenser får det för beslut och handlingar som styr journalistens och mediernas rapportering?

Journalister, i likhet med övriga aktörer på en olycksplats, befinner sig i ett slags undantagstillstånd - fysiskt, psykiskt och tidsmässigt. Uppdraget att rapportera från en sådan extrem situation som en katastrof, innebär ofta avvikelser från vissa journalistiska normer.

Den amerikanske journalisten Jeff Alan beskriver i sin bok om ansvarsfull journalistisk praktik, *Responsible Journalism*¹, hur han som ung och oerfaren nybakad High School-student befann sig på Ambassador Hotel i Los Angeles en historisk kväll i juni 1968. Robert Kennedy hade just vunnit ett senatorsval. Alan skulle rap-

portera för två radiostationer, när Robert Kennedy bara några steg framför honom blir skjuten. Åtminstone är det vad Alan upplever där och då. Senatorn låg blodig på golvet, människor skrek. ”Med handspelaren på började jag rapportera”, skriver Jeff Alan²:

Kennedy has been shot- they think Kennedy has been shot. Robert Kennedy has been shot in this room off to the side of the hall. I was near the senator; we heard what appeared to be gun shots from inside his room. It's mass chaos. You heard it as it happened.

[Ethel Kennedy screams, “Let a doctor get to him”] We don't know what has happened, it's mass chaos. Someone else has been shot in the forehead, and she is bleeding badly. Yet another person was shot near Kennedy. It was mass chaos here; we did hear gunshots from the hallway and there are people running everywhere.

Jeff Alan var inte säker på vad han hade sett. Han rapporterade vad han visste, vilket inte var mycket. ”My emotions got in the way; my reporting was fragmented and disjointed”, skriver han. Han beskriver vidare upplevelsen av hur människor ”badade i blod”, och hur han först trodde att de alla blivit skjutna. Senare visade sig många ha blivit skurna av spruckna champagneglas. Jag antog att Kennedy hade blivit skjuten, men visste inte, skriver Jeff Alan. När Alan sprang till mediernas telefondeck var det ovetandes om att han var den första att rapportera om händelsen.

With a phone in each hand I went on air live on two stations at once. /.../ Even though it turned out that Kennedy had indeed been hit, I had no way of knowing at the time. My overzealous reporting could have been inaccurate and irresponsible.

Jeff Alans skildring av natten med Kennedy kunde ha varit beskrivningen av nästan vilken annan olycka eller katastrof som helst. Hans upplevelser visar på ett tydligt sätt utmaningen i att rapportera från en oväntad och chockartad händelse. När det som i Jeff Alans fall handlar om direktsänd medierapportering ställs naturligtvis alldeles särskilda krav på journalisten och journalistiken. Reportern är utlämnad till sitt eget omdöme när möjligheterna till redaktionella avvägningar och tydliga tjänstinstruktioner saknas.

PAN AM-kraschen i Lockerbie, några dagar före julafton 1988, blev en chockupplevelse för många reportrar på plats. Ett amerikanskt forskarlag med journalistikprofessorn Joan Deppa i spetsen studerade händelsen, som präglades av masskaos och hög grad av oklarhet³. Nypensionerade reportern vid *Daily Record* i Glasgow, Fran Ryan, hade just kommit hem från en shoppingtur i Lockerbie när han nåddes av budet om flygkraschen. Ryan kastade sig i bilen och återvände till Lockerbie, där han möttes av ett totalt kaos i en enorm brinnande krater. Plötsligt befann han sig vara i tjänst igen:

Nothing in his long career could have prepared him for this or any of the many sights he would see in the hours ahead. It was as if he had arrived in the middle of a war zone⁴.

Det talas ibland om journalisters "John Wayne-komplex"⁵. Somliga menar att den journalistiska traditionen kräver att "journalists can take it and not

show it", som amerikanska journalistikprofessorerna William Coté och Roger Simpson uttrycker det i boken *Covering Violence*⁶. Kontrasten till detta synsätt på journalisters Stålmannen-karaktärer är det faktum att många reportrar och fotografer som exponeras för starka trauman faktiskt utvecklar sådana krisreaktioner att de bör betraktas som indirekt drabbade av det som hänt. Journalister är i det här fallet precis som andra människor: de kan inte befria sig från mänskliga reaktioner och dess effekter.

Frontlinjens vittnen

De journalister som befinner sig i katastrofens öga; vid krigets frontlinje, på olycksplatsen eller i ett jordbävningsområde framstår ibland som rena vilda västernhjältar. Okrossbara John Wayne-typer med skottsäkra västar och stål i blicken.

Norska korrespondenten Åsne Seierstads rapporter inifrån Kabul under 2002-2003 exemplifierar den sortens journalistik⁷. I en intervju i tidningen *Journalisten* säger hon att "det viktigaste är att vara ögonvittne"⁸. Seierstad säger sig ha gjort klart för sina chefer innan hon åkte till Bagdad att hon ville skriva om vad hon själv upplevde på plats. I en annan artikel säger hon att "som kriskorrespondent omger du dig med ett mentalt pansar och lär dig hantera det du ser strikt yrkesmässigt"⁹. Hon poängterar vidare att det kan vara värre för en människa att komma helt oförberedd och bli ögonvittne till en bilolycka än

att under en längre period rapportera från ett krig. Detta resonemang kan förklara en av flera skillnader mellan krigs- och katastrofrapporteringens villkor.

Sveriges Radios Sofie Ribbing utgör ett annat exempel på ett frontlinjens vittne, som betydligt mer oförberedd än Seierstad sändes ut till en krigszon. Under många år var Ribbing en påtagligt närvarande och engagerad röst i P1:s Studio1. Hon blev hastigt utsänd på det hedrande och meriterande uppdraget att bevaka Bosnienserbernas frammarsch, det fruktansvärda som hänt i Srebrenica. En flygbiljett till Zagreb, ett telefonnummer i Sarajevo, en skottsäker väst, en hjälm, och en ryggsäck. Men utan det viktigaste: ett tydligt uppdrag.

Hemkommen från Sarajevo haglade lovorden och utmärkelserna. Det talades om ovanlig och nyskapande journalistik. Men myntet hade – också denna gång – en baksida:

Sofies historia är en annan. Det handlar om det som hon inte berättade den gången när hon i triumf återvände från Bosnien. Om det hon tryckte undan när hon fick så mycket beröm och priser. Det som gjorde sig påmint några år senare när produktionsraven ökade i radions slimmade värld och hon, som nu hunnit bli småbarnsmamma, skulle bevisa att hon kunde klara även det. Men efter två missfall var utmattningen ett faktum. Då kom frågorna: En journalist mer eller mindre - spelar det nån roll? Vad är en journalists liv och hälsa värd? Var går gränsen för en rimlig arbetsinsats och vem sätter den?¹⁰

Berättelser liknande denna beskrivs i boken *Vad är då en människa i media?*, och de är fler än man kan ana. Inte bara från krig, men också från stora olyckor, katastrofer, politiska uppror. Som lämnar spår och sår hos människan journalisten.

En prisbelönt pressfotograf beskriver en bild han tog på Himmelska fridens torg 1989. En meter bort står en student som stödjer en skadad och blodig kamrat. Med den ena armen håller han kamratens huvud, och med den andra sträcker han upp sin hand och utbrister i ett vrål. Fotografen bröts med sina hågkomster:

”Det är en av mina bästa bilder”, säger han. “Men det är också ett minne som har förföljt mig under lång tid. En av alla händelser som man måste prata om, om och om igen. Det är oerhört viktigt att man pratar av sig”¹¹

Ett av de internationellt värsta exemplen på offerjournalistikens konsekvenser för frontlinjens vittnen, utspelade sig i Afrika. Händelsen beskrivs i *Expressen* - bilagan *Bilder från ett århundrade*¹². Rubriken lyder ”Två offer och en gam, eller två gamar och ett offer?” På ett fält i södra Sudan ligger en utmätad flicka. Bakom henne sitter en hungrig gam. Den prisbelönte krigsfotografen Kevin Carter lyfter kameran och tar sin bild. Sedan scharar han iväg gamen.

Hans roll var klar, i första hand fotograf - inte hjälparbetare. Carters bild spreds världen över och blev en symbol för eländet i Afrika. Flera humanitära organisationer har använt den för att samla in pengar till sin

hjälpverksamhet. Men den grymma bilden startade även en pressetisk debatt. Vem var den verkliga gamen? Krigsfotografens eviga dilemma. Frågan om flickans öde tärde på Carter. När en vän ställde den ständigt återkommande frågan vad han mer gjorde för att hjälpa flickan svarade han uppgivet: - Inget, de fanns i tusental.

Om flickan nådde någon hjälpstation är oklart. För fotografen, som blev alltmer märkt av lidandet han bevittnat under sitt arbete som krigsfotograf, fanns ingen hjälpstation. Bilden tilldelades 1994 års Pulitzerpris - en av världens finaste utmärkelse. Kevin Carter fick sitt internationella genombrott. Två månader senare tog han sitt liv.¹³

Ingen människa kan bedöma sambandet mellan orsak och verkan i den här historien, men den fick journalister och andra runt om i världen att skälva. Och den pressetiska debatten fortsatte.

Också i Sverige finns åtskilliga exempel på prisbelönta bilder av offer. Ibland ställer bilden frågan: Vad gjorde du som fotograf?

Olycksrapportering som journalistisk genre

Olyckor och katastrofer har i alla tider väckt stort intresse hos både allmänhet och medier. Redan de första tidningarna med början under 1500-talet innehöll en hel del stoff av det slaget. Brottslighet och krigshändelser har också alltid haft ett högt läsvärde¹⁴.

I en krönika om den norska tabloid-ident tillika *Aftonbladets* norska like VG - *Verdens Gang* - skriver medie-

forskaren Martin Eide att ”Som andra tabloidtidningar går VG och väntar på de stora katastroferna”¹⁵. En cynisk men möjligen realistisk syn på hur journalistik och nyhetsvärdering fungerar. Det speglar kanske också vilka marknadskrafter som styr framför allt de lösnummerförsålda tidningarna. ”Döden har alltid haft en nyhetsvärde”, skriver professor emeritus, etnologen Nils-Arvid Bringeus i slutrapporten från Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder¹⁶. Redan forna tiders själaringning väckte människors nyfikenhet kring vem som nu lämnat jordelivet. Men dagens massmediala intresse knyter inte an till vanliga enskilda människor utan till olycksdöden, menar Bringeus.

Mediekonsumenten har efter katastrofen behov att få svar på två stora frågor: ”Hur kunde det ske?” och ”Hur stor är risken att det inträffar igen?” Mediegranskningen av makten blir här ofta något fördröjd, även om senare års stora olyckshändelser har resulterat i en granskande journalistik som inleds ”så snart branden har släckts”.

Katastrofjournalistik är inte väsensskild från andra typer av journalistik. Framför allt finns vissa likheter med såväl kriminaljournalistiken som krigsjournalistiken. Det kan bland annat Börje Ahlströms mediastudier av Flinkmorden¹⁷ samt Stig-Arne Nohrstedts, Karin Fogelbergs och Gert Z Nordströms studier av krigsjournalistik¹⁸ vittna om. Men journalistiken i dessa extrema sammanhang avviker också från den journalistiska normen

på flera sätt. Man kan, för att låna Blix och Bech-Karlsens ord, säga att ”problemställningarna tillspetsas och förtätas när en olycka inträffar”¹⁹.

Avhandlingens syfte och frågeställningar

Journalistiska produkter tillkommer nästan alltid under tidspress. I samband med oväntade händelser som olyckor och katastrofer blir såväl tidspressen som den psykiska pressen ännu mer påtaglig. Arbetet sker i pressens: Fokus är på nuet. Då och sedan har mindre betydelse. Detta innebär naturligtvis att granskning, tolkning, beslut och agerande sker under extremt svåra förhållanden. På flera sätt framstår uppdraget som klucket: att på samma gång vara snabb och korrekt, att visa hänsyn och samtidigt undersöka, att lugna respektive varna allmänheten, att granska och kritisera utan att medverka till ryktesspridning²⁰. Det är av stor betydelse för utfallet i medierna – den journalistiska produkten – under vilka omständigheter journalisterna arbetar. Den aktuella situationen, det egna psykiska tillståndet och sårbarheten samt individens yrkeskunnande och uppdrag. Allt tillsammans för stunden påverkat av journalistens egna reaktioner på den aktuella händelsen.

Ursprungligen sökte jag svaret på frågan: Varför blir det som det blir i tidningen efter en katastrof? Frågeställningen ledde till omfattande innehållsstudier innan jag satte igång

med de intervjuer som kom att utgöra undersökningens empiriska bas, och som handlar om olycksplatsen som mediernas arbetsplats .

I avhandlingens undersökning vill jag beskriva de villkor mediernas medarbetare arbetade under på olycksplatsen vid Backaplan i Göteborg i samband med den ödesdigra diskotekbranden 1998, samt att skapa en bild av de reaktioner och handlingsmönster som uppträder i samband med rapportering från och i anslutning till olycksplats. Primärt handlar det alltså om vilka problem journalisten ställs inför på en olycksplats, och hur dessa tacklas. Begreppet journalist omfattar här såväl reportrar och fotografer som deras arbetsledare.

Avhandlingens övergripande syfte är att beskriva och förklara journalisters upplevelser av att arbeta på en olycksplats och deras upplevelser av egna kris- och stressreaktioner. Dessa relateras till tre faktorer som inverkar på arbetsuppgiftens speciella villkor samt hur det journalistiska uppdraget genomförs och med vilka konsekvenser. Det är *personen* – människan journalisten, *professionen* – det journalistiska uppdraget och journalistrollen och *situationen* – den traumatiska händelsen (olyckan eller katastrofen).

Varför just journalister på olycksplats?

Det finns flera tungt vägande skäl att studera just journalister (reportrar, fotografer och arbetsledare) under rap-

portering från en olycka eller katastrof. En faktor är att journalister är den enda yrkesgrupp som kommer till olycksplatsen med ett annat uppdrag än att rädda liv, hjälpa, släcka brand och liknande. Alla ditsända yrkeskategorier utom journalisterna är att betrakta som hjälpare eller insatspersonal. Detta kan ibland göra journalisternas arbete på olycksplatsen kvalfyllt och skuldbelagt²¹.

Journalister är också den enda yrkeskategori på olycksplatsen som saknar träning och utbildning i att möta människor på en olycksplats. Att bli ögonvittne till en pågående katastrof innebär svåra psykologiska påfrestningar, dels genom åsynen av döda och mötet med skadade och chockade människor, dels genom mötet med egna kris- och stressreaktioner. Inför detta tränar hjälpare inom polisväsende, räddningstjänst och akutsjukvård regelbundet. Trots deras regelbundna övningar och deras teoretiska och praktiska kunskaper bjuder varje situation nya utmaningar. För journalister finns ingen motsvarande tradition att öva och förbereda sig för en katastrof. Journalisternas psykologiska kris- och stressreaktioner betraktade i skenet av den aktuella situationen, personliga egenskaper och professionellt uppdrag är ett mycket angeläget men outforskat fält. Dessa reaktioner kan få konsekvenser för journalisten själv, för andra människor på olycksplatsen och för det professionella uppdragets genomförande.

En helt annan utmaning än vad den bevittnande journalisten kan komma

att konfronteras med, står arbetsledaren inför. Inne på redaktionen kan det vara mycket svårt att sätta sig in i vad som utspelar sig på olycksplatsen. Denna distans till händelsen kan å ena sidan hypotetiskt innebära att redaktionsledningen och medarbetarna på redaktionen kan fjärma sig något mer från egna psykologiska reaktioner på det som händer eller just har hänt. En sådan professionell distans kan göra det lättare att hålla isär medmänskliga känslor och professionellt uppdrag, vilken kan öka möjligheten till en mer klarsynt journalistisk bedömning. Å andra sidan kan denna distans hypotetiskt minska den pressetiska känsligheten och öka närgångenheten i rapporteringen till eventuell skada för de inblandade.

Signifikant för olycksrapportering är också att reportrar och fotografer ofta "larmar ut sig själva", vilket innebär att de som kanske enda personal i tjänst just då själva fattar beslut om att åka till platsen. Instruktioner inför uppdraget är därför sällsynta, och informationen knapphändig. Detta skiljer katastrofjournalistiken från mycket annan journalistik, där möjligheten till förhandsresearch är bättre.

Att studera reportrar, fotografer och redaktionsledare som skilda journalistkategorier motiveras utöver det ovan nämnda av skilda arbetsvillkor för reportrar och fotografer. Medan fotografen kommer till platsen med fullt synlig yrkesroll (kameran framme) kan reportern välja att figurera mer diskret. Den fotograferande journalisten kan av de direkt drabbade på

olycksplatsen framstå som provocerande i sitt ärende att ta bilder av det pågående traumat. Reporterns samtalande roll är mindre provokativ, men inte självklart enklare. Bilder kan tas på viss distans, medan ett samtal förutsätter direktkontakt.

Generellt är yrkesstudier av arbete under stress och psykisk press intressanta eftersom dessa situationer ställer många frågor på sin spets. Vardagens professionella problem förtätas och frågeställningarna tillspetsas. Yrkesrollen och pressetikern prövas utifrån mycket speciella situationella förhållanden. I samband med en stor olycka eller katastrof ökar tidspressen, i vissa fall till att bli närmast ”radioliknande”, när tidningsreportrar på plats ringer in sina ögonvittnesskildringar till tidningen. Med den utveckling av webben som skett – vilket dock ligger utanför denna undersökning – har de tryckta mediernas snabbhet ökat till något som liknar etermedievillkor. Med detta riskerar också etiken försämrats. Kombinationen av tidspress och psykisk press är intressant att studera, både vad gäller reportrar på plats och arbetsledare på redaktionerna. En viktig faktor att belysa är hur de avvägningar som görs, och beslut som fattas, påverkas av dessa pressade villkor.

Den situation som råder på en olycksplats ställer stora krav på alla närvarande professioner. Så även journalister. Situationens karaktär kan variera oerhört mellan olika olyckor och olika katastrofer. I olika hög grad bevittnar journalister traumat. Vid Göteborgsbranden och ter-

rorattackerna 11 september 2001 var det ett flertal journalister som med egna ögon såg den pågående katastrofen. Andra gånger, som vid tsunamin i Sydostasien, anländer journalisterna till ett kaos men efter att katastrofens akuta fas klingat av. Det innebär andra förutsättningar psykologiskt och professionellt. Ytterligare en typ av omständighet är olyckor på otillgängliga platser, som Estoniakatastrofen ute till havs, där journalisterna inte bevittnar olycksplatsen, vare sig under eller efter den akuta fasen. Här ställs det ytterligare andra krav på identifiering av situationen och god tolkningsförmåga. Även olyckans geografiska utbredning spelar roll för möjligheten att genomföra det journalistiska arbetet. Är området begränsat till ett stadskvarter eller utsträckt över en halv nation? Ytterligare situationella faktorer är hur många och vilka kategorier människor som är drabbade. Är det barn, vuxna, äldre? En eller flera nationaliteter? Och hur pass klart är det vad som egentligen har hänt, respektive hur mycket lämnas till journalistens tolkningsförmåga?

Personen, professionen och situationen

Journalisters upplevelser och stressreaktioner relateras till tre faktorer som inverkar på arbetsuppgiftens genomförande. Det är *personen* – människan journalisten, *professionen* – det journalistiska uppdraget och journalistrollen och *situationen* – den traumatiska händelsen (olyckan eller katastrofen).

Den aktuella situationen (i min undersökning) är så att säga en konstant, men till denna situation kommer olika människor i olika yrkesroller. I detta fall människor som är reportrar och fotografer. Studien syftar till att belysa och förklara spänningen mellan journalist och medmänniska, mellan uppdrag och den medmänskliga viljan att hjälpa, mellan empati och pressetik, mellan nyhetsjakt och undrandragande.

Man skulle också kunna säga att det handlar om tre möten eller konfrontationer: Mötet med situationen ("Vad har hänt?"), identifiering av situationen), mötet med den egna personen/jaget ("Hur ska jag hantera det här?", med avseende på egna krisreaktioner och bemästring av dessa) samt mötet med det professionella uppdraget ("Hur ska jag skildra det här?", bland annat med avseende på pressetik). Allt detta under de mycket speciella villkor som råder.

Journalistens första uppgift vid ankomst till olycksplatsen är att identifiera situationen. Ibland med hjälp av knapphändig information som inkommit till redaktionen eller via ett SOS-larm. Andra gånger med något vidare kännedom av vad som inträffat. I båda fallen lämnas både reportern och fotografen till att i mycket stor utsträckning själv tolka och bedöma situationen på plats. För arbetsledarna inne på redaktionerna ställs extra stora krav på både lyhördhet och beslutsförmåga i kombination med empati och professionalitet under stor tidspress. En utmaning.

Det professionella uppdraget att jour-

nalistiskt rapportera från en katastrof kan sägas vara styrt av faktorer på tre nivåer. För det första mediernas roll i samhället som granskare och förmedlare av nyheter och information. I en katastrofsituationen får medierna mer än annars utöver den kritiskt granskande funktionen också en slags informationsfunktion. Myndigheter kan använda medierna som informationsförmedlare av kontaktvägar till samhällets institutioner för stöd och hjälp till drabbade. Men i samhällsuppdraget ligger också medborgarnas rätt till information om vad som har hänt. För det andra drivs journalisten av ett redaktionellt uppdrag där nyhetsvärdering, löpsedlar och lösnúmerförsäljning (ekonomiska faktorer) har betydelse för på vilket sätt händelsen beskrivs. För det tredje kan man hypotetiskt tänka sig att journalisten i stor utsträckning är sin egen uppdragsgivare, till exempel vid ett nattligt larm om en stor olycka eller katastrof, men där uppdraget sker i samspel – och ibland i konflikt – med kollegor och arbetsledning. Här kommer avvägningar in i bilden som har att göra med balansgången mellan närvaron som yrkesperson och privatperson. Hur mycket ska jag skriva och hur mycket ska jag hjälpa (om alls)?

Hur en enskild person kommer att reagera vid ankomst till en olycksplats, och av ett fortsatt bevittnande där, är svårt att förutsäga. Lika svårt är det att förutse hur varje enskild människa bemästrar dessa sina reaktioner, och på vilka grunder. Helt klart är att den så kallade "individuella sårbarheten" (som beskrivs närmare i kapitel 4) är

av stor betydelse. Sårbarheten är summan av arv och miljö, liv och hälsa, vilket sammantaget inverkar på våra sätt att bemöta och bemästra olika typer av kriser. Tidigare erfarenheter och studier visar på skillnader beträffande kön, livserfarenhet, tidigare yrkeserfarenhet samt vilken typ av medium journalisten företräder²². Omsatt i termer av praktisk visdom är jag intresserad av frågan vilka problem som personen journalisten står inför i situationen på en olycksplats och vilka konsekvenser reaktionen får för hur han eller hon tacklar dessa problem. I kombination med olika typer av situationer triggas olika delar i vårt psyke och känsloliv. Är de drabbade barn eller vuxna, är katastrofen en brand, ett terrordåd eller en naturkatastrof? Förloppet kontrollerbart eller okontrollerbart? En naturkatastrof väcker kanske inte samma känslor av vrede som till exempel en anlagd brand.

Människan journalisten är en person, som kan reagera och agera vitt skilt i skilda situationer. Det journalistiska uppdraget har vissa grundläggande principer, vilka kan komma att modifieras i extrema situationer. Exempelvis kan vissa pressetiska regler plötsligt framstå som ogenomförbara, eller journalistiska normer som inadekvata. En situation är aldrig den andra lik. Erfarenheter och lärdomar kan dras ifrån varje händelse, men även den mest rutinerade reportern eller fotografen kan drabbas av både handlingsförlamning och hyperaktivitet, både uppvisa professionalitet och göra grova övertramp. Den hypotetiska frågan ”Vem är bäst lämpad att

skildra en katastrof?” är i stort sett omöjlig att svara på. Dessutom har en redaktionsledare sällan möjlighet att välja vilken medarbetare som ska ”rycka ut”. När larmet går avgör slumpen vem eller vilka som råkar vara i tjänst. Dock kan kunskaper om alla dessa medverkande faktorer möjligen göra katastrofreporteringen något lättare att organisera och genomföra.

Analysmodell

Vilka faktorer påverkar journalistens sätt att reagera? Studier av journalistens egna reaktioner är av stor vikt för att kunna förstå varför ’yrkespersonen’ journalisten reagerar och handlar som han/hon gör. Dels utifrån en syn på journalisten som ”indirekt drabbad” av händelsen, dels för att förstå arbetsvillkoren bakom de publiceringar som uppdraget leder till. Kognitiva, emotionella, beteendemässiga, fysiska reaktioner samt bemästringsstrategier och handlingar står här i fokus. Hur journalisten ’tänker, känner och gör’. I sammanhanget har också den redaktionella arbetsledningen bedömts vara en viktig informantkategori, dels i egenskap av ledare, dels i deras egenskap som journalister i arbete inne på redaktionen (i relation till reportrarna och fotograferna på plats). En kärnfråga är vilka konsekvenser journalisternas reaktioner får för deras beslut och handlingar på olycksplatsen samt de publiceringar som blir resultatet av deras rapportering.

Tre faktorer antas ha betydelse för hur journalisten reagerar på olycksplatsen.

För det första den extrema *situationen*; en stor olycka eller katastrof som reportrar och fotografer kommer till för att skildra, som de bevittnar och reagerar på. Detta är en extrem arbetssituation för en journalist som avviker från normen på flera sätt, men som samtidigt kan utgöra ett extremt tydligt exempel på nyhetsjournalistikens mekanismer och problemställningar.

För det andra *professionen*, det vill säga yrkespersonen journalisten, i relation till den journalistiska yrkesrollen, uppdraget, pressetikern med mera.

För det tredje *personen* – 'människan' journalisten. Vilken person är det som ställs inför detta uppdrag? Egenskaper som personlighet, sårbarhet, stresskänslighet/-tolerans och bemästringsförmåga hör till de faktorer som kan visa sig vara av stor vikt för hur personen hanterar situationen.

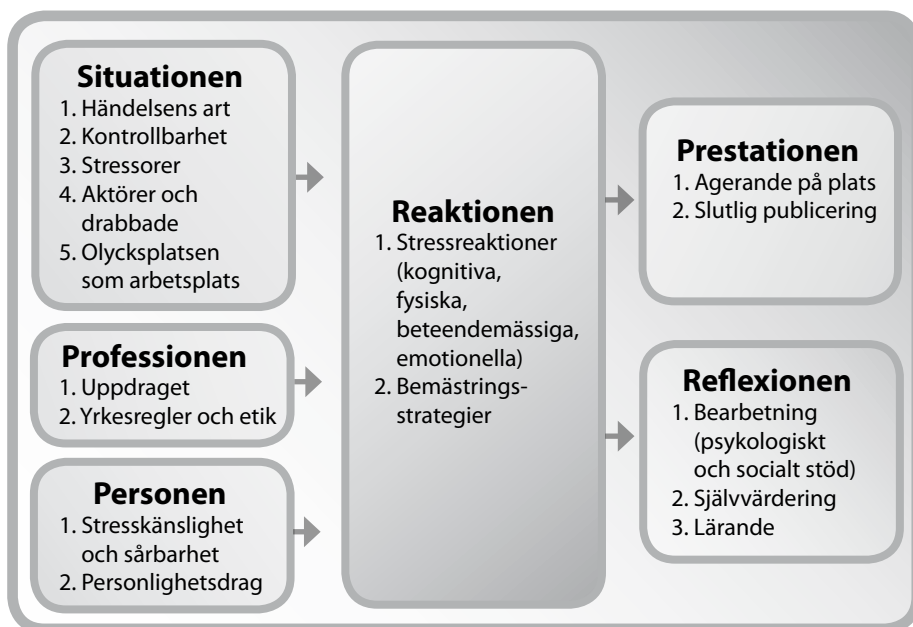
En faktor som också studeras är *reflexionen* efter uppdragets genomförande. Hit hör journalisternas behov av bearbetning och i förekommande fall psykologisk avlastning. Deras självvärderingar av den egna rapporteringen (*prestationen*) och av kollegornas, inom tidningen och i andra medier. Lärandet är en för framtiden viktig aspekt. Hypotetiskt kan dessa personliga och kollektiva bearbetningar, självvärderingar och lärandeprocesser ha effekter på framtida medierapportering från olycksplatser och katastrofområden. Också här har

arbetsledarna på redaktionerna ett stort ansvar i att stötta den enskilde reportern eller fotografen under och direkt efter genomfört uppdrag. Dessutom är det en ledarskapsfråga att vidareförmedla erfarenheter från händelser av Göteborgsbrandens art.

Utgångspunkten i studien är människan och yrkespersonen journalisten. Personen är satt att utföra ett uppdrag i en specifik situation, nämligen på en olycksplats. I fokus för undersökningens intresse är personens reaktioner på den potentiellt traumatiska upplevelse som bevittnandet av en pågående katastrof innebär. Hur individen journalisten reagerar på denna situation påverkas av händelsens art och personliga egenskaper. Dessutom har individen att hantera de yrkesuppdrag och regelverk som rapporteringen innebär. Spänningar uppstår mellan privatpersonens vilja och behov (till exempel att hjälpa eller fly), och yrkespersonens drivkraft och krav att rapportera.

Fokus i analysen ligger på den egna reaktionen, kopplat till situationen, professionen och personen under katastrofens akuta fas. Som en följd av detta diskuteras också de reflexioner som görs av den enskilda journalisten tiden efter händelsen. Dessa reflexioner och självvärderingar kan delvis tjäna som journalisternas spegelbilder av händelsen, uppdraget, och de egna psykologiska reaktionerna.

I analysmodellen visas även faktorn "prestationen", det vill säga resultatet av arbetet. Trots att "prestationen" bara diskuteras i form av självvärderingar, är det viktigt att ha med denna

Figur 1. Faktorer som påverkar journalisters arbete vid allvarliga händelser (som olyckor och katastrofer) - en analysmodell

aspekt med i en analysmodell. Det journalistiska arbetet syftar ju hela tiden till en prestation, även om jag inte har studerat den slutliga publiceringen i form av bilder och texter i pressen. Agerandet på olycksplatsen är en viktig men icke publicerad del av den journalistiska prestationen.

Avhandlingens frågeställningar

Att studera journalisters arbete på och i anslutning till en olycksplats kräver att en rad frågor ställs, men också att många väljs bort. Jag har här valt att göra en studie av ett fall, där människan journalisten (personen), det journalistiska uppdraget (professionen) och händelsens art (situationen) står

i centrum. Spänningar och konflikter som uppstår mellan dessa tre faktorer sätts i relation till de krisreaktioner som arbetssituationen i samband med katastrofrapporteringen från en olycksplats utlöser (reaktionen). Hur rör sig journalister i detta spänningsfält?

Till olycksplatsen kommer journalisten med sitt uppdrag, både som yrkesperson och som människa med personliga egenskaper såsom olika grad av sårbarhet. På olycksplatsen upplever och bevittnar journalisten ett pågående trauma. Han eller hon reagerar bland annat psykiskt och emotionellt på händelsen, samt bemästrar i olika grad och på olika sätt dessa reaktioner. Journalisten hanterar situationen på sitt individuella sätt, och

agerar med utgångspunkt i allt det nämnda. Efter rapporteringsuppdraget bearbetar journalisten händelsen, utvärderar sin journalistiska insats, och det sker ett lärande både för egen del och genom återkoppling till redaktionskollegor och kollegor inom andra medier.

Avhandlingen avser att belysa hur de enskilda journalisternas **reaktioner** och **prestationer** på katastrofplatsen påverkas av:

1. Situationen

Vad betyder händelsens art (avseende olyckstyp, utbredning, tid, plats, kategori drabbade och samspelande aktörer) för hur reportrar och fotografer reagerar på situationen?

Hur upplever de situationens grad av kontrollerbarhet, stressorer på olycksplatsen, samspelet med övriga aktörer samt upplevelser i stort av olycksplatsen som arbetsplats?

2. Professionen

Hur beskriver reportrar och fotografer att de påverkas av sina uppdrag och kravställare på olycksplatsen – samhällsuppdraget, regelverket och yrkesrollen – det vill säga deras sätt att hantera kravställare, normer och regler under denna extrema situation?

Hur påverkas arbetssituationen och uppdraget av journalisternas kris- och stressreaktioner, och hur beskrivs konflikten mellan privatperson och yrkesperson?

3. Personen

Hur beskriver reportrarna och foto-

graferna betydelsen av personliga egenskaper som personlighet, sårbarhet, livserfarenhet, stresskänslighet, bemästringsförmåga och livserfarenhet för hur de som professionella privatpersoner fungerar och agerar vid rapportering från en katastrof?

Hur beskriver journalisterna att de reagerar under arbete på olycksplatsen, avseende kognitiva reaktioner, emotionella reaktioner, fysiska reaktioner, bemästringsstrategier (coping)?

Utöver analysen av vilka faktorer som påverkat det journalistiska arbetet på katastrofplatsen kommer jag också att ta upp frågeställningar kring den fas som inträder efter slutförd rapportering. Min utgångspunkt är att **reflexionen** påverkas av prestationen och reaktionerna på katastrofplatsen. Jag antar vidare att reaktionerna och prestationen påverkar det arbete och de processer som inträder efter arbetet slutförande.

Journalisterna beskriver sina krisreaktioner och sina upplevda prestationer i förhållande till situationen, professionen och personen. Till *reflexionen* hör reportrarnas och fotografernas behov av krisstöd efter genomfört uppdrag (samt hur detta genomförs och hanteras i förekommande fall); de självvärderar sina egna och kollegornas arbete och beskriver hur återkoppling och bearbetning genererar internt och externt lärande samt resonerar kring effekter på framtida bevakning.

Reportrar och arbetsledare

Även om reportrarna och fotograferna på plats står i fokus för undersökningen, utgör också arbetsledarna en viktig kategori genom den redaktionella chefens möjlighet till ”sista ord” och ”order”, vilket i slutändan påverkar resultatet av rapporteringen.

Sekundärt har, som tidigare framgått av analysmodellen och frågeställningarna, också frågor ställts om den närmaste tiden efter rapporteringsuppdraget. Här belyses teman som journalisternas behov av psykologisk avlastning och i förekommande fall genomförda samtal, samt självvärderingar och lärandeprocesser.

Vid en stor olycka eller katastrof som inträffar nattetid är redaktionernas bemanning begränsad. I fallet Göteborgsbranden var det många reportrar och fotografer som kom igång långt tidigare än sina chefer. Rollerna för journalister på plats respektive journalister och arbetsledare på redaktionerna (i Göteborg och Stockholm) skiljer sig förstås en hel del åt. Likaså arbetsvillkoren för de journalister som kommer till olycksplatsen efter att branden är släckt och området tömt på människor, jämfört med dem som bevittnat händelsen några timmar tidigare.

Till gemensamma frågor hör synen på uppdraget, reaktioner på händelsen och bemästring av dessa, tidigare erfarenheter, beslut samt etiska och andra överväganden. Det som skiljer dessa båda kategorier åt är att journalisterna på plats bevittnar händelsen, och att de ställs inför konflikten i att

vara där både som yrkesperson och medmänniska, vilket inte ”drabbar” journalisterna inne på redaktionen i samma utsträckning.

För att kunna dra vidare slutsatser av vad rapporteringen innebär på lite längre sikt ställs också frågor om behovet av psykologisk avlastning efter genomfört uppdrag. Här kan cheferna ställas inför det faktum att de i egenskap av arbetsledare ska erbjuda medarbetarna psykologiskt stöd, samtidigt som de själva också kan vara i behov av detsamma. Här frågas också efter självvärderingar av den egna rapporteringen, den egna tidningens sammanlagda rapportering samt hur man upplever att medier i allmänhet skildrade Göteborgsbranden. Både journalister på fältet och deras chefer redogör för sina upplevelser av hur de – både individuellt och kollektivt – kan lära sig av det enskilda fallet för att vara bättre rustade inför liknande uppdrag i framtiden.

I korthet: Händelsen på Backaplan i Göteborg visade sig vara en katastrof med ovanligt många obehagliga ingredienser. Den omfattade barn och unga, var en chockartad upplevelse och stor tragedi. De första fotograferna och journalisterna blev själva ögonvittnen till en pågående katastrof där unga människor omkom i ett eldhav inför deras syn. Hur hanterade journalisterna situationen och hur var förutsättningarna för en korrekt och samtidigt hänsynsfull journalistik?

Denna studie i relation till tidigare forskning

Det aktuella forskningsläget inom katastrofer och krisreaktioner är att det på många områden är mycket väl täckt och frekvent studerat. På andra områden har vetenskapliga studier hittills varit mer sällsynta, vilket motiverat min avhandlings undersökning.

Som kommer att framgå i följande kapitel finns mycket kunskap om räddningsarbete och myndighetsarbete i samband med katastrofer och olyckor. Likaså har krisreaktioner hos både överlevande och insatspersonal varit föremål för mycket forskning, såväl nationellt som internationellt. Yrkesstudier av journalistkåren och studier av nyhetsproduktion finns också väl representerat. Men temat *journalisters krisreaktioner, bemästring*

och rapportering från olyckor och katastrofer utgör mer eller mindre en kunskapslucka.

Tabellen nedan avser att tydliggöra hur detta forskningsfält förhåller sig till angränsande teman.

För att förklara de komplicerade samband som inverkar på hur journalisten klarar sitt uppdrag på olycksplatsen krävs kunskap från fler discipliner än bara journalistiken. Här måste medieteori och krispsykologi mötas för ett ge underlag för förståelse och förklaringar. Teorier för sådan analys saknas, varför en explorativ studie bedömts vara nödvändig.

Det metodologiska syftet med avhandlingen är att skapa begrepp för förståelse och vidare studier av katastrofjournalistik, samt att föra en diskussion om sammanhang mellan begreppen.

Forskningsinriktning		Allmänna yrkesrelaterade studier	Olyckor, kriser och katastrofer utifrån ett samhällsperspektiv ex. myndighetskommunikation	Krig och terror	Krisreaktioner (stress, chock, bemästring/coping, psykologisk avlastning)
Forskningsobjekt	Överlevande		✓	✓	✓
	Insatspersonal	✓	✓	✓	✓
	Journalister	✓	✓	✓	Kunskapslucka

Tabell 1. Katastrofforskningens studieobjekt och inriktning

Bokens uppläggning

Efter detta inledande kapitel följer fyra kapitel som i tur och ordning belyser de teoretiska utgångspunkter som ligger till grund för de empiriska studierna av: *situationen*, *professionen*, *personen* och *reaktionen*. Där efter följer en beskrivning av den empiriska studien i kapitel 6, vilket inkluderar metodredovisning och redogörelse för fallet Göteborgsbranden. Kapitel 7 beskriver journalisternas upplevelser av situationen. Kapitel 8 beskriver deras upplevelser av rapporteringsuppdraget. Kapitel 9 kretsar kring bedömningar och beslut. Kapitel 10 handlar om personen – människan journalisten – och de egna reaktionerna i samband med uppdraget. I kapitel 11 redogörs för behovet av socialt och psykologiskt stöd hos dem som bevittnat katastrofen, och hur tid-

ningsledningen i förekommande fall hanterat och organiserat detta. Kapitel 12 beskriver hur journalisterna och deras arbetsledare självrecenserar sina personliga och kollektiva insatser rent professionellt, samt deras upplevelser av internt och externt lärande. De empiriska kapitlen 7-12 har fokus på journalisternas krisreaktioner i relation till förutsättningarna för arbetets genomförande. Kapitlen dominerar av citat från intervjustudien. Även om dessa kan upplevas som detaljrika och i sammanhanget långa, är det ett medvetet val. Avsikten är att den intervjuades röst ska tränga igenom och citaten ska bli mer än bara faktagivande. En förhoppning är att dessa starkt personliga berättelser ger liv och färg genom att dominera texten. Övergripande slutsatser och en avslutande diskussion förs i kapitel 13.

Fotnoter

- ¹ Alan (2001) *Responsible Journalism. A practical Guide for Working and Aspiring Journalists*
- ² Alan, Jeff (2001) s. 2
- ³ Deppa (ed) (1994)
- ⁴ ibid s. 71
- ⁵ Blix & Beck-Carlsen (1990); Danska tidskriften *Journalisten* nr 19/2001; Englund (2000) m fl.
- ⁶ Coté & Simpson (2000) s. 232
Roger Simpson är från år 2007 'Dart Professor of Journalism and Trauma' och tidigare founding director vid *Dart Center for Journalism and Trauma*
- ⁷ Se vidare Karin Fogelbergs avhandling *Reportrar på plats* (2004)
- ⁸ *Journalisten* 2003-03-31
- ⁹ Krisberedskap nr 1:2004
- ¹⁰ Gustafsson (2002a) s. 27
- ¹¹ Gustafsson (2002b) s. 15
- ¹² Bilder från ett århundrade... och historierna bakom dem. *Expressen/GT/Kvällsposten* 1999-12-26, s. 92ff
- ¹³ ibid
- ¹⁴ Ekström & Nohrstedt (1995) ; Nohrstedt (1996); Weibull (1983); Senaste journalistunderskningen från JMG visar också att journalister bedömer att olyckor och brott är det som näst efter lokala nyheter intresserar läsarna mest (Asp mfl 2007)
- ¹⁵ Eide (1995)
- ¹⁶ SOU 1999:48
- ¹⁷ Alström (1996) *Morden i Falun*
- ¹⁸ Se bl a Nohrstedt (2000; 2002b; 2005); Nordström (2002), Fogelberg (2004)
- ¹⁹ Blix & Bech-Karlsen (1990), s. 22
- ²⁰ Larsson & Nohrstedt m fl (2000) Jfr Englund (1999b) (2000) (2002a)
- ²¹ Detta har framkommit i den yrkesinterna debatten inom journalistkåren efter flera olyckor och katastrofer såsom Måbödalsolyckan, Scandinavian Star, Estoniakatastrofen och Göteborgsbranden. Se flera artiklar i tidningen *Journalisten*: www.journalisten.se samt i *Pressens Tidning*: www.pressenstidning.se
- ²² Alström (1996) *Morden i Falun*; Weibull (1991) *Svenska journalister – ett grupporträtt* samt Englund i Larsson & Nohrstedt (2000) *Göteborgsbranden 1998*

2 SITUATIONEN

I den journalistiska yrkesrollen ingår alltid att kunna kasta sig mellan vitt skilda miljöer, mänskliga möten, platser och tidpunkter. Förberedd eller oförberedd ska journalisten sätta sig in i uppgiften att lyssna, fråga, granska, tolka, sammanfatta och rapportera. Men hur påverkar situationen, arbetsvillkoren och "arbetsplatsen" detta uppdrag? Den situationella skillnaden mellan att rapportera om en katastrof inifrån redaktionen respektive utifrån olycksplatsen är påtaglig. Likaså skillnaden mellan vardagens övriga journalistiska uppdrag vilka ofta förskonar journalisten från egna akuta stressreaktioner, jämfört med den extrema arbetssituationen på en olycksplats.

Syftet med detta kapitel är att med hjälp av i första hand forskningen inom området beskriva den situation som journalister på olycksplatser arbetar i. Först ges en bakgrund till

samhällets olyckor och katastrofer avseende historik, typ av händelse, omfattning, utbredning och så vidare. Vilken typ av händelse som har inträffat är av vikt för hur journalister och andra reagerar på det inträffade. De stressorer som bidrar till att försvåra arbetet och öka stressen beskrivs, liksom betydelsen av händelsens grad av kontrollerbarhet, påverkbarhet och klarhet. Kategorin drabbade är av stor betydelse, och diskuteras därför. Att katastrofer där barn är drabbade hör till det svåraste att möta, är många forskare eniga om¹.

En stor fråga rör olycksplatsens så kallade aktörer, dit exempelvis insatspersonal från räddningstjänst, sjukvård och polis räknas. De speciella krav som situationen ställer på journalisten, och de spänningar eller konflikter (beskrivna i inledningskapitlet) som uppstår i situationen, är av intresse att belysa närmare.

Händelsens art

Vårt samhälle har alltid drabbats av olyckor och katastrofer, och dessa händelser har också i alla tider rönt stort intresse hos människor. En katastrof är en omstörtande händelse². Inte bara för drabbade, ögonvittnen och anhöriga, utan också för medieorganisationer, myndigheter och hela samhällen.

Forskning om katastrofer är ursprungligen i huvudsak ett amerikanskt fenomen med rötter i 1950-talet. Det primära syftet var då att tillgodose militära intressen att öka beredskapen för eventuella anfall med ABC-stridsmedel³. Som en utveckling av denna gren har sedan forskning genomförts i syfte att förbättra samhällets beredskap för kriser och katastrofer. Många menar att katastrofforskningen har mycket att lära av militära erfarenheter. Så anser exempelvis amerikanske psykologiprofessorn Barton Meyers⁴ att även krig ska innefattas i katastrofbegreppet, eftersom de sociala och psykologiska konsekvenserna är mycket likartade. Krig och katastrofer kan alltså för den enskilde upplevas med likartade traumatiska förtecken. Hypotetiskt kan detta även tänkas gälla vissa likheter mellan krigs- och katastrofjournalistiken.

Den individrelaterade forskningen om reaktioner på katastrofsituationer kan sägas ha utgått från två huvudsakliga frågeställningar⁵. Dels beteendemönster, reaktioner och bemästring *under* katastrofers akuta fas, dels de mer långsiktiga hälsoeffekterna *efter*

katastrofen. I det senare fallet dominerar forskningen av studier om PTSD – posttraumatiskt stressyndrom.

Ett näraliggande fält är riskforskningen⁶, som inriktar sig på perioden närmast *före* en katastrof – bland annat den så kallade varningsperioden. Vid hastigt och oväntat uppkomna olyckor existerar knappast någon sådan fas.

Klassifikation av olyckor och katastrofer

En terminologisk utgångspunkt för synsättet på olyckor och katastrofer i föreliggande arbete återfinns i Socialstyrelsens terminologihandbok för medicinsk katastrofberedskap⁷. Härför har hämtats följande definitioner: En *katastrof* är inom sjukvården en situation där tillgängliga resurser är otillräckliga i förhållande till det akuta behovet, och belastningen är så hög att normala kvalitetskrav för medicinsk behandling trots adekvata åtgärder inte längre kan upprätthållas. En *stor olycka* är en allvarlig händelse där tillgängliga resurser är otillräckliga i förhållande till det akuta behovet, men där det genom omfördelning av resurser och förändrad teknik är möjligt att upprätthålla normala kvalitetskrav. Enbart termen *olycka* är en plötslig händelse som har skadlig inverkan på människor, miljö eller egendom. En olycka kan bero på naturföreteelser eller på människors handlande eller underlåtenhet att handla.

En *medicinsk katastrof* är en situa-

tion som orsakas av olycka, naturkatastrof, krig eller liknande, där sjukvårdens och samhällets resurser inte är tillräckliga trots inkallad förstärkning. Tidsmässigt finns då ingen möjlighet att hjälpa alla drabbade. Arbetet måste i stället koncentreras på i första hand livräddande åtgärder, i andra hand att minska lidandet och begränsa skadorna och dess följdverkningar⁸. Den tillgängliga räddningspersonalen klarar inte uppgiften till fullo på grund av personal- och resursbrist.

Socialstyrelsen har i sina senast reviderade Föreskrifter och Allmänna Råd om fredstida katastrofmedicinsk beredskap⁹ infört begreppet *Allvarlig händelse* som samlingsterm för situationer vilka kräver särskild sjukvårdsledning. Termen täcker såväl katastrofer och stora olyckor som hot, gisslantagningar och terrordåd. Begreppet allvarlig händelse vidgar innebörden ur ett psykologiskt och psykiatriskt perspektiv, eftersom en händelse kan kräva stor och särskild sjukvårdsinsats utan att därför ha orsakat många dödsfall eller svåra fysiska skador. Det kan också vara fråga om en mindre skadehändelse men som kan komma att beröra många människor inom ett område, särskilt då de drabbade är barn. Termen Allvarlig händelse används främst inom hälso- och sjukvården, hälsoskyddet, smittskyddet och socialtjänsten.

Internationell forskning om katastrofer och olyckor brukar utgå från tre definitioner¹⁰. För det första *catastrophe*, som är en mycket omvälvande händelse, i första hand naturkatastrofer av typen jordbävningar

och omfattande översvämningar. *Disaster* används för att beskriva större olyckshändelser, exempel tankfartygshaverier, söndersprängda varuhus eller fotbollsläktare som rasar ihop med många omkomna. (Det vi med svenska termer kallar *Estonia-katastrofen* och *brand-katastrofen* i Göteborg faller med brittisk terminologi inom ramen för termen *disaster*. Vid mindre olyckor där lokala, regionala och nationella samhällsinstitutioner till skillnad från vid "disasters" inte sätts ur spel, används termen *accident*¹¹).

En mer mellanmänsklig tolkning av begreppet katastrof kan ge vid handen att händelsen för de drabbade familjerna är *psykologiskt* sett katastrofal¹². Dynes hänvisar också till en vanlig *sociologisk* tolkning av vad en katastrof är, nämligen en händelse där ett stort antal mänskliga relationer bryts inom ett avgränsat geografiskt område. Med den sistnämnda förklaringsmodellen faller till exempel internationella transportolyckor, med drabbade från många olika länder, inte inom ramen för katastrofbegreppet.

Synsätten är många. Orden *olycka* och *katastrof* kan ha väldigt olika valör beroende på i vilket sammanhang de uttalas, vem som ger respektive får information och så vidare. Olyckor och katastrofer kan klassificeras utifrån olika utgångspunkter. Några *definitioner* har givits ovan, och utöver dessa kan en *klassifikation* göras utifrån orsak, storlek, omfattning och utbredning¹³. En viss förståelse för olika typer av olyckor och katastrofer är av vikt för att förstå hur och varför människor reagerar så olika i dessa

situationer. Individuella reaktioner är därför viktiga att betrakta och förstå i skenet av händelsernas orsaker och sammanhang.

En klassifikation som utgår från händelsens *orsak* leder till två huvudgrupper av händelser, nämligen *naturkatastrofer* och *tekniska katastrofer*, de senare även kallade *producerade katastrofer* (man-made). Gruppen producerade katastrofer kan ytterligare kategoriseras utifrån avsiktlig eller oavsiktlig orsak.

Orsaker som människan ej kan påverka är oftast ur ett psykologiskt perspektiv lättare att hantera än situationer där en ”syndabock” kan utses. Möjligheterna till känslomässig bearbetning av det inträffade är också i hög grad beroende av händelsens art¹⁴.

Den våldsamma *tsunamin* – flodvågen – som ledde till katastrofen i Sydostasien júlhelgen 2004 var en naturkatastrof av stort format, på stort geografiskt avstånd från Sverige, och med nästan lika många svenska offer som vid Estoniakatastrofen¹⁵. Utöver Estonias förlisning är branden i Göteborg 1998 av de största katastrofer Sverige drabbats av.

Platsen för det inträffade

En olycka eller katastrof inträffar inte alltid på en för räddningsmanskaper och medier tillgänglig plats. Estoniakatastrofen var ett sådant fall. Flygolyckor och tunnelolyckor är andra exempel. Vid branden på Backaplan i Göteborg 1998 var området runt det brinnande huset lätt att komma intill,

medan den brinnande lokalen var i det närmaste ointaglig för brandmän och rökdykare.

Vid många olyckor och katastrofer har olycksplatsen visat sig vara svårtillgänglig. I norska Vassdalen genomfördes 1986 en militär fjällövning, trots dåliga väderförhållanden. Genom ett missförstånd i ledningen drog bandvagnarna iväg trots lavinfaror och rasrisk. Resultatet av detta ödesdigra beslut blev att 31 soldater drogs med i ett snöskred. 16 av dem miste livet. Norges journalistkår sattes här på hårt prov när det gällde att skapa sig en bild av det inträffade. Området var otillgängligt och källorna – militären – enligt uppgift ovilliga till kommunikation. I Arne Blix och Jo Bech-Karlsens studie av Vassdalenolyckan beskrivs hur den förste journalisten tog sig till olycksplatsen – på skidor¹⁶.

I samband med Estoniakatastrofen, som inte bevittnades på plats av vare sig journalister eller fotografer, uppstod särskilda dilemman. Här blev färjeterminalen vid svenska Östersjön den utpost som medier och anhöriga hänvisades till. Sjukhusen i alla berörda länder blev också arbetsplatser för all världens journalister och fotografer. Undantagsvis fick någon TV-fotograf följa med en ytbergare upp i luften, för att på nära håll dokumentera bärgningen av människor. Detta var inte oomtvistat¹⁷.

Kontrollerbarhet

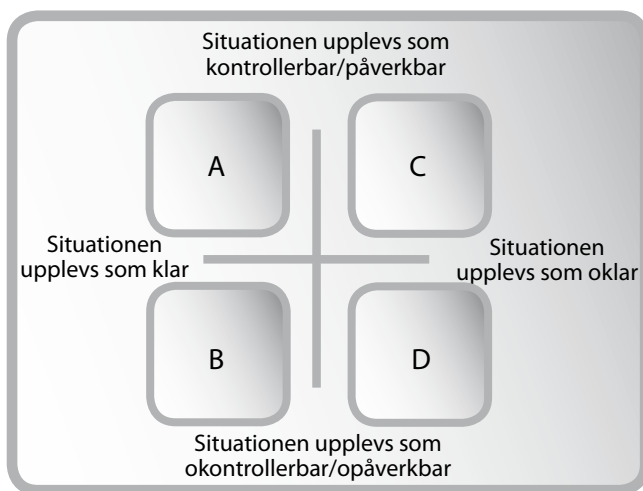
Hur den nyss anlända journalisten identifierar den aktuella situationen på en olycksplats, påverkas av en tolkningsprocess. Krispsykologerna vid den svenska försvarsmakten, Ann Enander, Claes Wallenius och Gerry Larsson menar att individen vid en olycka eller katastrofsituation inte reagerar direkt på den objektiva verkligheten. I stället är det tolkningen av denna som utgör den subjektiva verklighet som individen reagerar på¹⁸. En människa under akut stress tolkar situationen och sina egna möjligheter i den, innan utvecklas (se vidare i kapitel 5). Här handlar det om att ställa sig frågor som: "Är detta ett hot?" och "Vad kan jag göra?". Såväl situationen som de egna resurserna att

hantera den tolkas. Mycket av detta antas ske omedvetet.

Enander, Larsson och Wallenius har utvecklat en modell som beskriver graden av kontrollerbarhet, påverkbarhet och klarhet i katastrofsituationer¹⁹. Modellen utgår ifrån individens upplevelser i stället för det rent objektiva skeendet, och illustrerar hur exempelvis en händelse som Göteborgsbranden kan upplevas som både opåverkbar och oklar när journalisten kommer till olycksplatsen.

Som exempel på en klar och påverkbar situation (A) kan ges en brand på en fotbollsläktare. Normalt sett finns då en möjlighet att komma till undsättning.

I fallet klara men opåverkbara situationer (B) kan en olycka ha inträffat där de inblandade förstår vad som

Figur 2. Subjektiva nyckeldimensioner för att förstå och förklara individuella reaktioner i katastrofsituationer²⁰

skett, men där man är helt beroende av hjälp utifrån för sin undsättning. Det kan också gälla skeppsbrutna på en öde ö, eller personer som blivit instängda av ett gruvras. Göteborgsbranden kan sägas höra till denna kategori, eftersom möjligheterna att ta sig ut från den brinnande lokalen var extremt små.

Till de situationer som är oklara men ändå påverkbara (C) kan räknas hot om förgiftat dricksvatten. Genom att koka vattnet kan människor klara situationen.

Slutligen, till de situationer som både är oklara och opåverkbara hör exempelvis miljöhot som ett kärnkraftshaveri. Konsekvenserna av detta är svåra att överblicka och i det närmaste omöjliga att påverka. Den i ögonblicket svåraste situationen att hantera måste vara den klara men opåverkbara. Göteborgsbranden var en sådan situation.

Graden av subjektiv klarhet respektive kontrollerbarhet är alltså av stor betydelse för tolkningsprocessen. Gerry Larsson menar att emotionella reaktioner följer och styrs av den kognitiva bedömningen av en viss situation²¹. Andra, däribland Öhman har pekat på indikationer att emotionella responser kan uppstå utan kognitiva kännetecken²².

Naturligtvis bör en aspekt anläggas på hur stressfylld individen upplever en viss situation. Mat- och sömnbrist, väderförhållanden och kollegiala konflikter är några exempel.

Stressorer

Norske krispsykologen Atle Dyregrov har, på basis av samtal med katastrofpersonal i Norge och utomlands samt andra forskares studier och rapporter från katastrofarbete världen över, tecknat en lista över stressorer²³ som hjälpare (insatspersonal) upplever i katastrofsituationer. Flera av dessa kan antas giltiga även för de mediemedarbetare som arbetar på olycksplatsen, även om dessa enligt Dyregrovs modell själva utgör en stressor för räddningspersonalen. Stressorerna är faktorer uppkomna till följd av den extrema situation som råder på olycksplatsen.

Arbetet på en olycksplats sker under mycket stark press. Att utifrån ovisshet om situationen och kaos i organisationen arbeta under stark tidspress, kanske i kombination med massmedial närgångenhet, är en grannlaga uppgift. Nyfikna åskådare och upprörda anhöriga utgör ytterligare stressfaktorer. Dyregrov beskriver hur insatspersonal kan uppleva situationen.

De kan uppleva att människor dör utan att de kan göra något för dem; de kan tvingas fatta beslut som får konsekvenser för andras liv och hälsa; de kan oavsiktligt råka trampa på kroppsdelar, och samtliga deras sinnen utsätts för starka intryck. Särskilt stressframkallande upplevs kontakten med döda barn.²⁵

Organiseringen av arbetet på en olycksplats präglas alltid av osäkerhet och ovisshet. Detta faktum, i kombination med starka sinnesintryck och

Stressorer för hjälpare/insatspersonal enligt Dyregov	Potentiella stressorer för journalister med utgångspunkt från Dyregov
Ovisshet vid uttryckning, tidspress	x
Väntetid	x
Tillströmning av allmänhet och massmediefolk	x (tillströmning av allmänhet)
Starka sinnesintryck	x
Kontakt med omkomna och skadade	x
Katastrofens omfattning, varaktighet och intensitet	x
Bristfällig utrustning	?
Fara	x
Problem rörande samarbete, ordregivning, samordning och ledning	x
Rollkonflikt	x

Tabell 2. Stressorer i katastrofarbete - en jämförelse mellan insatspersonal och journalister²⁴

kontakter med drabbade, hård tidspress – ibland lång tid – gör arbetet till ett mycket stressfyllt uppdrag. Samarbete, samordning och ledning ska lösas, alltmedan människor kanske dör framför ögonen på insatspersonal och ögonvittnen.

Mycket av det som insatspersonal upplever på olycksplatsen gäller sannolikt även för de reportrar och fotografer som är där i egenskap av professionella ögonvittnen.

Aktörer och drabbade

”Vad har dom där att göra?”. är en återkommande fråga från människor som ifrågasätter mediernas närvaro

på en olycksplats. Eller kanske snarare yrkesgruppens arbetssätt. Svaret på frågan vad journalister har på olycksplatsen att göra är självklart för vissa, och fyllt av reservationer hos andra. I svaret inryms starka känslor, personliga och professionella erfarenheter. Sannolikt ligger också en del okunskap om det journalistiska uppdragets villkor till grund för omgivningens olika svar. Det kommer alltid att finnas människor som anser att journalister inte har på olycksplatser att göra, menar Blix och Bech-Karlsen²⁶. Dels sådana som hindrar journalisterna i deras arbete på platsen (insatspersonal eller ögonvittnen), dels de som i efterhand kritiserar en verkställd publicering. Ett egenintresse att

dölja något, kan ligga bakom. Men kanske är det oftare för att skydda den enskildes integritet. Skyddet mot exponering av den enskilde utgör ofta hållhaken i sådan argumentation.

I synnerhet de lokala, snabba och direktsändande etermedierna fungerar som ovärderliga informationskanaler i jakten på att spåra offer, kontrollera rykten, ge upplysningar och instruktioner, samt lämna officiella meddelanden till exempelvis familjemedlemmar²⁷. Här uppträder medierna företrädesvis som renodlade informationscentraler där självständigt journalistiskt arbete får stå tillbaka för återgivande av en trovärdig källas information. En risk vid katastrofrapportering är att snabbheten prioriteras framför saklighets- och källkontrollen med påföljd att felaktiga meddelanden når allmänheten. Kontaktvägar till olika hjälpinstanser för katastrofoffer och anhöriga förmedlas effektivast genom massmedierna. Till och med negativa tillkännagivanden som ”det finns för närvarande ingen ny information” kan vara av värde.

Det finns genom historien exempel på situationer där journalister sägs ha förhindrat det akuta medicinska omhändertagandet²⁸. Det kan ha skett genom att en reporter eller fotograf fysiskt har varit i vägen för insatspersonal. Eller, som vid Estoniakatastrofen, då journalisters intensiva påringningar blockerade telefonlinjer avsedda för kommunikation mellan insatspersonal. Sådana erfarenheter bidrar på sikt till spända relationer mellan mediernas företrädare och exempelvis insatspersonal eller anhöriga

och överlevande.

”Inom svenska kommuners krisgrupper finns ett utbrett journalistförakt”, hävdade en företrädare för Räddningstjänsten vid ett forskningsseminarium för svenska krispsykologer och katastrofpsykiatriker, om etik vid katastrofer 1998²⁹. Många andra exempel på liknande attityder finns redovisade i ett flertal rapporter och erfarenhetsdokument³⁰. Inte minst har överlevandes och anhörigas enstaka upplevelser av medieintrång och journalistiska övertramp bidragit till att färga allmänhetens och de olika yrkesgruppernas syn på journalister och fotografer som kollektiv.

Förre Kistaprästen Stig Jonsson, som arbetade i samband med Måbødalsolyckan, menar att olyckor och katastrofer självklart måste bevakas av medier, men frågan är *hur*.

Att det skrivs om olyckor kan aldrig undvikas, men på vilket sätt det skrivs är viktigt. /.../ Personalen på Haukelands sjukhus i Bergen anser att pressen gjorde grova övertramp mot patienter och anhöriga. /.../ - Vi förstår att de har ett jobb att sköta, men de måste också förstå att vi har ett jobb att utföra, uttryckte personalen på sjukhuset.³¹

Vad medierna har på olycksplatsen att göra är i hög grad en fråga om legitimitet. Svaret vilar bland annat på våra lagar om offentlighet; yttrandefriheten, tryckfriheten och medborgarnas rätt till information.

Kontaktytor och konfrontationer på olycksplatsen

Mediernas medarbetare utgör alltså den enda yrkesgrupp som inte kommer till platsen med uppdraget att rädda liv eller på annat sätt medverka i räddningsinsatsen. I stället uppträder de som professionella vittnen med ett annat tydligt uppdrag, vilket dock ofta ifrågasätts av såväl insatsstyrkor som överlevande och andra ögonvittnen.

Ett särskiljande drag är också att det kan uppstå spänningar – ibland en slags polemik – mellan yrkesgruppen journalister/fotografer och övriga professioner på plats, medan hjälpargrupperna sinsemellan har i uppgift att samarbeta och också gör det.

De kontakter som tas på platsen sker alltså utifrån det faktum att många upplever mediernas närvaro som provocerande, och samtidigt konstateras att mediernas närvaro svårigen låter sig ifrågasättas. I stället finns det skäl att beakta sättet på vilket arbetet utförs. Gunnar Ekman beskriver i sin avhandling om polisarbete³² att ”poliser delar en uppfattning om att poliser står mot ”dem” (’Svensson’ och ’busar’). En ’vi mot dom’-attityd som inte är så olik den som ofta uppstår i samspelet mellan journalister och insatspersonal eller journalister och medborgare.

Journalistyrket liknar polisens också i det avseendet att det rymmer en mångfald relationer. I Ekmans studie av polisarbete konstaterar en polis att ”man kan möta allt från direktörer till narkomaner”³³. Journalister och

fotografer kan i sitt yrkesutövande möta samma breda spektrum av människor och situationer. På en olycksplats sker allt från formella intervjuer med insatsledare till känslosamma trevande samtal med överlevande och sörjande. Samma journalist förväntas klara hela spektret av relationer i form av intervjuer, iakttagelser och bildjournalistisk. Detta är ett exempel på hur situationen i sig ställer krav på specifika delar av journalistens professionella agerande.

I en studie av Alström om de så kallade Flink-morden i Falun 1994³⁴ undersöktes journalisternas kontaktytor på mordplatsen. Platsen och situationen kan inte helt jämföras med en olycksplats av exempelvis Göteborgsbrandens art, men kan ändå vara av visst intresse i sammanhanget. I Falufallet framstod påtagliga skillnader mellan olika mediers val av källor och kontakter under sitt arbete. Så var till exempel kvällspressen i betydligt högre grad närvarande i Falun än vad riksmorgonpressen var. Kvällspressen talade i något högre grad med polisen är vad morgon- och lokalpressen gjorde. Lokalpressen var den som i minst utsträckning intervjuade psykologisk expertis. Någon jämförande kvantitativ studie av kontaktytor under Göteborgsbranden har inte gjorts. Dock har till exempel den offentliga statliga utredningen³⁵ redovisat ungefär samma tendenser som i Falufallet när det gäller skillnaden i bemanning på olycksplatsen mellan tidningarna. Morgonpressen ger normalt denna typ av olyckor och brott mindre utrymme. Av detta följer att antalet per-

sonliga möten blir färre och telefonintervjuerna fler. Likaså är närvaron på olycksplatsen mer nedtonad än hos kvällspressen.

När medier möter människor på en olycksplats påverkas samspelet av om individen är en direkt drabbad eller ett ögonvittne. På olycksplatsen framträder gruppen ”medborgare” i tre huvudsakliga skepnader; som drabbade (offer och överlevande), anhöriga och vänner som kommer till platsen, samt övriga ögonvittnen på plats. Dessa aktörer samspelar utifrån helt skilda förutsättningar med journalister och insatspersonal på plats. Det är därför av största vikt att betrakta dessa medborgarnas aktörsgrupper utifrån olika utgångspunkter.

De huvudsakliga intressenterna och aktörerna på en olycksplats kan som en följd av detta resonemang indelas i fem kategorier:

1. Drabbade / överlevande
2. Anhöriga och nära vänner (som kommer till olycksplatsen)
3. Ögonvittnen /en intresserad allmänhet
4. Insatspersonal³⁶ (räddningstjänst, polis, ambulanspersonal = myndighetsaktörer)
5. Journalister (reportrar och fotografer)

Två av dessa grupper har ett yrkesuppdrag på olycksplatsen, nämligen insatspersonalen och journalisterna. Men bara de förra har det professionella uppdraget att hjälpa och rädda liv. Både mediernas medarbetare och allmänhet eller anhöriga är således

åskådare eller ögonvittnen. Journalisterna kan i sammanhanget betraktas som *professionella ögonvittnen*³⁷.

Samspel och samarbete på en olycksplats eller ett katastrofområde sker under stora psykiska och fysiska påfrestningar för många parter. Folkessons studie³⁸ av räddningsmanskaper under Göteborgsbranden visade att mer än 40 procent av insatspersonalen fann kontakten med anhöriga och vänner påfrestande och ungefär 15 procent hänvisade till andra situationer på brandplatsen som försvårande. Hit kan sannolikt kontakter med medier räknas, då tidigare studier av bland andra Dyregrov³⁹ visat att mediernas och allmänhetens närvaro upplevs som mycket starkt stressframkallande.

Direkt drabbade

Drabbade människor, här i bemärkelsen skadade och oskadade överlevande, är givetvis huvudaktörer i dramat på en olycksplats. Definitionsmässigt hör förstas även omkomna till kategorin drabbade, även om de inte på samma sätt som överlevande blir aktörer.

Ofta utkristalliseras grupper inom skaran av drabbade. Det kan röra sig om etniska, geografiska eller åldersmässiga grupper. Kanske skol- eller arbetskamrater, men även ett slumpmässigt antal individer som råkar befinna sig på samma plats – i en lokal eller på resa⁴⁰. Hur skaran av drabbade ser ut påverkar i hög grad det scenario som utspelar sig de första timmarna på en olycksplats.

Samspelet mellan drabbade och medier på olycksplatsen kan se ut på

skiftande sätt. Mitt under rådande kaos är det inte uppenbart för skadade och andra överlevande vilka på platsen som är journalister. Och om de är medvetna om mediernas närvaro tas detta emot med varierade reaktioner. Harrison har i likhet med flera andra forskare konstaterat att de drabbade vid en katastrof inte sällan vill bli intervjuade av medierna. Att få prata av sig i offentlighetens ljus kan åtminstone för en stund ge en lättnadskänsla⁴¹. Erfarenheter från flera katastrofer visar att de drabbade ofta välkomnar tillfället att dela med sig av smärtan efter sina upplevelser, menar brittiske katastrofexperten Michael Granatt, med hänvisning till studier kring Piper Alpha, Tjernobyl och naturkatastrofer som orkaner⁴². Visst händer det att drabbade vid en katastrof aldrig mer vill se en journalist eller en kamera igen, menar han, men de flesta har ingenting emot en för situationen normal mediebevakning.

Samtidigt betonar senare års forskning alltmer att journalister kan förvärra det trauma som de drabbade vid en katastrof kan uppleva⁴³. Framförallt gäller detta reaktioner som anmäler sig på lite längre sikt. Att ställa sig positiv till en intervju på olycksplatsen är inte alls detsamma som att den på sikt upplevs positiv av den intervjuade. Brewin med flera menar att individens egen återhämtningsprocess kan störas av ingående frågor⁴⁴.

Anhöriga och nära vänner

Vid de flesta olyckor och katastrofer fylls olycksplatsen eller katastrofområdet - efter kortare eller längre tid

- också av anhöriga och vänner till de drabbade. Dessa kan å ena sidan bli eftertraktade intervjuobjekt för reportrar på plats, men också utgöra hinder för det journalistiska närmandet till drabbade, vilket ibland leder till konflikter mellan dessa personer och mediernas medarbetare.

Vid vissa katastrofer med otillgänglig olycksplats, såsom olyckor till sjöss, möts ofta journalister och anhöriga på samma platser, ofta av myndigheterna utsedda samlingslokaler. Efter Estoniakatastrofen 1994 blev Estlineterminalen i Stockholm på samma gång "katastrofplats", informationscentral och akut kriscentrum⁴⁵. Omkring 450 anhöriga kom till terminalen och 5 621 samtal registrerades till telefonjouren. Estlineterminalen blev Estonias svenska "olycksplats". Efter Estoniakatastrofen uppstod stora svårigheter med att få fram säker information om färjans passagerare. Osäkerheten var stor kring vilka som var överlevande, saknade eller döda. En sådan ovisshet innebär förstås en extra traumatisk belastning för alla berörda såsom anhöriga, allmänhet och övriga intressenter, och ställer höga krav på journalisternas behandling av dessa vaga och preliminära uppgifter.

Ögonvittnen

Med olycksplatsens ögonvittnen avses i det här sammanhanget egentligen alla närvarande ögonvittnen, utöver journalister, insatspersonal, överlevande och anhöriga/vänner. Vid de flesta olyckor sker också en tillströmning av människor som råkar finnas i närheten av olycksplatsen; boende,

förbipasserande och en nyfiken allmänhet som kanske just hört nyheten på radio. De senare utgör en många gånger förbisedd aktör vid olyckor och katastrofer.

Vid många katastrofer genom historien har människor i omgivningen gripit in för att hjälpa nödställda och bistå räddningsstyrkorna. Brand- och explosionsolyckor är sådana exempel⁴⁶, där allmänheten medverkat till att ett ökat antal människor kunnat räddas. Dessa allmänhetens aktörer utgör också ofta mediernas informationskällor. Inte sällan förstärks mediedramaturgin av ”hjältar” från ögonvittnenas skaror, många gånger självutnämnda sådana. Korrektheten i deras bedömningar och uttalanden är ofta svåra att verifiera, men de blir ändå tacksamma inslag i mediernas dramaturgi.

En baksida av de självutnämnda aktörernas ageranden är de försök som kan göras att använda krisen eller den inträffande olyckan i egna syften, antingen just för att framhäva en egen insats, eller i värsta fall för att dölja egen skuld.

Insatspersonal (hjälpare)

Omhändertagandet av direkt drabbade på en olycksplats sker av räddnings- och sjukvårdspersonal. Vid en räddningsinsats är det tre aktörer och tre lagkomplex som är berörda: Räddningstjänsten (oftast kommunal) med *Räddningstjänstlagstiftningen*⁴⁷; Polisen (staten) med *Polislagstiftningen*⁴⁸ samt Hälso- och Sjukvården (Landsingen) med *Hälso- och sjukvårdslagstiftningen*⁴⁹. Dessa tre aktörer brukar

i katastrofsammanhang kallas för hjälpare eller insatspersonal.

Ledningen av katastrofarbetet på en olycksplats utförs av Räddningstjänsten⁵⁰. Vid olyckor på land är det alltid ett befäl vid räddningstjänsten som blir räddningsledare⁵¹. I dennes stab ingår en polisinsatschef och en ledningsläkare.

Till polisens befogenheter hör bland annat att ”... avstänga, utrymma eller förbjuda tillträde till ett hus, rum eller annat ställe, meddela förbud mot flyttande av visst föremål /.../ eller vidta annan sådan åtgärd”⁵². I medierna har denna funktion ibland framställts som att polisen hindrat civila från att ingripa. Här har polisen en svår balansakt att utföra - den mellan att be civila om nödvändig hjälp (vilket relativt sällan görs) och att samtidigt förhindra fler olycksoffer. Det senare blir ofta en konsekvens av att människor som just räddats ur en brand återvänder in i den för att rädda sina vänner. Denna konflikt mellan polis, överlevande och även medier, har beskrivits i den statliga offentliga utredningen om Göteborgsbranden⁵³, och av forskare som undersökt kommunikationssituationen i samband med branden⁵⁴.

Sjukvårdspersonalens arbete på olycksplats har sällan kritiserats i samband med olyckor och katastrofer. I själva verket får vårdpersonalen sällan vare sig kritik eller beröm, och ambulanspersonalens arbete på olycksplats är endast belyst i ett fåtal studier utöver Socialstyrelsens så kallade KAMEDO-rapporter⁵⁵. De framstår som en grå, hårt arbetande massa - ett slags osynliga hjältar. Mer

i mediernas fokus hamnar sjukvårdspersonalen av naturliga skäl under sitt arbete på sjukhusen.

I Socialstyrelsens allmänna råd tydliggörs vikten av att räddningsinsatsen sker på ett humant och värdigt sätt, vilket här även innefattar ett skydd från medieexponering:

För all medicinsk verksamhet på skadeplatsen gäller att detta, förutom de somatiska insatserna, måste präglas av en medmänsklighet, och att basala behov av värme, vätska, vila och varsamhet tillgodoses. En riktig och kortfattad information måste fortlöpande ges de drabbade på ett taktfullt sätt. I möjligaste mån skall man undvika att skilja familjemedlemmar åt. Det är också väsentligt att de drabbade skyddas från ytterligare stress från nya starka intryck, massmedier eller allmänhet.⁵⁶

Inom katastrofmedicinen finns internationellt sett två huvudsakliga synsätt på hur skadade vid en katastrof ska hanteras. Den amerikanska modellen förordar ringa omhändertagande på olycksplats, och snabb avtransport till sjukhus, så kallad *load and go*. Den svenska modellen förespråkar ett mer omfattande omhändertagande på olycksplats, med bedömning och registrering före avtransport till sjukhus, så kallad *stay and play*⁵⁷. Det senare förfarings sättet innebär naturligtvis extra risk för exponering av skadade och omkomna, vilket närvarande journalister måste förhålla sig till.

Både olycksplatsen och sjukhuset är i sådana här sammanhang att betrakta som katastrofplatser.

Irritation och konflikter mellan insatspersonal och medier finns dokumenterade efter flera stora olyckor och katastrofer⁵⁸. ”Massmedia får ofta klä skott, inte sällan med all rätt”, skriver Atle Dyregrov som försvar till insatspersonalens vrede riktad mot journalister⁵⁹. Han ger som exempel ett citat från en av sina studier av hjälpare; ”Närgångna journalister som försökte ta sig innanför avspärningarna för att ta bilder av de omkomna”, svarar en räddningspersonal på frågan vad som var svårast med katastrof arbetet i samband med en flygolycka. Dyregrov hänvisar också till en studie av insatspersonal efter Måbødalenolyckan som visar att 90 procent av det lokala räddningsmannskapet ansåg att mediernas medarbetare uppträdde klandervärt.

Journalister

Till olycksplatsen kommer förutom den enskilda journalisten också dennes kollegor och, om man så vill, konkurrenter. Att tala om konkurrens kan i dess fall verka magstarkt, och tidigare studier från olycksplatsarbete har visat på mer kollegialitet än konkurrens medier emellan⁶⁰. Men tendenserna finns. Om inte främst under katastrofens första timmar på olycksplatsen, så tilltar kollegiala spänningar med tiden. Tanken på vilka bilder konkurrenttidningen kan tänkas få, och synandet av hur ”nära” de andra reportrarna går, påverkar i större eller mindre utsträckning journalisternas arbete. I den yrkesinterna debatten efter stora olyckor och katastrofer framkommer ofta yrkesintern kri-

tik som går ut på att ”andra” begått misstag som pressetiska övertramp, en kritik som sällan riktas mot den egna tidningen⁶¹. Debattinlägg som beskriver hur någon kollega skämt ut yrkeskåren eller orsakat mänskligt lidande genom sitt arbetssätt, kan också ses som en spegling av spänningar mellan de journalister som arbetat parallellt under traumatiska och svårbemästrade förhållanden.

Att möta och skildra överlevande

Kunskaper om överlevandes tillstånd och reaktioner är en nödvändig förutsättning för att förstå arbetsvillkoren på en olycksplats.

Vid Estoniakatastrofen omkom runt 900 personer. De finska psykologi- och psykiatriforskarna Taiminen och Touminen⁶² observerade under fyra dagar 32 överlevande som tagits omhand för omedelbar sjukhusvård.

Direkt efter genomförd räddning var merparten av dessa individer lugna, och visade endast mindre känslouttryck. Detta ändrade sig dock under loppet av några timmar. Förnekande var ett framträdande reaktionssätt. Hos fyra överlevande som mist sina anhöriga uppträdde minnesförlust. De mindes ”allting utom de sista timmarna före räddning”. Detta är en försvärande omständighet för journalister som behöver tillförlitliga källor. De överlevandes minnen återkom dock efter två dagar. Många kastades mellan eufori, förnekande och ångest. Några blev mörkrädda och utvecklade torgskräck. Hos andra blanda-

des aggressivitet med skuld känslor.

De reaktioner som yttrar sig hos överlevande präglas vilken typ av katastrof de överlevt. Vid transportmasskadesituationer, som vid fartygs-, tåg-, flyg- och bussolyckor, ökar känslan av chock hos de överlevande. Detta eftersom händelsen oftast sker mycket snabbt och utan varning⁶³. Dessa olyckor sker inte sällan på otillgängliga platser för räddningsstyrkorna, och sker oftast på en för de drabbade okänd plats. Detta ospecifika ”någonstans” ökar känslan av dislokation. Transportolyckor omfattar ofta människor av flera nationaliteter, vilket försvårar kommunikationen mellan dem och deras anhöriga. Inte sällan hamnar mediernas nyhetsförmedling i otakt med anhörigkommunikationen. Vissa typer av transportolyckor, främst med flyg, resulterar ofta i en nära hundra procentlig dödlig utgång.

Brandkatastrofer medför på många sätt liknande reaktioner hos de överlevande, men skiljer sig också på några punkter från transportolyckorna. Här finns ibland en kortare varningsfas, även om eldens spridning oftast är mycket snabb. Överlevande från stadionbranden i Bradford 1985, beskrev beträffande sina fysiska upplevelser att de trots brännskador knappast kände någon smärta. De flesta upplevde hettan, från vilken de flydde. Någon till och med körde bil hem till familjen utan skor, visade det sig – de hade bränts bort⁶⁴. Psykologiskt dominerade känslor som skräck och panik, med tydlig målinriktning mot flykt.

Dyregrov menar att överlevandes

reaktionsmönster ofta handlar om ”snabbt, automatiskt utnyttjande av ackumulerad erfarenhet”⁶⁵. På olycksplatsen möts alltså aktörer som alla i större eller mindre utsträckning reagerar ryggmärgsmässigt mot bakgrund av sin ackumulerade erfarenhet; drabbade, insatspersonal och journalister. Här är det relevant att fråga sig vilken typ av ackumulerad erfarenhet som är mest funktionell för individens bemästring och agerande på olycksplats.

När de drabbade är barn och unga

Göteborgsbranden 1998 krävde 63 barns och ungdomars liv, ännu fler skadades och ytterligare en stor skara överlevde denna fruktansvärda händelse. De journalister som rapporterade om händelsen ställdes alltså inför att skildra svårt traumatiserade barn och ungdomar.

Som direkt eller indirekt drabbade är barn och unga en ytterst sårbar grupp. Denna avhandling handlar om en situation där barnen är *direkt* drabbade, det vill säga en händelse där barn eller ungdomar avlider eller skadas.

Dyregrov poängterar att barn har ett (temporärt) ökat behov av närhet och kontakt efter en katastrof. Barn uppvisar också ofta en mängd normala symptombeteenden som ångest och vrede. Det finns dock en tendens, menar han, att vuxna underskattar barns katastrofreaktioner och behov av hjälp⁶⁶.

De vuxnas attityd till barnen tycks vara präglad av föreställningen att barn snart glömmer det de upplevt, något som kanske bidragit till att barns katastrofreaktioner är jämförelsevis dåligt kartlagda.⁶⁷

Coté och Simpson är inne på samma tankegångar, och menar att föräldrar i all sin kärlek och omsorg om barnen, ändå är opålitliga observatörer av barnens mentala status⁶⁸. Tidigare forskning har främst undersökt överlevande barn genom att intervjua deras föräldrar. Därför har man levt invaggade i felaktig trygghet om att barn är förskonade från många normala katastrofreaktioner. ”They’re okay” har varit ett alltför vanligt konstaterande menar Coté och Simpson.

Till barnens mest akuta reaktioner hör överklighetskänsla och vantro, rädsla och förvirring, bemästring och styrka samt magitänkande. Att uppleva det inträffade som en dröm är för barn vanligare än att drabbas av överklighetskänsla, och framför allt är de mindre benägna att förneka det inträffande än vad vuxna är.⁶⁹

De vuxnas reaktioner på händelsen – om vuxna finns närvarande – av stor betydelse för hur barn reagerar. Även om de flesta barn, i synnerhet äldre, uppträder lugnt och förnuftigt på en olycksplats, är total paralysering förekommande. Barn kan förlora kontrollen över kroppsrörelser och känslor. De kan också ofta gömma sig för att undgå faran. Att barn på egen hand ger sig av ifrån katastrofområdet är viktigt att betänka i samband med räddningsarbetet vid olyckor som omfattar barn, poängterar Dyregrov.

Ungdomar kan, till skillnad från lite yngre barn, döma sig själva hårt. Det gäller särskilt om de upplever att de borde kunnat förhindra det inträffande. Skuld känslor och självförelöser är mycket vanliga, och kan få känslomässigt fäste utan objektiva skäl för detta. Dyregrov konstaterar att det finns slående likheter mellan barns och vuxnas sätt att reagera på katastrofer. Detta förklarar också likheten i symtombild hos drabbade, insatspersonal och journalister.

När en stor olycka eller katastrof omfattar barn, ställer det särskilda krav på de journalister som rapporterar om händelsen, dels vad gäller hänsyn, dels - och kanske främst - en grundläggande kunskap om barns särskilda sätt att reagera på katastrofer. Detta bör beaktas när journalisternas källor är överlevande barn och unga.

Olycksplatsen som arbetsplats

”Här står jag och kan inte annat” sa reformatorn Martin Luther inför riksmötet 1521 i Worms. Filosofen Michael Polyani tolkar det som att individens vilja binder henne frivilligt till en plikt: ”Den subjektives frihet att göra som han har lust upphäves av den ansvariges frihet att handla så som han måste”⁷⁰. Polyani menar att individens samvete framkallas genom traditionens fostran och urval. Professionella traditioner strävar efter att odla ett samvete hos sina medlemmar⁷¹. I en bearbetning av Polyanis kunskaps- och samhällsteori tolkar filosofen Bertil Rolf⁷² Polyanis idéer

om *professionellt samvete*. En fungerande profession förmedlar högre värden som sanning och rättvisa, där föreställningen om ett kall dominerar yrkesutövningen.

På olycksplatsen står journalister och fotografer ”och kan inte annat”. Hur ser deras professionella samvete ut i denna extrema arbetsmiljö? Mycket handlar om journalistens egen drivkraft att skildra det ofattbart dramatiska. För en ”äkta nyhetsjournalist” är det värre att ha blivit beskyldd för att göra för lite än för mycket i sådan situation. Det hävdade Kerstin Persdotter, då chef för Nyheterna TV4, i Publicistklubbens årsbok 1995 efter Estoniakatastrofen. Den interna kritiken på redaktionen blir hårdare om det visar sig att en medarbetare underskattat en stor händelse, menade hon, och tillade att det inte är fel att kritisera och ifrågasätta journalisters sätt att arbeta. Men alltför sällan går någon till försvar för det som i själva verket är en självklar nyhetsrapportering. Arbetsledaren Persdotter skriver vidare till sitt försvar;

Med en katastrof med så många offer blir rapporteringen nästan outhärdlig att följa, Helt enkelt därför att det som skildras är outhärdligt./.../Om det gjordes övertramp så var de få och ett resultat av den mycket svåra arbetssituation som vi ställdes inför. Det är inte hyeneaktigt att söka upp överlevande och intervjua dem på sjukhus, insvepta i filter, fortfarande uppenbart märkta av sina skräckupplevelser. Jag skulle vilja se den TV-tittare eller radiolyssnare eller tidningsläsare som inte vill ta del av de berättelserna.

Både journalisterna på fältet och allmänheten som mediekonsumenter ställs inför den paradox som katastrofrapporteringen innebär. Vi vill veta allt, men ändå inte för mycket. Journalisten vill berätta precis vad som hänt, men ändå med vissa reservationer. Hur upplever journalister detta paradoxala och svårbemästrade uppdrag?

Internationella studier om katastrofsituationernas journalistik

Forskning om journalistik i katastrofsituationer återfinns i ett fåtal studier, främst från USA, Storbritanien och Australien. De tidigare nämnda amerikanska journalistikprofessorerna William Coté och Roger Simpson ger tillsammans med några andra forskare i *Covering Violence* en god översikt över de problemställningar som är utmärkande för journalistisk praktik i samband med olyckor, katastrofer och andra trauman⁷³. Hit hör bland annat journalisternas roll som allmänhetens ögonvittnen, journalisterernas egna upplevelser, medmänsklighet kontra nyhetsscoop och rapportering när offren är barn. Med utgångspunkt i att mediebevakning av traumatiska händelser är ett av allmänheten ofta kritiserat journalistiskt fält, försöker de belysa dessa händelserns särdrag och hur de på bästa sätt kan hanteras av medierna. Coté och Simpson söker också relatera erfarenheter från journalistisk praktik till aktuell forskning om psykotraumatologi. Syftet är en ansvarsfull och god journalistik samt en ökad förståelse hos journalisterna,

både för sina egna och de drabbades krisreaktioner. Eller som Coté och Simpson uttrycker det: att ”få mer av det bästa och mindre av det värsta”.

Till forskarnas slutsatser hör att journalister, trots avsaknad av kunskaper om krisreaktioner och trauman, ibland icke desto mindre får rollen som ”hjälpare” för de drabbade. Här bör journalistens målsättning vara att ”söka undvika att göra skada” med tanke på sin relativa okunskap.

Dessutom står det utom alla tvivel att ingen som bevittnar en katastrof kan förskonas från risker för mentala reaktioner, ibland med outplånliga ärr som följd. Detta faktum omfattar också journalister.

Skandinavisk forskning om katastrofsituationernas journalistik

Norska medieforskarna Blix & Bech-Karlsen⁷⁴ var tidigt ute med att studera journalistiska arbetsmetoder och etik på olycksplats. Med Nordnorge som hemvist kunde de räkna in otaliga olyckor och katastrofer i sin geografiska närhet. Nordnorge har med sin topografi varit extra drabbat av olyckor till havs och fjälls. Det som ursprungligen var ett undervisningsunderlag på den nordnorska journalistutbildningen blev sedan en omfattande norsk forskningsöversikt i handboksform.

Blix och Bech-Karlsen beskriver hur katastrof- och olycksjournalistik bedrivs under olika faser av en katastrof. De har också studerat journalistiken i samband med ett antal norska

olyckor under 80-talet. Oljeplattformen Alexander Kielland som kantrade 1980 blev exempel på hur osäkra källors uppgifter fortplantades i medierna, vilka kontinuerligt tvingades korrigera sig själva. Tabloiden VG – Verdens Gang - riktade då redan i sin första utgåva stark kritik mot säkerheten i Nordsjön, och därmed hade den kritiska olycksjournalistiken gjort sitt inträde på arenan⁷⁵.

Ett störtat flygplan i den så kallade Mehamnolyckan 1982 ledde till fleråriga spekulationer om olycksorsaken, som aldrig blev helt klarlagd. Här tvingades medierna så småningom ställa sig frågan hur stor vikt de egentligen ska lägga vid rykten och spekulationer efter en olycka⁷⁶.

När ett flygplan med 33 passagerare sex år senare störtade in i fjällväggen vid Torghatten, följde ett farligt och svårt räddningsarbete. Bilder från denna räddningsinsats blev ett attraktivt byte för medierna. Arbetsgången var att riksmedier larmade lokala medier, vilka snabbt sände fotografier till platsen. Dagen efter olyckan – en lördag – hade båda lokaltidningarna på olycksorten mängder av bilder från räddningsinsatsen. På måndagen publicerade såväl riksmedier som TV-kanaler bilder av plastinpackade kroppar vid olycksplatsen. Med dessa publiceringar startade en omfattande pressetisk debatt i Norge. Denna gällde också självkritik beträffande den intensiva jakt som bedrevs efter anhöriga till de omkomna⁷⁷.

Vassdalen-olyckan 1986 blev ett exempel på de informationskriser som ibland uppkommer i samband med

olyckor och katastrofer. Pressen kritiserade den norska försvarsmakten och ansvariga myndigheter för att undanhålla väsentlig information. I gengäld fick medierna kritik från försvaret för oacceptabla journalistiska metoder, hetsjakt på syndabockar och brist på hänsyn gentemot de drabbade⁷⁸.

Också bussolyckan i Måbødalen (med svenska skolbarn från Kista) ledde till starka pressetiska diskussioner i Norge, liksom i Sverige. I detta fall var sjukhusen de främsta kritikerna mot mediernas arbetsmetoder. Sjukhusen rapporterade efter olyckan att de drabbade upplevt pressen som ”odjur” och själva känt sig ”jagade” av medierna. En del räddningspersonal kände sig också besvärade av journalisters inträngande frågor om olyckans orsak, mitt under pågående räddningsarbete⁷⁹.

Svenska studier

I Sverige har flera svåra olyckor och katastrofer dokumenterats och studerats; Hotellbranden i Borås 1978⁸⁰, Bussolyckan i Måbødalen 1988⁸¹, Estoniakatastrofen 1994⁸² samt Göteborgsbranden 1998⁸³ är några. Även stora internationella händelser som Terrorattacken den 11 september 2001 har studerats av svenska forskare och praktiker⁸⁴. Härtill kan läggas branden på fartyget Scandinavian Star 1990, Spårvagnsolyckan i Göteborg 1992⁸⁵ samt olyckor och brott som Flinkmorden i Falun 1994⁸⁶. De två förstnämnda olyckorna utvärderades egentligen aldrig ur medieteoretiskt perspektiv. Efter Måbødalsolyckan uppstod en viss yrkesintern debatt,

men medieforskning kring händelsen av ringa omfattning. Bussolyckan i Måbødalen får ändå betraktas som en vattendelare i svensk olycks- och katastrofjournalistik även om vetenskapliga studier i ämnet kom igång ordentligt först efter Estoniakatastrofen. ”En mer hänsynslös yrkeskår har sällan skådats”, skrev prästen Stig Jonsson och journalisten Annika Hagström i en dokumentär debattbok⁸⁷.

Svensk forskning om mediebevakning vid kriser, olyckor och katastrofer har dominerats av utbudsstudier⁸⁸ och studier av kriskommunikation⁸⁹. Några har antagit de drabbades perspektiv⁹⁰, men ingen har mer djupgående analyserat det journalistiska arbetet på olycksplats⁹¹. Studier kring insatspersonals arbetsvillkor och psykiska reaktioner är dock rikligt representerade⁹². Dessa utgör en mycket viktig utgångspunkt i min studie av den journalistiska professionens arbetsvillkor på olycksplatsen.

Ruset efter publicerbart stoff vid olyckor katastrofer och brott väcker frågor kring flera yrkesmässiga dilemma. Detta har framgått i ett par tidigare arbeten⁹³.

Studier om brandkatastrofen

Tio dagar efter Göteborgsbranden beslutades vid ett regeringssammanträde på Kulturdepartementet att ge en särskild utredare i uppdrag att undersöka hur nyhetsförmedlingen och informationen om branden hade fungerat för de närmast berörda med en icke svenskspråkig bakgrund. Utredare

blev professor Kent Asp vid JMG, Göteborgs universitet. Regeringen hänvisade till att branden orsakat stora diskussioner, inte minst kring frågor som rörde räddningsarbetet, polisutredningen och allmän säkerhet i samband med offentliga tillställningar. Man uttryckte också farhågor om att debatten efter händelsen skulle riskera att förstora och fördjupa klyftorna mellan vissa grupper av människor. Utredaren fick också i uppdrag att undersöka arbetsförhållandena för de massmedier som särskilt vände sig till invandrare.

Den statliga offentliga utredningen SOU 1999:68⁹⁴ fastslog att brandkatastrofen i Göteborg var den svåraste i Sverige under modern tid. Till utredningens slutsatser om mediernas arbete hörde att det förekom relativt få spekulationer i medierna. Detta trots att branden snabbt blev en världsnyhetsuttalande om anlagd brand. Viss kritik riktas mot televisionens alltför tidiga och ingående intervjuer med chockade ungdomar som kritiserade polisens och räddningstjänstens insatser. Utredningen konstaterade att ”det är väsentligt och naturligt att intervjua ögonvittnen men att det också är viktigt att journalister och fotografer är medvetna om att chock kan förändra människors personlighet och omdöme”⁹⁵.

De problem som omnämns när det gällde insatspersonals bemötande gentemot ungdomarna torde kunna förklaras av den stressfyllda arbetssituationen vilken skulle ha försvårat ett flexibelt arbetssätt och

förhållningssätt. Utredningen konstaterade att det pekar på behovet hos ledningen att känna sin personal så väl att man i krislägen kan sätta in dem som är duktiga på att arbeta flexibelt och empatiskt med människor i affekt och chock⁹⁶. En slutsats som rimligen borde kunna appliceras också på medieorganisationer.

Strax efter den statliga offentliga utredningen om branden, initierade Styrelsen för Psykologiskt Försvar en undersökning med forskare från Örebro och Göteborg. Under ledning av Stig-Arne Nohrstedt och Larsåke Larsson genomfördes flera studier om informations- och kommunikationssituationen i samband med händelsen. Medan den statliga utredningen valde att kalla händelsen för "Brandkatastrofen" valde SPF-studien begreppet "Göteborgsbranden". Det senare var ett ställningstagande grundat på medicinska kriterier för stor olycka respektive katastrof.

Forskargruppen kring Larsson och Nohrstedt kartlade i första hand myndigheternas hantering av branden och dess följder. Bland annat konstaterades att Göteborgs stads gemensamma katastrofledningsorganisation fungerade bra ur ett samordningsperspektiv jämfört med om de olika myndigheterna skulle ha opererat med egna krisstaber. När det gällde kommunikationsinsatserna framträdde en tydlig kommunikationskanal som tidigare inte haft så stor betydelse i samband med kriskommunikation, nämligen mobiltelefonin. Via mobiltelefoner kommunicerades händelsen snabbt mellan ungdomar och anhöriga och

även internt inom räddningstjänst, sjukvårdsorganisation och andra myndigheter. Datorkommunikation via internet kom också att få stort genomslag. Även om tidningar på webben inte vara så utvecklade 1998 som de är idag, så fanns hemsidor och chattfunktioner vilka kom att bli välutnyttjade. Som så många gånger i olycks- och katastrofsammanhang så var medierna dominerande informationskanal för den breda allmänheten. Myndigheterna koncentrerade sig främst på att ge information till medier och till varandra.

Ett antal studier på fallet Göteborgsbranden har genomförts med annan riktning än medieperspektiv, varav några med relevans för denna avhandling kan nämnas. Hit hör två Karlstadstudier i Psykologi och Folkhälsoforskning. Den förstnämnda av Per Folkesson på räddningspersonalens arbete och stressreaktioner⁹⁷, den andra av Barbro Renck genom motsvarande studier på polisens insatspersonal⁹⁸.

Folkessons studie på räddningspersonal (främst brandmän och akutsjukvårdare) visade att räddningsaktionen karaktäriserades av fokus, mod, fysisk styrka och uthållighet. Den mentala mobiliseringen handlade om att koncentrera mannarna, fokusera uppmärksamheten, temporärt stänga av känslomässiga funktioner samt underordna alla handlingar ut-
anför det operativa målet: att rädda liv. Undersökningen visade inte på några större psykologiska konsekvenser för brandmän och rökdykare. Däremot fanns flera sådana tecken hos

sjukvårdspersonal, debriefingledare och särskilt hos kvinnor. Till slutsatserna hörde vikten av teamarbete och organisationens funktion för ett väl genomfört uppdrag.

I Rencks undersökning av polisens arbete under brandnatten konstateras att poliserna upplevde en mängd stressorer. Medierapporteringen beskrivs som en stressfaktor. Övriga stressorer var ovissheten vid utryckning, starka sinnesintryck och brandkatastrofens omfattning. Undersökningen visar något överraskande en förhöjd immunitet mot stressreaktioner, hos dem som upplevt flera traumatiska händelser efter branden (stresstudien genomfördes ett och ett halvt år efter brandkatastrofen). Renck förklarar detta med att någon slags immunitet kan uppstå i kombination med bemästringsstrategier, samt att poliser med ”starkt psyke” omedvetet eller medvetet väljer svåra utmaningar.

Margareta Bäck-Wiklund med kollegor vid CEFOS⁹⁹ i Göteborg, illustrerar i sin rapport hur existentiella frågor restes tiden efter branden; ”Allt avstannade i ett svart hål, ingenting gick längre att känna igen. Skulle tillvaron någonsin bli densamma, skulle vardagen, glädjen och tron på framtiden någonsin återvända? Den närmaste tiden efter branden var det svårt att se – inte enbart för de som var direkt drabbade – hur en ny normalitet en dag skulle kunna upprättas”¹⁰⁰. En intressant fråga är om de journalister som bevittnade branden fylldes av motsvarande känslor och kval.

Krisgruppernas stödarbete med de drabbade efter brandkatastrofen har

belysts i ett antal studier från FoU Väst som forskar inom det sociala området. Här kan nämnas erfarenhetsdokumentet ”Att möta det man möter”, där personal vid stödcentrum beskrev sina erfarenheter. Bland annat skriver socionomen Britt Berggren om ”engagerade journalister som verkligen respekterat de drabbade och vårt arbete” och att ”samarbete med media kan till och med ha en terapeutisk verkan”¹⁰¹. Tuija Nieminen Kristofer-son undersökte hur den individuella sorgen kunde bli både privat och ofentlig. Inte minst genom medierna¹⁰².

Göteborgssociologen Abby Peterson har både studerat integration som process efter branden¹⁰³, och brandkatastrofen ur ett kollektivt minnesperspektiv¹⁰⁴. I det senare fallet var studiens fokus på vägen tillbaka efter branden. Ett slags förhållningssätt till det som Bäck-Wiklund kallade ”det svarta hålet”, och minnet av det som var livet före branden. Peterson hänvisar till det allt större forskningsintresset för hur människor skapar mening i sina liv. Med utgångspunkt från detta sociologiska perspektiv har hon studerat hur de som drabbades av brandkatastrofen gemensamt skapar och formar sina minnen, och hur de delar sin sorg. Minnesdagar och andra ritualer har kommit att få stor betydelse, inte minst i regi av BOA – Brandofferanhörigas förening. Bland annat konstaterar Abby Peterson att fler faktorer påverkar vad vi minns, nämligen när vi minns, med vem vi minns, var vi minns och med vilket syfte vi minns. Traumat är den mest kraftfulla versionen av återupplevelse, som i värsta fall

kan innebära att påträngande minnesbilder fullständigt kan ockupera en drabbad¹⁰⁵. Peterson poängterar också den kulturella kontextens betydelse för minnesarbete. Detta blev påtagligt efter branden eftersom de drabbade hade så olika ursprung. Det uppstår också en slags kontrast mellan den offentliga massmediedöden och det privata och osynliga sorgearbetet. Det sistnämnda kan göra att sörjande ofta känner sig osäkra och övergivna¹⁰⁶. Att kollektiva minnesgemenskaper fungerar stödande har även tidigare studier visat, däribland Eva Reimers studier av Estonia-anhöriga¹⁰⁷. Detta leder tanken till att också insatspersonal, andra hjälpare och journalister rimligen har både behov och nytta av kollektiva minnesgemenskaper efter traumatiska uppdrag där de bevittnat lidande och död.

Men på djupet har ingen av de nämnda studierna intresserat sig specifikt för målgruppen journalister. Min avhandling fyller därför ett tomrum genom de studier som empiriskt till dels ingick i den nämnda SPF-studien vilken jag tillsammans med andra medieforskare genomförde under 1999 och 2000¹⁰⁸, och som här har fördjupats betydligt.

Lära av historien

Ett sätt att få kunskap om journalistikens och medieorganisationernas praktik är genom att studera hur arbetet utförts i samband med en specifik händelse. Så kan vi till exempel blicka bakåt hundra år och notera fle-

ra intressanta nyhetsuppdrag – ibland stora olyckor och katastrofer - som kommit att präglade svenska mediers organisering och praktik¹⁰⁹. Ett tidigt exempel var tågolyckan i Ställdalen 1956 då 41 personer omkom, varav många barn på väg hem från skolan. Tidningarna hade dagen efter en rapportering som med dagens mått skulle betraktats som mycket närgången, detaljrik och utlämnande¹¹⁰. Här var lokalpressen den allra mest närgångna, medan kvällspressen och riksmorgonpressen var något mildare. Ett förhållande som idag ofta är omvänt enligt flera studier av olycksrapportering¹¹¹. Ett par timmar efter olyckan, som beskrevs i termer av katastrof, sände Sveriges Radio en direktsänd telefonintervju vilken senare kommit att betraktas som ett genombrott för telefonintervjun inom radion. Bengt Feldreich intervjuade i hövlig ton. Sven Jerring direktsände från jordfästningen i Ljusnarsbergs kyrka. Efter denna händelse knöt radion också fler frilansmedarbetare till sig, vilket medgav en ”rörligare” radiojournalistik. Och bara några månader efter Ställdalen-olyckan kom det riktiga nyhetsgenombrottet för dagens Eko, då Svenska Amerikalinjens passagerarfartyg Stockholm kolliderade med italienska atlantjätten Andrea Doria i tät dimma utanför USA:s östkust. Arne Thorén gjorde då den (i det närmaste) direktsända nyhetsrapporteringen över Atlanten¹¹². För Sverige Television kom ett tunnelbaneras i Skanstull 1967 att bli vägledande för den direktsändande nyhetsrapporteringen i TV. Under tre dygn - televisio-

nens dittills längsta direktsändningar - kunde TV-tittaren då följa den dramatiska händelsen som till slut fick en lycklig upplösning¹¹³.

Genom decennier har händelser som bussolyckan i Måbødalen, Scandinavian Star, Estoniakatastrofen, tsunamin 2004 och så vidare, kommit att prägla mediernas arbets sätt. Varje sådan händelse har fått yrkeskåren att åter börja diskutera normer, ideal, yrkesregler och etiska regler. Ibland med nya rutiner och arbets sätt som följd. Ibland höljda av snabb glömska åter ”på brottsplatsen”, det vill säga åter begående samma misstag och press-etiska fel. Ekström och Nohrstedt talar om en journalistisk målsättning att utfallet av det journalistiska uppdraget ska vara ”tillräckligt” sakligt och allsidigt¹¹⁴. De betonar att effektiviteten och förmågan att kunna göra det oförutsägbara och komplicerade till något förutsägbart och enkelt, som A och O i ett arbete där tidsramarna är snäva.

Sammanfattande slutsatser

Situationen har mycket stor betydelse för journalisternas reaktioner och prestationer på olycksplatsen. Är det en naturkatastrof eller teknisk (’man made’) katastrof? Är den avsiktig eller oavsiktig? En anlagd brand eller ett terrorhot kan vara psykologiskt svårare att hantera än ett oavsiktligt flygplanshaveri. Samtidigt kan naturkatastrofer där människan står utanför all påverkan ändå vara nog så traumatiserande att skildra för en journalist.

Utbredningen – hur stort geografiskt område som är drabbat – påverkar naturligtvis journalisternas arbete, liksom tidpunkten för det inträffade. Sker det på natten och kanske till och med under en helg då redaktionerna är lågt bemannade, då möjligheten till kollegialt stöd är mindre, de professionella medmänniskorna färre och ledarna kanske inte på plats.

Platsen för det inträffade är också av vikt för arbetsvillkor och reaktionsmönster. Är området tillgängligt eller otillgängligt? Blir journalisterna vittnen till händelsen eller får de bara andrahandsinformation på en annan plats? Vid Estoniakatastrofen, som skedde till havs, var bevittnande inte möjligt. Under Göteborgsbranden var det ett flertal journalister – både reportrar och fotografer – som blev vittnen till den pågående branden. Vilka människor som är direkt drabbade av katastrofen, offer och överlevande, är också av stor vikt. Är de barn, ungdomar eller vuxna? Är det överhuvudtaget möjligt att tala med de drabbade? En stor roll spelar också de kontaktytor som journalisterna har på olycksplatsen. Här uppstår spänningar och ibland rena konflikter som reportrar och fotografer har att hantera. Överlevande som upplever mediernas närvaro som provocerande, insatspersonal som tycker att fotograferna är i vägen eller att journalisterna stör, kanske finns anhöriga som vill skydda de sina och nyfikna människor i allmänhet som ibland gärna vill blir sedda i medierna i egenskap av (självutnämnda) hjältar och räddare. Också spänningar journalistkollegor emellan

kan uppstå, liksom mellan medarbetare på olycksplatsen och chefer inne på redaktionen.

Ingen olycka eller katastrof är den andra lik. Varje händelse har sina egna ingredienser som präglar situationen. Göteborgsbranden på Backaplan oktobernatten 1998 karaktäriserades av att det var en okontrollerbar och till en början för omgivningen oklar situation. De drabbade var alla barn och ungdomar. De var av 19 nationa-

liteter. Branden pågick när de första reportrarna och fotograferna kom till platsen. De blev ögonvittnen till en katastrof. Det var natt och det var helgdag, vilket påverkade mediernas bemanning. Stressorererna var många: starka sinnesintryck, många barn, tidspress, oklarhet och för journalisternas vidkommande också en påtaglig rollkonflikt mellan privatperson och yrkesperson.

Fotnoter

- ¹ Se bland andra Dyregrov (1992) (1997); Dyregrov & Mitchel (1992); Michel m fl (2001)
- ² Katastrof, efter grekiskans *katastroph*: 'omstörtande', 'förstörelse'. www.ne.se
- ³ Wallenius (1996) s. 29. Med ABC-stridsmedel avses kärnvapen samt biologiska och kemiska stridsmedel
- ⁴ Meyers (1991), även ibid.
- ⁵ Wallenius (1996)
- ⁶ Bland svenska studier se Lidskog mfl (2000); Enander & Jacobsen (1996); Jarlbro (2004); Hedman & Trost (1997) Hedman (1999); Dahlgren mfl (1997)
- ⁷ *Socialstyrelsens handbok för arbete med begrepp och termer*. Intern arbetsbok 2006-04-20 samt Socialstyrelsens termbank: <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/>
- ⁸ Sund (1985)
- ⁹ Socialstyrelsen: SOFS 2005:13, även beskrivet i Socialstyrelsens "underlag för experter": *Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008)
- ¹⁰ I Quarantellis *What is a disaster?* (1998) presenteras nämnda terminologi (se även Larsson & Nohrstedt 2000)
- ¹¹ Dynes (1998)
- ¹² Dyregrov (1992), s. 9
- ¹³ Lundin (1992). Se även Brandsjö (1996)
- ¹⁴ Lundin (1992), s. 30f
- ¹⁵ I samband med tsunamin 2004 omkom 544 svenskar. Antalet svenska offer vid Estoniakatastrofen 1984 var 551
- ¹⁶ Blix & Bech-Karlsen (1990), s. 54.
- ¹⁷ Se bla SOU 1999:48 "Lära av Estonia".
- ¹⁸ Enander m fl (1995) s. 37
- ¹⁹ Larsson & Kallenberg (red.) (2003) s. 161
- ²⁰ Enander m fl (1995) s. 41 samt i Larsson & Kallenberg (red) (2003) s. 161 f
- ²¹ Larsson (1987)
- ²² Öhman (1993) i Lewis & Haviland (ed) *Handbook of emotions*, I Enander m fl (1995) s. 44
- ²³ med stressor menas, enligt Weisaeth (1993/1997) "den yttre stressfaktorn, det s k "stresstimulus" eller enligt Cullberg (1988); "stressbelastningen".
- ²⁴ Dyregrov (1992) s. 173.
- ²⁵ ibid (1992) s. 173 f
- ²⁶ Blix & Bech-Karlsen (1990), s. 20
- ²⁷ Nohrstedt & Nordlund (1993)
- ²⁸ Se bl a Jarlbro (1993); Raitilla (1996); Blix & Bech-Karlsen (1990)
- ²⁹ Minnesanteckningar från "Uppsala Psycho Trauma Days 1998" i regi av Sveriges Krispsykologiska och katastrofmedicinska föreningar. Uppsala 22-23 oktober 1998.
- ³⁰ Se bland annat SOU 1999:48, SOU 1999:68, Härstedt (1995), Boije Hviid (1999), Dyregrov (1992), Raitilla (1996), Lundälv (1999), Larsson & Nohrstedt m fl (2000), Blix & Bech-Karlsen (1990), Englund (1999b), Renck (2002)
- ³¹ Hagström & Jonsson (1997), s. 298-299
- ³² Ekman (1999), s. 166
- ³³ Ekman (1999), s. 171.
- ³⁴ Alström (1996), s. 56 ff
- ³⁵ SOU 1999:68
- ³⁶ Jfr Dyregrov (1992) som använder termen hjälpare för dessa yrkesgrup-

- per. Hjälpare kan också ges en vidare tolkning och även omfatta stödpersoner och frivilligorganisationer.
- 37 Himmelstein & Faithorn (2002) s. 538
- 38 Folkesson (2003) s. 154
- 39 Dyrgrov (1992), Renck (2002), s. 45ff
- 40 Lundin (1992) s. 33
- 41 Harrison (1999), hänvisar till Shearer (1991). Se även Lundin (1992); Englund (1999a+b)
- 42 Granatt i Harrison ed (1999).
- 43 Enander, Larsson & Wallenius (1995); Jarlbro (1993); Lundin (1992); Mjønes, Goetzing-Falk & Stadin (1992); Brewin i Socialstyrelsens Krisstöd vid allvarlig händelse (2008)
- 44 Brewin i Socialstyrelsens Krisstöd vid allvarlig händelse (2008)
- 45 SOU 1999:48, s. 51 ff
- 46 Se KAMEDO 73, samt KAMEDOs rapporter 1, 24, 29, 39, 47, 51, 54, 57, 58, 61, 64.
- 47 Räddningstjänstlagen 1986:1102
- 48 Polislagen 1984:387
- 49 Hälso- och sjukvårdslagen 1982:763
- 50 I Räddningstjänstlagen 12§ står att ”Räddningskåren ska göra de räddningsinsatser som kommunen har ansvaret för enligt denna lag. Kommunen får överlåta till någon annan att göra räddningsinsatser som kräver särskild kompetens”.
- 51 Räddningstjänstlagen 31§. Det finns också räddningsinsatser som är av sådan omfattning att regeringen i särskilda fall får föreskriva eller bestämma att en länsstyrelse eller annan myndighet får ta över ansvaret för räddningsinsatsen. Detta kan bli aktuellt inom en eller flera kommuner. I sådana fall utses räddningsledare av den myndighet som fått ansvaret.
- 52 ibid. 2§
- 53 SOU 1999:68
- 54 Larsson & Nohrstedt m fl (2000)
- 55 Varje stor olycka eller katastrof dokumenteras av Socialstyrelsen genom en så kallad KAMEDO-rapport.
- 56 “Psyiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer”. *Socialstyrelsens Allmänna Råd 1991:2, rev. 1996.* s. 23.
- 57 Hälso- och sjukvårdslagen 1982:763. s. 13
- 58 Se källor i Dyrgrov (1992), s. 178ff;
- 59 Ibid. s. 178
- 60 se bland annat Englund (2002)
- 61 Se debatt förd efter flera olyckor och katastrofer, i www.journalisten.se samt www.pressenstidning.se.
- 62 Taiminen & Touiminen (1996)
- 63 Hodgkinson (1988) ; Hodgkinson & Stewart (1991), s. 55
- 64 Hogkinson & Stewart (1991) s. 56
- 65 Dyrgrov (1992) s. 15
- 66 Dyrgrov (1992) s. 105
- 67 ibid.
- 68 Cote´ & Simpson (2000) s. 185
- 69 Terr (1990) i Dyrgrov (1992) s. 107
- 70 Rolf (1995), s. 189. Se även Polyani (1958) s. 308-309
- 71 ibid s. 191
- 72 Rolf (1995)
- 73 Coté & Simpson (2000)
- 74 Blix & Bech-Karlsen (1990)
- 75 Blix & Bech-Karlsen (1990) s. 42
- 76 ibid, s. 46
- 77 ibid, s. 48
- 78 ibid. s. 55
- 79 ibid. s. 64
- 80 Lundin & Lindström (1982)
- 81 Hagström & Jonsson (1990); Hå-

- kansson & Schulman (1992); *När det ofattbara händer* (1998)
- ⁸² Ett stort antal rapporter utgivna på SPF – Styrelsen för Psykologiskt Försvaret samt dokumentära skildringar av Härstedt (1995) och Boie Hviid (1999). SOU 1998:32 samt SOU 1999:48 *Lära av Estonia*.
- ⁸³ Larsson & Nohrstedt (red.) (2000); Englund (1999a, 1999b, 2000, 2002); SOU 1999:68 *Brandkatastrofen i Göteborg*, SOU 2000:113 *Branden i Göteborg – en sammanfattning*.
- ⁸⁴ Nordström (2002); Modh (2002); Svensson (2002)
- ⁸⁵ Se bland annat i Socialstyrelsens KAMEDO-rapporter om Scandinavian Star 1990 (SOS-rapport 1993:3) respektive Spårvagnsolyckan i Göteborg 1992 (SoS-rapport 1994:2 / KAMEDO 62).
- ⁸⁶ Alström (1997).
- ⁸⁷ Hagström & Jonsson (1997), kapitlet "Pressen och etiken", s. 296f
- ⁸⁸ Se till exempel Saar mfl (1996); Lauristin & Vilhalemm (red) (1996); Hadenius, Hedman & Nowak (1996); Kolstad (1996); Odland (1997); Andén-Papadopoulos & Höijer (red.) (1996)
- ⁸⁹ Här finns fallstudier från Estoniakatastrofen av Larsson & Nohrstedt (1996); Raitilla (1996); samt från Göteborgsbranden Larsson & Nohrstedt (red.) (2000). Mer allmän litteratur om medier och kriser av Harrison (1999); Alan (2001); Coté & Simpson (2000); Lidskog, Nohrstedt & Warg (red.) (2000); Jarlbro (1993); Nohrstedt & Nordlund (1993)
- ⁹⁰ Reimers (2000)
- ⁹¹ I Englund (2000, 2002) finns förstudier i ämnet, baserade på intervjuer med mediemedarbetare som rapporterade om Göteborgsbranden 1998. Se även Blix & Bech-Karlsen (1990).
- ⁹² Några exempel är Lindström & Lundin (1982); Lundin (1992); Michel, Lundin & Otto (2001); van der Kolk, Mc Farlane & Weisæth (ed.) (1996); Dyregrov (1992 & 1997); Larsson, G (red.) (1999); Wallenius (1997); KAMEDO 73: *Katastrofmedicinska studier under 35 år*; Malmsten (1992a+b); Brandsjö (1996); Larsson & Österdahl (1995); Renck (2002)
- ⁹³ Englund (1999a, 1999b, 2002).
- ⁹⁴ SOU 199:68 *Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade, medier, myndigheter*.
- ⁹⁵ Ibid. s. 182
- ⁹⁶ Ibid. s. 183
- ⁹⁷ Folkesson (2003)
- ⁹⁸ Renck (2002)
- ⁹⁹ CEFOS står för "Centrum för forskning om Offentlig sektor".
- ¹⁰⁰ Ur förordet i Bäck-Wiklund m fl (2002), även citerat i Peterson (2006), s.7.
- ¹⁰¹ Berggren i Rönmark (2001) s. 335
- ¹⁰² Nieminen Kristoferson (2001)
- ¹⁰³ Peterson (2002)
- ¹⁰⁴ Peterson (2006)
- ¹⁰⁵ Ibid, s. 22.
- ¹⁰⁶ Ibid. s. 45.
- ¹⁰⁷ Reimers (2000)
- ¹⁰⁸ Englund (2000) i Larsson & Nohrstedt mfl, s. 157-190 samt 232-236.
- ¹⁰⁹ Tex Djerf-Pierre & Weibull (2001); Englund (2002b)
- ¹¹⁰ Englund (2002b)
- ¹¹¹ Se till exempel Alström (1997) om hur olika typer av medier arbetade i

samband med Flinkmoden i Falun.

¹¹² Englund (2202b)

¹¹³ Brandsjö (1996), s. 54ff

¹¹⁴ Ekström & Nohstedt (1996) s. 153

3 PROFESSIONEN

Journalister, räddningsmanskap, poliser och sjukvårdare; alla dessa yrkeskategorier kommer till en olycksplats med ett professionellt uppdrag. Medan personal från räddningstjänst, polis och akutsjukvård har till uppgift att rädda, hjälpa och fysiskt motverka olyckans eller katastrofens spridning och konsekvenser, har journalisterna till uppdrag att bevittna och rapportera. Detta försätter journalisten som professionellt ögonvittne i en psykologiskt sett mycket speciell situation vilken är minimalt belyst inom forskningen.

Till den mycket extrema situation, som beskrevs i föregående kapitel, kommer en människa med en specifik profession. Detta kapitel om journalistprofessionen avser att belysa med vilka uppdrag, krav och förväntningar som reportrar och fotografer kommer till olycksplatsen, och vilka dilemman och konflikter som de kan ställas inför till följd av den extrema arbets-

situationen på olycksplatsen. Vilka uppgifter har journalisten inom ramen för uppdraget och det journalistiska regelverket? Vilka är de utmaningar, överväganden, normer och regler som styr journalistens arbete under denna extrema situation? Och vilka spänningar uppstår mellan rollerna som privatperson och yrkesperson?

Uppdraget

I samband med en kris som påverkar samhället lokalt, nationell eller globalt, blir medierna oumbärliga kanaler. Den journalistik som bedrivs förutsätts vara sann, saklig och relevant, men är i själva verket också kryddad med mycket dramaturgi utöver händelsens egna dramatiska inslag. Människor vill veta "allt", men samtidigt förskonas från det värsta. Ett ständigt återkommande journalistiskt dilemma är just detta: hur skildrar vi vad som

skett, i uthärdliga termer och med bilder inom de pressetiska ramarna? Hur lever vi upp till kravet på att ge fullständig redovisning av fakta och samtidigt skona den enskilde från kränkande publicitet? Drivkraften att berätta är stor. Till den karaktäristiska katastrofen hör att det som hänt är något oväntat, hastigt uppkommet, av betydelse för många och med oklar utgång. En katastrof är alltså per definition en perfekt nyhet, vilket kanske kan utgöra en del av förklaringen till varför medierna "går igång" särskilt vid sådana extrema händelser.

En drivkraft för all olyckrapportering torde också vara det faktum att just olyckor (och brott) tillhör primärläsningen hos svenska nyhetskonsumenter¹. En dags tidningsläsande, radiolyssning och TV-tittande ger snabbt vid handen att mediernas nyhetsflöde dagligen fylls av olyckor, brott, krig, katastrofer och tragedier av andra slag. Som en logisk följd av detta kan slutsatsen dras att just dessa händelser utgör viktiga inslag i nyhetsjournalistiken.

Lennart Weibull visade i sin läsartappa, redan i mitten av 1980-talet, att nyheter om olyckor och brott är grundläggande för en tidnings attraktionskraft². Hvitfelt har i senare studier bekräftat hur olyckor och brottslighet har dragningskraft på mediernas publik³. Den nyhetsvärderingen delas av journalisterna själva. Det visar Marina Ghersettis kapitel i "Den svenska journalistkåren"⁴. Hos svenska journalister ligger nyheter med inslag av sensation, dramatik och spänning i topp. Hit måste förstås

olyckor och katastrofer räknas.⁵

Inte sällan kommer dessa krishändelser att skildras genom mediernas kameralinser innan allmänhet och myndigheter hunnit reagera och agera. Medierapporteringen träffar som en knytnäve i magen. Ofta kritiserad, många gånger med fog. Men frågan är – återigen – om en outhärdlig händelse någonsin kan skildras på ett uthärdligt sätt.

I takt med mediernas expansion och allt större betydelse i våra liv har förmedlingen av nyheter och informationen vid krishändelser ökat i omfattning. Det största intresset tilldrar sig oväntade händelser med många dödsoffer. Lowe Hedman konstaterar att ca 50 000 människor omkommer i trafikolyckor varje år. Det är som om 200 jumbojetplan skulle störta årligen. Under två dygn efter flygolyckan i Lockerbie 1988 omkom fler människor på de amerikanska motorvägarna än vad som var fallet i Lockerbie⁶. Det är alltså de oväntade masskadesituationerna som tilldrar sig såväl mediernas som allmänhetens intresse. Den långsamt ackumulerande olycksdöden har inte alls samma uppmärksamhetsvärde.

Den grundläggande uppfattningen om mediernas roll i vårt samhälle är egentligen ganska oomtvistad. Det råder yttrandefrihet, tryckfrihet, informationsfrihet vilket är normgivande för mediernas arbete. Samtidigt råder det, som även norske medieforskaren Jan Inge Sørbo konstaterat, en grundläggande förvirring kring mediernas funktion i samband med olyckor och katastrofer⁷. När är avvikelser från

normen motiverade? När ska extra hänsyn tas? Hur ska journalisterna förhålla sig till sin egen profession på olycksplatsen?

Kent Asp ställde i början av 1990-talet frågan om det journalistiska uppdraget på sin spets, i journalistikantologin ”Uppdraget”⁸: För det första: Existerar det överhuvudtaget något som kan kallas för ett journalistiskt uppdrag? Och för det andra: Varifrån har i så fall journalisterna fått uppdraget? Svaren medgav bara till dels det demokratiska mandatet att informera allmänheten. Asp menar att man också måste fråga sig mot vilka medier och mot vilket innehåll de uppställda kraven på att informera allmänheten ska riktas. Han frågar sig vidare vem som i sådana fall ska avgöra om dessa krav kan anses vara uppfyllda eller ej. Ett spekulativt svar är att dessa bedömningar kan överlåtas både till offentlig debatt och till forskning. Men också publicister och journalister måste utvärdera och kontrollera att det journalistiska uppdraget följs, menar Asp. Journalisterna ska verka både i allmänhetens tjänst och i sanningens tjänst⁹. I det första fallet genom att både påverka mediekonsumenterna i en viss riktning, och genom att ge människor underlag för egna kunskaper och ställningstaganden. I det andra fallet – om sanningsuppdraget – märks det paradoxala kravet på samhällets kontroll över medierna samtidigt som medierna förväntas ha en fri och oberoende ställning. Att verka i sanningens tjänst behöver inte vara samma sak som att verka i allmänhetens tjänst.

Kent Asps resonemang och frågor är relevanta också vid studium av det journalistiska arbetet på en olycksplats. Från om varifrån och hur uppdraget ”ges” till journalisterna blir aktuell, liksom frågan om självvärdering och kontroll under och efter genomfört uppdrag.

I flera sammanhang har journalisters självrannsakan kring sitt eget arbete på olycksplatsen kommit fram. Allmänhetens reaktioner efter medie-rapporteringar låter sällan vänta på sig. Men även om diskussioner förts om detta i årtionden saknas fortfarande tydliga ledord för det journalistiska arbetet vid olyckor och katastrofer. Viktigt att påpeka är dock att diskussionerna sällan handlar om frågan ”Vad har vi där att göra”, utan snarare ”Hur ska vi göra när vi är där?” Svaret på den första frågan, menar Blix och Bech-Karlsen, är nära förbundet med mediernas fria ställning i vårt samhälle: Journalistens lojalitet ligger hos publiken¹⁰. Journalisterna är alltså på olycksplatsen i publikens ställe, å allmänhetens vägnar. Den som stänger dörrar för journalister stänger potentiellt också dörrar för allmänheten. Självklart finns dock situationer då dörrar tillfälligt måste stängas och mediernas närvaro regleras. Men utgångspunkten är ändå rätten och möjligheten att bevittna och skildra.

Mediernas och journalisternas funktion i olycksrapporteringen

Mediernas roll på olycksplatsen är komplex, och de förväntningar som

vilar på journalisterna kan upplevas som motsägelsefulla. Vilka krav ställer professionen? Resonemang kring detta finns presenterade i några tidigare studier¹¹. Nohrstedt har beskrivit ett antal paradoxer som uppstår vid medierapportering från kriser och katastrofer, och som kan illustrera vilka dilemman journalisten på olycksplatsen ställs inför: Ska jag informera eller granska? Vara snabb eller korrekt? Skapa förståelse eller god dramaturgi? Utvärdera eller drivas av nyhetsvärde?¹²

För det första framträder en paradox i det att medierna förutsätts utgöra en samhällsstabiliserande informationskanal samtidigt som journalisterna förväntas hålla sig oberoende till och kritiskt granskande av samhällets instanser. Vad denna paradox innebär i en specifik situation som en katastrof är svårt att säga. Förhållningssättet till problemet måste vara nyanserat och situationsanpassat.

För det andra innebär journalistik vid katastrofsituationer, i likhet med mycket annan nyhetsjournalistik, en konflikt mellan kravet på snabbhet och på samtidig leverans av korrekt information. Båda kraven kan aldrig samtidigt till fullo tillgodoses, och har olika tyngdpunkt hos olika journalister och situationer.

Den tredje paradoxen är den mellan förståelse och förströelse. Dagens Nyheters skapare, Rudolf Wall, talade på sin tid om vikt och intresse¹³. I den så kallade medielogiken kan vissa framställningsformer relateras till situationen på ett sätt som skapar en situationernas mediedramaturgi. Sensa-

tionssökeri, schablonisering, polemik är vanligt förekommande i mediernas strävan att väcka intresse. Vid en allvarlig krissituation som en katastrof finns risken att själva dramaturgin blir en belastning för både informationsförmedlingen och den granskande problematiserande journalistiken¹⁴.

En fjärde paradox beskriven av Nohrstedt utgörs av konflikten mellan utvärdering och nyhetsvärde. Här handlar det om tidsperspektivet i rapporteringen, mot bakgrund av att den kortsiktiga journalistiken styrs av nyhetsvärdet, medan den utvärderande och fördjupande rapporteringen tar plats i ett senare skede.

Motsägelsefullheterna i att bevaka och skildra en olycka eller katastrof utgör några av journalistikens största utmaningar i sammanhanget. Denna och tidigare studier har redovisat flera exempel på konfliktsituationer inom var och en av dessa paradoxer såsom konfrontationer under medierapportering från olycksplats¹⁵.

Nästan alla katastrofer utvecklar sig efter ett fast mönster¹⁶. Ett antal utvecklingsfaser brukar kunna urskiljas, precis som vid alla typer av kriser, inte minst den personliga psykologiska krisens chockfas, reaktionsfas och bearbetningsfas. I vårt land har framför allt psykiatrikern Johan Cullberg utvecklat teorier kring den psykologiska krisens olika faser¹⁷.

Att journalistiken ser olika ut i olika faser av en olycka eller katastrof säger sig självt. I de fall händelsen föregås av en varningsperiod kan vi tala om kris- eller riskjournalistik. Denna form av medierapportering har i Sve-

rige studerats av Jarlbro, Hedman, Nordlund och Nohrstedt med flera¹⁸. Från en varningsperiod (riskjournalistik) via en akutfas (katastrofjournalistik) till en så kallad ambivalensperiod (granskande nyhetsjournalistik) och en nyorienteringsfas (med mer långsiktigt grävande journalistik). De första tre faserna kan sträcka sig över dagar eller veckor. Dramatiken och spänningen är hela tiden stor¹⁹. Katastrofjournalistiken i händelsens akuta fas karaktäriseras av ett slags presensform där pressens rapportering har flera likheter med radions och televisionens snabba ocensurerade nyhetsförmedling. Den sista fasen (ambivalensperioden) kan pågå i månader eller år, delvis beroende på i vilken grad olyckans orsaker anses uppkärlade. Estoniakatastrofen är en sådan händelse som fortfarande, efter drygt tio år, bearbetas och följs upp i medier och av myndigheter. Allmänhetens intresse för katastrofen är vid det här laget avsvannat, men kan lätt blossa upp igen vid framkomsten av nya uppgifter eller en aktualiserad debatt. För de närmast drabbade innebär årsminnesdagar och nya utredningar ofta salt i såren och återupplevda trauman.

Krissituationer utmärks av labilitet och vägvalssituationer. Individuell och kollektiv stress präglar situationen, som också lämnar stort utrymme för subjektiva tolkningar. Att i detta läge på ett professionellt sätt hantera de villkor, spänningar och paradoxer som situationen innebär, ställer stora krav på den individuella journalisten. Det är i allmänhetens intresse att mediernas medarbetare kan hantera

sådana situationer.

I studien ”Tsunamins genomslag” om mediernas hantering av flodvågskatastrofen i Sydostasien 2004, konstateras att tidningarnas roll som informationsförmedlare och efterlysningsorgan var större och tydligare än vid någon annan katastrof²⁰. Pressen hjälpte till att efterlysa saknade både på webb och i papperstidning. Nyhetsrapporteringen vände sig därmed både till den läsekretsen i Sverige och till drabbade svenskar i Thailand. Pressen blev både informationsförmedlare och nyhetsförmedlare.

Journalistyrket är redan till vardags tuftt och stressfyllt. På en olycksplats eller ett katastrofområde ökar stressen och pressen ytterligare. De frågeställningar som journalisten till vardags ställs inför tillspetsas, normer och regler kanske måste omprövas. Kampen mot klockan finns där, liksom jakten på status inom och utom kåren. Scoopet, löpet eller löpsedelsbilden är drivkrafter som kan komma att hamna i konflikt med egen moral och beprövad etik. Den personliga journalistiken kan ställas emot den industriella medieproduktionen. Tidningens ekonomiska intresse mot individens vilja eller ovilja att förstora och dramatisera det som hänt. Spänningar och konflikter mellan journalister och insatspersonal eller drabbade kan avsevärt försvåra arbetssituationen. Utöver mellanmänskliga spänningar finns också spänningsfält mellan teori och praktik, mellan text och verklighet. Yrkesetiska och pressetiska regler är sådana exempel.

Journalisten – reportern och foto-

grafen – har som indirekt drabbad och professionellt ögonvittne ett svårt och komplext uppdrag. Det professionella samvetet kan komma att vägleda mer än skrivna normer och regler. Att komma till en olycksplats och snabbt skapa sig en uppfattning om vad som hänt, är svårt. I Försvarsmaktens utbildningsreglemente konstateras att ”Den största svårigheten i kvalificerade verksamheter är ofta att identifiera och definiera situationen, uppgiften eller problemet”²¹.

Att på kort tid bedöma, tolka och skildra en händelse är kärnan i den journalistiska nyhetsbevakningen. När detta måste ske under kaotiska förhållanden ställs förstas extra höga krav på den enskilde journalisten. Risker för felaktiga beslut ökar också, liksom i alla sammanhang då arbete och beslutsprocess sker under inflytande av svår stress.

Den tolkning en yrkesperson gör i en viss given situation bidrar till bilden av en subjektiv verklighet just där och då. Att tolka och bemästra en situation kan betraktas som ett sätt att skapa ordning. Historikern Peter Englund menar att ”... ordning är något vi hittar på för att dölja en förvirring vi inte härdar ut att se”²².

Arbetets organisering

’Nyhetsjournalistik är att rutinisera det oförutsedda’, som amerikanska sociologen och medieforskaren Gaye Tuchman har uttryckt det²³. Katastrofer och olyckor hör till det mest oförutsedda vi kan tänka oss. Och även

när detta oväntade inträffar ska produktionsprocessen följas, deadlines hållas och distributionen klaras av inom givna ramar. Nyhetsproduktion handlar således mycket om *organisation*. En paradox i nyhetsproduktionen är kravet på rutin ställt emot kravet på flexibilitet²⁴. Det senare utgör en stor utmaning när en akut olycka inträffat. Kanske följer beslut om extra utgivning, fler upplagor, extrainkallad personal, temporär redaktion på plats, och så vidare.

Journalistikens praktik omfattar mängder av valsituationer, överväganden och prioriteringar. Dessa görs dels utifrån det samhällsliga och redaktionella uppdraget, dels utifrån situationens förutsättningar och villkor. Norske medieforskaren Martin Eide beskriver det journalistiska arbetet som ”kreativitet i en industrilikhande miljö”²⁵. Studier av journalistisk praktik visar sig många gånger avvika från de yrkesmässiga idealen om den kreativa skapande journalistiken. Verkligheten visar sig ofta vara mycket strukturerad. Men inom strukturerna finns ändå ett visst spelrum när uppdraget ska utföras.

Makten att publicera eller inte publicera en nyhet ligger hos mediet. Det kan ibland vara den enskilde journalisten som avgör, men oftare redaktionen och ansvarig utgivare. Ibland till och med tidningens ägare. Makten över uppdraget till journalisten, liksom innehållet i tidningen, kan både avse anskaffning och bearbetning av text och bild. Journalistens egen urvalsfrihet och tolkningsfrihet kan variera²⁶.

När en reporter kommer till olycks-

platsen kan han eller hon i praktiken ha gett sig uppdraget själv. Det kan vara mitt i natten och redaktionen bemannad med en person. Det kan vara en nattredaktion med några personer i arbete, eller på en plats utan ortstidning, dit kanske en utsänd journalist eller fotograf är den som kommer först till platsen. I praktiken kan också journalisten på olycksplatsen vara den som dirigerar tidningens behov, ber om fler kollegor till platsen, bedömer vad som ska göras. Efter några timmar, när redaktionsledningen så att säga kommit i kapp, och parallellt skaffat sig information via flera kanaler (andra än den egna medarbetaren på plats) övergår processen till att bli mer ovanifrån dirigerad.

Arbetsledning och medarbetarroll

Nyhetsjournalistik handlar om att hantera det oförutsägbara på ett förutsägbart sätt. När situationen är extremt oförutsägbart, som vid en stor olycka eller katastrof, kan det rutinmässiga tvingas ersättas av improvisation och intuition. I båda fallen – den mer normala dagen och den avvikande – spelar redaktionens morgonmöte en stor roll för att få kontroll över den blivande produkten (artikeln eller tidningen). Monica Löfgren-Nilssons studier av tre tidningsredaktioner visar dock att morgonmöten sällan ger utrymme för diskussioner kring journalistik²⁷. De utgår snarare från nyhetschefens lista på prioriteringar av tänkta jobb. Kanske kan man framför allt se morgonmötet som redaktions-

ledningens möjlighet att styra arbetet. Om en olycka inträffar på natten får morgonmötet både funktionen att inhämta rapporter från natten och att styra det fortsatta arbetet. Ekström och Nohrstedt talar om tidspressen som en begränsning för journalistens möjlighet att leva upp till ideal, men att samtidigt tidsramar utgör en resurs för arbetet²⁸. Produktionsprocessen är så pass mallad att ”det redaktionella maskineriet” så att säga tuffar på och alla vet ganska väl vilka utrymmen som ska fyllas inom vilken tid.

Monica Löfgren Nilsson konstaterar att de senaste femton åren inneburit omfattande förändringar i svenska redaktioners arbetsätt²⁹. Det handlar både om digitalisering och ökade produktionsvolym, om färre anställda och fler projektanställningar, om ökad stress och höjda krav på multikompetens.

På dagtid ska en redaktion normalt ha tid för andrahandsgranskning av medarbetares material. Under natten kan denna extra kontroll bli åsidosatt. Löfgren-Nilssons tidigare redaktionsstudier visar att nattcheferna ofta får nöja sig med att kontrollera rubriker och bildtexter. Tidspressen i kombination med modern produktionsteknik har bidragit till detta. Tekniken tillåter reportern och fotografen att lägga in sitt eget material, att i princip ”hälla in texten och bilderna” direkt i tidningen. Tidningarnas nyhetschefer kan därför inte vara säkra på att nattens texter är lästa av nattchef och redigerare³⁰.

På en tidning är det nyhetschefen som leder, driver, planerar och organi-

serar det dagliga arbetet. Chefredaktörerna – och ibland även redaktionscheferna – spelar däremot en mer perifer roll för den dagliga journalistiska praktiken. Däremot kan deras beslut få omedelbara konsekvenser för redaktionens praktik, till exempel vid fråga om utgivning på en normalt utgivningsfri helgdag, vilket blev fallet för flera tidningar i samband med Göteborgsbranden 1998.

Vilken journalistisk produkt som reportern eller fotografen på plats upplever sig ha i uppdrag att åstadkomma kan man tänka sig skiljer sig åt beroende på vilket typ av tidning han eller hon arbetar för. I Ekströms och Nohrstedts studier av tidningsredaktioner blev det tydligt att kvällstidningarna har som mål att väcka uppmärksamhet, uppröra och underhålla, något som skiljer sig starkt från lokaltidningarnas syften. Artiklarna i kvällspressen behöver inte alltid vara balanserade och kan gärna innehålla vissa överdrifter, generaliseringar, hårdragna vinklingar och sensationella rubriker³¹. Däremot visade Ekströms och Nohrstedts deltagande observation på en kvällstidning att medarbetarna värnade den personliga integriteten hos intervjuade i betydligt större utsträckning än vad debatt om kvällstidningsjournalistik brukar vilja göra gällande. Forskarna fann inga belägg för att kvällstidningsreportrarna skulle vara mer cyniska och ovarsamma än reportrar i övrigt. Däremot tog kvällstidningsjournalisterna lättare på normer som allsidighet och korrekthet³².

I varierad utsträckning har pressen

också egna husregler för sin rapportering. När Tomas Andersson-Odén 1996 undersökte förekomsten av egna policydokument på svenska tidningsredaktioner, visade sig hälften av tidningarna ha ett sådant³³. Här kan man fråga sig om sådana policys främst tjänar som styrinstrument för tidningsledningen eller om enskilda medarbetare tillämpar dem. Löfgren-Nilsson konstaterar att tidningars policydokument inte har någon större relevans för reportrar och nyhetschefer i deras dagliga arbete.

Vilken relation har då reportrar till sina nyhetschefer, och hur styrda känner de sig i sitt arbete? Löfgren-Nilssons studier visar att framförallt reportrar inom landsortspressen upplever mycket stor frihet att välja hur något ska bevakas. I olika grad styrs reporter- och fotografarbete av nyhetschefer som antingen är demokratiska eller auktoritära i sin ledarstil. Här framträder en dominans av demokratiska nyhetschefer som främst betraktar sig som rådgivare och bollplank. Det demokratiska ledarskapet är inte odelat positivt. Det kan också vara en effekt av bristande initiativförmåga.³⁴

Frilansjournalister arbetar med något andra ramar än anställda journalister. Men frilansarna måste ändå anpassa sig till de normer och ideal som präglar den nyhetsorganisation där de för tillfället presenterar sina alster. Vid larm om en olycka eller katastrof är ibland flera frilansjournalister tidigt på plats. Vissa fotografer arbetar med SOS Alarm som

”väckarklockor” för uttryckning. Frilansreportrar som är bosatta utanför storstäderna arbetar ofta med stor rörlighet i både tid och rum.

Yrkesregler och etik

De pressetiska spelreglerna och journalistkårens yrkesregler är viktiga för svenska journalister. Vardagens journalistiska praktik är fylld av svåra och ibland motsägelsefulla överväganden. Vid uppdrag på en olycksplats kan dessa överväganden kompliceras, ändra karaktär och de beslut som fattas kan få ovanligt stora konsekvenser. Nyhetsjournalistikens etiska ideal är så anspråksfulla att de är svåra att uppfylla, skriver Ekström och Nohrstedt³⁵. På samma gång som kraven är krävande är de också otydliga och motstridiga.

Regler är av stor vikt för utförandet av uppgifter inom alla verksamhetsområden. Men regler kan inte vara allenarådande. De behöver också en praktik. Idag sätts ofta likhetstecken mellan regel och socialt definierade mönster. En social gemenskap avgör vad som är rätt eller fel i vissa givna situationer, vad som följer respektive strider mot regeln³⁶. Det kan också betraktas som grundprincipen för många yrkesregler som kan sägas vara definierade av sociala eller professionella gemenskaper. Om sedan personen verkligen följer regeln eller bara tror sig göra det, är en helt annan sak.

Normer skiljer sig från regler ge-

nom att inte vara direkt lagbundna. Det tredje av Tio Guds Bud ”Tänk på vilodagen så att du helgar den” är exempel på en norm – en rekommendation. Regler, däremot, följs av sanktioner eller åtminstone sanktionsmöjligheter. Till vad behöver vi då normer? När vi inser värdet av en norm, får den sin styrka. Det handlar om hur vi bör handla eller inte bör handla i olika situationer. En grundläggande pressetisk yrkesnorm menar Hans-Gunnar Axberger är att alltid berätta sanningen³⁷. Egentligen är normer traderade erfarenheter om vad som är rätt och fel. Svenska journalister har både skrivna och oskrivna yrkesnormer. Till dessa kan läggas de yrkes- och publicitetsregler som finns, vilka kan följas av sanktioner om de bryts.

Den yrkesetik som förväntas vägleda journalisten i dennes arbete finns formulerad i så kallade ”Spelregler för press, radio och TV”³⁸, som utges och uppdateras av Pressens samarbetsnämnd. I denna ingår Svenska Journalistförbundet, Publicistklubben och Tidningsutgivarna. Journalisten ålägger sig alltså att följa vissa principer för sin yrkesutövning.

Publicitetsreglerna handlar om att

- *Ge korrekta nyheter* genom att vara kritisk mot källorna och att kontrollera sakuppgifter. Löpsedel, ingress och rubrik ska ha täckning i texten.
- *Respektera den personliga integriteten*. Publicitet som kan kränka privatlivets helgd ska noga övervägas och offer för brott och

olyckor ska visas största möjliga hänsyn. Berörda personers ras, kön, nationalitet, yrke, politisk tillhörighet, religiös åskådning eller sexuell läggning ska inte framhävas om det saknar betydelse i sammanhanget och är missaktande.

- *Vara varsam med bilder.*
- *Vara försiktig med namn.*

Yrkesreglerna handlar om den journalistiska integriteten och trovärdigheten genom *sättet att anskaffa material*. Rimliga önskemål från intervjuade personer om att i förväg få veta hur och var deras uttalanden återges, ska tillmötesgå. Särskild hänsyn ska visas mot ovana intervjuobjekt, och den intervjuade ska upplysas om huruvida samtalet är avsett för publicering eller enbart för information. Intervjuer och bilder får inte förfalskas. Särskild hänsyn ska visas vid fotograferingsuppdrag samt vid anskaffning av bilder, särskilt i samband med olyckor och brott.

Spelreglerna om att journalisten ska vara varsam med bilder och försiktig med namn gäller både reportrar, fotografer och deras arbetsledare. ”Överväg noga namnpublicering som kan skada människor. Avstå från sådan publicering om inte ett uppenbart allmänintresse kräver att namn anges”, heter det.

Tjänbarheten i reglernas tolkning är uppenbar. Hela samhällsklimatet och den allmänna mentaliteten har med tiden kommit att acceptera en tuffare hållning exempelvis när det gäller namnpublicering³⁹. Många människor

tror också att de flesta journalistiska klavertramp strider mot lagar, avtal och etiska regler. I själva verket görs - i enlighet med rådande pressetiskt system - den avgörande censuren ofta av medierna själva, också där lagen skulle tillåta publicering.

Många andra professioner och yrkeskårer har idag etiska regler för sitt yrkes utövande. Närmaste ligger kanske reklametiken. Läkarkårens etiska regler är ett annat exempel, genom de så kallade läkarreglerna⁴⁰. Trots att dessa föreskrifter ofta kallas regler, är det i själva verket normer och principer det handlar om. Dock är vissa av de yrkesetiska reglerna förknippade med sanktioner, såsom uteslutning ut yrkeskåren, och uppfyller därmed kravet på ”regler”.

Låt oss översätta etikens två bottenar – sedvänjan och den inre karaktären – i journalistiska termer. Då står ”ethos” för det pressetiska regelverket och ”ethikos” för vad den enskilde journalisten verkligen gör och vill göra i en specifik situation, pressetikens teori och praktik.

Journalistisk etik handlar om två motstridiga krav. Det ena är kravet på sanning, det andra gäller hänsyn till person. De pressetiska riktlinjerna kan sägas vara en nödvändig men icke tillräcklig del av journalistisk etisk praktik. Detta har många redaktioner insett och utformat kompletterande husregler och policydokument för etik och moral i rapporteringen. För det mesta framträder etiken dock i tyst oskriven form, till exempel genom kontinuerliga redaktionella diskussioner⁴¹. Kanske gäller detta i

synnerhet vid traumatiska händelser som olyckor och katastrofer, eftersom situationen ofta präglas av stor oklarhet och av att många människor - inklusive journalister - befinner sig i chock eller på annat sätt är drabbade av akut stress.

Gillad och ifrågasatt pressetik

Samtidigt som massmedierna ägnar mer och mer utrymme åt etiska och moraliska frågeställningar, har press-etiken under senare år paradoxalt nog blivit alltmer ifrågasatt. Anmälningarna till nämnder och etiska råd – som Granskningsnämnden för Radio och TV, Radionämnden och Pressens Opinionsnämnd – är frekventa. Många uttrycker sitt ogillande över falska intervjuer, smygtagna bilder och spektakulära tillvägagångssätt vid förfrågningar om intervjuemedverkan (till exempel då journalister uppgivit falsk identitet, exempelvis utgett sig för att vara anhörig eller god vän för att få tillträde till sjuksalar efter en olycka⁴²).

Ett annat problem i den journalistiska etiken är globaliseringen av mediasituationen. Traditionellt har närheten mellan händelse och redaktion gjort att redaktionen varit varsam med bilder, namnuppgifter och annat känsligt av hänsyn till anhöriga och vänner till de drabbade. Men idag när snart varje svensk kan se CNN saknar plötsligt det geografiska avståndet betydelse. CNN och Sky Channel kunde visa närbilder av offer i Östersjön efter Estoniakatastrofen. Långt borta blir också nära, åtminstone i ett välutvecklat industriland som Sverige.

Vad betyder då dessa etiska principer för svenska journalister? De journalistundersökningar som genomförts vid JMG visar på ett massivt stöd för pressens spelregler. Sedan den första journalistundersökningen 1989 har stödet för de pressetiska reglerna ökat. Principerna om varsamhet gentemot individen har starkast stöd bland kvinnliga och yngre journalister. Under senare år har flera debatter och diskussioner förts kring det pressetiska regelverket. Dels yrkesinternt i *Pressens Tidning* och *Journalisten*, dels externt genom inlägg på tidningarnas debattsidor samt TV- och radiodebatter. Allt fler röster höjs för att själva reglerna ska ses över och även den institutionella granskning som idag görs av Granskningsnämnden och PO/PON⁴³. Hösten 2006 utkom boken ”Medieetik under debatt”⁴⁴ där företrädare för medier och organisationer samt medieforskare och pressombudsmän diskuterade svensk medieetik. I boken framkom synpunkter som att det pressetiska systemet har vittrat sönder inifrån, att dagens system är för rättsosäkert för den enskilde och bristen i att självsanerings-systemet inte hanterar klagomål mot mediars arbetsmetoder.

Regler om hänsyn och handling

Inom den medicinska etiken tillämpas principen om ”informerat samtycke”. Inom journalistikåren finns en motsvarande yrkesregel gällande anskaffning av material: *Tillmötesgå rimliga önskemål från intervjuade personer om att i förväg få veta hur och var deras uttalanden återges*⁴⁵. I samband med

katastrofrapportering framstår denna regel som ett orimligt villkor. Särskilt mot bakgrund av att omständigheterna är så kaotiska i dessa sammanhang, och att den typen av kommunikation mellan reporter och intervjuad inte kan ske under rimliga villkor.

Respekt för individens integritet är en i många yrkeskårer given regel. Journalistiken har sin motsvarighet i den sjunde publicitetsregeln: *Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd. Avstå från sådan publicitet om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning.*

Den nionde publicitetsregeln handlar om exempelvis drabbade vid en katastrof: Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn. Prova noga publicering av namn och bild med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga.

Journalistisk etik handlar inte bara om vad som publiceras i tidningen eller etermediet, utan också hur den enskilde medarbetaren uppträder på plats. Härvidlag skiljer sig reportrar åt från sina fotograferande kollegor. Det kan vara ett mer aktivt steg att som journalist fortsätta ett samtal med en chockad människa än för en fotograf att sätta fingret på avtryckaren inför denne. Journalisten kan dra sig tillbaka, fortfarande med texten oskriven, medan fotografen inte kan göra redan tagen bild ogjord⁴⁶.

Studier av svenska journalister har visat att mycket få finner det acceptabelt att genomföra intervjuer med chockade ögonvittnen i samband med olyckor⁴⁷. Rent allmänt är svenska journalister måna om att skyddet av

den enskilda människan efterlevs. Kvinnor framstår som mer hänsynfulla än män⁴⁸. En annan faktor som journalistundersökningarna analyserar är journalisternas syn på namnpublicering. Här har det visat sig att allt färre journalister anser att namn i samband med att barn och vuxna omkommit i en bussolycka ska publiceras utan inskränkningar⁴⁹.

Graden av hänsyn är en av pressetikens i särklass mest debatterade och studerade frågor. Till dels kan detta botten i att allmänheten blir särskilt berörd eller upprörd över journalistiken i fall där människor som varit med om olyckor och katastrofer exponeras. Ekström och Nohrstedt menar att rättfärdigandet över bristande hänsyn alltid sker med hänvisning till journalistikens primära uppgift: att berätta sanningen i medierna⁵⁰. Hänsynstagande handlar både om möjlighet och vilja därtill. Men bedömningarna varierar med var gränsen för detta hänsynstagande går.

Intervjuer med chockade överlevande och ögonvittnen vid katastrofer eller olyckor är ett område som inte berörs i dagens pressetiska regler⁵¹. En yrkesregel (nr 7) finns dock med anknytning till detta: *Visa alltid särskild hänsyn mot ovana intervjuobjekt. Upplys den intervjuade om huruvida samtalet är avsett för publicering eller enbart för information.* Vad som är att betrakta som ett ovant intervjuobjekt framgår ej. Resonemanget i denna regel fungerar inte vid rapportering från en olycksplats. Att informera en chockad, kanske skadad överlevande människa om avsedd publicering le-

gitimerar inte intervjun. En chockad, traumatiserad person kan näppeligen veta sitt eget bästa i denna utsatta situation. Ännu mindre kan hon överblicka konsekvenserna av ett medgivande till intervju och fotografering. I min egen analys av opublicerade rådata från undersökningen Journalist 2000 ansåg sig två av tio journalister ha problem att tolka denna yrkesregel.

Nio av tio journalister menade att det är mer eller mindre oacceptabelt att intervjua chockade ögonvittnen. Det senare kan tolkas som att intervjuer med människor i chock ofta men inte alltid är oacceptabla, men många gånger finns inga andra ögonvittnen att tillgå vilket försätter journalisten i en svår beslutssituation.

Slutligen fanns en andel journalister som tyckte det är mer eller mindre, eller till och med helt acceptabelt att intervjua chockade människor. Denna åsikt delades av fler män än kvinnor. Liksom i fallet med bilder av identifierbara offer fanns även i fråga om intervjuer med chockade samma tendens beträffande sambandet med antal år i yrket. Journalister med kortare yrkesverksamhet tyckte i större utsträckning att det är acceptabelt att intervjua chockade än vad kollegor med många år i yrket gjorde.

Regler om integritet

Den enskilda människans integritet är omskriven, inte bara i pressens egna etiska regler, utan också i tryck- och yttrandefrihetslagstiftningen. I dessa lagtexter liksom i Brottsbalken benämns intrång i den personliga integri-

teten som ärekränkning, bland annat i form av förtal eller förolämpning⁵².

I Svenska journalistförbundets kollektivavtal för sina medlemmar finns en paragraf som säger att ”...medarbetare får icke åläggas att skriva mot sin övertygelse eller utföra förödmjukande uppdrag”⁵³. Här finns alltså möjligheten att avstå både uppdrag som upplevs förödmjukande för den egna personen, och uppdrag där annan människans integritet kan kränkas eller personen kan utsättas för förödmjukning.

Människor som drabbats av olyckor och katastrofer riskerar ofta att medieexponeras i en förödmjukande situation. Att exempelvis besöka en anhörig som just mist sin nära kan av vissa journalister upplevas som ett starkt förödmjukande uppdrag medan andra inte känner några betänkligheter kring detta. Den som vägrar genomföra uppdraget har all rätt att avstå. Inte minst kan detta ske med hänvisning till Publicitetsregeln ”*Visa offer för brott och olyckor största möjliga hänsyn*”. Men många gånger är det omöjligt att förutse vilka situationer och möten som kommer tillstånd under ett bevakningsuppdrag. En journalist kan mitt under pågående rapportering från en olycksplats uppleva starka känslor av förödmjukelse, men utan att se någon ”möjlig väg ut”.

Journalistens moraliska kompass

Moralen är journalistens handlingar. Vi kan också säga att om etiken är läran om moralen, så är moralen i sig

vår inre kompass – det som gör att vi gör som vi gör⁵⁴. Människans moral är ingen statisk företeelse. Journalistisk moral bygger dels på de press-etiska spelreglerna, dels på en slags allmänmänsklig etik i bemärkelsen ansvar för konsekvenserna av sitt handlande⁵⁵. Den senare kräver en självreflektion – med Ulrich Becks termer ett uttryck för ”den reflexiva moderniteten”⁵⁶. Giddens har varit inne på samma tankegångar⁵⁷. Dock rör deras teorier medierna och inte själva journalistiken. När det gäller journalistikens moraliska dilemman menar Ekström och Nohrstedt att det handlar om frågan hur ett visst handlande ska kunna rättfärdigas när de reella drivkrafterna är att få fram en slagkraftig nyhet. Författarna formulerar två frågor som exempel: ”Är det moraliskt rätt att publicera bilder som orsakar ökat lidande för anhöriga enbart därför att det ger publiken en starkare emotionell upplevelse?” Och: ”Hur långt får man som journalist gå i att använda människors privata lidande för att konstruera säljande nyheter?”⁵⁸.

Snarare än att ställa sig dessa frågor menar författarna att journalister och redaktörer i stället frågar sig hur deras handlingar ska kunna rättfärdigas. Ett sådant resonemang gör att det marknadsmässiga nyhetsvärdet och inte den moraliska riktigheten blir ledande för redaktionens beslut. Den yttersta konsekvensen av en sådan professionell handlingsmoral kan – om den skiljer sig kraftigt från den allmänna moralen – bli att publiken till sist tar avstånd ifrån journalistiken.

Den journalistiska moralen har, i likhet med moral i övrigt, en plasticitet – en töjbarhet och flexibilitet⁵⁹. Frågan om moral anpassas till varje enskild situation, främst med professionens och organisationens gemensamma normer som vägvisare. I mindre utsträckning får journalisters egna känslor, värderingar och erfarenheter komma till uttryck, enligt studier av Ekström och Nohrstedt⁶⁰.

Som alltid finns undantag som bekräftar regeln, då enskilda journalister tar avstånd från uppdrag och publiceringar. En slags moralisk inlevelse som ibland sker med hänvisning till att de inte själva skulle vilja bli behandlade på detta sätt. En journalistikens gylene regel (vad du vill att andra ska göra mot dig ska du också göra mot dem). Hos journalister finns, liksom hos många andra yrkesgrupper som bygger på mellanmänskliga relationer, ett slags professionellt samvete.

Summan av journalistikens villkor, normer, ideal, etik och konsekvenser har Ekström och Nohrstedt beskrivit genom en kontextuell modell vilken kopplar dessa begrepp till den journalistiska handlingsetiken⁶¹ som innebär att det är i den specifika situationen som journalistens handlingsetik sätts på prov, under inflytande av yrkets och uppdragets normer, ideal, villkor och tänkbara konsekvenser. Ibland sker denna handlingsetik oreflekterat, liksom i ryggmärgen. Andra gånger sker beslutet efter svåra val och överväganden. Ibland också genom diskussioner med kollegor och arbetsledare. Handlingsetiken kan betraktas som en tillämpning av de journalistis-

ka yrkesidealen vägda mot alla andra inverkan­de faktorer.

Sammanfattande slutsatser

Professionen journalist är både ett mycket fritt yrke och ett uppdrag omgärdat av regelverk och riktlinjer. Journalister som professionell yrkesgrupp på en olycksplats står inför många svåra utmaningar. Det är i allmänhetens intresse att mediernas medarbetare är där, men närvaron är ändå reglerad av den aktuella händelsens speciella omständigheter samt professionens regler och normer. Medierapporteringen i dessa sammanhang är också präglad av ett antal paradoxer. Att både vara snabb och korrekt, närmande och avståndstagande, informerande och ifrågasättande, nyhetsjagande och hänsynstagande ... det är inte helt lätt. Svårast är kanske det faktum att journalisten ”bara” är ögonvittne, och inte hjälpare. När människan journalisten vill rädda liv, måste den professionella journalisten dokumentera och rapportera.

Den journalistiska rapporteringen från en traumatisk händelse förväntas vara sann och saklig samtidigt som den ska ha en dramaturgi och retorik som fångar och fångslar. Hänsyn ska visas oskyldigt drabbade, samtidigt som lösnnummer ska säljas. Intresset för olycksdöden är stort. Samtidigt som det som inte får hända ändå händer, och vi helst inte vill höra talas om det hemska, så finns ett stort informationsbehov. Till journalistens uppdrag hör att tillgodose detta. Åt-

skilliga dilemman och paradoxer uppenbarar sig för den professionella journalisten: Vilket ska prioriteras av samhällsstabiliserande information och kritisk granskning? Snabbhet eller korrekthet? Förståelse eller dramaturgi? Information eller nyhetsförmedling? Journalistprofessionen ingår i ett industriliknande redaktionellt maskineri som förutsätter ett stort mått kreativitet. Policydokument och yrkesregler styr bara delvis arbetet. Mediernas arbetsledare är ofta demokratiska bollplank, snarare än ordergivare.

Journalistkårens yrkesregler och pressetiska regler är – trots yrkets fria karaktär – viktiga för de professionella medarbetarna. Men också här märks paradoxer i utövningen. Journalisternas regler och normer är på samma gång krävande och styrande som otydliga och motstridiga. När uppdraget är att skildra en katastrof får vissa spelregler större värde än andra. Hit hör riktlinjerna om respekt för den enskildes integritet, att värna privatlivets helgd, att visa offer för olyckor och brott största möjliga hänsyn och att vara varsam med bilder.

En viktig aspekt av yrkesetiken är att både handlingar och publiceringar ska ske med goda etiska förtecken. Det räcker alltså inte med att avstå från att publicera en bild. Redan fotograferingsögonblicket kan vara en kränkning. Därför måste både handlingar och publiceringar övervägas av respektive medarbetare och uppdragsgivare. Detta kräver en god moralisk kompass hos alla mediernas medarbetare, och i synnerhet hos journalisten

som ögonvittne på olycks- eller katastrofplatsen.

Vem är då tillräckligt rustad för att möta detta kaos och identifiera denna situation? Räcker det med de krav som professionen ställer? Ett problem när redaktionslarmet går är den begränsade möjligheten att välja medarbetare för bevakningsuppdraget. Och även om den möjligheten hade funnits så är det nästan omöjligt att förutse hur en människa reagerar på en olycksplats. Den ena händelsen är inte den andra lik. När den erfarne krigskorrespondenten kommer till en bussolycka med många drabbade barn, kanske alla fördämningar brister. Medicinjournalisten som just var på väg hem efter avslutad arbetsdag,

kanske blir den bäst skickade att rapportera från en brandkatastrof. En nyutexaminerad journalist, tidigare sjuksköterska, kanske gör det mest humana reportaget om de överlevande efter en stor olycka. Vi kan bara spekulera. Varje situation är unik. Händelsen kan ha beståndsdelar som ”triggar” journalistens reaktioner, beroende på tidigare personliga upplevelser. Vad personliga psykologiska faktorer av detta slag kan ha för betydelse i sammanhanget beskrivs i nästa kapitel. Där diskuteras också hur professionen kan tänkas inverka på personernas reaktioner och prestationer på olycksplatsen.

Fotnoter

- ¹ Weibull (1983)
- ² Ibid samt Hadenius & Weibull (1989 och senare upplagor av Massmedier); Ahlström (1997)
- ³ Hvitfelt (1994)
- ⁴ Ghersetti (2007) i Asp mfl Den svenska journalistkåren.
- ⁵ Ibid. S. 101.
- ⁶ Hedman & Trost (1997) s. 30f; Ornstein (1996)
- ⁷ Sørbø (1991) s. 8
- ⁸ Asp mfl (1992) Uppdraget, s. 9ff
- ⁹ Ibid. S. 17ff
- ¹⁰ Blix & Bech-Karlsen (1990) s. 21
- ¹¹ Englund (1999a), (1999b), Nohrstedt & Nordlund (1993), SOU 1999:68, Bilaga 6. Ämnet också berört i Andersson-Oden mfl (2005) Tsunamins genomslag.
- ¹² SOU 1999:68, s. 272 ff. Paradoxerna är (1) Informationskanal eller tredje statsmakt (2) Snabbhet eller korrekt information (3) Förståelse eller förströelse (4) Utvärdering eller nyhetsvärde
- ¹³ Hassleberg (1945); Journalistik i Dagens Nyheter.(1923) Faksimil (1989); samt Hasselberg (1945) Rudolf Wall. Dagens nyheters skapare.
- ¹⁴ Nohrstedt i SOU 1999:68, s. 274
- ¹⁵ Se bl a Englund (2002); SOU 1999:48; Larsson & Nohrstedt mfl (2000)
- ¹⁶ Blix & Bech-Karlsen (1990)
- ¹⁷ Cullberg (1980)
- ¹⁸ Jarlbro (1993), (2004); Hedman (1997) (1999), Nohrstedt & Nordlund (1993)
- ¹⁹ Blix & Bech-Karlsen (1990), s. 66
- ²⁰ Andersson-Oden m fl (2005) Tsunamins genomslag, s. 91 ff, 176ff
- ²¹ *Pedagogiska grunder* (1998)
- ²² Englund (1991), även citerad i *Pedagogiska grunder* (1998) s. 282
- ²³ Tuchman (1978), även citerad i Nohrstedt mfl (1994) s. 13
- ²⁴ Jfr Nohrstedt mfl (1994)
- ²⁵ Eide (1992), s. 24, även i Ekström & Nohrstedt (1996) s. 27
- ²⁶ Asp (1986), s. 362
- ²⁷ Löfgren-Nilsson (1999) s. 123
- ²⁸ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 158
- ²⁹ Löfgren Nilsson i Asp mfl (2007), s. 67f.
- ³⁰ Löfgren-Nilsson (1999) s. 132
- ³¹ Ekström & Nohrstedt (1996), s. 161
- ³² Ibid. s. 162
- ³³ Andersson-Oden (1996)
- ³⁴ Löfgren-Nilsson (1999)
- ³⁵ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 88
- ³⁶ Rolf (1995) s. 107
- ³⁷ Axberger (1994), även citerad i Ekström & Nohrstedt (1996) s. 89
- ³⁸ Se Bilaga 1 till denna rapport: Spelregler för press, radio och TV i sammanfattning. Spelregler för Press, TV, Radio, Stockholm: TU:s Förlag, April 2001, samt uppdaterade upplagor på www.sjf.se
- ³⁹ SCOOP, 4:93
- ⁴⁰ codex ethicus (lat., 'den etiska lagen') etiska regler för läkare
- ⁴¹ Jfr Englund (2000)
- ⁴² Härstedt (1995)
- ⁴³ Se till exempel Pressens Tidning: www.pressenstidning.se ; Tidningen Journalisten: www.journalisten.se, DN Debatt; www.dn.se
- ⁴⁴ Petersson (2006)
- ⁴⁵ ibid s. 10
- ⁴⁶ jfr Englund (2000)
- ⁴⁷ JMG Granskaren nr 2-3 (2001) s. 44f
- ⁴⁸ ibid. s. 39
- ⁴⁹ ibid. s. 42
- ⁵⁰ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 111
- ⁵¹ Utgångspunkten i denna studie

är 1998 års spelregler för press, radio och TV. Små justeringar och omformuleringar har gjorts i spelreglerna sedan dess, dock inga av avgörande betydelse för tolkning och utfall i denna studie.

⁵² Weibull & Börjesson (1995) s. 52;

Axberger (1994) s. 225 f

⁵³ Journalistikens spelplan, SJF (2000) s. 48

⁵⁴ NE, uppslagsord etik och moral.

⁵⁵ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 241

⁵⁶ Beck (1986/1992), även citerad i Ekström & Nohrstedt (1996) s. 241

⁵⁷ Giddens (1991)

⁵⁸ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 244

⁵⁹ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 250

⁶⁰ ibid.

⁶¹ Ekström & Nohrstedt (1996) s. 24

4 PERSONEN

Personligheten – det vill säga människan bakom yrkesrollen – är det bagage som journalisten har med sig i sitt professionella uppdrag på olycksplatsen. Individens så kallade sårbarhet - bakgrund, motståndskraft, aktuell livssituation och hälsa - samt traumats karaktär är också avgörande faktorer för förmågan att möta en katastrof¹. Till sårbarheten hör också den samlade livserfarenheten med tidigare erfarenheter av dödsfall, egen sorg och förlust. Människan är både ömtålig och anpassningsbar. Proportionerna kan dock variera beroende på situation. Utifrån denna sårbarhetsprofil har olika människor i olika hög grad stresskänslighet i olika situationer.

Norske professorn i katastrofpsykiatri, Lars Weisaeth², menar att den traumatiska händelsens intensitet, och individens tolkning av densamma, tillsammans med individens sårbarhet (eller motståndskraft) avgör vilka konsekvenser den överväldigande stress-

belastningen får. Individer har också i olika grad en emotionell kompetens, med vilken psykologiforskaren och vetenskapsjournalisten Daniel Goleman avser en förmåga att känna igen våra egna och andras känslor, att motivera oss själva och att hantera känslor väl hos oss själva och i våra relationer³. Det är en egenskap som visar sig vara användbar både bland insatspersonal och journalister i arbete på olycksplats.

Dagens vetenskapliga kunskap om personlighetsfaktorers betydelse vid hjälparens arbete på olycksplats kan sannolikt ge god vägledning mot en ökad förståelse för hur journalister reagerar, fungerar och agerar i samma situation. Människors kognitiva, emotionella, beteendemässiga och fysiska reaktioner, bemästringsstrategier (coping) och – som effekt därav prestationer och handlingar – är av stor vikt att belysa i samband med studier av journalisters arbete på olycksplats. Vi vet

att journalisten reagerar – men hur?

Bakom all journalistik finns ett jag – en människa. Att skilja rollerna människa och journalist åt är omöjligt⁴. Vid rapportering från en svår olycka eller katastrof tornar privatpersonen eller ”jaget” upp sig som ett slags hot mot yrkespersonen med sitt uppdrag. Till olycksplatsen kommer en journalist som också är en människa, präglad av arv och miljö, psykisk och fysisk hälsa (eller ohälsa), tidigare och aktuell livssituation, kortare eller längre yrkeserfarenhet, mer eller mindre livserfarenhet. Första frågan är: ”Vad har hänt?”. Nästa fråga: ”Är det hotfullt?”. Och sedan: ”Vad kan jag göra?”. Hur mycket betyder det då vem som är bakom masken – vem den enskilde journalisten är? Och vad betyder denna sårbarhet, livserfarenhet stresskänslighet och emotionella kompetens i journalistens arbete på olycksplatsen?

Stresskänslighet och sårbarhet

Det finns naturligtvis gränser för vad en människa tål. Människans psyke är, som de norska forskarna i katastrofpsykiatri, Lars Mehlum och Lars Weisæth, uttrycker det ”en ömtåligt balanserad och sammansatt helhet, som ändå har visat sig vara mycket anpassningsbar och flexibel både genom den utveckling det har formats i, och i den enskilda människans liv”⁵. Psyket utvecklas, liksom kroppen, av utmaningar och ansträngningar. Dock inte alltid i positiv riktning. Ibland

blir belastningen så stor att den verkar ödeläggande och nedbrytande.

En katastrof eller akut livsfara utlöser stressreaktioner hos i princip alla som upplever händelsen. För många innebär den överväldigande stressbelastningen ett psykiskt trauma.

För att över huvud taget förstå och förklara det psykiska traumats effekt på människan krävs komplementära grundkunskaper hämtade från flera områden. Biologi, psykodynamisk och kognitiv teori, inlärningspsykologi, sociala teorier samt existentiell-humanistisk filosofi är några sådana, det hävdar författarna till boken Psykotraumatologi⁶, krispsykiatrikerna Tom Lundin, Per-Olof Michel och Ulf Otto. Den samlade kunskapen på området grundar sig främst på erfarenheter som gjorts i samband med krig och stora katastrofer. Således kan man inom den militära forskningen finna många studier av betydelse vid nutida natur- och teknikkatastrofer. Men stressreaktioner vid traumatiska händelser är ingen ny upptäckt. Hodgkinson⁷ och Shay⁸ hänvisar till att det redan i Homeros Iliaden, finns intressanta beskrivningar av stressreaktioner i strid.

Under ett liv drabbas vi alla av kriser på olika sätt och av olika dignitet. Ibland som direkt drabbade, andra gånger som indirekt berörda. Livsönskningar kullkastas, och vi tvingas byta perspektiv på vår plats i tillvaron. Psykologiprofessorn Johan Cullberg menar att vårt västerländska synsätt på människans utveckling som en mekanistisk företeelse med uppbyggnad, mognad och förfall. Dess motsats är en

dialektisk syn som i stället understryker hur vår livshållning kan öppnas också av smärtsamma skeenden, vilka ger oss livskunskap på en ny erfarenhetsnivå⁹. Det senare synsättet innebär att den psykologiska krisen ligger till grund för mänsklig mognad. Människan blir aldrig färdig i sin utveckling, utan lär formellt, informellt och erfarenhetsmässigt av livet. Privat och professionell utveckling sammanflätas och konkurrerar på samma gång. Både styrka och svaghet är representerat i det kinesiska tecknet för kris, som betyder både hot och möjlighet. I en krisartad situation skärps sinnena och paradoxalt nog kan många människor under stark psykisk press prestera utöver sin normala förmåga.

Att uppleva trauman är en grundläggande beståndsdel i att vara människa¹⁰. Vilka faktorer påverkar då individens sätt att reagera på traumat samt risken för att utveckla akuta eller posttraumatiska stressreaktioner? Som beskrivits ovan brukar en stabil och trygg grundpersonlighet betraktas som en möjlig skyddsfaktor¹¹. På motsvarande sätt utgör en dålig jag-känsla en riskfaktor. Det sociala skydds nätet som ofta betraktas som en ”räddning” i många situationer, innebär här ingen garanti för att förhindra uppkomsten av posttraumatiska besvär, menar Michel med flera¹². McFarlane uppger egen eller familjär psykisk ohälsa som en sårbarhetsfaktor¹³.

Ett försök att illustrera de faktorer som leder till individens sårbarhet och psykiatriska stressreaktioner, görs i den så kallade styrka/sårbarhetsmodellen¹⁴. Individens personlig-

het, stresstolerans, tidigare livskriser, obearbetade trauman eller tidigare psykiska problem är sådant som påverkar sårbarheten. Det aktuella traumat inverkar på sårbarheten i olika grad beroende på om händelsen innebär dramatisk förlust, exponering för grotesk död och starka sinnesintryck. Dyregrov använder uttrycket ”faktorer som har inflytande på förloppet”¹⁵. Han menar att människors reaktioner och efterreaktioner på ett trauma utöver de personliga faktorerna också beror på den aktuella situationen, träning och erfarenhet samt social miljö.

Individens bakgrund, aktuella livssituation och hälsa samt traumats karaktär betyder alltså mycket för hur de psykiska reaktionerna på ett trauma ser ut. Detta gäller både överlevande, insatspersonal och indirekt drabbade såsom ögonvittnen och anhöriga. Många faktorer samspelar. Och det är graden av sårbarhet som avgör om den normala emotionella krisen utvecklas till ett psykiatriskt tillstånd.

Riskfaktorer

Att bevittna andras lidande, i kombination med upplevelser av hjälplöshet och maktlöshet, har visat sig vara en riskfaktor för senare psykiatriska problem. Dagens traumaforskare talar om ”potentiellt traumatiska händelser”¹⁶, eftersom personens tolkning av situationen avgör om den blir en stressfaktor eller inte. Typen av händelse (situationen), den drabbade gruppen samt exponeringsgraden avgör om

drabbade och indirekt drabbade riskerar att få långvariga psykologiska problem som utveckling av posttraumatiskt stressyndrom (PTSD).

Ett antal riskfaktorer för utveckling av långvariga psykologiska konsekvenser efter ett upplevt trauma, kan listas utifrån resultaten av två psykologiska metaanalyser¹⁷, också sammanfattade av Per-Olof Michel med flera i Socialstyrelsens ”Krisstöd vid allvarlig händelse”¹⁸.

- Händelsens svårighetsgrad samt upplevt livshot
- Bristande socialt stöd efter händelsen
- Uttalade psykiska reaktioner under och direkt efter händelsen, särskilt dissociation (brist i förmågan att kognitivt integrera det man upplevt i relation till sig själv)
- Kön (kvinnligt kön = ökad risk)
- Ålder (barn = ökad risk)
- Begåvnings- och utbildningsnivå
- Socialgruppstillhörighet och/eller minoritetsstatus
- Sårbarhet på grund av tidigare utsatthet (såsom utsatthet eller övergrepp i barndomen; tidigare allvarliga traumatiska händelser; tidigare egna psykiatriska problem eller hos andra i familjen)
- Parallell livsstress

Medierapportering kan i sig öka exponeringen för traumatiserande intryck genom ihärdig upprepning och detaljrikedom. Indirekt kan man tänka sig att den ingående research som journalistisk olycks- och katastrofrapportering innebär, också ökar exponerings-

graden hos tjänstgörande reportrar och fotografer. Nämnda riskfaktorer bör alltså både beaktas utifrån enskilda journalister som potentiell riskgrupp och för att öka medvetenheten hos journalistkåren om riskfaktorer hos de drabbade individer som skildas i medierna.

Motståndskraft

Människors sätta att reagera på och återhämta sig från potentiellt traumatiska händelser kan variera mycket. Några kanske drabbas av kvarstående posttraumatiska reaktioner (kronisk reaktioner), medan andra lyckas återhämta sig (återhämtning). Ytterligare en grupp kan utveckla sena reaktioner (fördröjd reaktion), medan somliga kanske inte alls upplever några svårigheter (motståndskraft). Det har studier av reaktioner efter 11 september-händelserna visat¹⁹. Flera av senare års psykotraumatologiska studier visar att majoriteten av människor som drabbats av någon form av allvarlig händelse inte utvecklar några svårare posttraumatiska reaktioner. Inte sällan menar människor att en svår händelse har stärkt dem som individer. Masten med flera har försökt definiera motståndskraft som ett slags ”posttraumatisk växt” och menar att det handlar om en slags ”förmåga till framgångsrik anpassning trots svåra eller hotande omständigheter”²⁰. En holländsk forskningssammanställning visar att motståndskraft utgörs av en samverkan mellan socialt stöd och självtillit²¹. I Socialstyrelsens senaste

kunskapsöversikt inom området konstateras att det samtidigt kan vara mycket svårt att i en händelses akuta skede bedöma vilka individer som riskerar att utveckla svårare besvär²².

När en olycka eller katastrof inträffar kommer många människor att drabbas av psykisk traumatisering. Inte bara de som drabbas direkt: överlevande, anhöriga och nära vänner samt räddningspersonal med särskilt ansvar inom olycksområdet. Här framträder också en skara av indirekt drabbade dit man räknar räddningspersonal, ögonvittnen, medarbetare från kyrka och socialtjänst och massmediernas medarbetare²³.

Personlighetsdrag

Inom personlighetspsykologin finns många skolor för hur personlighet kan studeras. En riktning som har använts som utgångspunkt i försvars- och katastrofforskning är så kallade "trait-modeller" (modeller för personlighetsdrag)²⁴. Dessa utgår från en hierarkisk syn på personligheten enligt motsvarande modell som Maslows behovspyramid. Längst ner i botten finns tankar och handlingar som är relaterade till den aktuella situationen, till exempel att ta skydd vid fara. Den andra nivån utgörs av vanemässiga tankar och handlingar. En sådan kan vara att sätta på sig säkerhetsbältet utan att tänka efter. Nivå tre är personlighetsdrag som ängslan och skämsamhet, medan den översta och fjärde nivån i en tänkt pyramid är personlighetsdimensioner som bygger

på närbesläktade personlighetsdrag. Om personlighetsdraget är lugn och avspändhet, kan personlighetsdimensionen vara "emotionell stabilitet", som grundar sig på just dessa drag.

Den så kallade Big Five-modellen, utvecklad av de amerikanska personlighetspsykologerna Paul Costa och Jeff McCrae, finns beskriven av Larsson, Kallenberg och Carlstedt²⁵. Det är en trait-modell som tar utgångspunkt i vardagsspråkliga beteckningar av personlighetsdimensioner, närmare bestämt fem stycken. Utgångspunkten är att alla människor kännetecknas av flera eller alla personlighetsdrag, men i större eller mindre utsträckning. Ingen är helt och hållet bara ett.

En utåtriktad och sällskaplig dimension kallas extraversion. Här dominerar spänningslängtan, energi och optimism. Motsatsen introversion innebär ensamhet och inåtvändhet som dock inte är lika med olycka eller pessimism, utan snarare självständighet och reservation. Människor med emotionell stabilitet kan hantera pressade situationer utan att bli upprörda, medan människor med emotionell labilitet lätt drabbas av negativa känslor som rädsla, skuld och nedstämdhet. Samvetsgrannhet präglas personer av som har god organiseringsförmåga, pålitlighet, stark vilja och prestationsinriktning – ofta utöver det vanliga. Baksidan av denna personlighetsdimension kan yttra sig i arbetsnarkomani och en ovilja att tillämpa moraliska principer. En dimension som liknar den extraverta är social smidighet, vilken präglas av hjälpsamhet, vänlighet och en i

grunden positiv människosyn. Egenskaper som givetvis är omtyckta men som kan komma tillkorta i konkurrenssituationer. En social osmidighet kan, även om den inte uppfattas som trevlig, i gengäld vara mer tävlingsinriktad och skeptisk, vilket ofta är användbara egenskaper i svåra analysituationer. En personlighetsdimension som karaktäriseras av lyhördhet inför egna känslor är öppenhet för nya erfarenheter. Här är omväxling, intellektuell nyfikenhet och kreativitet dominerande, medan en slutenhet för nya erfarenheter innebär konservativa värderingar och ett föredragande av det välbekanta.

Det kan vara intressant att tänka sig vad som händer med människan journalisten utifrån dessa personlighetsdimensioner, i sökandet efter grundförutsättningarna för reaktioner och bemästring vid ett traumatiskt präglad rapporteringsuppdrag. Även om personlighetsfaktorerna inte studeras vetenskapligt hos journalisterna kan perspektivet vara bra att ha med sig som förförståelse.

Emotionell kompetens och empatisk träffsäkerhet

I samband med studier av mediebevakning av traumatiska händelser kan begreppet *emotionell kompetens* vara relevant att återkomma till. Med begreppet avser Daniel Goleman "... förmågan att känna igen våra egna och andras känslor, att motivera oss själva och att hantera känslor väl hos oss själva och i våra relationer"²⁶. En diskussion som brukar återkomma i

samtal om emotionell *intelligens* är huruvida kvinnor och män besitter denna förmåga i olika utsträckning. Har kvinnor lättare för empatiska förhållningssätt? Goleman menar att vi inte med säkerhet kan hävda detta, men konstaterar att flickor redan i tidig ålder ofta tränas mer än pojkar på interpersonell kompetens. Enligt Goleman finns inga könsskillnader när det gäller kvinnors och mäns försök att dölja sina verkliga känslor. Den så kallade *empatiska träffsäkerheten* är lika mellan könen²⁷. Men när det gäller förmågan att upptäcka en annans känslor är kvinnor bättre på detta än män, menar han och hänvisar till flera amerikanska studier, bland annat av Rosenthal och Hall²⁸.

Sociobiologer framhåller enligt Goleman känslornas överlägsenhet över förnuftet när det gäller beslutsfattande och handlingar. Men ser också den emotionella intelligensen som kompletterande men skild från den akademiska intelligensen. Våra känslor hjälper oss i dessa situationer med uppgifter som är för viktiga för att enbart lämnas åt intellektet. Som exempel kan nämnas faror och smärtsamma förluster. Vid svåra beslutsituationer sker ett växelspel mellan känslor och förnuft. Denna känslans intelligens uppstår vid god balans mellan förnuft och känslor. Översatt till katastrofjournalistiska sammanhang skulle detta innebära att journalisten aldrig blir journalist *eller* medmänniska, utan alltid både och men i olika grad hos olika individer i olika situationer²⁹.

Sammanfattande slutsatser

Personen – människan – bakom yrkesrollen är av avgörande betydelse för att förstå hur det professionella uppdraget på olycksplatsen genomförs. Personligheten kan beskrivas som individens bagage. En del av bagaget kallas sårbarhet, vilket är den samlade livserfarenheten, bakgrund, hälsa och dagsform. Till individens riskfaktorer för utveckling av långvariga psykologiska problem hör utöver sårbarhet också personliga egenskaper som kön, ålder, utbildningsnivå och parallell livsstress. Tidigare kriser kan också öka personens sårbarhet, i synnerhet om traumat på olycksplatsen har ingredienser som påminner eller ”triggas” tidigare upplevelser. Sårbarhet handlar alltså inte bara om hur livet har sett ut tidigare, utan också hur det gestaltar sig just i den stund journalisten skickas på sitt uppdrag.

Den traumatiska händelsens karaktär kan tillsammans med individens sårbarhet och tolkning av det inträffade påverka hur människan journalisten reagerar och hanterar en situation. Det finns gränser för vad en människa tål. Det gäller också journalister. Varje individ rymmer alltid både styrka och svaghet. När tillvaron gungar – privat eller professionellt – så underlättar det att ha en trygg och stabil grundpersonlighet. Motsatsen – en bristande jag-känsla – blir i stället en riskfaktor. Personens grad av sårbarhet avgör om det upplevda traumat blir en normal emotionell kris, eller om det utvecklas till ett psykiskt ohälsosamt tillstånd. Tidigare studier har visat att journalister som ögonvittnen är att betrakta

som indirekt drabbade vid katastrofer. Förmågan att hantera detta kan också påverkas av olika personlighetsdrag. En utåtriktad energisk person reagerar annorlunda än en introvert och passiv. En emotionellt stabil person är förstås bättre rustad än en labil dito. En social smidighet kan också vara ett bra verktyg, liksom en personlighet som medger öppenhet inför förändringar. Vissa människor reagerar med motståndskraft på ett trauma, och upplever (ibland i rak motsats till andra) ett slags ”posttraumatisk växt”, det vill säga att den svåra upplevelsen kan stärka dem. Motståndskraftens viktigaste hörnstenar är socialt stöd och självtillit. Det är mycket svårt att förutspå hur olika individer ska komma att reagera på en och samma händelse, men helt klart är att människor reagerar mycket olika på likartade upplevelser.

Den person som är rustad med en viss emotionell kompetens och en empatisk träffsäkerhet – med Golemans termer – är bättre rustad vid traumatiska upplevelser. Samspelet mellan förnuft och känsla är viktig i dessa lägen, vilket som sagt talar för den oskiljaktiga symbiosen mellan människa och journalist – mellan person och profession. Journalistens personlighet och sårbarhet är därför viktiga aspekter för förståelsen av de kognitiva, beteendemässiga, emotionella och fysiska reaktionsmönster som Hur kan då journalister förväntas reagera på en traumatisk upplevelse? Finns skillnader och likheter med hjälparens reaktionssätt och bemästringsstrategier? Eller är det professionella ögonvittnets möte med katastrofen helt annorlunda?

Fotnoter

- 1 Enander mfl (1991) (1995)
- 2 Weisaeth & Mehlum (1993/1997) s. 19
- 3 Goleman (1995), även i Strömberg Eriksson (1999)
- 4 Rosenberg (2000) s. 108. Göran Rosenberg skriver i *Tankar om journalistik*:
"I all journalistik finns ett jag, vare sig det är redovisat eller inte. /.../ Ett oredovisat jag kan vara ett gömt jag och därmed ett gömt subjekt. Texter med ett gömt subjekt kan vara betydligt mer subjektiva än texter med ett redovisat jag"
- 5 Weisæth & Mehlum (1993/1997) s. 337.
- 6 Michel, Lundin & Otto (2001)
- 7 Hodgkinson (1991), s. 3
- 8 Shay (1991)
- 9 Cullberg (1975/1988)
- 10 van der Kolk & McFarlane (1996), s. 3
- 11 Michel mfl (2001) s. 88
- 12 ibid
- 13 McFarlane (1996), i van der Kolk & McFarlane (1996) s. 173
- 14 Michel m fl (2001) s. 91 f
- 15 Dyregrov (1992) s. 22
- 16 På engelska: PTE – Potentially Traumatic Events.
- 17 Metaanalys bygger på studier av tidigare publicerade vetenskapliga studier i syfte att dra slutsatser utifrån den samlade vetenskapliga litteraturen inom ett visst ämne eller en viss forskningsfråga.
- 18 Brewin m fl (2000); Ozzer m fl (2003), samt även i Socialstyrelsen (2008) *Krisstöd vid allvarlig händelse*. Även Weidmann m fl (2007) om PTSD hos journalister efter tsunamin.
- 19 Bonnano m fl (2006), även i Socialstyrelsens *Krisstöd vid allvarlig händelse*.
- 20 Masten m fl (1990) även refererad i *Krisstöd vid allvarlig händelse*.
- 21 Schaap m fl (2006), även refererad i *Krisstöd vid allvarlig händelse*
- 22 *Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008), s. 32
- 23 Michel, Lundin & Otto (2001), s. 32.
- 24 Larsson & Kallenberg red. (2003); Costa & McCrae (1992) *Neo PI-R; Professional manual*
- 25 Ibid. s. 69
- 26 Goleman (1995), även i Strömberg Eriksson (1999)
- 27 Se studier av Graham & Ickes (1997) även i Goleman (1998) s. 345
- 28 Hall (1984), även i Goleman (1998), s.344
- 29 jämför artikel i tidningen *Journalistens* temabilaga "Vardagsetik" december1999: "Branden tvingade dem välja: Journalist eller medmänniska?"

5 REAKTIONEN

Vad journalister upplever, gör, känner och fysiskt reagerar på i anslutning till olycksplatsen, kan delvis förstås genom den kunskap som studier av reaktioner hos insatspersonal genererat. Flera sådana studier visar att en känsla av överklighet upplevs av många¹. Lindström och Lundin visade i en studie av Boråsbranden att detta är en ändamålsenlig reaktion som gör det möjligt att hålla emotionella reaktioner på avstånd². Detta ger individen en möjlighet att bättre koncentrera sig på sina arbetsuppgifter, genom att energin och uppmärksamheten blir mer fokuserad. En vanlig emotionell reaktion är känslan av överväldigande. Som värst blir detta om de drabbade är barn eller om yrkespersonen känner någon av de drabbade. Många döda och skadade är alltid överväldigande, och i synnerhet kan specifika detaljer trigga känslorna. Till exempel om skor och tillhörigheter efter omkomna är i samma storlek och stil som de egna

barnens. Överhuvudtaget har materiella ting stort symbolvärde, genom att ge den professionella personen en känsla av att känna den drabbade. Ibland blir de överväldigande känslorna så stora och svåra att personen blir oförmögen att arbeta vidare³.

Människor som drabbats av en kris eller katastrof uttrycker ofta att ”det kan inte vara sant”, ”det är som en dröm” eller ”som på film”. Den drabbade kan känna sig som en åskådare lite vid sidan av det som händer, trots att han eller hon befinner sig mitt i traumat. Ett så kallat superminne, där den drabbade noterar detaljer med en extrem varseblivningsförmåga är inte ovanligt.

Ett dominerande reaktionssätt är överklighetskänsla, vilken ofta går hand i hand med frånvaro av starka känslor. Både drabbade, hjälpare och i förekommande fall mediemedarbetare överraskas ofta av denna frånvaro av känslor. Inte sällan ger reaktionen

självförelärelser och individen lastar sig själv för att inte ha reagerat tillräckligt mycket⁴.

Mot bakgrund av de fåtaliga studier som gjorts på journalisters kris- och stressreaktioner vid olyckor och katastrofer, finns det skäl att se närmare på den forskning som undersökt samma fenomen hos kategorin insatspersonal. Även om stora skillnader finns mellan yrkesgruppernas beredskap för sådana uppdrag och deras funktion vid en katastrof, kan det hypotetiskt också finnas en del att lära av forskning på insatspersonals reaktioner under arbete på olycksplats.

Genom sin blotta närvaro på olycksplatsen blir journalisten indirekt drabbad av det trauma som utspelar sig. Genom att se, höra, intervjua och helt enkelt utföra sitt arbete utsätts journalisten för en exponering som gör honom eller henne till en drabbad av händelsen. Journalister kan liksom insatspersonal drabbas av vad som kallas *compassion fatigue*⁵, sekundär stress eller ”medlidandeutmattning”. Det kan ses som ett resultat av all information om och alla upplevelser av andras lidande. Ett arbete över toleransgränsen.

Att journalister som skildrar våld och olyckor själva kan drabbas av traumatisk stress eller andra psykologiska reaktioner, är ingen vedertagen sanning inom yrkeskåren. Fortfarande lever tron att journalister är något av immuna mot känslomässig påverkan i dessa situationer, menar Coté och Simpson⁶.

Men oavsett hur tränad och förberedd en journalist är för dylika

situationer, kommer känslomässiga reaktioner att anmäla sig – både under arbetet och efter. Journalister som oförberedda möter en katastrof för första gången, kan delvis få allvarliga reaktioner. ”Många reagerar med handlingsförlamning eller stor psykisk stress vid mötet med katastrofen”, skriver Blix och Bech-Karlsen⁷. De menar också att journalister självklart borde vara förberedda för en katastrofsituation, men att det i praktiken görs minimala insatser för att ge dem detta stöd. Och när larmet väl går är det för sent att förbereda sig.

En förutsättning för väl genomfört arbete i en akut krissituation är att personen i fråga är bekant med sina egna känslomässiga reaktioner, och det normala är att reagera – inte tvärtom. En viss grad av förberedelse inför ett katastrofuppdrag är dock möjlig, och dessutom viktig, under personalens färd mot olycksplatsen. I den mån information finns om händelsens art måste den snabbt ges till journalisten och fotografen så att dessa har en möjlighet att mentalt förbereda sig på det som väntar. Detsamma gäller räddningsmanskaper vid en katastrof, menar Dyregrov⁸. Som exempel ges bussolyckan i Måbødalen då många av hjälparna som först nådde olycksplatsen var oförberedda på att olyckan gällde barn. En mer exakt kännedom om vad de skulle komma att möta hade möjliggjort en bättre mental förberedelse.

Stressreaktioner

Det var egentligen först under 1950- och 1960-talen som kunskaperna om katastrofarbetets effekter på insatspersonal började ta form. Motsvarande intresse för journalisters reaktioner får fortfarande betraktas som nyväckt eller ouppväckt hos medarbetarna. Mot slutet av 1970-talet ökade intresset för reaktioner hos insatspersonal parallellt med ett generellt ökat intresse för psykologiska reaktioner på katastrofer⁹. Från och med 1980-talets senare hälft har medvetenheten om psykologiska och psykiatriska aspekter på stora olyckor, masskadesituationer och katastrofer ökat såväl i vårt land som internationellt¹⁰. Efterfrågan på fördjupning inom krispsykologi och katastrofpsykiatri har ökat inom såväl den medicinska grundutbildningen som i fortbildning för personal inom räddningstjänst, polis, sjukvård, socialtjänst och kyrka.

I Skandinavien gav olyckan med oljeplattformen "Alexander Kielland" upphov till en studie av professionell och frivillig räddningspersonal och deras psykiska reaktioner på arbetet med den akuta räddningsinsatsen. Kontoret för Katastrofpsykiatri i Oslo, med forskare som Arne Sund och Lars Weisaeth i spetsen genomförde studien. I Sverige studerade psykiatrikerna Britt Lindström och Tom Lundin¹¹ psykiska reaktioner hos räddningsmanskaper i samband med branden på Borås stadshotell. Till slutsatserna hörde att "yrkesmässig kontakt med en katastrofsituation av denna typ kan medföra inre och yttre

upplevelser av kris- och stresstyp"¹². Bland beskrivningarna finns upplevelser av så kallade "Stålmannenreaktioner", vilket förklaras som "ett aktivt fungerande utan känslomässiga reaktioner då yrkeskläderna är på". Liknande reaktioner beskrivs av polisens insatschef i Göteborg som efter Göteborgsbranden säger att "*uniformen i oss arbetar*"¹³.

Den forskning som hittills genomförts kring reaktioner hos insatspersonal under arbete på olycksplats har främst handlat om efterreaktioner och mindre om reaktioner under själva katastrofarbetet. En slutsats som framkommer i flera studier¹⁴ är att väl förberedd personal som får stöd under arbetets gång kan utföra arbetsuppgifter som innebär starka intryck utan att de efteråt behöver drabbas av onödiga besvär.

Eftersom räddningsmanskapers funktion på olycksplatsen är att hjälpa, innebär fysiska hinder för ingripande, felaktigt tilldelade arbetsuppgifter och oförberedelse att känslan av hjälplöshet blir mycket stark hos hjälpare. Hur journalister känner det, mot bakgrund av att de inte kommer till olycksplatsen som hjälpare och räddare utan som ögonvittnen, vet forskningen hittills lite om. Frågor kring detta ställs i denna avhandling.

Ofta rapporteras också fysiska reaktioner hos insatspersonal som arbetat på olycksplats. Illamående, kräkningar, skakningar och hjärtklappning förekommer. Räddningsmanskaper har i studier beskrivit hur de under arbete med att bära ut dödad har tvingats gå och ut kräkas för att kunna fortsätta.

Vrede är en mycket vanlig reaktion. Dels vrede, irritation och konflikter kollegor emellan, dels vrede riktad mot överlevande, anhöriga eller åskådare som ställer orimliga krav eller på olika sätt förhindrar arbetet. Lednings- och samarbetsproblem inom och mellan personalgrupper är inte ovanligt.

De kognitiva, beteendemässiga, emotionella och fysiska reaktioner som insatspersonal kan drabbas av, och som har studerats av Dyregrov, sammanfattas i tabell 3.

Personal i insatsstyrkorna och andra hjälpande organisationer var länge en bortglömd kategori drabbade efter en katastrof. Först mot slutet av 1980-talet började forskare och arbetsgivare på riktigt intressera sig för det räddningsmanskap som drabbas av

en olycka eller katastrof¹⁵. Idag framstår allt tydligare vilka psykologiska efterreaktioner som uppstår också hos dessa yrkeskategorier. Ändå har de flesta studier på området fokuserat hjälparnas efterreaktioner, och i mindre utsträckning belyst deras reaktioner under själva katastrofarbetet¹⁶. Men redan i samband med världskriget dokumenterades i viss utsträckning en del av räddningsstyrkornas reaktioner. Lindström och Lundin har studerat hjälparens reaktioner under och efter insats i två studier, dels om oljeplattformen Alexander Kielland¹⁷, dels om Boråsbranden 1982¹⁸.

En sorts händelser som starkt påverkar insatspersonalens reaktioner är olyckor och katastrofer där barn är involverade¹⁹, vilket beskrevs närmare i kapitel 2. Robinson²⁰ fann i en studie

Kognitiva (upplevelsemässiga)	Emotionella (känslomässiga)	Beteendemässiga	Somatiska (fysiska)
Överklighetskänsla	Överväldigade	Överaktivitet	Illamående
Förvirring	Hjälplöshet	Underaktivitet	Orolig mage
Nedsatt uppmärksamhet	Rädsla	Undandragande	Skakningar
Minnesproblem	Vrede	Överdrivet skämtande	Frysningar
Koncentrationssvårigheter	Nedstämdhet	Onormal aktivitet	Snabb puls
Rigiditet i tänkandet			Muskelvärk
Reducerad tankeförmåga			Okoordinerade rörelser

Tabell 3. Stressreaktioner hos insatspersonal under arbete på olycksplats, enligt Dyregrov (1992).

av ambulanspersonal att den situation som upplevdes mest stressframkallande var att ta hand om barn.

Graden av identifikation med ett drabbat barn eller dess familj är en försvårande faktor vid räddningsarbete. Dyregrov menar att situationer som involverar barn utgör en resonansbotten för vår egen separationsångest och andra rädslor i barndomen. Han hävdar också att en del människor som själva utsatts för trauman i sin barndom, blir hjälpare (exempelvis räddningsmanskap) som vuxna. Detta för att "... reversera eller motverka den känsla av hjälplöshet de upplevt som barn"²¹.

När barn är inblandade bryter det naturliga försvaret samman. Medan hjälparna i vanliga fall förmår distansera sig mentalt från emotionellt laddade situationer, blir de lätt överinvolverade och kan identifiera sig med det traumatiserade eller döda barnet och dess föräldrar. /.../ Räddningspersonal i katastrofområden kan berätta att de fungerar tillfredsställande till dess de påträffar ett barn eller ett barns leksaker. Därvid minskar deras effektivitet och ibland upphör de helt att fungera²².

Barns sårbarhet ökar känslan av meningslöshet hos hjälparna, vid händelser där barn och unga drabbats. Att rädda ett barn innebär på motsvarande sätt en förhöjd glädje hos hjälparna. Ett antal räddade barn kan för en stund överskugga sorgen över ett betydligt större antal omkomna.

I en studie av Atle Dyregrov fick brandmän i uppgift att lista vilka typer av händelser som påverkade dem mest.²³ Hela 98 procent uppgav händelser som drabbar barn. Listan fick

följande utseende:

- Döda eller skadade barn
- Tilltagande, växande bränder med livshotande situation
- Flerfaktoriella händelser
- Död
- Hotande skador på personal, eller dödsfall. (Threat of personel mutilation or death)

Göteborgsbranden 1998 innebar traumatiska stimuli på åtminstone de första fyra av dessa fem punkter. Som framgick av nyss nämnda forskning om stressorer av Dyregrov, betraktar insatsstyrkorna ofta mediernas personal som en stressor i arbetet. Detta är en naturlig omständighet, men som försvårar samspelet på olycksplatsen.

Utöver omhändertagandet av omkomna barn är en död vän eller kollega en stark stressor för hjälpare. Mötet med en sådan drabbad kan för en stund göra dem oförmögna att arbeta. Stöd, vila och avskärmning från starka sinnesintryck kan få hjälparen i arbete igen. Om detta inte räcker kan uppdraget tvingas avbrytas och personen får lämna olycksplatsen²⁴.

Ett stort problem är att insatspersonal och andra hjälpare ofta vid långvariga insatser arbetar över sin toleransgräns. Inte minst gäller detta insatsledare som ibland förblir på sin post dygnet runt, med utmattning och ineffektivitet som följd²⁵.

Chock – en normal reaktion på onormal situation

Vid mycket stark stress, till exempel

vid exponering för död och blod, kan chocktillstånd framkallas²⁶. Dock visar flera studier om stress i katastrofsituationer att ytterst få personer i ett räddningsmanskap upplever nedsatt kapacitet på grund av stressreaktioner, även i de fall man har uppgett att ”händelsen var det värsta jag varit med om”. Bland räddningspersonal som deltog i räddningsarbetet efter att oljeplattformen Alexander Kielland vält uppgav endast en mycket liten del att stressreaktioner hade påverkat deras effektivitet²⁷.

Händelser som drabbar individen utan förvarning, såsom bränder och transportolyckor, brukar betecknas som *chocktrauman*. Men detta menas att individen helt oförberedd utsätts för mycket stark känslomässig påverkan och därför inte hinner mobilisera särskilt mycket av sin potentiella bemästringsförmåga²⁸.

Hur stark reaktionen blir, beror bland annat på traumats intensitet och varaktighet. Andra avgörande faktorer är den drabbades personlighetsmässiga förutsättningar att klara svåra psykiska belastningar.

Ibland skrider den normala stressreaktionen hos en individ över gränsen för det normala, och blir akut. En akut stressreaktion kan betraktas som en mycket stark normal psykisk reaktion på en onormal traumatisk belastning²⁹. Med internationell terminologi kallas denna *acute stress disorder* (ASD)³⁰ eller på svenska *akut stressyndrom*.

När katastrofen drabbar får detta för de flesta människor omedelbara konsekvenser för deras medvetenhetstillstånd. Information och intryck

tas emot, bearbetas och lagras annorlunda än normalt. Atle Dyregrov beskriver de vanligaste reaktionerna på chock i ett antal punkter³¹:

- förändrat medvetande (bland annat genom: överklighetskänsla, känsla av ”en dröm”, misstro, känna sig bedövd,
- förändrad tidsuppfattning och ”superminne”)
- brist på känslor
- kroppsliga reaktioner
- överreaktion – underreaktion

Chocken är – i motsats till vad man lätt kan tro – inte bara negativ. Den utgör i stället ofta en resurs som möjliggör mobilisering av mentala resurser för att hantera det yttre hotet. En normal reaktion på en onormal situation således.

Dyregrov beskriver hur chockens effekter kan sända vilseledande signaler:

På samma gång kan omgivningen förledas att tro att personen i fråga tar det ovanligt lugnt, när det egentligen är så att han eller hon ännu inte börjat reagera. Vissa människor som under en katastrof till synes oberörda framträtt i media har längre fram fått problem med de förväntningar detta skapat om deras goda förmåga att hantera situationen.³²

Möjligen kan dessa reaktionsmönster medverka till att vissa människor får en reducerad riskuppfattning i katastrofsituationer. Dyregrov konstaterar att ”den reducerade riskupplevelse medför även att räddningsmanskap ibland kan utföra hjältemodiga handlingar under stor fara för sitt eget liv.

Han pekar också på kliniska erfarenheter som tyder på att ju mer chockartad händelsen är, desto längre tid kan det gå före det känslomässiga utbrottet³³.

Vad är det då som får så många människor att under chock ändå fatta riktiga beslut och handla ”rätt”? Ja, enligt Dyregrov handlar detta om intuition genom ”... snabbt, automatiskt utnyttjande av ackumulerad erfarenhet”³⁴. Men ett ändamålsenligt handlande i en katastrofsituation är beroende av mer än intuition. Tidigare erfarenhet och träning medverkar till ett ”optimalt katastrofbeteende”³⁵. Egentligen handlar det om en hög kompetens att hantera situationen.

Överlevandes erfarenheter av stress- och krisreaktioner

Också studier av överlevande efter katastrofer kan vara ett led i sökandet efter kunskap om journalisters reaktioner i samband med katastrofrapportering. Det är ett brett spektrum av ”normala reaktioner på en onormal situation” som framträder hos överlevande. Då de överlevande är barn tillkommer ytterligare specifika reaktionsmönster, vilket också beskrevs i kapitel 2 om olycksplatsens aktörer.

Många stora olyckor och katastrofer genererar biografier skrivna av överlevande. Kent Härstedt som överlevde Estoniakatastrofen är ett exempel. Många av de krisreaktioner som beskrivs av krispsykologer³⁶, däribland de tidigare nämnda reaktionsmönstren enligt Dyregrov, exemplifie-

ras i Härstedts text. Här nedan följer några exempel, som alla lika gärna kunde vara hämtade ur en tidningsartikel efter katastrofen. Det som i journalistens och läsarens ögon kan te sig absurt bör alltså betraktas som fullständigt normala beteenden och reaktioner i en onormal situation.

Känslan av sammanhang: situationsbaserad träning med mera:

Härstedt beskriver hur han under de första minuterna efter Estonias kraftiga krängningar, kämpar sig uppför det kantrade fartygets brant lutande golv, förbi panikslagna skadade människor. Han ropar ”Lugna er! Allting kommer att ordna sig”.

Jag tror att det kan vara en lägningsfråga hur man reagerar i ett krisläge. Men jag kan också se att jag hade hjälp av den träning jag fått under min värnplikt.³⁷

Precis som Dyregrov konstaterar så kan träning och erfarenhet få personen att mobilisera sina bemärstringsstrategier på ett konstruktivt sätt.

Över- och underreaktioner:

I efterhand minns Härstedt hur olika hans medpassagerare reagerade på krissituationen.

Många hade vilt uppspärade ögon, de var hyperstressade, de var människor i våldsam panik, omöjliga att få kontakt med. Andra var skadade, många hade svårt att röra sig. Och det fanns de som var helt apatiska, som bara satt och grät. Några kämpade intensivt, med hela kroppen, för att komma från platsen, andra försökte mer logiskt och pla-

nerande göra det bästa av läget, i samarbete med andra, eller på egen hand.³⁸

Olika människors sätta att reagera på samma händelse kan skilja sig åt markant. Huvuddelen av reaktionerna kan betraktas som normala.

Förändrat medvetande:

Det irrationella beteende och den medvetandeförändring som ofta visar sig, finns också exemplifierad av Härstedt.

I trappan råkade jag springa på en flicka bakifrån, det blev en reva i hennes kjol och jag trampade av henne ena skon. Den studerade bakåt, nerför trappan. Hon vände sig om och tittade på mig förtvilat: - Min sko, min sko! Jag stannade också och tittade på henne: - Vad är en sko? Men hon vände om, sprang ner i båten för att hämta den.

Overklighetskänslor:

I den upp-och-ner-vända räddningsflotte på Östersjön som efter många uppgivna förhoppningar äntligen återfinns, hinner Kent Härstedt tänka mycket. Och liksom hos många människor som lider av traumatisk stress drabbas Härstedt av en känsla av att allt detta bara är på låtsas:

Då och då under natten hade jag haft en stark överklighetskänsla – och den kom tillbaka flera gånger nu på morgonen. Under natten kom jag på mig själv med att tänka att jag var med i en dålig film. Faktum är att när båten välte var nästan det första jag tänkte: - Det här händer inte. /.../ Det finns ett glapp mellan det vi var med om och vår

uppfattning av det.³⁹

/.../ När helikoptrarna kom närmare var det som i en film, en krigsfilm. Bilder från Vietnam, kanske, helikoptrar som hämtar upp människor från ett slagfält.⁴⁰

Overklighetskänslan är en av de mest påtagliga och tydliga reaktionsstättet hos både överlevande och räddningsmanskaper.

Humor:

Även humor och så kallade altruistiska handlingar är vanliga under stress. Detta upplevdes också av Härstedt.

Och i den här känslan av överklighet fanns också en egendomlig humor /.../ - Så här illa kan det inte vara i verkligheten, det måste alltså vara en dröm.⁴¹

Bara på timmars avstånd från detta blir Kent Härstedt tillsammans med Sara Hedrenius de svenska mediernas dramaturgiska följetong om en kvinna och en man som lyckades överleva en ofattbar katastrof.

Detta är reaktionsmönster som journalisten på olycksplatsen kan möta. Det är också hypotetiskt exempel på journalistens egna reaktioner.

Tidigare studier av journalisters stressreaktioner

Journalisters upplevelser och erfarenheter från extrema situationer som de ovan nämnda, leder till frågor om deras eget psykologiska tillstånd i det ögonblick de rapporterar. Detta är ett

hittills ringa belyst kunskapsfält inom forskningen.

Erfarenhetsbaserade dokument såsom antologier av yrkespraktiker finns i några fall. Här har USA som så många gånger varit föregångsland⁴². En av få vetenskapliga rapporter på temat har skrivits av de båda professorerna Coté och Simpson⁴³. William Coté med bakgrund som tidningsjournalist har genom sina studier medverkat till att alla journaliststudenter i Washington idag genomgår ”traumaträning” inom ramen för utbildningen. Och i likhet med svenska psykiatern Tom Lundins syn på mediernas medarbetare som indirekt drabbade av en katastrof⁴⁴, kallar Coté och Simpson till och med journalisterna för offer.

Journalists can become trauma victims simply by doing their work – by visiting scenes of destruction, talking to, and photographing people who have been injured or traumatized. Sometimes they feel the effects after seeing dead or injured people and the debris of deadly events. In other cases by hearing tragic stories and by trying to ease the pain of others, journalists, join disaster workers and others.⁴⁵

Att journalister på en olycksplats själva utsätts för stress, är ställt utom alla tvivel. De som kommer till en olycksplats konfronteras psykiskt och emotionellt med de drabbade, på sätt som liknar det hjälpare upplever. Däremot finns, enligt Coté och Simpson, en skepsis inom journalistkåren som innebär att man gärna ser sig själva som skyddade mot den här typen av psykologiska effekter. Ett vanligt ar-

gument är att utbildning och yrkeserfarenhet ger ett slags professionellt pansar. Ett annat är att journalister ofta anses ha förmåga att kanalisera sina känslor och fokusera på arbetsuppgiften på ett sätt som skulle förhindra stressreaktioner.

Trots att dessa attityder saknar vetenskaplig bekräftelse, hålls bilden av ”stålmannen-journalisten” vid liv. Många har en föreställning om att de ”inte har rätt” att känna emotionell smärta eller bli traumatiserade⁴⁶. Andra upplever det som tabu att erkänna känslor av depression eller ångest, med motiveringen att det kan tolkas som att man inte klarar av sitt jobb⁴⁷.

Journalister som ögonvittnen till en katastrof har studerats av Himmelstein och Faithorn⁴⁸, den senare psykiater i New York. De har intervjuat ett antal journalister om deras professionella erfarenheter kring stresshantering. Forskarna konstaterar att mediernas medarbetare ofta är en bortglömd grupp när man talar om psykiska och känslomässiga påfrestringar i samband med en traumatisk händelse.

Himmelstein och Faithorn kallar reportrar och fotografer för *professionella ögonvittnen*⁴⁹. I en studie har de intresserat sig för frågan vilka egenskaper duktiga krigs- och katastrofkorrespondenter besitter, för att gång på gång åstadkomma en etisk och kompetent rapportering. Deras teorier kan i korthet summeras med att journalister besitter ett genuint intresse och en passion för sitt arbete. Det finns också en stark känsla av mening med arbetet. Journalistens

självkänsla – deras ego - med Freuds termer⁵⁰, är av mycket stor betydelse för stresshanteringen.

Den kanadensiske psykiatern Anthony Feinstein har tillsammans med ett forskarlag studerat psykologiska effekter hos krigskorrespondenter över hela världen, med en kontrollgrupp av andra journalister. Dels fick dessa fylla i självrapporterande formulär via Internet, dels gjordes ett antal personintervjuer. Framför allt söktes symptom på posttraumatiska stressreaktioner, och här uppvisade krigsjournalisterna tre gånger högre grad av långsiktig psykologisk stress än kontrollgruppen. De nyttjade också alkohol i större mängd, till exempel drack kvinnliga krigskorrespondenter fem gånger mer alkohol än sina kvinnliga kollegor i ”normal tjänst”. Drygt 20 procent av journalisterna som rapporterat från krigshändelser fick egentliga depressioner och klart försämrad livskvalitet. Tre fjärdedelar av den undersökta gruppen klarade sig dock bra på längre sikt, ibland hjälpta av viss medicinering⁵¹.

Roger A Simpson och James G Boggs studerade amerikanska dagspressjournalisters psykologiska reaktioner, exempelvis som följd av olycksbevakning. Forskarduon fann att ju längre en person har arbetat som journalist, desto större var risken att personen uppvisade symptom på psykisk ohälsa. Särskilt reportrar och fotografer som rapporterat från olycksplatser vid bilkrascher drabbades av påträngande och plågsamma minnesbilder. Simpson och Boggs menar att det är en del av journalistyrkes

dolda koder att aldrig tillkännage egen känslomässig påverkan i samband med rapportering från våldsamma händelser eller upprepade uppdrag av traumatisk art⁵².

Också amerikanska medieforskaren Gretchen Dworznik har studerat hur olyckor och brott lockar journalister att göra iögonfallande och uppmärksamhetsskapade nyhetsdramaturgi i lokala kvällsnyheter i TV⁵³. Hon har också studerat hur lokal-TV-reportrar och -fotografer påverkas av vad de ser när de som ögonvittnen ställs inför att rapportera om ett mord, en trafikolycka eller en brand. Dworznik konstaterar att flera studier gjorts av krigskorrespondenter och krigsjournalistik, men färre om de lokala vardagliga mindre omfattande men ändå traumatiska lokala händelserna. Nyhetsjakt och publikhunger driver journalisterna, menar hon.

Anke Weidmann med flera tyska psykologiforskare undersökte journalister som bevakat tsunamin i Sydostasien 2004. Man fann att nära sju procent av dem hade utvecklat tecken på PTSD – posttraumatiskt stressyndrom – åtta månader efter rapporteringen därifrån. Symptomen kunde relateras till graden av exponering inför traumat, ett antal sociala variabler samt främst: en låg grad av engagemang från redaktionsledare och kollegor⁵⁴.

En internationell kunskapsbank om traumajournalistik finns också hos organisationen Dart Centre for Journalism and Trauma⁵⁵ som arbetar för välinformerad, effektiv och etisk medierapportering av katastrofer, våld,

konflikter och andra trauman. Dart Center ska fungera som ett forum och en resurs för journalister, genom analysunderlag, idéutbyte och kvalificerad fortbildning i traumajournalistik.

Journalisters psykologiska reaktioner under arbete på olycksplats är ett professionellt problem som visar vikten av att studera journalistik i skilda situationer. Villkor och konsekvenser av medierapportering från en katastrof kräver förståelse för det journalistiska uppdragets normer och avvikelser. Förmågan att se 'det särskilda fallet'.

I samspel med stressade ledare

Att fungera som chef under stark press i en akut traumatisk situation innebär en särskilt stor utmaning. Förståelsen för ledarskapets villkor i dessa situationer kan härledas ur kunskap om ledarskap och organisationsteori under mer normala omständigheter. Att fungera väl i kris bygger på ett gott ledarskap i "okris".

Svenska psykiatriforskare betonar vikten av att i alla situationer det är möjligt noggrant överväga vilka medarbetare som ska skickas till insatsen. Kriterierna är avsedda för urval av räddningspersonal, men kan som jag ser det delvis överföras på mediepersonal. Ett problem i båda fallen är att uppdragsgivaren mycket sällan har möjlighet att välja personal då olyckan inträffar. Åtminstone inte i det akuta skedet. Men så snart detta är möjligt kan vissa riktlinjer tjäna som vägvisare, såsom: noggranna urvals-

kriterier, en lägsta åldersgräns (25 år), en omsorgsfull utbildning och träning samt särskild omsorg att finna bra ledare för insatsen⁵⁶.

Mycket tyder på att människor underkastar sig andras ledning lättare i en katastrofsituation. En hel del av görs förstås av hur själva situationen ser ut. I simuleringsutbildning där rekryter antagna till räddningstjänstutbildning ställts inför ett plötsligt och brutalt realistiskt olycksscenario, redovisas en fördelning där en dryg tredjedel handlar effektivt, cirka en tredjedel sansat och cirka en fjärdedel passivt eller förlamat⁵⁷. Weisaeth⁵⁸ indelade dem som drabbats vid explosionen/branden i en större färgindustri i tre grupper utifrån deras reaktionsmönster. Den första gruppen ägnade sig huvudsakligen åt "passive following", vilket ungefär innebär att de kopierade vad de andra gjorde. Främst handlade det om flyktbeteenden. Denna grupp utgjorde ungefär en tredjedel. Den andra gruppen, runt hälften av de drabbade, hade kvar sin förmåga till interaktion och samarbete. I den tredje gruppen ingick de som tog initiativ till ledarskap⁵⁹.

I samband med Göteborgsbranden innebar det redaktionella ledarskapet flera utmaningar. Det var en mycket traumatisk händelse, svårt att förstå för den som inte bevittnade skeendet på plats. Det inträffande mitt i natten, vilket innebar att få ordinarie chefer var på sina redaktioner. Eftersom bemanningen på natten är mycket mindre än på dagen fanns få eller inga möjligheter att välja vilken eller vilka medarbetare som skulle sändas

ut på uppdraget. Att branden inträffade natten till en för många tidningar planerad utgivningsfri dag, var också en försvårande omständighet. Händelsen visade sig omfatta många barn och unga med utländsk härkomst. Ett komplext och svårt uppdrag att leda.

Ett särskilt problem för arbetsledare inom medieföretag är att dessa säl-lan befinner sig ute på fältet, till exempel på olycksplatsen. Det geografiska avståndet mellan ledare och utsänd journalist kan skapa spänningar när det gäller förståelse för händelseförlopp, krisreaktioner med mera.

Ett ledarskap kan enligt Larsson med flera betraktas som uppgiftsinriktat eller relationsinriktat⁶⁰. Det första handlar om förmåga att stanna upp och få överblick, att tänka framåt och att inte övermannas av egna känsloreaktioner. Det relationsinriktade ledarskapet präglas av en tydlig ledarroll, förmåga att motivera medarbetarna inför uppgiften, individuell omtanke samt krishantering efter en påfrestande upplevelse. I en utvecklad analys av ledarstilar i stressfyllda situationer beskriver Larsson, Tedfeldt och Wallenius tre sätt att leda sina medarbetare⁶¹. För det första genom icke-ledarskap som präglas av en låtgå-attityd. För det andra av konventionellt ledarskap, vilket utgår från kontroll, krav och belöning. För det tredje ett utvecklande ledarskap utifrån föredömen, personlig omtanke, inspiration och motivation.

I en katastrofsituation kompliceras ledarrollen av att den både innefattar uppgiften att ta in medarbetarnas känslor och reaktioner samtidigt som

arbetsprocessens fortgång ska säkras⁶². Ledarna ska koordinera aktiviteter, fatta kritiska beslut och ta hand om sin personal. Även ledaren styrs av sin stresshanteringsförmåga och sina personliga grundförutsättningar (fysisk, psykiska och livsåskådningsrelaterade).

Ledare behöver också stöd i kritiska situationer, och de ska inte heller vara rädda för att visa sin sorg, menar Dyregrov. Man kan sörja och arbeta samtidigt. Till Dyregrovs rekommendationer för ledarskap vid kris och katastrof hör också att ledarna under den första tiden direkt efter katastrofen bör tillbringa så mycket tid som möjligt tillsammans med sina anställda. Ledarna ska också sörja för att medarbetarna ges tillfällen till informellt stöd genom sociala träffar.

Reaktioner på katastrofsituationer är högst individuellt och situationellt betingade. På ett sätt oberäkneliga, men ändå utvecklade inom vissa givna ramar. En lång rad faktorer inverkar genom komplexa samspel på individens krisförlopp. Arv och miljö, nuvarande livssituation och tidigare livskriser, träning och erfarenhet, det aktuella traumat är några exempel. Många av de reaktioner som direkt drabbade uppvisar, återfinns också hos de indirekt drabbade vid en katastrof. Vilka bemästringsstrategier är då tillämpbara för att skydda sig själv och orka genomföra sitt uppdrag?

Bemästringsstrategier

Människans förmåga att bemöta och bemästra inre och yttre hot eller stressorer kallas med engelsk terminologi för coping⁶³. På svenska översätts detta med bemästring eller bemästringsstrategier. Bemästring kan också beskrivas som en form av stresshantering. Hur individens coping ser ut beror dels på hur hotet uppfattas, dels på tidigare erfarenheter från hantering av förestående hot. Förnekande av hotet är inte helt ovanligt, men effekterna av det blir ibland ödesdigra. Individen kan vid ett förnekande utsätta sig för onödiga risker.

Det finns i huvudsak två sätt att hantera eller bemästra sin stress. Å ena sidan genom *probleminriktad stresshantering* som innebär en förmåga att söka information, analysera problem och finna genomförbara lösningar. Förmåga till kommunikation och samverkan är andra sådana egenskaper. Å andra sidan genom *känslorinriktad stresshantering*. Denna yttrar sig som positivt tänkande, självkontroll, önsketänkande genom underskattning av risker och distansering. Här kan också ett flyktbeteende yttra sig, som exempelvis innebär ett överdrivet fokus på detaljuppgifter.

I praktiken använder varje individ i en stressfylld situation både problem- och känslorinriktad stresshantering, även om den ena eller andra ibland kan dominera hos vissa individer i vissa situationer⁶⁴.

Mot bakgrund av de ovan redogjorda kunskaperna om stressreaktioner är det adekvat att ställa sig frågan

hur de yrkeskategorier som arbetar på olycksplatsen bemöter och bemästrar denna stress. I bedömningarna av massmediapersonalens arbetsinsatser vid katastrofer är det nödvändigt att beakta deras arbetssituation⁶⁵.

Det saknas relevanta studier om journalisters bemästringsstrategier i samband med katastrofer. Förhoppningsvis genererar denna avhandling en viss kunskap på den punkten. För övrigt går främst att hänvisa till pressens egna artiklar och inslag om hur journalister reagerat och hanterat arbetet på olycksplats. Sådana vittneskildringar har i Sverige getts efter tsunamin i Sydostasien 2004, Göteborgsbranden 1998 och internationellt finns tidigare citerad amerikanska biografier eller dokumentära skildringar från mediebevakningen av terrorattacken den 11 september 2001 (flera av dem beskrivna i kapitel 1). Att bemästra emotionella reaktioner på en traumatisk och samtidigt mycket oklar händelse innebär en stor utmaning mot individen. Hur påverkar omständigheterna intrycket och tolkningsmöjligheterna av det inträffande?

En del svar på vägen ges av de många studier som genomförts på insatspersonals bemästringsstrategier vid katastrofer och olycksplatsarbete. Hur insatspersonalen klarar av att genomföra sina uppdrag under mycket svåra förhållanden framstår ofta som en gåta. Vad är det som får dem att trots allt orka genomföra sitt uppdrag?

Dyregrov har, bland annat tillsammans med Mitchell⁶⁶, listat ett antal verktyg i vad som symboliskt kan be-

Mental förberedelse
Overklighetskänsla
Undertryckande av reaktioner
Distansering och dehumanisering
Humor
Reglering av exponering
Aktivitet för att hindra reflektion
Mening
Självförstärkande kommentar
Kontakt med andra: socialt stöd

Tabell 4 *Bemästring och försvarsmekanismer hos insatspersonal på olycksplats, enligt Dyregrov och Mitchell.*

traktas som vår mentala verktygslåda. Specifikt framtagen för att illustrera bemästringsstrategier hos insatspersonal, men intressant också vid jämförelse med journalister på olycksplats (se tabell 4). Många av bemästringsstrategierna överensstämmer också med de överlevandereaktioner som beskrevs på föregående sidor.

Gerry Larsson med flera⁶⁷ beskriver dessa som försvarsmekanismer, vilka fungerar med automatik och i huvudsak på en förmedveten nivå. Individens verklighetsuppfattning, som delvis inte stämmer med den ”objektiva” verkligheten, kan därmed ”bättras på” för att ge individen ett skydd mot ångest. De viktigaste försvarsmeka-

nismerna är enligt Larsson: *bortträngning, förnekande, isolering, ”sensation seeking” och rationalisering*⁶⁸.

Till skillnad från journalister övar insatspersonal regelbundet på katastrofinsatser. Dessa förberedelser i kombination med mental förberedelse under uttryckning utgör två ändamålsenliga bemästringsstrategier. Och bristfälliga förberedelser leder på motsvarande sätt till ökad sårbarhet för emotionella reaktioner.

Overklighetskänslorna fyller funktionen att hålla känslorna på avstånd. Ibland händer det till och med att hjälpare definierar insatsarbetet som övning för att hålla distans. Ett annat sätt är att tänka på något annat, som exempelvis trädgårdsarbete.

Ibland kan den emotionella distansen leda till feltolkningar. Dyregrov beskriver från bussolyckan i Måbødalen hur en av hjälparna uppfattade de döda barnen som livräddningsdockor: ”Jag tyckte det var konstigt att de tagit med sig livräddningsdockor på en utflykt”⁶⁹.

Alexander och Wells⁷⁰ fann efter studien om katastrofen med oljeplattformen Piper Alpha att 99 procent av de polismän som arbetade i bårhuset tagit till humor som försvarsmekanism. Denna form av coping tillämpas naturligtvis betydligt mer försiktigt då anhöriga eller andra utomstående finns i närheten.

Aktivitet är ett sätt att skydda sig mot framrusande känslor. Att koncentrera sig fullt på arbetsuppgiften, och kanske till och med ge sig självförstärkande peptalk av typen ”jag klarar det här”.

Slutligen är kontakter med kollegor på plats den kanske mest trygghets-skapande bemästringsstrategin.

Sett i relation till de tidigare beskrivna bemästringsstrategierna kan man enkelt uttryckt säga att först tolkar individen situationen, därefter tolkar hon sina egna resurser att hantera situationen och först därefter tillämpas bemästringsstrategierna.

En av många copingstrategier kallas *psychic numbing*⁷¹. Då en individ reagerar på detta sätt "luras" omgivningen att uppleva personen som sansad och kontrollerad när det i stället kan vara fråga om att personen är chockad och har drabbats av överklichetskänsla. Numbing är, enligt Hodgkinson och Stewart, en defensiv manöver som skyddar individen från att uppleva traumat i det ögonblick det pågår, och ibland även hotet mot det egna livet, på ett realistiskt sätt⁷². Denna bemästringsstrategi tillämpades bland annat av de sjömän som efter Zeebrygge-katastrofen fick medverka vid identifieringen av sina döda kollegor. Distansering från sina känslor, alkoholintag och humor blev pansar mot verkligheten⁷³. Det dröjde ett halvår innan dessa sjömän kunde tala om sina upplevelser.

Det finns anledning att poängtera en tänkbar skillnad mellan stabila bemästringsstrategier, vilka används vid påfrestningar som är utsträckta i tiden eller av återkommande natur. Situationsspecifika bemästringsstrategier betonar förhållandet mellan individ och situation. Här kommer skilda strategier att spela roll vid olika typer av situationer eller vid olika skeden av

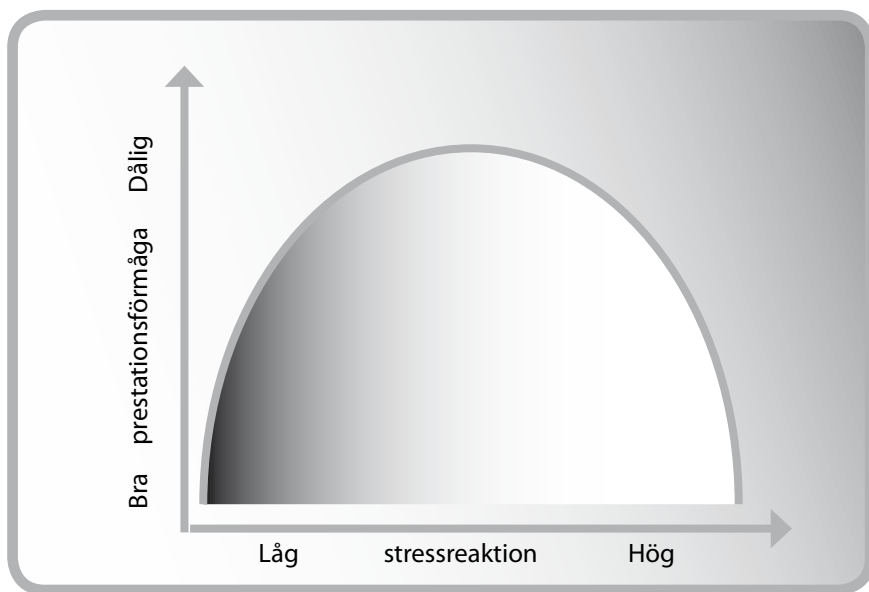
en viss situation⁷⁴.

Vissa studier pekar på betydelsen av i vilken utsträckning människor känner skuld eller ansvar i samband med det inträffade. Detta antas påverka vilka bemästringsstrategier som tillämpas⁷⁵.

Prestationen –agerande på platsen

Prestationen utgör en självständig faktor i medierapporteringen från en katastrof. Prestationen omfattar journalistens handlingar och agerande på plats, samt resultatet av mediebevakningen i form av publiceringen. Empiriskt kommer jag inte att undersöka den slutliga publiceringen i form av bilder och texter. Däremot undersöks journalisternas upplevelser av egna – och andras – prestationsförmåga på plats. Prestationen i form av journalistiska publiceringar finns belyst i tidigare studier, däribland den statliga offentliga utredningen om brandkatastrofen⁷⁶.

Vid en olycka eller katastrof utlöses såväl individuella som gruppsykologiska reaktioner på det aktuella hotet. Att arbeta och fungera som yrkesperson i en sådan situation ställer förstås oerhörda krav på både individ och grupp. Prestation under stark stress brukar betraktas som ett omvänt utformat fenomen⁷⁷. Detta innebär att prestationen kan förbättras vid en viss nivå av stress, men att den sjunker igen vid högre nivåer. Fenomenet kan delvis förklara variationen av upplevelser av arbete på en olycksplats (fig. 3).

Figur 3. Samband mellan stressreaktionsstyrka och stressreaktion.

Figuren ovan visar att stress har både positiva och negativa effekter och att prestationsförmågan är högst vid "lagom" stressnivå. Detta gäller såväl kroppsliga som mentala prestationer. Individens sätt att reagera på stress är härutöver naturligtvis mycket individuellt. Faktorer som god *fysisk status* (frånvaro av sjukdom, trötthet, skador och liknande) och en positiv *självbild* (realistisk och väl sammanhållen) utgör två starka resurser. Svag fysisk status och självbild försämrar förutsättningarna för tolkning och bemästring⁷⁸. Försvarets krispsykologer Gerry Larsson, Ann Enander och Claes Wallenius har beskrivit stressreaktionskurvan med exempel från det militära. Uppmärksamheten re-

duceras så att relevanta omgivnings-signaler sällas bort och prestationen försämras⁷⁹. På samma sätt som prestationsförmågan påverkas, förändras också vårt sätt att tänka under stress. Problemlösningsförmågan blir mer snäv, rigid och stereotyp. Risk för ett osystematiskt sätt att bedöma valmöjligheter och beslutsalternativ finns också. En försämrad förmåga att skilja det farliga från det triviala är en annan effekt, som påverkar personens handlingar. Slumpbeteendet kan öka, liksom antalet felaktiga handlingar. Arbetstakten ökar medan precisionen minskar.

Slutligen har som tidigare nämnts känslan av sammanhang stor betydelse. Sociologen Aaron Antonovsky⁸⁰

har definierat känsla av sammanhang (eng: sense of coherence) på följande sätt:

Känslan av sammanhang utgör en global orientering som uttrycker i vilken utsträckning man har en genomgripande varaktig ehuru dynamisk känsla av självförtroende när det gäller att (1) stimuli som kommer från inre och yttre omgivningar i livet är strukturerade, förutsägbara och möjliga att förklara; (2) det finns resurser tillgängliga för att man ska kunna möta de krav som dessa stimuli ställer; och (3) dessa krav är utmaningar, vilka förtjänar viljemässig uppmärksamhet och engagemang.⁸¹

Känslan av sammanhang är i sin tur uppbyggd av tre grundstenar, nämligen känslan av förståelse, känslan av hanterbarhet och känslan av meningsfullhet.

Om alla de nämnda variablerna felar, finns risk för tunnelseende, ökad rädsla och felaktiga handlingar. Samtidigt kan de nämnda stressreaktionerna vara funktionella för individen som därmed får hjälp att koncentrera sig på ”hotet”/problemet och kan släppa det för stunden oviktiga. Energi kan mobiliseras för fysiska ansträngningar och en emotionell inställning på kamp eller flykt mobiliseras.

Människor som befunnit sig i livshotande situationen beskriver sig som fyllda av adrenalin. Det förklaras av ett fysiologiskt energitillskott. Studier av stressreaktioner hos militära ledare visar att de kan förlora förmågan till överblick och framåtblickande, att de disponerar tiden fel och gör för många saker samtidigt, att de förlo-

rar tidsuppfattningen och felprioriterar, att de inte delegerar och att de ger för komplexa och otydliga order till underlydande⁸². I en intervjustudie av Wallenius, med personal från en FN-bataljon i Bosnien-Hercegovina, framkom att många upplevde rädsla ha en positivt aktiverande effekt. Vissa upplevde att koncentrations- och tankeförmågan kunde förbättras vid en akut hotsituation, men att om hotet blev utsträckt i tid kunde tankeförmågan i stället begränsas. ”som att titta i ett sugrör”⁸³.

Det kan hypotetiskt finnas en viktig skillnad mellan militärens stressade ledare och tidningsredaktioner. Man kan tänka sig att de militära ledarna oftare befinner sig på fältet – i katastrofområdet – än vad redaktionscheferna gör. Med tanke på hur närvaro och bevittnande påverkar individens reaktioner kan man därför anta att redaktionsledarna förskonas från den mest traumatiska stressen och därmed har bättre förutsättningar för operativt ledarskap. Samtidigt saknar de insyn, överblick och förståelse som endast kan erhållas genom eget bevittnande.

Sammanfattande slutsatser

Reaktionen hos journalister som bevittnar en katastrof – ett trauma – är av stor vikt för förståelsen för och utfallet av deras uppdrag på platsen. Journalisternas reaktionsmönster ska betraktas som normala reaktioner på en onormal situation.

Studier på reaktioner hos insatsper-

sonal visar att trots starka sinnesintryck och påtagliga stressreaktioner är det ändå anmärkningsvärt få som upplever nedsatt kapacitet i samband med stressreaktioner under ett potentiellt traumatiskt uppdrag. Ju mer chockartad händelse, desto längre tid kan det ta fram till det känslomässiga utbrottet. Men vid ett kraftigt chocktrauma, där individen inte hinner mobilisera sina bemästringsstrategier, kan en del personer få svårt att fullgöra sitt uppdrag.

Tidigare forskning på reaktioner hos insatspersonal tyder på att de allra svåraste situationerna att hantera är katastrofer där barn är drabbade. Döda och skadade barn ökar stressen dramatiskt och ger insatspersonalen mycket svåra krisreaktioner. Atle Dyregrov har delat in de vanligaste krisreaktionerna i kognitiva (upplevelsemässiga), emotionella (känslomässiga), beteendemässiga och somatiska (fysiska). Studier av hur räddningsmanskaper har reagerat i samband med traumatiska uppdrag har visat att det ofta är en handfull reaktioner som anmäler sig, inom var och en av dessa kategorier.

Till de vanligaste reaktionerna hör överklighetskänsla, superminne, självförebåelser och ibland även reducerad riskuppfattning. Reaktionerna kan hanteras genom i huvudsak två typer av bemästringsstrategier. Dels *probleminriktad stresshantering* som är informationssökande, analyserande och problemlösande i sin karaktär, dels genom *känslolinriktad stresshantering* som präglas av positivt tänkande, självkontroll och distansering.

Insatsstyrkornas personal var längre en bortglömd kategori drabbade efter olyckor och katastrofer. Här kan journalister sägas hittills ha varit en ännu mer bortglömd kategori indirekt drabbade.

Flera forskare menar att ett ”optimalt katastrofbeteende” kan erhållas genom att intuitivt och snabbt omsätta ackumulerad kunskap, erfarenhet och träning i praktisk handling. För detta är insatspersonal tränade, men inte journalister. En särskild utmaning ställs de redaktionella ledarna in för. Kunskaper om ledarskap under stress och kris tydliggör en konflikt mellan det uppgiftsinriktade och det reaktionsinriktade ledarskapet. Det förra handlar om att stanna upp, skaffa sig överblick och tänka framåt utan att bli övermannad av egna känslor. Det andra är mer fokuserat på att motivera medarbetarna och ge dem individuell omtanke och krishantering. Vilket ledarskap journalisten på fältet har att förhålla sig till inverkar sannolikt på reaktioner, bemästring och arbetssätt.

Att journalister reagerar är beskrivet i dags- och fackpress, diskuterat inom yrkeskåren och i viss mån berört i fåtaliga internationella studier⁸⁴. Men *hur* reagerar de, och hur påverkar dessa reaktioner i sin tur det professionella uppdrag som journalist? Hur visar sig konflikten mellan profession och person? Det är centrala frågor som jag längre fram kommer att belysa med utgångspunkt från journalisternas rapportering från Göteborgsbranden.

Fotnoter

- ¹ Dyregrov (1992) s. 175 ff; Michel m fl (2001)
- ² Lindström & Lundin (1982)
- ³ Dyregrov (1992) s. 176
- ⁴ Dyregrov (1992) s. 14
- ⁵ Moeller, S (1999)
- ⁶ Coté & Simpson (2000)
- ⁷ Blix & Bech-Karlsen (1990)
- ⁸ Dyregrov (1992)
- ⁹ ibid. , s. 166
- ¹⁰ se bl a Lundin (1992) s. 102
- ¹¹ Lindström och Lundin (1982): De situationer som uppgavs vara mest påfrestande var:
- att arbeta under kaotiska förhållanden
- åsynen och handhavandet av de döda
- kontakten med anhöriga och vänner till döda eller skadade
- kontakter med skadade
- situationer på brandplatsen som innebar livshot
Räddningsmanskapet som Lundin och Lindström intervjuade efter Boråsbranden redogjorde för i huvudsak tre olika sätt att reagera på under katastrofarbetet:
- En stark initial kaos- och chockupplevelse
- Ingen initial chockupplevelse, men emotionella reaktioner under senare delen av den akuta arbetet
- Inga känslomässiga reaktioner under akutarbetet.
Lindströms och Lundins slutsatser liknar i hög grad de reaktioner som Dyregrov uppger i tab 3.
- ¹² ibid. s. 36
- ¹³ Se tex Englund (2002) samt kapitlet ”Det journalistiska arbetet” av Englund i Larsson & Nohrstedt mfl (2000).
- ¹⁴ Tex Alexander & Wells (1991) i Dyregrov (1992)
- ¹⁵ Hodkinson & Stewart (1991), s. 196.
- ¹⁶ Dyregrov (1992) s. 167
- ¹⁷ Ersland, Weisaeth & Sund (1989), även refererad till i Dyregrov (1992) s. 166
- ¹⁸ Lindström & Lundin (1982)
- ¹⁹ Dyregrov (1992) s. 187 f
- ²⁰ Robinson (1984), även i Dyregrov (1992), s. 187
- ²¹ Dyregrov (1992) s. 188
- ²² ibid
- ²³ Dyregrov (1989), även citerad i Hodkinson & Stewart (1998), s. 197
- ²⁴ Dyregrov (1992) s. 200
- ²⁵ ibid. s. 201
- ²⁶ Enander m.fl. (1993) s. 52.
- ²⁷ Ersland, m.fl. (1989).; se även i Enander m.fl. (1993)
- ²⁸ Weisæth & Mehlum (1993/1997) s. 26
- ²⁹ Michel mfl (2001), s. 117
- ³⁰ American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manual* (4th Ed.) Washington DC: Author ; Se även i Solomon m fl i Van der Kolk & McFarlane (1996) s. 102ff
- ³¹ Dyregrov (1992) s. 13
- ³² ibid. , s. 14
- ³³ ibid.
- ³⁴ ibid. s. 15
- ³⁵ Weisæth (1984), även i Dyregrov (1992) s. 20
- ³⁶ Dyregrov (1992); Taiminen & Touminen (1996); Enander, Larsson & Wallenius (1991) (1995) , Folkesson (2003), van der Kolk m fl (1996), Weisaeth & Mehlum (1993); Anthonowsky (1987) med flera.
- ³⁷ Härstedt (1995) s. 44
- ³⁸ Ibid. s. 45
- ³⁹ Ibid. s. 47 samt s. 63
- ⁴⁰ ibid s. 95

- 41 ibid s. 94
- 42 Se tex Deppa (1994); Pilger (2001);
Bull & Erman (2002)
- 43 Coté & Simpson (2000)
- 44 Lundin (1992), s. 33-34
- 45 Coté & Simpson (1992), s. 42
- 46 Bull & Newman (2003); Johnson
(1999), även i Dworznik (2006)
- 47 Aiken (1996), även i Dworznik
(2006)
- 48 Himmelstein & Faithorn (2002)
- 49 ibid, s. 538
- 50 Freud (1923/1961; 1933/1964;
1940/1964), citerad i Himmelstein &
Faithorn (2002), s. 540
- 51 Feinstein, Anthony mfl (2001)
Risking more than their lives. Se
även studier av Matloff (2004) samt
Strupp&Bartholomew (2003)
- 52 Simpson & Boggs (1999), även
refererad på www.dartcenter.org
- 53 Dworznik (2006) *Journalism Studies*
vol 7, no 4, 2006
- 54 Weidmann mfl (2007)
- 55 www.dartcenter.org
- 56 Michel, Lundin & Otto (2001), s. 37
- 57 Py (1991) i Enander m.fl. (1993).
- 58 Weisaeth (1989)
- 59 se även i Enander ibid s. 53.
- 60 Larsson mfl (1999) samt Michel m fl
(2001) s. 208
- 61 Larsson, Kallenberg m fl (2003)
s. 158 ff
- 62 Dyregrov (1999)
- 63 Michel m fl (2001) samt Lundin
(1992)
- 64 Larsson & Kallenberg (red) (2003)
- 65 Lundin (1992)
- 66 Dyregrov & Mitchell (1992), även i
Dyregrov (1992)
- 67 Larsson & Kallenberg (red) (2003)
s. 167
- 68 Se bland annat Wallenius (1991)
”Det händer inte mig” i Jacobsen &
Karlsson.
- 69 Dyregrov (1999)
- 70 Alexander & Wells (1991), även I
Dyregrov (1992)
- 71 Enander m fl (1993)
- 72 Hodgkinson & Stewart (1991), s. 7
- 73 ibid.
- 74 Enander, Wallenius och Larsson
(1995)
- 75 Enander mfl (1993) s. 39
- 76 SOU 1999:68
- 77 Lazarus (1966/1991)
- 78 Enander, Larsson & Wallenius
(1993), s. 85 f
- 79 Larsson, Kallenberg mfl (2003) s.
173f
- 80 Antonovsky (1987)
- 81 Översättn. enl. Enander m fl (1993).
- 82 Larsson, Kallenberg mfl (2003)
s. 176
- 83 Wallenius (1997), även i Larsson,
Kallenberg mfl (2003) s. 176f
- 84 www.journalisten.se; www.pressenstidning.se; Dworznik (2006)

Att forska kan vara att låna en annan människas ögon, skriver professorn i pedagogisk psykologi Stig Lindholm. Han liknar också resultatet – det nya som kan uppstå – som en effekt liknande den som upplevs vid musiklyssning i stereo. Det handlar om något betydligt mer komplext än enkel addition, nämligen upptäckten av *djupet*¹. I det här fallet har jag i mångt och mycket lånat journalisternas ögon för att kunna beskriva och förklara villkoren för det journalistiska arbetet på en olycksplats.

Processen fram till en någorlunda färdig avhandlingsdesign är i det flesta fall lång och krokig. Så har också den här avhandlingen stöpts om från att vara en studie av de drabbade efter en katastrof och hur de skildras i medierna, via en studie av medieinnehållet till det som nu föreligger: en yrkesstudie av en journalistkår i arbete vid ett specifikt fall. Ämnet katastrofjourna-

listik har hela tiden varit centralt, men frågorna varierat.

Undersökningsmetod

Intervjun som metod har alltid legat mig varmt om hjärtat. Kanske har min bakgrund som journalist haft viss betydelse här, även om intervju-tekniken och förutsättningarna för informationsinhämtning skiljer sig vida mellan journalistik och forskning. Största drivkraften har nog varit intresset för människan, i det här fallet yrkesmänniskan journalisten.

En omfattande innehållsanalys av det som kommit att bli min fallstudie, gjordes under 1999, året efter Göteborgsbranden, varav några få resultat publicerades i forskningsrapporten ”Medier på olycksplatsen”². Innehållsanalysen kom att fylla en oerhört viktig funktion för det fortsatta arbetet

med avhandlingens undersökning, nämligen som frågegenerator och kunskapsgivare. Genom att studera innehållet i pressen, väcktes åtskilliga frågor som i kombination med teoretiska utgångspunkter lade grunden till intervjuernas frågebatteri. Vid analys av medieinnehållet kunde jag också härleda de reportrar, fotografer och redaktionsledare som jag bedömde tillsammans kunde utgöra viktiga bitar i det pussel som skulle läggas.

Härledning av informanter genom innehållsanalys

Några ord så om den innehållsanalys som är av avgörande betydelse för avhandlingens inriktning, utan att vara en reell del av den. Innehållsanalysen hade två huvudsyften: För det första att bidra till den så kallade falljournalen – att öka kunskapen om själva händelsen och dess omständigheter. För det andra att generera informanter och frågebatteri. Nyhetsrapporteringen under katastrofens första dagar analyserades och kategoriserades. De tidningar som studerades var morgontidningarna *Göteborgs-Posten* och *Dagens Nyheter* samt kvällstidningarna *GT (Göteborgs Tidningen)* och *Aftonbladet*. Tyngdpunkten i innehållsanalysen ligger på utgivningsdagarna 1 och 2. Omsatt i datum är detta 30 och 31 oktober 1998. Dessa dagar trycktes de flesta tidningar i extra många upplagor, det vill säga tryckningar vid olika tidpunkter som medgav omgörningar av text- och bildmaterial. I några fall blev skillnaden så

markant att studier av både första och sista tryckning visade sig vara nödvändig. Detta faktum väckte i sig flera frågor om pressetik under tidspress, tolkningar och beslut fattade under inflytande av stress.

Tidningarna är av olika karaktär och verkar inom olika geografiska områden, men gemensamt är den journalistiska nyhetsbevakningen som form och uppdrag. De fyra tidningarna kan sägas verka inom samma diskursiva rum, vilket innebär att texterna i de olika tidningarna kan betraktas som relaterade till varandra i ett sammanhängande mönster. Vi kan anta att många läsare under denna period tar del av nyheten genom flera kanaler än vad som annars är vanligt. Därmed syntetiseras också budskap, berättelser och tolkningar hos den enskilde läsaren eller mottagaren. De frågor medieinnehållet – både text och bild – väcker, kan på så sätt betraktas som gemensamma för de olika tidningarna.

Att låta en innehållsanalys föregå intervjuerna hade – utöver framtagningen av informanter – ytterligare några motiv: Studiet av tidningstexter gav på ett bra sätt inblick i det fall som skulle studeras. Innehållsstudien utgjorde dessutom ett empiriskt komplement till de teorier som finns på områdena medier respektive katastrofer. Eftersom användbara teorier saknas om katastrofjournalistik, eller mediers arbete på olycksplatser, har närstudierna av medieutbudet lett till forskningsfrågor vilka kräver mång- och tvärvetenskapliga studier av kris- och katastrofpsykologi, journalistisk

praktik och annan katastrofforskning. Slutligen var tidningsartiklarna ett utmärkt sätt att generera frågor till de intervjuer som skulle genomföras.

Tillvägagångssättet utmynnade i en slags ”falljournal” – en relativt detaljerad falldatabank – som beskrivs nedan i avsnittet om Fallstudier.

Undersökningens avgränsning

Arbetet med avhandlingen har varit en tydligt truttformad process. Från att ha startat i en ambition om både bredd och djup – katastrofjournalistikens problem på alla ledder – har den till slut genomgått flera hälsosamma bantningskurer.

Av katastrofens tre faser – före, under och efter – är det händelsens akuta fas, det som sker på olycksplatsen, som studeras. Av det professionella yrkesutövandets villkor, genomförande och effekter är det genomförandet, som är det viktiga. Det journalistiska arbetet under en pågående katastrof måste inte desto mindre betraktas i skenet av dess villkor och effekter. Men tolkning och analys av undersökningens empiri koncentreras på kognitiva (upplevelsemässiga), emotionella (känslomässiga), beteendemässiga och somatiska (fysiska) reaktioner, samt på de tolkningar och handlingar på olycksplatsen som beskrivs av journalisterna.

Alla typer av medier verkade på olycksplatsen i Göteborg, brandnatten 1998. Radio, TV, tidningar, bildbyråer, nyhetsbyråer. Alla av stor betydelse och ingen mindre intressant än

den andra. Här var dock en avgränsning nödvändig.

Mitt val föll på pressen. Huvudskälet är att pressens medarbetare (reportrar och fotografer) var först på olycksplatsen, och att mitt huvudintresse låg i att studera journalistiskt arbete under en pågående katastrof, där journalistens bevitnande av händelsen är av stor betydelse.

Tidningen är också ett på många sätt mer beständigt dokument än etermedierna. Den får på så sätt stor kort- och långsiktig betydelse för läsaren, inte minst de drabbade. Det som trycks i tidningen ”stannar kvar” och kan på sikt utmynna i olika konsekvenser för läsaren – på gott eller ont.

Min bakgrund som mångårig journalist inom Sveriges Radio gjorde att jag genast valde bort radion som studieobjekt, med risk för att personkännedom skulle störa möjligheten till objektiva forskningsintervjuer. Jag önskade en viss distans till informanterna och en nyfikenhet inför mediet och arbetssituationen. Televisionen är intressant ur en speciell aspekt i katastrofsammanhang, nämligen genom sina direktsändningar från platsen. Detta vore värt en särskild studie, men föll utanför min avgränsning denna gång.

Att inkludera både skrivande och fotograferande journalister var en självklarhet. När jag i studien talar om ”journalister” inkluderar begreppet båda rollerna. Annars används kategorierna ”reporter”, ”fotograf” och ”arbetsledare”.

Bildjournalistiken har ofta visat sig

får stor betydelse i katastrofsammanhang³ och att fotografer skulle ingå i studien var en självklarhet. Undersökningen omfattar både morgon- och kvällspress samt Stockholms- och Göteborgspress.

Under katastrofens första timmar ser mediernas bemanning på olycksplatsen ut som tabellen nedan visar.

Tabellen visar dels att det var tidningarna som var först på plats, dels att mitt urval av tidningar och in-

formanter utgör en hög andel av de på olycksplatsen närvarande journalister och medierna. När branden var släckt klockan två på natten fanns ett femtontal journalister och fotografer på plats⁵. Av de tidningsjournalister som var på olycksplatsen under natt och morgon så ingår en väsentlig del i min studie.

I min undersökning har intervjuer gjorts med femton journalister, fotografer och redaktionsledare vid två

Tidpunkt	Händelse/närvarande reportrar (R) och fotografer (F)	Tjänstgörande arbetsledare som ingår i studien
23.42.02	Larm	
23.49.50	Första insatsstyrkan på plats	
23.55 (ca)	GP (F1)	
00.00 (ca)	AB (F)	
00.15 (ca)	GP (R1) , GP (R2), AB (R) , GT (R). GT (F), Västnytt (fril. F)	
00.30 (ca)	Västnytt (R) mfl totalt ca 10 R och F på plats	GP (redchef), GT (redchef) AB (redchef)
00.30-02.00	Bl a SVT2 & TV4 (varsitt team)	GP (nyhchef)
02.00	Branden släckt totalt ca 15 R och F på plats	
Sen natt 02-05 (ca)	DN (F)	GP (bildchef)
Morgonen	GT (R) mfl	DN (lokal arbetsledare)
Förmiddagen	DN (R), GP (F2) GT (F) Nu finns 120-150 reportrar och fotografer på plats vid katastrofens olika arenor: Olycksplats, sjukhus, presskonferenser, kyrkor	
Lunchtid och senare		

Tabell 5. Närvarande reportrar och fotografer vid branden på Backaplan natten mellan den 29 och 30 oktober 1998⁴ (fetstilta markeringar=intervjupersoner i avhandlingens undersökning).

morgontidningar: *Göteborgs-Posten* och *Dagens Nyheter* samt två kvällstidningar: *GT (GöteborgsTidningen)* och *Aftonbladet*. Intervjuerna gjordes per telefon, vilket jag återkommer till i kommande avsnitt. Frågebatteriet har haft tyngdpunkten på yrkesmässiga och psykologiska aspekter av det journalistiska uppdraget i samband med brandkatastrofen i Göteborg. Intervjupersonerna har, som tidigare sagts, valts ut efter analys av medieinnehållet.

De flesta reportrar, fotografer och arbetsledare i studien tjänstgjorde under katastrofens första timmar. Några anlände senare till olycksplatsen, vilket i sig innebär utgångspunkter för intressanta jämförelser.

Bland de intervjuade arbetsledarna återfinns flera befattningskategorier såsom redaktionschef, nyhetschef, lokal projektledare och bildchef. I studien medverkar både personal stationerad i Göteborg och i Stockholm, både fasta medarbetare och frilansare samt – av en lycklig tillfällighet – både män och kvinnor. Dessutom kom intervjupersonerna också att representera stor åldersspridning.

Samma intervjupersoner som i min avhandling har också medverkat i rapporten "Göteborgsbranden 1998. En studie av kommunikation, rykten och förtroende", men då med i huvudsak andra frågeområden redovisade⁶. Delar av det nämnda intervjumaterialet har också presenterats i en tidigare forskningsrapport⁷ som dessutom omfattar några exempel från den innehållsanalys som föregick intervjuerna.

Av ett huvudsakligt skäl finns journalistkategorin arbetsledare med i undersökningen. Dessa personer tillför chefernas syn på olycksplatsrapporteringen genom ett alternativt perspektiv som är viktigt för helhetsbilden. Arbetet på redaktionen sker under helt andra premisser än ute på olycksplatsen. Etiska avvägningar och diskussioner tydliggörs genom att både journalister på plats och deras arbetsledare intervjuas. Processen från larm till publicering blir också tydligare genom de mer komplexa utgångspunkterna. Samspel och konflikter tydliggörs, bilden av självvärdering och lärande likaså.

Intervjun som metod

Om man vill veta hur människor uppfattar sin värld och sitt liv, varför inte prata med dem? Det frågar sig Steinar Kvale i inledningsorden till "Den kvalitativa forskningsintervjun"⁸. Svårare än så är det egentligen inte att motivera metodvalet. Att välja metod kan vara enkelt, men att genomföra den betydligt svårare. Och intervjuandet är en svår konst. Lyssnande är ett hårt arbete⁹.

Intervjun som metod har många fördelar, använd på rätt sätt. Liksom tidningars texter och bilder kompletterar varandra, kompletterar intervjuerna varandra på ett sätt som är mer komplext och komplementärt än bara en rad fall adderade till varandra. Men inte bara det – här sker också ett mycket nyansrikt samspel. I mötet framträder bilder av verkligheter.

Att intervju är ett hantverk. Det följer inte metodregler som gäller oberoende av innehåll och sammanhang utan vilar på en kvalificerad forskares omdöme. För både den terapeutiska intervjun och forskningsintervjun är intervjuaren redskapet. Resultatet av en intervju beror av intervjuarens kunnande, känslighet och empati.¹⁰

Bevittnandet av en tragedi som Göteborgsbranden innebar ett svårt trauma för flera av de i studien intervjuade mediemedarbetarna. Att i forsknings-sammanhang beskriva dessa upplevelser väckte många minnen hos dem, och innebar sannolikt både nytt salt i såren och viss avlastning i form att ett tillfälle att ”prata av sig”. Det känslomässigt laddade samtalsämnet innehöll djupt tragiska skildringar och personligt nakna berättelser.

Att samtala om kaos, lidande och död i en forskningsintervju ställer naturligtvis höga krav på såväl som intervjuare som intervjuad. I den aktuella studien gjordes intervjuerna dessutom per telefon (återkommer till detta faktum), cirka *sex månader efter* katastrofnatten på Backaplan. Denna tidsrymd kan enligt min uppfattning haft både goda och dåliga effekter på den information som respondenterna gav. Några exempel:

Händelsen var relativt väl bearbetad, ofta omtalad, och därför lätt att diskutera över telefon för de berörda. Risken för minnesfel kan både ha ökat och minskat: Den långa tiden kan å ena sidan ha lett till att vissa detaljer fallit i glömska. Å andra sidan har risken för minnesluckor – som sedan på olika sätt fylls – varit större om inter-

vjun skett nära inpå händelsen, som effekt av personlig krisreaktion¹¹.

Intervjupersonernas perspektiv på händelsen och möjlighet att se sammanhang antas ha blivit bättre med tiden – till en viss punkt då vissa detaljer åter börjar falla i glömska. Minnesbilderna var dock så starka i detta fall att respondenterna sent lär glömma dem. I några fall är det svårt att veta om bristen på minne är sanningsenlig eller om minnesbrist uppges som en förevändning att slippa svara på obekväma frågor. Ett exempel hämtat ur intervju med redaktionschef: ”*Det är nog Alzheimer jag lider av här. (skratt)*”.

Risken för tillrättalagd information ökar med tiden. Detta kan ske både medvetet och omedvetet. Eftersom Göteborgsbranden vid tiden för forskningsintervjuerna flitigt diskuterats inom journalistkåren och på redaktionerna kan de intervjuade ha lagt in korrigerade beskrivningar och förklaringar. Det är dock inget som kan avgöras.

Hur kunde då dessa intervjuer genomföras på bästa sätt? Redan från början fanns en begränsning i att forskaren – jag själv – av personliga skäl var förhindrad att göra besöksintervjuer i Göteborg. Alternativet med Telebildintervjuer övervägdes, men avfärdades med motiveringen att detta skulle bli både kostsamt och omständligt. Därmed återstod alternativet telefonintervju. Intervjuerna bandades med hjälp av liten mikrofon – så kallad mygga – monterad på telefonluren. Kvaliteten blev tillräckligt god för att ord och uttalan-

den ej riskerade feltydas. Till metodvalets försvar låg också en tanke på att målgruppen var telefonvan samt att den något distanserade intervjuformen skulle begränsa risken för "känslomässiga utsvävningar" vilken möjligen skulle öka vid ett personligt sammanträffande. Ett sådant skulle av intervjupersonen mer kunna liknas vid en terapisisituation, eftersom upplevelserna vid denna tidpunkt hos flera var relativt obearbetade.

Även om målgruppen får anses "lättpratad", så påminde flera om ovanan vid att själv bli intervjuad. Samtalen avbröts vid några tillfällen för rökpauser, behov av frisk luft eller ett glas vatten. *"Förlåt du, jag ska gå och dricka lite vatten. Jag fick något i halsen. Vänta lite (paus). Jag är mer van att lyssna än att prata"*¹². Att det var smärtsamma saker att tala om var också tydligt, även på telefon. När en fotograf beskriver scenariot på olycksplatsen, och alla "17-åriga flickors ljusa stämmor som skrek", så brister hans egen röst: *"Nu börjar jag bli hes också..."*¹³.

Till telefonintervjuns nackdel hör faktorer som sämre möjlighet till kontaktskapande och ingen möjlighet till icke verbala tolkningar.

Ett psykologiskt och psykoanalytiskt perspektiv

I utbildningen av psykoterapeuter består en viktig punkt i att utveckla färdigheten att lyssna. Att med empati och genom aktivt lyssnande fånga de många nyanser och skikt av mening som framträder i en berättelse. Patien-

ter och klienter ska lyssnas på med "jämt svävande uppmärksamhet". Så löd en rekommendation från Freud som gärna betraktade den terapeutiska intervjun som en forskningsmetod¹⁴.

Det fria och reflekterande förhållningssättet till forskningsintervjun finner man också exempel på i Freuds kliniska fallstudier, där han engagerat presenterar sina samtal¹⁵. Det är mycket svårt att presentera intervju-situationens relationella och tysta aspekter i skriven form. Därför lämnas ett stort ansvar till forskarens formulering av erfarenhetskunskap endast genom stor hantverksskicklighet och konstnärlighet, något som vanligen ligger utanför den vetenskapliga rapporteringens traditionella ramar.

Den öppna intervjuformen är ett kännetecken för den psykoanalytiska intervjun, och kan uttryckas genom Freuds attityd där man "går till verket utan avsikter, låter sig överraskas av varje vändning i processen"¹⁶. Så helt utan avsikter är givetvis inte mina för avhandlingen genomförda forskningsintervjuer.

Däremot är kännetecknet ett öppet sinne, med utrymme för överraskande vändningar.

En likhet mellan den kvalitativa forskningsintervjun och den psykoanalytiska intervjun är betoningen på mellanmänsklig interaktion. Terapeuters färdighet i lyssnandets konst skulle kunna sägas vara viktig för flera yrkesgrupper med intervjun som metod, nämligen journalister och forskare. Kvale¹⁷ anser för övrigt att det journalistiska sättet att förmedla

stämningen kring ett samtal skulle kunna tillämpas i större utsträckning även av forskare i deras rapportering av intervjustudier.

Rekonstruerade erfarenheter?

Risken finns, efter en händelse som Göteborgsbranden, att den efterföljande debatten får ett starkt inflytande över enskilda personers minnen. Perby beskriver hur hon i samband med fallstudier av olika yrken då och då hör informanten säga att ”Jag vet inte i vilken mån det här är min personliga uppfattning” eller ”Du får höra med de andra också”¹⁸. Det ständigt pågående samtalet mellan kolleger innebär korrigerade minnesbilder och korrigerade uppfattningar. Därför är helheten av de intervjuades intryck av större vikt än enstaka individers minnesbilder sett som isolerade enheter.

En av de i undersökningen intervjuade är motsägelsefull då han beskriver sin upplevelse av vad som egentligen hände omkring honom på Backaplan. I ena andetaget säger han att det var först efter att ha lämnat olycksplatsen han förstod att människor var döda, för att i nästa andetag beskriva hur ambulansmännen gjorde hjärt- och lunggräddning på brandens offer:

...så var det en del de gav upp med, och man fattade att de liksom nog var döda. Och jag tänkte att det är säkert fler ungdomar som är döda. Kanske fem stycken. Eller något femtal.¹⁹

Exemplet visar att det inte är helt lätt att avgöra vilka erfarenheter som verkligen görs på olycksplatsen, res-

pektive vilka som är rekonstruerade erfarenheter efter att personen lägger in sin samlade kännedom om händelseförloppet, dess orsaker och konsekvenser. Detta är viktigt att betänka inför analysen och förståelsen av de berättelser som lämnas.

Att mötas per telefon – fördelar och nackdelar

Valet att via telefon i stället för besök genomföra den intervjustudie som citeras i här, avgjordes av personliga faktorer som tidsmässiga förhinder att resa samt mer projektrelaterade hinder som höga resekostnader. Ytterligare en faktor blev dock avgörande: De studier av medieinnehållet som föregått intervjustudien blev så pass krävande att personliga möten kanske inte var att föredra. Jag återkommer mer till detta nedan.

Bo Wärneryd har i introduktionen till boken ”Att fråga”²⁰ gjort en jämförande översikt av olika datainsamlingsmetoder. Han jämför där bland annat besöksintervjuer med telefonintervjuer. Översikten är avsedd för tillämpning vid insamling av statistiska material i samband med surveyundersökningar, men kan till vissa delar belysa aspekter på de kvalitativa intervjusituationerna i föreliggande arbete. En omarbetning av Wärneryds översikt i urval skulle för de aktuella ändamålen kunna se ut som i tabell 6.

Intressant att konstatera här är att de faktorer som Wärneryd bedömer som negativa, i den känsloladdade

intervjun i stället kan framstå som välgörande.

I undersökningen med journalisterna vid Göteborgsbranden blir intervjusituationen något mer anonym, men detta är inte bara av ondo. Att per telefon tala om känsliga ämnen förutsätter dock en god vana vid öppen kommunikation via telefon. Inte alla målgrupper kan förväntas ha denna erfarenhet, men om den finns kan intervjun fungera väl så bra via telefon. Det är också utifrån erfarenheten av journaliststudien efter brandkatastrofen min uppfattning att den distans som telefonintervjun upprättade hjälpte till att behålla forskningsin-

tervjun som just en forskningsintervju och inte ett terapeutiskt samtal.

Jag upplevde inte att några pauser kändes besvärande. I stället genererade dessa oftast mer information. Jag använde ofta tystnad i stället för följdfrågor.

Att tolka sinnesstämningar som tysta pauser, sväljningar, harklingar och suckar kan sannolikt vara enklare vid frånvaro av de synintryck som ett ansikte-mot-ansikte-möte innebär.

Att situationspressen skulle frammana snabba ytliga svar stämmer inte i det aktuella fallet. Frågorna var mycket korta och svaren oftast mycket långa. Men detta kan naturligtvis

Aspekt	Besöksintervju	Telefonintervju
Kontaktsituation	Ansikte mot ansikte	Intervjuaren mer anonym. Mer begränsat, mindre flexibelt
Möjlighet att etablera önskad mätsituation	Stort utrymme för ickeverbal kommunikation som kan vara svårkontrollerad	Enbart verbal kommunikation, men pauser kan vara besvärande
Uppgiftslämnarstöd och påverkan	Intervjuaren kan förklara. Men samtidigt störst risk för påverkan	Mindre utrymme för påverkan från intervjuaren
Frågeämnen och frågornas karaktär	Alla ämnen möjliga att fråga om, även känsliga, om speciella åtgärder vidtas (t ex anonym skriftlig del inlagd i intervjun)	De flesta ämnen möjliga, kanske inte de allra mest känsliga och intima
"Svarstryck"	Kan upplevas innehålla ett tryck mot att ta ställning	Situationspress mot snabba/ytliga svar

Tabell 6. Jämförande översikt av olika aspekter på besöksintervju och telefonintervju.
Källa: efter Wärneryd (1993).

bero på intervjupersonernas verbala förmåga. Dessutom var intervjupersonerna i förväg inställda på att intervjun förväntades bli mellan en och två timmar lång (olika för olika kategorier av intervjuperson). Detta skapade sannolikt en viss ömsesidig förväntan på svarens utförlighet.

Fallstudien som metod

Den som frågar sig vad en fallstudie är, kan få många svar. Några definitioner som pedagogikprofessorn Sharan B Merriam²¹ hänvisar till återfinns hos Wilson²² som uppfattar fallstudien som en process där man ”strävar efter att beskriva och analysera en viss enhet i kvalitativa, komplexa och helhetsinriktade termer, ofta kontinuerligt under en viss tidsperiod”. Guba & Lincoln²³ menar att fallstudien syftar till att ”visa på egenskaperna hos den klass av företeelser som fallet är exempel på”. Becker²⁴ menar att man med fallstudien ska komma fram till en helhetsinriktad förståelse av de enheter man studerar, och att man ska kunna utveckla generella teoretiska påståenden om regelbundenheter i den sociala strukturen och det sociala skeendet.

Ur dessa många definitioner urskiljer Merriam fyra grundläggande egenskaper som är utmärkande för kvalitativt inriktade fallstudier. För det första är de *partikularistiska*, vilket innebär att de fokuserar på en specifik situation, händelse, företeelse eller person, men belyser ändå ett generellt problem. Fallstudien belyser hur män-

niskor hanterar problem av olika slag utifrån ett helhetsperspektiv.

För det andra är fallstudien *deskriptiv*, vilket innebär en tät och omfattande beskrivning av företeelsen. Fallstudien omfattar många variabler och belyser komplexiteten och samspelen dem emellan, vanligen genom en kvalitativ beskrivning.

För det tredje är en fallstudie *heuristisk*, vilket rymmer ett syfte att förbättra läsarens förståelse av den företeelse som studeras. Till exempel kan bakgrunder ges och förklaringar erhållas till varför ett problem uppstår. Tidigare okända variabler och förhållanden kan komma ut av fallstudien och leda till nya synsätt och insikter. Synsättet gynnar också utvärderingar och sammanfattningar, vilket gör fallstudien tillämpbar.

För det fjärde är fallstudien *induktiv* och genererar begrepp, hypoteser och generaliseringar ur den aktuella informationsmängden. Utmärkande för den kvalitativa fallundersökningen är upptäckter av nya relationer och begrepp samt ny förståelse.

Olika situationer har olika ansikten. Detta är en anledning till att ta fallstudier på allvar. Fallstudier kan också ge upphov till intressanta jämförelser mellan discipliner, mellan yrkesgrupper.

Till fördelarna med fallstudier som forskningsmetod hör den naturliga avgränsningen: tidsmässigt, geografiskt och personellt (antalet möjliga intervjupersoner). Möjligheten att skapa en så kallad *falljournal*, som närmast till fullo dokumenterar händelsen, är god²⁵. Intervjuutskrifter, rapporter, i

mitt fall medieutbud, minnesanteckningar, artiklar och allt annat som har med fallet att göra ska sammanställas och organiseras. Merriam citerar Patton, som tydliggör skillnaden mellan falljournalen och själva fallstudien:

Falljournalen sammanställer och strukturerar den omfattande mängd information man fått fram till en mer enhetlig, om än primär, form. Falljournalen omfattar all den information som kommer till användning under analysen och vid rapportformuleringen. /.../ Falljournalen måste på samma gång både vara fullständig och lätthanterlig²⁶.

Yin²⁷ kallar falljournalen för *fallstudiens databas*. Här är informationen redigerad, överflödigt material har redigerats bort och materialet har en strukturerad kronologi²⁸. I min undersökning består falljournalen av i huvudsak fyra komponenter: litteratur om fallet; tidningar/medieutbud från den första veckan; intervjuer med journalister samt egna texter.

De flesta fallundersökningarna inom samhällsvetenskapen rör praktiska problem betraktade ur ett helhetsperspektiv. Ett syfte är att skaffa sig djupare insikter om en viss situation och hur de inblandade personerna tolkar denna²⁹. Kontexten är viktigare än variablerna.

Den som tror att det finns en universell form för kunskap – till exempel definitioner eller matematiskt formulerbara system – kan inte skärpa uppmärksamheten för det specifika på ett område, på spaning efter det generella kommer hon hela tiden att söka sig bort från den levande kunskapen inom området. I stället ska man ta fallstudier på allvar, det vill säga ta det specifika och

unika – kunskapsområdets fysionomi – på allvar. Situationer har ansikten. Fallstudier ger också i allmänhet upphov till intressanta jämförelser mellan områden.³⁰

Enligt Stake³¹ är det tveksamt att betrakta fallstudien som en metod. Han menar att det inte är fråga om ett metodologiskt vägval utan om ett val av studieobjekt. Detta är, enligt min mening, en alltför bred definition av fallstudien. Med Stakes förklaringsätt blir det mesta en fallstudie. Stake menar att den kunskap som en fallstudie ger skiljer sig från annan vetenskaplig kunskap på huvudsakligen fyra sätt. Den är mer konkret och i samklang med vår erfarenhet och mer kontextuell. Den är mer utvecklad genom forskarens tolkning (något som leder till generaliseringar när ny information i fallet läggs till äldre information) samt bidrar till en utvidgad generalisering av olika referenspopulationer³².

Fallstudien är, enligt Yin, tillämplig när en ”hur-” eller ”varför-”-fråga ställs om samtidiga händelser över vilka forskaren har ringa eller inget inflytande³³. Yin menar vidare att denna sortens undersökningar kräver stora förberedelser och god precision i förmågan att formulera frågor. Ett sätt att nå fram är genomgripande litteraturstudier. I min avhandling har jag även kompletterat detta med ingående studier av fallet genom en innehållsanalys av ett urval ur medieutbudet.

De förberedande studierna av litteratur och tidningstexter är således inte ämnade att söka andras svar på ett antal givna frågor, utan att *väcka frågor* på ett mer skarpt och insiktsfullt sätt inom ramen för det stude-

rade ämnet.

Sättet att arbeta med fallstudier är inte helt olikt ett journalistiskt arbets-sätt. Och faktum är, påpekar Yin, att en av de bästa fallstudier som skrivits åstadkoms av två journalister: Bernstein och Woodward. I *All the President's Men*³⁴ skildras de krafter som under lång tid lyckades dölja Watergate-skandalen. Författarna återkommer hela tiden till två frågor: *Hur* skapades denna täckmantel, och *varför* uppstod den?

I min undersökning lyder två nyckelfrågor: *Hur* upplevde journalister sitt arbete på olycksplatsen? *Varför* reagerade och agerade de som de gjorde – just där och just då?

Forskningsfrågor och intervjuguider

Efter omfattande litteraturstudier, skapande av en falljournal samt innehållsanalys av medieutbudet i de fyra tidningar som ingår i undersökningen, inleddes arbetet med att finna forskningsfrågor till intervjustudien. När ett första utkast till intervjuguide var upprättat genomfördes en pilotintervju med en journalist som arbetat natten då Estonia förliste. Journalisten var då vid den färjeterminal som var uppsamlingsplats för anhöriga, vilket var det närmaste en olycksplats som gick att komma då. Pilotstudien genomfördes på telefon, vilket av båda parter bedömdes fungera väl. Efter synpunkter korrigerades formuläret på några punkter.

Intervjuguiden (Bilaga 1³⁵) inleddes med basfakta om journalisten, såsom

ålder, kön, utbildning, antal år i yrket, befattning, tidigare erfarenheter av katastrofrapportering, tidpunkt för larm och ankomst till Backaplan, alternativt tidpunkt för ankomst till redaktionen (för chefer).

Frågorna till informanten kategoriserades i några grupper; Larmfasen; ankomsten till platsen (i förekommande fall); eventuella tjänsteinstruktioner; egna synintryck, tankar, känslor och reaktioner; samspel och konflikter med kollegor och andra aktörer; förhållningssätt till drabbade; övrigt agerande på olycksplatsen; tolkningar, beslut och handlingar; konflikten mellan person och profession (medmänniska och/ eller journalist?); redaktionella diskussioner och beslut; publiceringarna i tidningen; behovet av psykologiskt stöd/avlastning efter uppdragets genomförande; hur/om sådana avlastningssamtal genomfördes och betydelsen av dessa; självvärderingar av den egna professionella insatsen och tidningens rapportering från branden; internt och externt lärande – inom den egna tidningen och övrigt yrkesinternt lärande. I arbetsledarnas fall ställdes särskilda frågor om pressetiskt ansvar och ledarskap.

Frågorna ställdes inte alltid helt kronologiskt. I stället hade jag som intervjuare en relativt ordfattig hållning och ett mycket lyssnande förhållningssätt, vilket många gånger innebar att frågor i intervjuguiden kunde ”bockas av” utan att ha blivit ställda. Svaren kom ändå. De flesta intervjuer genererade också någon ny fråga till guiden, en fråga som sedan fördes över till återstående intervjuer,

och på så sätt gjorde intervjuunderlaget rikare efterhand.

Otaliga frågor ställdes också på teman som sedan kom att falla utanför avhandlingens avgränsning. Underlaget omfattar även frågor om skildring av människors sorg, rapportering från sorgemanifestationer, minneshögtider och begravningar, samt intervjuer med överlevande på sjukhusen. Också här framkom många intressanta aspekter som kan bli föremål för framtida analys och publicering.

Att studera ett yrke

Yrkesstudier är en typ av undersökningar som innebär ingående studium av ett yrkes mångfacetterade och specifika karaktär. Ofta handlar det dessutom, som i min undersökning, om en yrkesgrupp i en viss given situation.

Flera studier om yrkeskunnande och yrkesskicklighet bygger på en följd av återkommande samtal med informanter, ibland utspridda över flera års tid. Det arbetssättet utgår ofta från förutsättningen att forskaren och informanten utgör en gemensam del av det som studeras. Forskaren lever i och med studieobjektet, och antalet informanter är ofta färre än vid mer ”distanserad” forskningsteknik där informanterna intervjuas bara en gång. Göranson³⁶ och Josefsson³⁷ är exempel på svenska yrkesforskare som tillämpar den ”informantnära” modellen.

Ett populärlitterärt exempel på hur yrkeskunnande kan studeras är Yngve Ryds bok ”Snö” om renskötaren Jo-

han Rassa och det samiska snökunnandet. Boken bygger på flera års intervjuer med Rassa, och resulterar i en beskrivning av samiskans mer än 300 ord för snö samt hur samerna förhåller sig till dessa snötyper³⁸.

Yrkesstudier av journalister har genomförts vid JMG av bland andra Weibull och Asp, som i sina undersökningar tittat på journalistkåren som social grupp³⁹. Här har forskningen, i motsats till de nyss nämnda exemplen, nästan uteslutande bedrivits med kvantitativ metod och oftast genom enkätundersökningar. Asp, Weibull och Börjesson, Melin-Higgins samt Andersson⁴⁰ har studerat journalistkårens värderingar och attityder. Här återfinns bland annat undersökningar om journalisters förhållningssätt till pressetiska normer och regelverk. Ett antal studier har också belyst journalistkårens bedömningar av den journalistiska praktiken, däribland ett par studier av Löfgren-Nilsson⁴¹. I sin avhandling om journalistiska ideal och organiseringsprinciper konstaterar Löfgren-Nilsson att det inom journalistikforskningen ofta saknas empiriska kopplingar mellan professionsstudierna och praktiken⁴². Detta var en bakgrund till att Löfgren-Nilsson genom observation följde det journalistiska redaktionella arbetet på tre redaktioner under en längre tid.

Professionsstudier genom mer djupgående kvalitativa intervjuer är sällsynta inom den svenska journalistikforskningen. Orre belyste genom intervjuer fenomenet reporterskap som yrkespraxis, men tillämpade då modellen återkommande samtal i grup-

per⁴³. En sammanställning av ett stort antal internationella journaliststudier finns i Weaver⁴⁴, som sammanfattar ett antal centrala föreställningar om journalistik. Olika roller inom ramen för journalistyrket har beskrivits av bland andra Melin-Higgins och Thurén⁴⁵.

Människan är en berättelse. Studier av ett yrke innebär studier av människor och deras berättelser. Ibland konkurrerar berättelserna med varandra, ibland utgör de komplement. Undersökningen av ett yrke inkluderar alla personliga och mänskligt sociala faktorer som finns inbyggda i den yrkesroll som utövas.

Från samtal till text

Mycket händer med en intervju från mötet mellan forskare och informant fram till färdig text. Redan i transkriberingen ligger inbyggda tolkningar, vidare tolkas det utskrivna materialet och analyseras innan resultatet blir till avhandlingstext. I likhet med etnologen Billy Ehn kan jag fascineras över hur samtal mellan människor kan omformas till vetenskap⁴⁶.

Avhandlingens intervjuer är tolkade och analyserade i två former. Dels genom upprepad och systematisk genomlysning av intervjuerna, dels genom utskrifter som lästs otaliga gånger. Ehn har beskrivit denna process som en avgörande skapelseakt:

Man läser intervjuerna om och om igen tills man nästan kan dem utantill, man sammanställer teman, jämför med vad andra berättar,

renodlar kärnpunkter och utesluter sådant som inte går att använda. Den färdiga vetenskapliga texten ser ofta bedrägligt enkel ut när man citerar ur intervjuer. I realiteten är det ett komplicerat och mödosamt arbete att välja ut vad som ska vara med, var det ska stå och vilken innebörd det ska ges.⁴⁷

Ehn har en poäng i intervjustudiens skenbara enkelhet. För lekmanagögen kan citaten framstå som påtagligt lika en vanlig tidningsintervju. Att det mellan arbetsinsatserna kan skilja flera år är ofta svårt att se.

Avhandlingens analys utgörs av 15 intervjuer på vardera 1.5- 2 timmar, vilket gör 20-30 sidor per intervju i utskrivna version. Dessa är kategoriserade med hjälp av så kallad närläsning av materialet. Kategorierna har skapats främst utifrån minsta meningsbärande enhet, det vill säga inte utifrån någon redan existerande modell⁴⁸. Dock utgör de i avhandlingen teoretiska grundpelarna om kompetens och stressreaktioner väsentliga utgångspunkter. Jag gör ett försök att analysera upplevelsedimensioner, reaktioner och handlingsmönster för att se på vilka sätt dessa beskrivs av intervjupersonen. Dessutom har analys skett av situationell kontext samt precisering av vilken fas av den publicistiska processen dessa reaktioner och upplevelser är relaterade till.

Kunskap som metodvalet genererar

Bevittnandet av tragedin i Göteborg innebar ett svårt trauma för flera av de intervjuade mediemedarbetarna.

Vid flera tillfällen under intervju-processens gång uppstod metodologiska vägval som hade att göra med undersökningens reliabilitet och etik, däribland forskarens och intervju-personens roller. Det känslomässigt laddade samtalsämnet som innehöll djupt tragiska skildringar och personligt nakna berättelser ledde dels till feltolkningar av vissa frågor, dels till vissa gränssättningsproblem där intervjupersonen lättade på hjärtat på ett sätt som tycktes mer hemmahörande i en terapisisituation.

Vissa osäkerhetsfaktorer är alltid inbyggda i retrospektiva intervjuer, och handlar det om känslomässiga upplevelser (i detta fall dessutom ställda i relation till yrkesmässiga ideal) finns naturligtvis utrymme för både felaktiga utsagor och feltolkningar. Men jag anser att intervjustudien både i utformning och genomförande har god relevans för de frågeställningar som avhandlingen ställer. Förarbetet inför utformningen av intervjuarguiderna har dessutom varit gigantiskt, bland annat föregånget av en omfattande innehållsanalys av de aktuella tidningarnas sammanlagda utgåvor en hela vecka efter branden. En omfattande falljournal togs alltså fram innan första intervjufrågan konstruerades.

Även bearbetningen av insamlade data har fungerat väl. Ett slags ”dubbling” har tillämpats genom att intervjuerna både skrivits ut ordagrant för läsning, och bränts på CD för avlyssning och bearbetning i dator. Med Glasers termer har den teoretiska kodningen av empirin (intervjuerna) sedan gjorts utifrån tre aspekter⁴⁹.

För det första utifrån orsak och verkan: Vilka konsekvenser fick ett visst agerande eller beslut? För det andra utifrån processer i det journalistiska arbetet på olycksplatsen. Hur arbetade man över tid och hur reagerade journalisterna på situationen? För det tredje utifrån strategier för problemlösning. Hur gjorde journalisterna för att hantera situationella problem genom till exempel pressetiska avvägningar och journalistiska beslut?

Någon exakt likadan Göteborgsbrand får vi aldrig mer uppleva. Men fler tragiska händelser lurar bakom knuten, det vet vi. Och även om varje situation är unik, finns också likheter och paralleller. Aspekter av en händelse, och delar av det journalistiska arbetet på olycksplatsen kan likna det som människor kommer att uppleva i framtiden. Genom denna studie av hur journalisterna arbetade på Backaplan i Göteborg en oktober natt 1998 ges en god bild av hur det journalistiska arbete *kan* te sig under sådana extrema förhållanden.

Forskningsetiska riktlinjer

Avhandlingens undersökning har genomförts utifrån de forskningsetiska principer som Vetenskapsrådet antagit⁵⁰. Principerna för det så kallade individskyddet har beaktats, med insikten om att undersökningens art och population inte medger ett fullständigt anonymitetsskydd. Detta faktum har diskuterats med intervjupersonerna, vilka gett sitt medgivande till sättet att presentera citat ur intervjumaterialet.

De medverkande intervjupersonerna kände vid undersökningens genomförande till forskningsuppgiftens syfte. Detta innebär att "Informationskravet" är tillgodosett. Då intervjuaterialet ursprungligen samlades in inom ramen för ett annat forskningsprojekt finansierat av Styrelsen för Psykologiskt Försvar, blev intervjupersonerna i första hand informerade om detta och om resultat spridningen i form av en rapport⁵¹. Endast ett begränsat antal frågeområden användes för analys till den projektrapporten. Alla medverkande har senare informerats om att intervjuerna i sin helhet bearbetats för att publiceras i avhandlingsform.

"Samtyckeskravet" är tillgodosett genom att alla deltagare, och i förekommande fall deras chefer har gett sitt samtycke till att intervjuerna bandats i syfte att göra utskrift vilka sedan analyserats för presentation i rapport och avhandling.

De forskningsetiska principerna ger vid handen att uppgifter om alla i en undersökning ingående personer måste ges största möjliga konfidentialitet har varit det svåraste att uppfylla. För oinvidiga läsare kan inga personer identifieras. Men för en invigd journalistkåre samt för alla de personer som var på olycksplatsen i Göteborg oktobernatten 1998, framstår konfidentialiteten som ett orimligt och överflödigt krav. Journalistyrket är i de flesta fall öppet. Texter och bilder åtföljs vanligen av Byline med fullständigt namn på upphovsmannen. En viss tidning kanske bara hade en fotograf på plats mitt i natten. Därmed innebär epitetet "Fotograf AB" för många

bara en skenbar anonymitet. Vissa uppgifter i intervjuerna är så detaljerade att personerna måste betraktas som fullt identifierbara för en viss krets av människor. En diskussion om detta anonymitetsproblem fördes med alla intervjupersoner. Alla befanns medvetna om detta, men uttryckte ej några hinder för fortsatt medverkan i intervjustudien. Som intervjuare garanterade jag också att ingen utomstående person via mig skulle få del av de medverkandes egentliga identiteter. "Konfidentialitetskravet" kan därmed sägas vara uppfyllt.

Det insamlade intervjuaterialet har nyttjats endast för forskningsändamål och kommer inte att användas på annat än detta sätt, vilket "nyttjandekravet" dikterar.

Eftersom Vetenskapsrådet i de forskningsetiska principerna rekommenderar att medverkande uppgiftslämnare får ta del av etiskt känsliga avsnitt, har detta skett i stor utsträckning och där det ansetts nödvändigt.

Närhet och distans

Frågan om *närhet* och *distans* har behandlats av flera forskare i samband med beskrivning av kvalitativa metoder⁵². Forskarens roll beskrivs ofta som en ständig pendling mellan närhet och distans där närheten kan vara både av godo och av ondo. Detta samspel kan betraktas i flera kontexter; intervjupersonernas närhet till fenomenet som studeras, forskarens närhet till intervjupersonerna och forskarens närhet till det material – empirin

– som samlas in och analyseras⁵³.

Att genomföra känslomässigt laddade intervjuer innebär en belastning inte bara för den intervjuade utan också för forskare. Den senare ska omärkbart härbärgera såväl sina egna som intervjupersonens reaktioner på det som beskrivs, menar Sandberg och Thelander i samband med en intervjustudie om Hallandsåsen:

Man får aldrig som forskare gå längre vid mötet än man själv orkar med. Man måste orka bära såväl intervjupersonens känslomässiga respons som sin egen utan att själv knäckas.⁵⁴

En av riskerna med att etablera en god kontakt med intervjupersonen i ett forskningsprojekt är att forskaren snarare förråder eller manipulerar sin intervjuperson. Personen kan invaggas i en falsk trygghet om den goda relationen och på så sätt släppa ifrån sig mer upplysningar än var som egentligen var tänkt. Syftet med intervjun kan glömmas bort, och den intervjuade kan glömma att det som sägs inte stannar mellan fyra öron. Om tonen blir vänskaplig ökar denna risk. *”Tack för att ni kunde komma och välkomna tillbaka”*, sa en äldre man då ett par forskare lämnade hans hem⁵⁵. I fallet Göteborgsbranden avslutade flera av intervjupersonerna med kommentarer som *”det var skönt att prata av sig”* eller *”oj, det väcker mycket det här – nu kom det upp en hel del till ytan”*.

I min studie har intervjuerna, som tidigare nämnts, föregåtts av runt två månaders innehållsanalys. Främst av

den skrivna pressen men också av TV-utsändningar. Att fylla sina dagar med så mycket tragik kräver en väl avvägd balans mellan empati och distans. Kanske i första hand högra krav på distans. Fenomenet som annars kan uppstå har av ungersk-franske etnologen Devereux kallats motöverföring⁵⁶. Här avses situationer där forskaren reagerar på sina egna observationer.

I avhandlingens undersökning blev valet av telefonintervjuer i stället för besöksintervjuer ett värdefullt instrument för balans mellan närhet och distans, kanske både för intervjuad och intervjuare. Det var en svårt traumatisk händelse, efterlämnande outplånliga spår, som skulle beskrivas och förstås.

Fallet Göteborgsbranden – en bakgrund

Natten till den 30 oktober 1998 inkommer larm till Räddningstjänsten kl. 23.43 om brand i Makedoniska Föreningens lokaler på Backaplan. I detta avsnitt ges en fallbeskrivning av händelsen, för att läsaren ska få en möjlighet att sätta sig in i den traumatiska händelsen, de outhärliga scenerna som utspelade sig, och de mycket speciella villkor journalisterna hade att arbeta under.

Räddningsinsatsen var mycket komplicerad och försvårades av det stora antal människor som fanns på brandplatsen och att vägen in därför blockerades. Många chockade ungdomar innebar en ytterligare komplikation i insatsarbetet. Ett

stort antal ungdomar gjorde också, enligt Räddningstjänstens rapport, stor nytta framför allt i livräddningsarbetet. I inledningsskedet räddades ett 60-tal ungdomar av rökdykare, 40 via trapphus och 20 via fönster. Många ungdomar räddade sig själva genom att hoppa ut genom fönstren.

Jag ser ju här runt omkring det oerhörda kaos som råder, med hundratals människor om vartannat, livlösa som ligger, man vet inte om de är chockade, skadade, svårt skadade eller ... i varje fall livlösa människor. Det släpas omkring på människor /... / det är gap och skrik, det är folk som väller in överallt, inte bara väller ut från fastigheten, det kommer folk från överallt minns jag. (Polisens insatschef)⁵⁷

Fortfarande en hel timme efter olyckans utbrott har aktörerna inte olyckans omfattning klar för sig⁵⁸.

Göteborgsbranden är en av många olyckor vi inte trodde kunde hända. Den brand som utbröt i en privat festlokal på Backaplan i Göteborg natten mellan den 30 och 31 oktober 1998 hade ett mycket snabbt förlopp. Sammanlagt skadades 213 ungdomar och 63 omkom i den tragiska branden⁵⁹. Direkt på brandplatsen avled 60 ungdomar. Räddningsinsatser genomfördes av mer än 100 man; 50 från räddningstjänsten, 40 ambulanssjukvårdare och övrig medicinsk personal samt ett stort antal poliser⁶⁰.

Det beskrivna scenariot bevitnades av ett flertal reportrar och fotografer. Den journalistik som bedrevs på olycksplatsen kan med några få undantag beskrivas som återhållsam. Upplevelsen på olycksplatsen blev

traumatisk även för mediernas medarbetare vilket i hög grad påverkade deras arbetssätt⁶¹. Händelsen ledde till en omfattande massmedial bevakning, såväl inhemsk som internationell. Flertalet av ungdomarna visade sig härstamma från familjer med utländsk bakgrund.

The Playaz Club kallade sig arrangörerna. Dagarna innan hade flygblad spridits i skolor och på stan, om discot med hip-hop-musik, R&B och soul. Entrén var 40 kronor, och 320 biljetter hade sålts till den lokal som av brandmyndigheterna bara tilläts inrymma 150 personer⁶². De flesta ungdomarna var i 17-18-årsåldern och kom från områden som Hammarkullen, Bergsjön och Angered. Alla med hög andel invånare av utländsk härkomst.

Festlokalen var hyrd av Makedoniska Föreningen i Göteborg och inhytt på andra våningen i en gammal industrilokal på Hisingen i Göteborg.

Branden, som senare visade sig vara anlagd, startade i ett trapphus intill en av lokalens nödutgångar. När dörren öppnades tillfördes syre och branden fick ett explosionsartat brandförlopp. Genom så kallad övertändning i en 50-60-gradig hetta fattade rökgaserna eld.

En discjockey försökte varna ungdomarna genom sin mikrofon. Panik och förvirring uppstod i ungdomarnas kamp att nå den enda utgång som var i funktion.

Ohyggliga scener utspelade sig. Många ungdomar blev kvar inne i lokalen, några nådde dörröppningen men blev fastklämda där.

Mediebevakningen – förloppet

Medierna i Göteborg får kännedom om den pågående branden i huvudsak via larm i personsökare. *GP* får en signal från SOS Alarms minicalltjänst. En *GP*-fotograf som för tillfället inte är i tjänst men har larmcentralens sökare på sig, råkar befinna sig i närheten av olycksplatsen och åker genast dit. *GT* får ett tips från en privatperson som tycks ha lyssnat på SOS Alarm. En frilansfotograf för *SVT Västnytt* nås av ett minicallmeddelande i bostaden. En redaktionsledare får en signal från en larmspaningsfirma i Norrköping, men förstår i det läget inte hur allvarlig olyckan är. Larmspaningsföretaget fortsätter sin rundringning till svenska medier och vid midnatt underrättas *SVT1/Aktuellt* och *SVT2/Rapport*. Kort därefter även de norska tidningarna *Verdens Gang* och *Aftenposten*⁶³.

Av Göteborgstidningarna *GP* och *Arbetet* är det bara *GP* som har nyheten om branden i sin tidning följande morgon. Man stoppar pressarna och kl. 02.30 lämnas den sista uppgiften om dåvarande antal omkomna, innan Göteborgsupplagan går i tryck⁶⁴.

Ungefär kvart i två på natten når nyheten om branden ut i världen genom ett *TT*-telegram på *Reuters* nyhetsnät. Tio minuter senare sänder *TV4* som första nationella TV-kanal ett telegram om branden. Radion rapporterar i Ekonyheterna klockan 02.00, därefter varje halvtimme och efter klockan fyra varje kvart. Den första lokala radiosändningen över Göteborg ges klockan 02.30 och på natten

ges direktrapporter från brandplatsen mellan nyhetssändningarna⁶⁵.

Den av Regeringen tillsatta offentliga utredningen om Göteborgsbranden kom fram till att många massmedierepresentanter kom till platsen bara några minuter efter räddningstjänst och polis⁶⁷. Televisionen och radion dominerade nyhetsförmedlingen inledningsvis, eftersom det dröjde flera timmar innan den första tidningen kom ut. Drygt två timmar efter upptäckten av branden påbörjades radio- och TV-sändningar.

Utöver *GP:s* rapportering morgonen efter branden följde fyllig rapportering i kvällspressen, och dagen därpå extrautgåvor av flera tidningar (*Alla Helgons Dag*).

Utredningen drar två viktiga slutsatser när det gäller mediernas rapportering från branden. Dels finner utredningen det ”naturligt att medier gör intervjuer med ögonvittnen, men att sådana bör ske med urskiljning och medvetenhet om att chock kan förändra människors personlighet och omdöme”. Dels konstaterar utredningen att mediernas bild av branden som en etniskt präglad händelse var ”relevant med tanke på det stora inslaget av människor med utländsk bakgrund bland de drabbade”.

Sammanfattningsvis anser utredningen att de reguljära mediernas information varit nyanserad och saklig. Däremot kritiseras bristen på TV-sändningar på icke-svenska språk, vilket hade varit av stor vikt vid denna multietniska händelse.

23.42 (torsdag)	Larm inkommer till SOS Alarm
23.50	Flera medier får kännedom om händelsen
00.00 -00.50	Fotograf och reporter från Aftonbladet på plats. Liksom fotograf från GP. Strax därefter fotograf och reporter från GT. GP:s reportrar kommer omkring 00.15. Något senare kommer SVT Västs frilansfotograf
00.35 ca	Kommer en reporter från SVT Göteborg
00.50	GP stoppar pressarna när de två reportererna återkommer till redaktionen
01.21	TT:s första telegram om att "ett 20-tal ungdomar omkommit i en okontrollerad brand"
01.43	Sänder nyhetsbyrån Reuters - via TT - ut ett telegram som ger nyheten en internationell spridning
01.46	Uppger TT att branden orsakat ett 50-tal dödsoffer
01.50	Möter Östra sjukhusets pressjour de första journalisterna och fotograferna som redan är på sjukhuset
01.55	Sänds de första TV-nyheterna: ett telegram i TV4 Riks
02.00	Första nyhetssändningen i P3/P4 Riks
02.00	Branden rapporteras säckt
02.15	BBC:s första nyhetssändning om branden
02.30	Den första presskonferensen, på Östra sjukhuset meddelas via TT
02.30	Den första lokala radiosändningen SR Göteborg/P4. Samtidigt går Göteborgsredaktionen av GP i tryck
03.00	Ett första pressmeddelande sänds ut från Gårda brandstation
03.00	TV4 sänder direkt från Backaplan
03.00-04.00	SVT2 och TV4 lägger ut information på sina Text-TV-sidor
03.30	Är SVT:s Västnyttis redaktion fullt bemannad med 25-30 personer
03.30	Presskonferens på Gårda Brandstation, utlyst via fax
04.00	Första nyhetssändningen i SVT/Rapport. Samtidigt bemannar tidningen Göteborgstidningen Arbetet sin redaktion.
04.10	CNN presenterar nyheten på CNN in, sin website
04.30	De första lokala TV4-nyheterna
05.00	Förskjuten utgivning av GT:s fredagsupplaga. Senare på morgonen beslutar GP och Arbetet om extra utgivning på den planerat utgivningsfria Alla Helgons Dag
06.57	Västnyttis första direktsända rapport från Backaplan
10.15	Första extra nyhetssändning från Västnytt-redaktionen

Tabell 7. Några hållpunkter gällande mediernas arbete under Göteborgsbrandens första dygn, 29-30 oktober 1998.⁶⁶

Mediebevakningen i press, radio och TV

Brandkatastrofen i Göteborg hösten 1998 ledde naturligtvis till omfattande mediebevakning. Händelsen hade stort genomslag såväl inom landet som internationellt⁶⁸. Svenska medier - i synnerhet kvällspressen - tycks på kort tid kunna mobilisera oerhörda krafter för omfångsrik bevakning.

Fredagen är av naturliga skäl kvällstidningarnas och etermediernas dag eftersom morgonpressen bara hann få med mycket korta notiser - i något fall även en bild - i sina fredagsupplagor.

På den normalt utgivningsfria Alla Helgons dag utkommer dock både *GP* och *Arbetet* med varsin 16-sidig extrautgåva. På *GP* arbetar 61 medarbetare med extrautgåvan. På *Arbetet* tjänstgör 13 extrainkallade medarbetare. De extra utgåvorna av *Arbetet* och *GP* levereras till olika samlingsplatser i Göteborg, där människor själva kan hämta tidningarna. *Radio Göteborg* informerar i sina sändningar om vilka platser som var utlämningsställen.

Tillströmningen av journalister och fotografer ökar påtagligt under fredagen. De första utländska teamen kommer från Köpenhamn och Oslo, men snart syns många fler av världens medier representerade. Uppemot 130 journalister och fotografer deltar vid de presskonferenser som arrangeras under dagen.

Den statliga utredningen om nyhetsförmedlingen och informationen i samband med branden analyserade med vilka proportioner olika medier

skildrade olika faser under händelsen, till exempel brandförloppet, räddningen, omhändertagandet på sjukhus, sorgen och så vidare. Här framgår att etermedierna lade i särklass störst fokus på själva branden, medan storstadsmorgonpressen gav denna minst utrymme. Förklaringen kan synas enkel. Etermedierna var snabbare på plats och kunde sända mer eller mindre omgående. Storstadsmorgonpressen hade utgivningsfri dag efter branden och fick således fokusera på något senare skeden. Men det faktum att särskilt TV-mediet väl lämpar sig för dramatiska scener, räddningsaktioner och här-och-nu-upplevelser kan ha förstärkt etermediernas fokus på akutförloppet. Räddningen får störst utrymme i kvällspressen, och även den är måttligt skildrad av morgonpressen. Detta kan utöver tidsmässiga skillnader i mediernas närvaro på olycksplatsen förklaras av att akuta räddningsinsatser är mer intressanta för kvällspressens medielogik, menar utredarna. När det gäller senare dagars skildring av människors sorg var det morgontidningarna som gav sorgemanifestationerna störst utrymme och etermedierna som visade detta minst⁶⁹.

Som ett försök att tydliggöra händelsens art redovisas nedan ett axplock av de olika mediernas skildringar under Göteborgsbrandens mest akuta fas. Redovisningarna har inte till syfte att bedöma medieinnehållet, utan är i stället avsedda som exempel för att ytterligare illustrera fallets karaktär.

Branden i pressen

Som beskrivits i föregående avsnitt om undersökningsmetoden har intervjustudien med journalisterna föregåtts av omfattande innehållsanalys av medieutbudet efter branden. När urvalet *GP*, *DN*, *GT* och *Aftonbladet*, var bestämt studerades dessa tidningar genom näsläsning och kategorisering. Några få delar av analysen finns tidigare presenterade i Räddningsverkets rapport "Medier på olycksplatsen"⁷⁰. Merparten av innehållsanalysen är dock opublicerad och har tjänat som underlag till fallstudien samt för härledning av informanter och utgångspunkt för forskningsfrågor. Här beskrivs medierapporteringen mer som en bakgrund och som ett komplement till fallbeskrivningen, än som en fullständig beskrivning av mediernas rapportering.

GP:s extrautgåva på lördagen har i folkmun kallats "minnesbilagan" och senare visat sig bli ett viktigt dokument för många - inte minst för den närmaste omgivningen till överlevande och drabbade. *Dagens Nyheter* utkom dock inte på lördagen. *DN* ägnade i stället 12 sidor åt katastrofen i sitt söndagsnummer. Kvällstidningarna *GT* och *Aftonbladet* var i flera dagar helt dominerade av skildringen av brandkatastrofen och dess följder. Den stora sorgen är i alla tidningar ett återkommande tema. Att händelsen drabbat så många barn och unga sätter också stark prägel på bevakningen. I mycket stor omfattning presenteras ögonvittnesskildringar. Dock var sparsamheten med dessa märkbar un-

der den första utgivningsdagen. I den studerade pressen har personliga krönikor förekommit mer frekvent än annars. Journalister och fotografer som ögonvittnen och som reflekterande medmänniskor var ett tydligt kännetecken för bevakningen under dagarna närmast efter den tragiska brandnatten. Den personliga journalistiken och personliga rapporteringsformen är i och för sig klassisk journalistik. Men här framträder ett sammanhang där metoden ges en märkbar status. Bildjournalistiken är en annan journalistisk form som ges oerhört stort utrymme under dessa dagar. Så låter till exempel flera av tidningarna sina förstasidor täckas av en bild, endast kort kommenterad; "Göteborg 30 oktober 1998" eller "Katastrofplatsen fredag natt". I detta sammanhang tycks det som om bilderna hade lättare att tala än orden.

På besök i helvetet

Rapporteringen i pressen efter branden andas skräckslagenhet, panik och desperation. Sorg, förtvivlan, frågor utan svar och en uppgiven överklighetskänsla fyller tidningarna till brädden.

Vad var det som pågick? Pojken hade inte förstått. Han hade varit på besök i helvetet. (DN 981101)

- Har du sett en pojke som brinner? (liten pojkes fråga till Röda Korset-medarbetare) (DN 981101)

"De döda låg i högar". Chockade brandmän

har aldrig sett något liknande. (rubrik i GT 981030)

FOLK LÅG I DRIVOR runt brandplatsen... (bildtext i GT (981030).

- Alla slog och nöp varandra, folk drog mig i håret och ingen kunde andas.
- Jag visste att om man ramlar så är det kört. Folk skulle trampa ihjäl en. (GT 981031)

Chockade ungdomar berättar om hur kamrater dött i deras armar, hur folk klämts ihjäl eller fallit ihop i hostattacker på gatan utanför. (AB 981030)

En ung flicka hade slutat att andas. Runt hennes ena handled hängde räddningstjänstens gröna lapp med orden: "Ej brådskande". (GT 981031)

Han ser hur ungdomarna kastade sig ut genom fönstren, ner på polisbilarna. Hur de slog ihjäl sig, skadade sig. Hur de knuffades ut genom fönstren. En pojkes förtvivlan över sin sönderbrända flickvän. (DN 981101)

Ögonvitnesskildringarna är många och ofta mycket rakt formulerade. *GT* låter en yngling beskriva synen när unga festdeltagare försökte fly eldhavet genom att hoppa ut genom de trånga fönstergluggarna;

En 16-årig pojke som gått ut för att få lite luft blev vittne till makabra scener. - Jag såg en kille som hoppade - med huvudet före. Han spräckte förmodligen skallen. (GT 981030)

Fortsättningen på artikeln beskriver vad som kan ha utspelat sig inne i den

eldhärjade lokalen, bland alla dem som aldrig tog sig ut;

Många kom inte så långt. Inne i den brinnande byggnaden ramlade massor av ungdomar omkull på golvet.

Flera lyckades resa sig upp igen. Andra hade inte krafter nog utan blev liggande på golvet medan de panikslagna ungdomarna trampade sig fram över dem. (GT 981030)

I *Aftonbladet* berättar en flicka, som också finns på bild intill artikeln, att hon i kampen för sitt eget liv tvingades fly över liggande människor:

- Alla trampade på varandra för att komma ut. Jag också. Några var säkert döda, andra avsvimmade med jag klarade inte att tänka på dem, säger Yocelin. (AB 981031)

Beskrivningarna är påfallande lika ett historiskt uttalande från en dansk man som överlevde Estonia-katastrofen. Han sa "Jag överlevde genom att trampa på andra". Uttalandet, som blev en för medierna tacksam illustration av den desperation och överlevnadsinstinkt som rådde på det sjunkande skeppet, kablades snabbt ut i nyhetsnätet. Dessa ord gav den överlevande dansken skuld känslor för år framöver, något som finns beskrivet i hans bok "Jag ville överleva"⁷¹. Dessa starka uttryck kan orsaka skuld känslor hos den som uttalat orden, i synnerhet om "hela världen" får se vem som sa det. Nästan varje svår katastrof följs av liknande uttalanden. De är uttryck för vanmakt, primitiva överlevnadsinstinkter och ger sannolikt en sann bild av situationen. Och

tanken väcks om det vore möjligt för tidningarna att återge dessa uttalanden utan att fästa dem i pannan på en person (som avbildas i direkt anslutning till citatet)? En redan dramatisk situation kryddas ytterligare av mediernas dramaturgi.

Ett annat exempel på den inom medieteorin beskrivna konflikten mellan förståelse och förströelse⁷² är när mycket ingående beskrivningar görs av lidande och död. Här står behovet att naket och uppriktigt få veta vad som hänt emot brottet mot den personliga integriteten. Att ingående och ”litterärt tryfferande” beskriva den onda bråda dödens ansikte, är inte oproblemiskt.

En olidlig tystnad har ersatt kaoset. /.../ Hela natten och morgonen har ambulanserna kört med de döda till samlingsrummet på Sahlgrenska. Nu är de bara tre kvar på den morgonfuktiga parkeringsplatsen. En är mycket liten och ligger på rygg. Jag ser ett par svarta kängor och händerna som verkar ligga knäppta på magen under den gula filten. (AB 991030)

En större klarhet i frågan ger katastrofmedicinaren Per Örtenvall, Östra sjukhuset, i en *GP*-artikel där han säger att de flesta ungdomarna dog av rökgasförgiftning, inte av brännskador. Många har ställt sig frågan, och Örtenvall utvecklar svaret, bland annat utifrån tidigare erfarenheter;

Han har erfarenhet från färjekatastrofen när Scandinavian Star brann. Av de 158 som då omkom, var rökgasförgiftning dödsorsaken i 152 fall.

- En kvalificerad gissning är att förhållandena är likadana här. De allra flesta har sannolikt omkommit till följd av den giftiga rökgasen. (GP 981101)

Det sammanfattande intrycket – utan att värdera journalistiken – är att tidningarna till brädden fylldes av obehaglig läsning om en ytterst obehaglig händelse. Men kunde denna outhärdliga händelse ha skildras på ett uthärdligt sätt?

Branden i radio

Den första nationella radiosändningen skedde klockan 02.00 i P3/P4 och utgjordes av telegram om branden. Därefter följde sändningar varje halvtimme fram till klockan 04, då man började sända med 15 minuters mellanrum⁷³.

Den första nyhetssändningen från *Ekot* inleddes som följer:

Med anledning av katastrofbranden i Göteborg så följer här en extra ekosändning. Du lyssnar på nattradion i P3 och P4 (Ekosignal), *Ekot* sänder alltså extra med anledning av den svåra branden på Hisingen i Göteborg i natt, där ett 20-tal personer nu har burits ut döda och så många som femtio offer kan ha krävts.

Sveriges Radios lokala sändningar via *SR Göteborg* upptogs kl. 02.30. Mellan nyheterna som gavs varje kvart gjordes direktsända intervjuer från brandplatsen. Här gavs också omfattande myndighetsinformation, enligt *VMA*⁷⁴, med aktuella telefon-

umner till sjukhus och krisstödande instanser. *Radio Göteborgs* första nyhetssändning, direkt efter det ovan citerade *Ekot*, innehöll en vädjan till stadens ungdomar.

Och det här är nu Sveriges Radio Göteborg, P4. Vi sänder nu extra med anledning av den katastrof som inträffade på Hisingen i Göteborg i natt och som ni kunde höra om i *Ekot* här. Det finns alltså uppgifter om att mer än femtio människor kan ha omkommit i den här branden, en brand som utbröt i ett diskotek arrangerat av makedoniska föreningen på Herkulesgatan i Göteborg. Döda och skadade har förts till Mölndals sjukhus, till Sahlgrenska, till Östra och till Kungälv Lasarett. Ni som är utom fara uppmanas ringa hem och säga att ni är vid liv. Alltså, underrätta era anhöriga, det är många som är oroliga och hör av sig till polis och räddningstjänst efter storbranden på Hisingen i natt där alltså 50 människor kan ha omkommit⁷⁵.

Den lokala radion agerade i detta skede lika mycket samhällsinformator som nyhetsförmedlare. Public service-företagen samt *TV4* och sedan en tid även vissa reklamfinansierade etermedier, har genom sina avtal med staten en särskild roll som informationsförmedlare vid kriser och katastrofer. Vid situationer som Göteborgsbranden ska *Sveriges Radio* – lokalt eller i rikssändningar – delge myndighetsmeddelanden ”som är av vikt för allmänheten”⁷⁶.

Efter att räddningsledningen på olycksplatsen beslutat genomföra en så kallad ”gemensam vallning” för journalister, fick medierna tillträde

till den lokal som nyss tagit så många ungdomars liv.

En i radion mycket uppmärksammad rapport därifrån var när reportern Kristina Hedberg i *Lunchebots* sändning tog lyssnaren med på en plågsam vandring genom ett förkolnat inferno. Det är en tagen och andfådd reporter som berättar.

Här i trappan så är det förstås blött efter släckningsarbetet. Det är slangar och avspärningar. Och här i ett hörn... en hög med en sönderbränd dunjacka, och kängor, gymnastikskor... Jag går upp en halvtrappa till här. Och nu är vi då vid entrén till diskoteket. Här är alldeles plaskvått på marken och massor av kläder och skor och väskor, och det luktar...det luktar ju gammal rök. Det är alldeles svart och förkolnat på väggarna... och kladdigt av aska och vatten på golvet. Och det är verkligen (hostar) ...det är verkligen förfärligt här inne....Herregud!⁷⁷

Rapporten fortsatte ytterligare en stund, och det framgick med all tydlighet att detta var en fruktansvärd plats, just då.

Branden i TV

Den första svenska TV-rapporten från brandplatsen sändes av *SVT:s Västnytt* kl. 06.57. Första extra nyhetssändningen från samma redaktion sändes kl. 09.00:

60 döda och 190 skadade i den svåraste brandkatastrofen någonsin i modern tid i Sverige i natt. /.../ det kan röra sig om mordbrand enligt räddningstjänsten.

Rapportredaktionens första extra nyhetssändning kom klockan 04.00. Noterbart är att SVT2:s bandkopior av alla sändningar från klockan 04.00 till 9.00 saknas. Dessa kunde därför inte tillhandahållas den statliga utredning, under ledning av professor Kent Asp, som kartlade bland annat nyhetsrapporteringen om branden⁷⁸, och har därför inte kunnat studeras i tidigare innehållsanalyser.

Dokumentären ”Efter branden” SVT 2, 990125

Tre månader efter brandkatastrofen i Göteborg gjorde filmaren/fotografen Tommy Wiberg och producenten Lasse Weldeborn en timsång dokumentär som om Göteborgsbranden. Fragment ur dokumentären redovisas här, eftersom de samtidigt utgör en sammanfattning av SVT:s rapportering om brandens första timmar, och därför blir en viktig del i avhandlingens fallbeskrivning. Wiberg och Weldeborn rapporterade båda från olycksplatsen den hemska oktobernatten.

Vi hör berättelser om hur de unga flickorna förberedde sig för den lilla privata fest de trodde att det var fråga om. Shirin, 13 år (som miste sina båda systrar i branden) berättar, varvat med Marcus, 15 år. De beskriver hur festen började och utvecklade sig. Hur överkligt det sedan var när discjockeyn skrek ”det brinner” mitt under pågående disco i den Makedoniska föreningens lokal vid Backaplan i Göteborg;

Discjockeyn sa att det brinner, men det var ingen som tog det på allvar liksom, vissa gick

upp på scenen och började sjunga och så /.../ efter ett tag så kom ju röken fram ... det var ju sån äcklig, stark plastlukt. (Marcus, 15)

De båda ungdomarna beskriver sedan sin och andras kamp mot röken, mot trängsel och så småningom stockning. Hur de ligger på golvet med andra både under och över sig. Hur det trots allt funnits tid för omtanke och tröst innan rökens giftliga gaser får kämpande ungdomar att gråta, kvida, tystna. De båda uttrycker allt från självuppgivna tankar som ”jag kommer att dö” till förhoppningar om det bortommänskliga;

Jag tog i, och så bad jag till Gud samtidigt... att jag ska klara mig.. att jag ska inte dö på det här viset... snälla, hjälp mig (Marcus).

Brandmannen Reine Carlsson beskriver den omänskliga prioriteringen han ställs inför i ett läge där flera människor skulle kunna räddas om de livräddande resurserna varit större. Men nu är han ensam, och en flicka i hörnet av det trånga rummet hade påkallat hans uppmärksamhet;

Under tiden jag står där och grejar så är det människor som hänger på mig, i min mask, i mina slangar och i mina kläder...som jag inte kan hjälpa, för jag har ju bestämt mig för den här tjejen. /.../ Det kändes väldigt, väldigt bra att nu har man i alla fall räddat EN i detta inferno. (Reine Carlsson)

I likhet med flera beskrivningar av brandförloppet och dess konsekvenser förespeglas hjältehistorier. Bland annat skildras hur barn, som i sam-

band med förmodade försök att rädda andra, i stället själva mister livet.

En kille som kom fram till mamma han sa "jag bar ut din dotter".. och hon sa "var är hon, vilket sjukhus?". Han sa "Jag vet inte, jag bara bar ut henne sen vet jag inte mer". Sedan hade en till kille kommit och sagt; "jag bar också ut din dotter". Då hade vi förstått att hon hade kommit ut, rökskadad i lungorna, och så sprang hon in igen. Och hon har antagligen dött där inne med Jasmine (yngsta lillasystern, förf. anm.) (Shirin, 13)

Denna sorts insatser kan vara uttryck för reflexmässiga försök att rädda till exempel ett syskon. Men här finns också mer medicinska och psykologiska förklaringar till att rökgasförgiftade människor känner en dragning in i eldhavet igen. Brandgaserna och syrebristen kan orsaka en medvetandepåverkan med nedsatt omdömesförmåga. Att återvända in i en övertänd lokal är naturligtvis mycket farligt, inte minst eftersom kroppsanspänning i samband med rökgasförgiftning snabbt kan leda till insomnande och medvetlöshet. Statens haverikommission skriver i sin rapport efter Göteborgsbranden att människor dessutom tycks underskatta faran om de inte tidigare varit med om något liknande. Ett "tunnelseende" orsakat av den stressfyllda situationen kan leda till felprioriteringar och snabba handlingar snarare än korrekta⁷⁹.

TV-fotografen Tommy Wiberg medverkar själv i programmet. Hans berättelse illustrerar tydligt det journalistiska dilemmat att mer eller mindre mot sin vilja tvingas utföra ett

uppdrag i en kaotisk, svårbedömd situation där allt annat än livräddning kan framstå som en ren provokation. På en av bildsekvenserna syns en ung man regera med ord och gester, vilka kan tolkas som ett försök att avvärja mediernas närvaro. Och Tommy Wiberg säger också i filmen att "det enda som fanns var att ställa ifrån sig kameran och hålla om dem".

Jag tror aldrig jag har gjort ett sånt dåligt jobb./.../ Jag har varit med om många dramatiska händelser, och dom har man lyckats ha en distans till, och lyckats hålla yrkesfiltret framme. en så fort man kom till den här platsen och hörde de här förtvylade ropen, och så alla ungdomar som låg runt omkring... det var oerhört svårt att jobba där. På vägen därför till TV-huset... då gick det inte att hålla emot längre... då brast allting... då började hela kroppen skaka. Ja... (gråter). (Tommy Wiberg, filmfotograf, SVT Göteborg)

I intervjusekvenser från direktsändningar under natt och morgon brandnatten framgår tydligt svårigheten att bedöma brandens omfattning. Det första budet från polisens insatschef Sten Schäaf är "många omkomna /.../ säkert över ett trettioal", varpå en uppenbart chockerad reporter upprepar: "Döda?", och insatschefen bekräftar: "Ja, just det". Med tiden utökas dödsiffran till 50, sedan till 60. I en intervju berättar Schäaf hur räddningsarbetet med branden har präglat honom:

Man funderar i stort sett dygnet runt... så kommer ändå branden upp... de syner och scener som har mött en där ute. Det kommer

att finnas lång lång tid framöver. Om inte alltid... eftersom det var - i mitt fall och jag tror för de allra flesta - det allra värsta vi någonsin varit med om.

Sten Schääf uttrycker sin uppskattning gentemot alla civila som hjälpt till med räddningsarbetet, men han framhåller också att det finns en gräns för i vilken omfattning detta hjälpande och räddande kan ske. Schääf antyder att många ungdomar kan ha influerats alltför starkt av vad som är möjligt på bio.

Man kan inte springa in i ett eldhav... filmer som Eldstorm och såna med Rambo och allt vad det är... de klarar av det - att rädda tio - femton personer och springa ut... men i filmens värld... verkligheten är annorlunda. (Sten Schääf, insatschef).

I Kent Asps statliga utredning om branden framkommer att både radion och televisionen gav ungdomars kritik mot polisens och räddningstjänstens insatser stort utrymme. Spekulationer om brandens orsak – att den var anlagd – likaså⁸⁰. Utredningen konstaterar också att flera etermediejournalister gick mycket långt i sina intervjuer med chockade ungdomar.

Direktsända etermedier saknar den möjlighet till redaktionell granskning och ifrågasättande av inslag av sådan art som ungdomarnas kritik mot räddningsinsatsen står för. En möjlighet som åtminstone är större inom den tryckta pressen även om också dessa redaktioner arbetar under ”radioliknande” förhållanden med både tryckta och elektroniska tidningar.

Det är en förklaring men inget försvar till varför rapporteringen kom att se ut som den gjorde i SVT:s och i vissa mån lokalradions sändningar.

Konfrontationer på olycksplatsen

Hos den som mist en anhörig vid katastrof eller olycka påverkas bearbetningen i hög grad av i vilken utsträckning den dödes kropp skadats eller vanställt. Det är också av stor betydelse om någon kan göras ansvarig för dödsfallet⁸¹. I det senare fallet är massmedierna alltid ivriga i sökandet efter en syndabock. Ordet syndabock går tillbaka till tiden för gamla testamentet där det beskrivs hur judarna bekände sina synder genom att lägga händerna på en levande bocks huvud och sedan skicka ut den i öknen. På så sätt överfördes de egna synderna till bocken. I socialpsykologisk bemärkelse kan individen genom att utse en syndabock lätta på egna inre konflikter och ångest, för att rikta ilska och skuldbörda mot någon annan individ⁸². I massmediernas fall handlar det ofta mer om spekulationer än om sakliga analyser och fakta.

Under natten på Backaplan uppstod många konfrontationer till följd av den traumatiska situationen som försatte så många människor i chock. Både insatspersonal och journalister fick ta emot ungdomarnas självklart starka vrede, vilken i stunden var svårhanterlig för flera.

- Man skrek mördare efter oss, trots att vi räddade 60 stycken /.../ De blandade ihop

oss med dem i sina hemländer som var orsaken till att de flydde. /... / För första gången någonsin fick vi stryk – fysiskt våld – av ungdomar som inte gillade våra prioriteringar⁸³.

Detta med konfrontationer mellan ungdomar och räddningspersonal samt kritik riktad mot insatsstyrkorna är ett mycket framträdande tema i de tidningstexter som studerats inom ramen för denna studie. I en av tidningsartiklarna refereras till en radiointervju i *Ekot*, *Sveriges Radio*.

Aftonbladet återger uttalandet från den pojke som först lyckades ta sig ut ur lokalen:

- Jag ramlade nerför trappan och så skulle jag gå in igen, men polisen stoppade oss. Vi fick inte gå in. Pojken är märkbart chockad. Han vet ännu inte hur många av kamraterna som överlevt. (AB 981030)

Artikeln sätter ljuset på två problem, som båda är att betrakta som förknippade med chockeffekter. Det första är att pojken i intervjun av reportern konstateras befinna sig i svår chock. Detta handlar främst om radions bedömning, och i *Aftonbladets* återgivning finns inget namn, vilket gör pojken anonym där på ett beskyddande sätt. Det andra är poliskritiken, som förekom i flera medier, och som med stor sannolikhet var ett utslag av både psykologiska och medicinska effekter⁸⁴.

Polisens strävan att hindra ungdomar från att återvända in i eldhavet bör betraktas som en fullt rimlig handling. Men där kan också finnas andra orsaker till ungdomars agerande mot

poliser och räddningspersonal, vilket belyses i följande avsnitt.

”Polisen stoppade oss”, ”Polisen gjorde fel”. Rubrikerna är från *GT* (981031) men kunde lika gärna vara hämtade från någon annan tidning. En stor debatt följde efter branden kring det sätt att spegla polisens och räddningstjänstens insatser som flera tidningar gjorde dagarna efter brandkatastrofen. Man lät i ett stort antal artiklar överlevande ungdomar reagera på räddningsstyrkornas arbetssätt:

Mohammed är mycket kritisk till polisens arbete.

- Ja, de stoppade oss. Vi hade säkert kunna få ut fler ungdomar annars. Polisen gjorde helt fel. Jag är mycket besviken. (GT 981031)

I *Dagens Nyheters* ledare den 1 november 1998 konstateras att många av ungdomarna i chocken efter branden var starkt kritiska mot polisen och andra myndigheter, och menade att fler kunde ha räddats. Kritiken är vanlig efter varje katastrof, menar *DN*-ledaren, eftersom ingen kan veta exakt vad som verkligen hände.

Men redan det faktum att debatten är väckt, och anklagelserna framförda, måste tas på största allvar. Ingen möda kan vara för stor för att kartlägga och informera, allt måste göras för att förebygga missförstånd. Det fruktansvärda som hänt får inte fortsätta att utvecklas. (DN 981101)

I *GT* citeras en man som påstås ha räddat minst 20 personer ur eldhavet. ”Vi kunde ha gjort mer”, säger han i rubriken. Tillsammans med sin syster

fotograferas han vid brandplatsen 15 timmar efter räddningsinsatsen;

Abbas K vräkte undan poliserna som spårade hans väg och kastade sig in i den brinnande lokalen. /.../ Men flera av hans kamrater som gjorde likadant brändes själva till döds. /.../ Abbas K är rasande över vad han ser som polisens underlåtenhet att rädda liv. - De bara stod där och sa att vi skulle ta de lugnt och sätta filter runt oss. (GT 981031)

Under rubriken ”Tårar, vrede och ovisshet i Hammarkullen” beskrivs hur ovissheten och bristen på svar skapar frustration och aggressivitet; ”Jag sparkar snart på journalister”, sa kyrkoherde Gunnar Kampe, enligt artikeln. Många ungdomar beskrivs som frustrerade eftersom eftermiddagens informationsmöte inte haft så mycket att berätta:

I brist på information spreds rykten som blandade sorger med vrede. - Hade det hänt i Askim. Hur många poliser och brandkärer hade då inte kommit? Då hade de gjort sitt bästa, sa Ehti Karinian, som satt och läste högt ur Göteborgs-Posten. En äldre man säger sig ha hört något om en bomb i högtalarna. En tipsade om nazister. Andra pratade om vakter som inte gjort som de skulle, poliser som hindrat ungdomar från att rädda sina vänner och om hur märkligt det var, att en sådan katastrof drabbar just invandrarungdomar. (Göteborgs-Posten 991031).

I en artikel nedanför på samma sida försöker *GP* förklara de rykten som i citatet ovan bland annat handlat om att polisen skulle ha hindrat ungd-

mar från att rädda livet på sina kamrater. Per-Erik Gyllestad, ansvarig för kris- och stresshantering på Swedint:

- Det jag spontant tänker på är att människor i en sådan situation faller ner i vad vi kallar för en stresskon. Det betyder att ju mer stress en person utsätts för desto mindre kan personen utnyttja sitt intellekt.
- Handlingarna styrs i stället av rutiner, av det som sitter djupt i dig /.../
- Att försöka hindra en sådan person från att rusa in i huset utan att hamna i handgripbarhet är mycket svårt. (Göteborgs-Posten 981031).

”Det står inte i någon regelbok hur man ska agera i sådana extrema situationer”, säger polisens insatschef Sten Schäaf i en *GT*-intervju. Han beskriver de överkliga scener som utspelades framför honom och hans kollegor på katastrofplatsen. Och han bekräftar att polismännen var tvungna att mota ungdomar som ville springa in i eldhavet i försök att rädda sina kamrater:

- Vi var tvungna att mota en hel del. Man kan bara inte stå och se på när unga människor i panik försöker ta livet av sig själva. Kort tid efter brandutbrottet fanns det inga möjligheter att gå in i lokalen, förklarar han. (GT 981031)

På följande uppslag i samma tidning riktas återigen kritik mot räddningstjänsten via en av de ungdomar som säger sig haft en aktiv roll i räddningsarbetet under natten:

- Men brandkåren var inte bra av vad jag såg. Människor hoppade ut från fönstren

på andra våningen rätt ner i asfalten. /.../
- Det skulle funnits många fler brandmän som kunde hjälpt till, fortsätter hon. (GT 981031)

Aftonbladet refererar till händelsen på ett något mer objektivt sätt i några av sina artiklar. Tumultet konstateras, utan att någon direkt ges skulden:

Många hysteriska tonåringar vill ta sig in i lokalen igen för att med fara för sina liv rädda kompisar. Slagsmål bröt ut när polis och brandmän stoppade dem. På tio minuter lyckades brandmännen rädda ett 20-tal personer med hjälp av stegar och ett 50-tal genom huvudentrén. (AB 981031)

Längre fram i samma tidning finns bilden av polisinspektör Jan Edmundsson som i rubriken säger "Vi använde våld för att rädda liv", och i artikeltexten förklarar han det till synes bryska agerandet från polisens sida:

- Någon har sagt att polisen var rasistisk. Men kallar man det rasism att rädda liv, att trösta och stötta gråtande invandrabarn har man missat något viktigt i skolan, säger Jan Edmundsson.

Han är övertygad om att hans och de andra polismännens insats, tack vare de bryska metoderna, räddade åtskilliga ungdomars liv. (AB 981031)

I alla de studerade tidningarna förekommer kritik mot polis och räddningstjänst i varierande omfattning. Påfallande är dock bristen på möjlighet till replik från dessa två yrkesgrupper. Med tanke på den massiva - och enligt många tycke helt obefogade - kritiken framstår det som bristfäll-

ligt att de räddningsstyrkor som verkade på olycksplatsen inte gavs bättre möjligheter till bakgrundförklaringar och motbilder. Till förklaringarna kan höra att många uttalanden fälldes av ungdomar vars sinnestillstånd präglades av chock, sorg och vrede, vilket i viss grad också uttrycktes i pressen. Andra tänkbara orsaker till vissa ungdomars utfall mot framförallt polisen antas vara de kulturella erfarenheter från polisverksamhet i hemlandet som vissa unga med invandrarbakgrund kan ha. Dessa teorier har bland annat dryftats av Räddningstjänstens ledning; dels vid ett seminarium om brandkatastrofen på Läkarnas Riksstämman 1998⁸⁵, dels vid ett forskningsseminarium om branden arrangerat av Räddningsverket och Brandforsk 2000⁸⁶.

Konflikter mellan yrkesgrupper på en olycksplats tjänar alltid på att redas ut. "Det är ett led i en normal samverkan" menar förre presstalesmannen vid polisen, Claes Cassel⁸⁷. En felciterad brandman, en på felaktiga grunder kritiserad polis. Det tjänar varken journalister, läsare eller andra att rykten och felaktigheter distribueras genom medierna. Möten mellan yrkesgrupper med diskussioner kring en gemensam insats har ofta visat sig fruktbara. Konflikter och felaktiga uppgifter i medierna visar sig ofta grundas på okunskap. En diskussionskväll i Göteborg någon vecka efter brandkatastrofen 1998 blev till exempel ett fruktbart möte mellan reportrar, fotografer, poliser, brandmän och sjukvårdspersonal. Alla arbetade på Backaplan den tragiska natten 29-

30 oktober 1998, och hade en mångfald varierade upplevelser av hur natten och morgonen förlöpte vad gäller samspillet mellan professionerna⁸⁸. Synpunkter på andra yrkesgrupper tenderar att få sitt utlopp genom medierna. Den enda egentliga kritik inom ramen för respektive yrkesgruppers interna debattorgan efter Göte-

borgsbranden har i stället rört den egna yrkesgruppen⁸⁹.

I kommande kapitel redovisas journalisternas upplevelser och reaktioner i samband med rapporteringen från Göteborgsbranden hösten 1998, med utgångspunkt från den teoretiska analysmodell som presenterades i kapitel 1.

Fotnoter

- ¹ Lindholm (1999)
- ² Englund (2002)
- ³ Se till exempel Gert Z Nordströms studie "Terrorkriget i kvällspresen"; Nordström (2002) samt SOU 1999:48
- ⁴ Källor är dels studiens informanter, dels SOU 1999:68, s 36 f
- ⁵ Larsson & Nohrstedt (2000) s. 50f
- ⁶ Englund i Larsson & Nohrstedt (2000)
- ⁷ Englund (2002): *Medier på olycksplatsen. En studie av samspel mellan journalister och räddningspersonal under arbete i kris*. Karlstad: Räddningsverket
- ⁸ Kvale (1997)
- ⁹ *Dialoger* (2002)
- ¹⁰ Kvale (1997)
- ¹¹ Se även Wärneryd (1993) kap. 7.
- ¹² Reporter GT/Ex
- ¹³ Fotograf 1 GP
- ¹⁴ Freud (1977) s. 73
- ¹⁵ Kvale (1997) s. 246
- ¹⁶ Freud (1977) s. 73
- ¹⁷ Kvale (1997)
- ¹⁸ Perby (1995) s. 211
- ¹⁹ Fotograf 1 GP
- ²⁰ Wärneryd (1993)
- ²¹ Merriam (1994) s. 25
- ²² Wilson (1979, s. 448) i Merriam (1994)
- ²³ Guba & Lincoln (1981, s. 371) i Merriam (1994)
- ²⁴ Becker (1968) i Merriam (1994)
- ²⁵ Merriam (1994)
- ²⁶ Patton (1980), även citerad i Merriam (1994) s. 139.
- ²⁷ Yin (1984), även i Merriam (1994)
- ²⁸ Merriam (1994) s. 196
- ²⁹ ibid, s.9
- ³⁰ Molander (1992) *Kunskap i Handling*. S. 219.
- ³¹ Stake (1981)
- ³² Stake (1981), s. 35 f, även beskriven i Merriam (1995), s. 28 f.
- ³³ Yin (1994)
- ³⁴ Bernstein & Woodward (1974), även citerad i Yin (1994) s. 16
- ³⁵ Den intervjuguide som bifogas som Bilaga 1 är ett representativt exempel. Utifrån denna mall anpassades sedan guiderna i några olika versioner för fotografer, chefer på olika nivåer och medarbetare som tjänstgjorde i olika faser(tidpunkter) av katastrofen.
- ³⁶ Göranson (1990)
- ³⁷ Josefsson (1991)
- ³⁸ Ryd (2001)
- ³⁹ Asp & Weibull (1991); Asp (2007)
- ⁴⁰ Asp (1991); Weibull & Börjesson (1995); Melin-Higgins (1996); Andersson (1997)
- ⁴¹ Löfgren-Nilsson (1993 + 1999); Asp & Weibull (1996)
- ⁴² Löfgren-Nilsson (1999) s. 23
- ⁴³ Orre (2001)
- ⁴⁴ Weaver (1998), även refererad i Löfgren-Nilsson (1999)
- ⁴⁵ Melin-Higgins (1996); Thurén (1988)
- ⁴⁶ Ehn & Löfgren (1996) s. 143
- ⁴⁷ Billy Ehn i Ehn & Löfgren (1996) s. 144
- ⁴⁸ Jfr Wallenius (1997) studie av stressreaktioner hos FN-soldater.
- ⁴⁹ Hartman (2001) beskriver Glasers så kallade "kodfamiljer" på liknande sätt.
- ⁵⁰ www.vr.se (2002) "Forskningsetiska principer inom humanistisk samhällsvetenskaplig forskning.
- ⁵¹ Englund (2000) i Larsson & Nohrstedt mfl
- ⁵² se t.ex. Repstad (1993/2007); Andersson & Persson (1999) i Jarlbro m.fl.(2000)
- ⁵³ jfr Sandberg och Thelander

- om erfarenheter från
 forskningsintervjuer kring
 miljörisken på Hallandsåsen, i
 Jarlbro m.fl. (2000)
- 54 ibid
- 55 ibid s. 207
- 56 Devereux (1967), refererad i Ehn &
 Klein (1994) s. 13
- 57 Englund (2002) *Medier på
 olycksplatsen*. Citatet är en
 sakundärbearbetning av
 intervjustudie med fem medarbetare
 på Polisen i Göteborg, genomförd av
 Larsåke Larsson, Örebro Universitet.
- 58 Larsson&Nohrstedt mfl (2000)
- 59 Larsson & Nohrstedt (2000), s. 11
- 60 Se Räddningstjänstens i Göteborg
 utvärderingsrapport av branden
 på Backaplan (1998-11-25), även
 redovisad i Englund (2002) samt
 KAMEDO 75, SOU 1999:68, SOU
 2000:113, SPF-rapport nr 179 av
 Larsson & Nohrstedt m.fl. (2000).
 jfr Englund (2000; 2002).
- 61 SOU 1999:68, s. 25 ff
- 62 Larsson&Nohrstedt mfl (2000) s. 26
- 63 Larsson & Nohrstedt mfl (2000)
 s. 28
- 64 ibid s. 30f
- 65 ibid, samt SOU 1999:68
- 66 SOU 1999:68
- 67 SOU 1999:68
- 68 SOU 1999:68, s. 49
- 69 Englund (2002)
- 70
- 71 Boje Hviid (1999)
- 72 Ekström & Nohrstedt (1996)
- 73 Larsson & Nohrstedt (2000), s. 30f
- 74 VMA star för "Viktigt meddelande
 till Allmänheten", se vidare Morge
 (2000)
- 75 även citerat i SOU 1999:68, s. 37.
- 76 Se vidare Morge (2000)
- 77 Lunchebot, P1, 1998-11-31
- 78 SOU 1999:68, s. 38
- 79 Statens Haverikommission: Rapport
 RO 2001:02, s.91 ff
- 80 SOU 1999:68, s. 77
- 81 Kallenberg (1987).
- 82 Jarlbro (1993)
- 83 Minnesanteckningar från
 informationsdag om "Forskning
 för Räddningstjänsten", Göteborg
 den 16 mars 2000. Arrangörer:
 Räddningsverket och Brandforsk.
- 84 KAMEDO 73
- 85 Göteborg 981124
- 86 Räddningsverket: Göteborg 000316.
- 87 Cassel (2000)
- 88 Minnesanteckningar från debattkväll
 på Publicistklubben Västra Kretsen,
 SVT-huset, Göteborg 1998-11-11.
- 89 Se t ex tidningen Sökaren nr 4-98,
 Journalisten 30:1998, Sirenen
 7:1998 samt Pressens Tidning
 19/200 om mediernas agerande vid
 skidtunnelkatastrofen i Österrikiska
 Kaprun.

7 SITUATIONEN: VITNE TILL DET FASANSFULLA

Att identifiera situationen är journalistens första uppgift vid ankomst till olycksplatsen. Vad är detta för typ av händelse? Hur omfattande? Hur utbredd? Hur många och vilka kategorier är drabbade? Är situationen kontrollerbar eller okontrollerbar, och står det verkligen klart vad som hänt? Vem kan redogöra för läget, orsaken och konsekvenserna? En kaskad av frågor sköljer över journalisten, som också har att relatera till de övriga aktörerna på platsen: drabbade, insatspersonal, allmänhet och övriga ögonvittnen samt kolleger från den egna tidningen eller andra medier. Kontaktskapandet på olycksplatsen sker trevande. Reportrar och fotografer är i stort sett utelämnade till egna bedömningar, egna bemästringar av situationen, egna tolkningar och egna beslut. Efterhand kommer fler kollegor och kanske arbetsledare in i bilden. Men vid första mötet med olycksplatsen är det den enskilda män-

niskan journalisten som ensam konfronteras med en fasansfull händelse. Det handlar om en extrem situation.

Händelsen

”Det brinner på Backaplan

Ett stort antal väst- och mellansvenska journalister väcktes natten mellan den 29:e och 30:e oktober 1998 av budet ”Det brinner på Backaplan - åk dit”. Några fick mer information, som ”många döda” eller ”en massa ungdomar”. Enstaka reportrar var redan i tjänst och åkte ut efter larm på sin sökare.

Jag fick ju larmet via SOS alarmering, och innan jag larmar reportern så går jag upp och sätter på min polisradio och lyssnar på brandkåren då. Och då råkar jag ju höra att det är fullständig katastrof, att de ropar

på ambulans. Många, många skadade ungdomar. Då skrek jag till min fru: 'Ring NN (reportern) och be att hon slänger sig i en taxi och åker raka vägen ut till Backaplan'. Mer visste ju inte hon när hon åkte.¹

Aftonbladets fotograf berättade att han efter vägen till olycksplatsen – i bilen – fick rapporter att det var både döda och skadade ”... så det innebar ju att man gasade ännu mer då. Adrenalinet steg ännu mer”.

En av Göteborgs-Postens fotografier hörde på räddningstjänstens ”brand-radio” att det talades om en stor brand och att man bad om förstärkning via SOS Alarm. Fotografen satte sig i bilen och lyssnade vidare på SOS-radion.

Jag hörde att alla skrek /.../ och sa att det var en stor brand på Herkulesgatan eller Backateatern².

Fotografen körde mot platsen, och ju närmare han kom desto tydligare hörde han anropen på Larmcentralens kommunikationsradio.

De nämnde att det är katastrof-liknande, men det fattar man ju inte vad det är. Jag fattade först att det var Backateatern som brann. Det var jag helt säker på.³

SOS Alarms utlarmning av räddningsstyrkorna, sätter ofta igång en mental reaktion också hos den journalist eller fotograf som slänger sig i bilen och åker ut till olycksplatsen, vilket en frilansfotograf intygade.

Då stiger ju adrenalinets hos mig med. Jag menar, det stiger lika mycket som hos dem, när de är på väg.⁴

En arbetsledare som blev väckt mitt i natten, tog först telefonsignalen som

en felringning. Kunde knappast tänka sig att det var ett tjänstsamtal

Eftersom vi inte skulle komma ut med tidningen dan efter så tänkte jag att 'nu är det nåt j-la fylla som har tänkt få tag i en taxi och ringt fel'.⁵

En fotograf gjorde ungefär samma tolkning då han sent på natten nåddes av budet.

Ja, om nån ringer klockan fyra på morgonen och säger att det är 96 döda i en diskotekbrand, då tror man ju att det är nån som är full och galen och ringer. Jag menar, sånt kan ju inte hända, bara ... Dom sa nån fullständigt sanslös siffra.⁶

Ärendet för den som ringde, blev så småningom uppenbart för fotografen. Här startade arbetet med att få situationen så klar för sig som möjligt, och att börja organisera arbetet.

En reporter beskrev överklighetskänslan vid det första budet om olyckan. Han blev uppringd av nyhetschefen när han just gått och lagt sig. Gick så upp och satte på Text-TV för att läsa om vad som just hänt, och återupplevde då känslan från den kväll då han – också på Text-TV - läste om att Olof Palme blivit skjuten:

Och det gick inte riktigt in i hjärnan, liksom. Men det stod där ... det tog en liten stund att fatta exakt vad som stod där helt enkelt.⁷

En annan reporter var inställd på ett planerat reportageuppdrag av helt annat slag då hon vid fyratiden blev väckt av sin telefon, och yrvaket mottog beskedet:

”Du – glöm det här med rådjursjakten. Ni ska åka till Göteborg, det är 60 ungdomar döda i en brand”.

Jag sa: "Det här ett dåligt tillfälle för ett skämt" /.../ jag menar det är ju så j-la osannolikt. Sånt här händer ju bara inte. Men det var bara att sticka tandborsten i handväskan och sticka iväg.⁸

En okontrollerbar situation

När det stod klart att katastrofen fortfarande pågick, och att massor av människor fortfarande fanns kvar inne i byggnaden och kämpade för sina liv, då såg journalisterna framför sig ett ohanterligt kaos utan möjligheter till ingripande från deras sida.

Vid entrén stod det kanske 50 pers och försökte dra i folk, och det var ju slagsmål, alltså, för att de ville in. En del skulle hindra dem, och en del var väldigt vansinniga och började slå på varandra.⁹

Och trots att räddningspersonal var på plats kunde ögonvittnena konstatera att insatsen ändå inte räckte.

Vad som slog mig var att herregud, här är själva grundbulten för människors grundtrygghet samlad; brandkår, polis och ambulans. De som ska rädda liv, de är här allihopa, men det hjälper ju inte.¹⁰

Svårtolkad ovisshet

Att komma till en olycksplats och bevittna en pågående tragedi är en mycket påfrestande och svårbemästrad upplevelse. Journalisters möten med den kaotiska diskotekbranden på Backaplan blev en tydlig illustration

av detta. En av Göteborgs-Postens fotografer beskrev hur han anlände till vad han trodde var en tom brinnande teaterlokal, men han blev snart varse något helt annat:

Jag kör in på baksidan av Backateatern... och det var inte en människa där. Det var helt tomt. /.../ Jag gick och kollade Backateatern, och såg att det var ingenting där, men jag kände lite brandrök från hörnet. Så jag gick runt hörnet, och ett hörn till. Där möttes jag av en sån ljudvåg ... alla som skrek, och folk som sprang mot en .. och så var det folk som just hade hoppat ut, ner på polisbilar. /.../ jag tror det var en polisbil och två brandbilar, och den ena brandmannen var på väg upp för att släcka, med en slang, fast han ångrade sig och gick ner. Han ville hellre rädda liv, liksom. Så de [brandmännen] började springa mot utgången, och det var kanske 50 personer som stod och täppte igen den andra entrén, och forslade ut folk.¹¹

En reporter beskrev en liknande syn vid ankomsten till Backaplan.

Jag kände lukten när vi kom över bron, och då tänkte jag att det här måste vara riktigt jävligt /.../ Det första jag såg när jag kom runt hörnet var någon som höll på att dö. /.../ Och alla som satt ner där... de var liksom inte kontaktbara.¹²

Händelsen var mycket svår att tolka för dem som kom först till olycksplatsen. I intervjusekvenser från direkt-sändningar under natt och morgon, under och efter branden, framgick tydligt svårigheterna att bedöma brandens omfattning. Det första budet till polisens insatschef var "många om-

komna /.../ säkert över ett trettiotal". Varpå en uppenbart chockad reporter upprepade *Döda?*. "Ja, just det"¹³.

Med tiden utökades dödssiffran till 50, sedan till 60 personer.

*Man förstår inte vad som hade hänt. Man fattar ju inte att det överhuvudtaget var folk skadade. Och döda var inte att tänka på... det fattade jag inte förrän jag kom tillbaka till tidningen.*¹⁴

Orsakssambanden var mycket oklara, och situationen svårtolkad.

*Det första som nog fick mig att fatta att det handlar om liv och död var faktiskt den pojke - jag tror det var en pojke - som låg på marken. Han var så svart. Och så tänkte jag Ja, just det, Makedoniska föreningen, då är de mörkhyade'. Jag tittade mig omkring och såg vad jag tror var afrikaner och somalier. Så såg jag på pojken igen och till sist - efter en stund - fattade jag att han var illa bränd.*¹⁵

Många märkliga situationer och missförstånd uppstod till följd av det kaos och den tragik som rådde på olycksplatsen. Så till exempel när en kvällstidningsreporter tog kontakt med den kollega som skulle avlösa henne, inför kollegans avfärd till olycksplatsen:

*Jag sa till honom; Ta med dig varma kläder... för jag hade för mig att han skulle ta med sig extrakläder till ungdomarna... för det var så många som frös. Fast han hade nog uppfattat att jag tyckte det var kallt, så han tog med extrakläder till sig själv.*¹⁶

Känslan av förvirring är en vanlig följd efter en stressfylld och traumatisk upplevelse. Också tidsuppfatt-

ningen påverkas i krissituationer. En fotograf som var på olycksplatsen i en och en halv timme sade att han upplevde det som 20 minuter¹⁷.

Oförberedelse och andra stressorer vid uttryckning

När ankomsten till en olycksplats sker med kort varsel och med ett olycks-larm som enda information, innebär det oerhört begränsade möjligheter till förberedelser. Detta är en bidragande orsaksfaktor till att de först anlända journalisterna utsattes för ett stort trauma vid ankomsten till Backaplan.

*Om jag hade vetat att det var en katastrof jag åkte på så hade jag varit förberedd direkt, för jag har varit på andra katastrofer. Jag visste inte det... det var lite mardröm, faktiskt.*¹⁸

En fotograf beskrev att han inte genast kunde koppla sin närvaro på platsen till att börja arbeta. Kaoset var totalt. Det var hans lediga dag. Men nu stod han plötsligt där.

*Sen kom jag på att ... jag måste ta bilder av det här. Man kände sig lite... Det är svårt att ta bilder när det är såna här... ja, man vill ju gärna hjälpa folk, fast man vet inte riktigt vad man ska göra.*¹⁹

Fotografen belyste här ett problem han upplevde: De drabbade ungdomar som sprang ut från den brinnande lokalen hade en relativt klar bild över vad som just då hände; En stor brand, många i lokalen, många skadade och en del döda, ett stort antal ungdomar kunde inte ta sig ut. Av allt detta visste fotografen nästan ingenting, vid an-

komsten till platsen. Han kände varken till händelsens omfattning eller graden av trauma för de inblandade. Dit kom han med sitt uppdrag att ta bilder, vilket upplevdes mycket provocerande av många unga.

De måste ju undra varför man går dit och tar bilder på dem. Det var en ganska hätsk stämning.²⁰

Ovissheten om olyckans omfattning var också svår att hantera för både reportrar och fotografer. En fotograf berättade att hans bedömning på plats var att möjligen en handfull personer var döda. Katastrofens proportioner var omöjliga att inse. Tanken att den lilla lokalen skulle rymma så många ungdomar var både orimlig och horribel

Jag menar, du vet ju inte när du kommer dit bland de första, om det är 63 döda, eller en död, eller 63 skadade när du kommer dit.²¹

När en fotograf återvände till redaktionen efter en dryg timme på olycksplatsen, så stoppade han filmen i framkallningsmaskinen och gick därefter för att prata med redaktionsmedlemmarna. Kollegorna stod och lyssnade på polisradion och brandradion, där uppgifterna om branden hela tiden justerades.

Och sen sa någon av dem att 'Det verkar troligtvis vara över 50 döda'. Och det slog ju ner som en klubba, va. Man fattade ju inte att det hade hänt. Att det var det man just hade sett.²²

Att dokumentera en händelse vars omständigheter man inte känner ställer naturligtvis reportrar och fotografer på stort prov.

Ingen olycksplats är den andra lik.

En fotograf beskrev dramatiskt målande känslan av att närma sig det okända.

Just det där att komma till en olycka. Det är ungefär som om du kör bil på en landsväg, och du kör med en j-la fart. Och så kör du rätt över ett backkrön. Du vet inte vad som döljer sig bakom backkrönet. Precis bakom backkrönet – pang bom – där är olyckan. Så du har liksom ingen sikt när du kommer, utan du bara kör rätt in i det. Och då gäller det att tackla situationen just på den olyckan du kommer till. Den situationen kan ju vara olika på många sätt. Det kan ligga fullt med skadade, som det var här då, och räddningstjänstens personal inte räcker till. Eller också är det olycka där redan folk ligger på bårarna. Eller också en olycka där folk sitter fastklämda, där de håller på och jobbar med dem.²³

De drabbade

Det är barn, bara barn

När Dyregrov beskriver vilka stressorer som upplevs mest svårhanterbara av hjälpare i katastrofarbete, så uppges händelser där barn är offer vara de absolut svåraste. Journalisternas chockartade möte med en olycksplats fylld av barn och ungdomar säger därför en del om vilket potentiellt trauma de utsattes för vid ankomsten till Backaplan.

En fotograf beskrev sin första syn, som snart ledde till en första reflek-

tion över händelsens art – vilka som drabbats:

Det är barn. Bara barn. / ... / Jag såg inga vuxna förutom brandmännen. Det kändes som att det var en föräldrafri fest som bara... helt hade gått fel.²⁴

Och de barn som var där utgjorde ett visuellt slagfält:

En del tjejer låg i trosor. /... / De hade hoppat ut och tappat kläderna, och de kom utan doxor.²⁵

Under brandnattens första kaotiska timmar var situationen för alla närvarande mycket oklar. Att bedöma de drabbades tillstånd upplevdes av journalisterna som omöjligt.

Det var svårt att säga om de bara låg stilla och levde, eller om de var döda. Men det var någon som jag tog bilder av när de räddade livet på en, eller de höll på. De klarade inte av det, men de försökte göra hjärt-lungräddning på en person. Och jag var helt säker på att han skulle klara sig, så där plåtade jag, när de gjorde upplivningsförsöken. Och sen märkte jag att de drog ett skynke över honom och då fattade jag att – F-n, han dog ju där.²⁶

En reporter som var tidigt på plats sa att hon aldrig noterade de många nationaliteter som visade sig vara representerade bland offren.

Nej, det stod inte klart för mig förrän jag läste om det i tidningen. /.../ Fast de flesta var ju svenskar. Fast de kanske hade olika hudfärg och så konstiga namn. Men jag menar, för mig var de svenskar, och betedde sig som svenska ungdomar (skratt) /.../ Jag pratade med nån av mina kollegor i Stockholm om detta, som frågade

om det var invandrarungar. Ja, det vet jag inte, sa jag, för de flesta pratar svenska. Och pratar man svenska så är man nog född i Sverige. Det var så jag tänkte.²⁷

Reportern menade att ungdomarnas nationalitet saknade betydelse, åtminstone i händelsens akuta fas. *”Branden var ju en brand. Det var ju liksom en katastrof som det var”²⁸*

Och just det faktum att det var barn och unga, kände många journalister extra stora känslomässiga hinder, jämfört med vad de upplevt vid andra olyckor.

Estonia var en förfärlig sak. Alldeles för jävlig. Men här var det ungdomar. Det var det som var skillnaden. Det var bara tonåringar. Och det tror jag gör att många journalister uppfattade det här som en väl så jävlig historia.²⁹

Mötet med överlevande, ögonvittnen och andra drabbade vid en olycka eller katastrof utgör en svår medmänsklig påfrestning. Åsynen av offer väcker mycket starka känslor. Att som journalist arbeta under dessa omständigheter ställer höga krav i samspelet med ytterst sårbara människor. Detta upplevdes också extremt svårt av journalisterna på olycksplatsen.

Det jobbigaste var att fotografera de här människorna som satt och grät ... utan att peka ut dem i tidningen .../ man får ju jobba diskret och smyga omkring och ta lite bilder när folk vänder sig om.³⁰

Det jag visste var att om folk skriker så är det väldigt bra, för då lever de, då andas de. Men de som inte skriker³¹

Olycksplatsen som arbetsplats

I undersökningen framkom flera exempel på hot och aggressivitet mot journalister och fotografer på olycksplatsen. De starka reaktionerna kom från ungdomar, både överlevande och andra ögonvittnen. Dessa reaktioner sade sig många av journalisterna ha haft svårt att hantera där på olycksplatsen, men att reaktionssätten en tid efter händelsen alltmer framstod som naturliga effekter av den traumatiska upplevelsen som barnen drabbats av. Några journalister försökte tackla problemet genom att diskutera med ungdomarna på platsen. Vissa sade sig inledningsvis haft svårt att tolerera ungdomarnas påhopp och ifrågasättanden, och berättare hur de försökte hänvisa till att alla utsända yrkesgrupper var där för att göra ett jobb.

Många var ju aggressiva och gick på. En del ungdomar pratade jag med, så det var ju inte bara att man nonchalerade dem. [Fotografen berättar att han själv miste sin son för några år sedan]. Då var det en kille som kom fram och sa "Stick åt helvete - du fattar ingenting". "Jo, sa jag, det gör jag visst det", och så drog jag historien för honom. Och han sa inte ett ord, han bara drog.³²

Fotografen tyckte fortfarande vid intervjutillfället för den här studien, att han hanterade situationen på ett riktigt sätt och enligt journalistiska normer. När medierna bevakar en olycka eller katastrof kan det alltid vålla kritik, men undviker man att bevaka så skapar det också kritik. Det är en paradox som tillhör yrket me-

nade han, och poängterade samtidigt att "de stökiga" endast utgjorde ett fåtal, medan de flesta var lugnare och tog hand om varandra.

Journalisterna om insatspersonalen

” Vi tog mycket hänsyn till varandra

Interaktionen med överlevande och insatspersonal, synen av döda, presen och/eller stödet från redaktionen, kravet på etiskt och yrkesmässigt korrekt bedömning, de egna krisreaktionerna och samspelet med kollegorna. Listan kan göras lång över de krav som ställs på journalister i arbete på den extrema temporära arbetsplats som olycksplatsen utgör.

De kontaktytor mellan olycksplatsens aktörer som beskrevs i kapitel 2 uppstod även på olycksplatsen vid Backaplan denna oktober natt. I mycket stor utsträckning arbetade dock reportrar och fotografer utan verbal kommunikation med räddningsmanskapet.

Man kan ju inte störa myndighetspersoner i det läget. Man kan ju inte gå på brandkårens folk och poliserna, för de har ju för fullt att göra³³

Det menade en reporter. Och en fotograf hade nytta av sina tidigare kontakter med lokala insatsstyrkor.

Eftersom jag är ute på mycket såna här jobb i Göteborg, så känner jag ju väldigt många brandmän och poliser /.../. Och som tur var så var det de som var kompisar med mig som var först på olycksplatsen. Sen har jag ju deras rökdykarkanal på radion. Det är näs-

*tan ingen som har det. Så att man kan avlyssna när de är inne i byggnaden. Så jag fick ju hela tiden rapporter om vad som hände inne i byggnaden.*³⁴

Särskilt fotografer med olycksbevakning på sin dagliga lott – brukar ha personlig kännedom med polis och räddningstjänst på orten. Så var också fallet med ytterligare en fotograf.

*Poliserna som var på plats kände jag väldigt väl, för jag hade följt piketpolisen ett år innan. /.../ Vi samverkade på nåt sätt, för de visste att de kunde lita på mig. /.../ och ja, vi visste var vi hade varandra.*³⁵

De flesta mellanmänskliga möten som skedde var samtal med ungdomar; skadade, andra drabbade samt tillströmmande ögonvittnen.

En fotograf menade att samspelet med de drabbade förändrades påtagligt över tid. Som en av de första fotograferna på plats undvek han många av de konfrontationer som senare uppstod.

*Jag hade haft det mycket svårare om jag kommit senare. För då kom det så mycket fotografer samtidigt, så då blev folk lite fientliga mot fotograferna*³⁶

Att fotograferna blev attackerade och ifrågasatta kan närmast tolkas som ett utslag av ögonblickets chockeffekter, snarare än som en logisk önskan från drabbade och ögonvittnen om att inga bilder borde tas, trodde en fotograf. En olycksrapportering utan bilder hade inte varit rimlig, menade han.

Just under det ögonblicket då man är där då får man skit. Och skulle

*man inte vara där så får man skit sen för att inte ha dokumenterat det.*³⁷

Medan flera fotografer kände sig angripna av de chockade ungdomarna, upplevde inte de närvarande reportrarna att de blev attackerade.

*Nej, det var ingen som blev förbannad på mig, tvärtom.*³⁸

Mediernas närvaro på olycksplats betraktas som en självklarhet inom svensk katastrofberedskap. Socialstyrelsens Allmänna Råd³⁹ poängteras mediernas roll på olycksplatsen. Men hur sker samspelet med de hjälpande räddningsstyrkorna? De närvarande journalisterna på Backaplan var överlag tillfreds med hur medier och räddningsstyrkor samagerade.

*Jag tyckte att det fungerade jät-tebra. /.../ Problemet var att polisen och räddningstjänsten hade ju väldigt svårt att lämna uppgifter, men det tycker jag man får respektera. I det läget.*⁴⁰

Några konflikter mellan insatspersonal och journalister såg aldrig reportern. Tvärtom skedde ett samarbete menade hon:

*Räddningsledningen kunde ju be oss om hjälp – som när jag kom och frågade vart vi kunde skicka ungar – 'Åååh, det kan ni väl göra. Gör si och så', sa dom*⁴¹.

En fotograf var helt positiv till samarbetet med räddningsstyrkorna, både på olycksplatsen och i katastrofens följande faser.

Ja, jag tycker nog vi tog mycket hänsyn till varandra de första dagarna. /.../ Men sen växte de här direktsändningsbussarna upp. Det var ju som

ett TIVOLI till slut... med såna här direktsändningsbussar från världens alla hörn.... då var det ju lite bökgigare och stökigare..⁴²

Fotografen kände sig aldrig hindrad av insatspersonal under genomförandet av sitt uppdrag.

Flera av de reportrar som var först på plats, medan katastrofen ännu var inne i sin akuta fas, upplevde det mycket svårt eller orimligt att störa räddningsmanskaper för intervjuer. En räddningsledare eller ett befäl i arbete hanterar en alltför dyrbar tid för att bli störd.

Att sno honom på två pratminus, Det var som att ta liv alltså. /.../ Vi var där under den mest intensiva tiden av räddningsarbetet. Det var en väldig skillnad att komma en halvtimme senare.⁴³

Alla förstod att det var en fullständig katastrof. 'Snälla, prata inte med mig'. Men nickade när man såg varann. /.../ Ingen hade lust att prata ...de mätte ju kanske pyton de med.⁴⁴

Enligt den studie som gjordes av medie- och kommunikationssituationen kring Göteborgsbranden av Larsson & Nohrstedt (2000), fungerade kontakterna mellan myndigheternas och mediernas aktörer väl på olycksplatsen. Båda parter vittnade om gott samarbete och goda relationer mellan yrkesgrupperna i den mån kontakter togs⁴⁵. Från polisens sida konstaterades att redan upparbetare goda relationerna med (de lokala) medierna var av stort värde i sammanhanget. Täta presskonferenser uppgavs vara av stor vikt. Ett problem uppstod då

medierna gavs tillträde till den sönderbrända lokalen medan en kropp fortfarande fanns kvar, vilket brandutredare och räddningspersonal vid det aktuella tillfället inte visste. Kommissarie Rolf Johansson från Göteborgspolisens tekniska rotel beklagade detta i ett uttalande i DN⁴⁶ där spaningschefen Hans Carlsson också kritiserade mediernas tillgång till vad som var att betrakta som en brottsplats. I sammanhanget diskuterades också huruvida mediernas tillträde till brandlokalen hade försvårat den tekniska undersökningen eller ej. Enligt Göteborgspolisen fick dock journalisterna och fotograferna komma in i en mycket begränsad del av den sönderbrända diskoteklokalen. Den tre minuter långa vandringen, fylld av vända, genomfördes strax efter klockan halv nio morgonen efter branden, och beskrevs av *Aftonbladets* reporter som en smärtsam evighet:

Mer än nog. Vid dörren därnere fanns spyor, glassplitter, blod, i dubbeltrappan upp massor med skor, på andra våningen /.../ ett berg av smälta och delvis förbrända skor och kläder, jackor, tröjor, byxor... (AB 981031)

Journalisterna om samspelet med kolleger

Samtidigt som tidningarnas medarbetare hela tiden var medvetna om konkurrensen mellan medierna, var den kollegiala känslan stark också över uppdragsgivargränserna. Att få se och prata med journalistkollegor på plats upplevdes som mycket viktigt för de närvarande reportrarna och

fotograferna. Samspelet journalistkollegor emellan skedde företrädesvis i ett slags tyst samförstånd. Få samtal, men i stället hastiga blickar och andra ickeverbala antydningar till kollegial gemenskap.

Några korta ord. Man nickade mest, liksom.⁴⁷

Men det var inte bara å yrkets vägnar som kontakter togs, utan också av mer personliga skäl.

Det var faktiskt viktigt, därför att (skratt) det var liksom skönt att få det bekräftat att alla mår jävligt dåligt. /.../ Min uppfattning är att de flesta journalister var precis som jag. De gick omkring där och klappade ungar på huvudet.⁴⁸

I vissa fall skapades samarbeten informellt. *Aftonbladets* reporter beskrev hur hon fick syn på en frilansfotograf och ropade till honom, med frågan: 'Kan du jobba åt oss om det är nåt?' varpå svaret skreks tillbaka: 'Jajamen!'⁴⁹

Påtagligt var också de svensk-norska samarbeten som ibland uppstår när stora saker händer i Västsverige. Så hade till exempel *Expressen* och *GT* ett samarbete med norska motsvarigheten *Dagbladet*. En diskjockey som intervjuades av *GT*-reportern var resultatet av ett tips från en kollega på *Dagbladet*, som i sin tur hade hört diskjockeyn intervjuad i norsk TV.

Ibland så ger vi texter till varandra /.../ det är inte så att mina texter publiceras i deras tidning. Det har vi en facklig strid om ersättning för just nu. Men vi hjälper varandra på fältet, helt enkelt.⁵⁰

På motsvarande sätt samarbetade

Shibsted-tidningarna *Aftonbladet* och *VG (Verdens Gang)*.

Journalister på plats när branden var släckt

Det var naturligtvis främst de först anlända till olycksplatsen som mötte kaos, panik, chock och ångest – och som också själva upplevde vanmakt. Bara några timmar senare gällde andra förutsättningar för de anlända journalisterna. Det man rent intellektuellt visste hade hänt, var då ändå mycket svårt att föreställa sig.

Det var påtagligt hur annorlunda de senare tillkomna såg på händelsen, jämfört med dem som bevittnat scenariot bara någon timme tidigare. Senare på natten, och framemot morgonen, hade de journalister som då kom till platsen betydligt mer fakta med sig om händelsens omfattning och art, än vad deras tidigare kollegor hade haft. Men samtidigt var det i detta läge mycket svårt att föreställa sig vilken verklighet som utspelat sig där.

Klockan fem på morgonen, då vet du det att här finns 63 döda. Och så kommer du fram till olycksplatsen och så ser du ett avspärrningsband. Det ligger en massa kläder, det ligger ambulansfiltar kvar. Inga ambulanser kvar, bara några brandbilar. Och då ställer du dig frågan: 'Hur f-n kunde 63 människor dö här?'.⁵¹

När omkomna och skadade var bortförda från olycksplatsen vidtog en annan journalistisk fas, vilken liksom det akuta bevittnandet inrymde många etiska avvägningar och svåra beslut.

En av kvällstidningarnas reportrar anlände i tidningens chartrade plan vid sjutiden på morgonen:

I ärlighetens namn... det fanns inte så himla mycket man kunde göra där. De flesta av oss stod bara och tyckte att allt kändes väldigt överkligt. Då hade de just kört iväg alla döda därifrån, och det som återstod var en stor byggnad med stora svarta gapande hål i väggen.⁵²

I några fall innebar den ofattbara och kaotiska situationen att inkallningen av personal inte helt fungerade. DN:s Göteborgsfotograf blev väckt vid tretiden på natten av DN:s IT-tidning i Stockholm, som bara ville kolla om fotografen var på plats. *"Min reporterkollega i Göteborg hade totalt glömt bort mig i hastigheten – han trodde att DN i Stockholm skulle ringa mig, men det gjorde de inte"*⁵³.

Fotografen hade sedan tre och en halv mil att köra till olycksplatsen. Han tog kontakt med reporterkollegan, men inte med redaktionsledningens i detta läge. *"Jag bara körde"*.

Jag kom ju dit när den stora dramatiken var över. /.../ ungefär samtidigt som folket ifrån stan kom, som hade hört talas om det /.../ Så jag var ju inte med om den här fullständiga kalabaliken. /.../ Jag kände mig väldigt villrådig: 'Vad ska jag fotografera här för nånting?'. /.../ Liken låg på baksidan av huset. Och vi kan inte ha döda människor i tidningen. Inte ens bårar med filter på. Så det var inte mycket att fotografera. Det rök lite grann och så. /.../ Ambulanserna körde därifrån sakta och lugnt, med liken, va. Så det var väldigt odramatiskt.⁵⁴

Så småningom strömmade anhöriga och andra sörjande till platsen. Då inträdde ännu en ny fas i fotouppdraget *"...och då får man ju visa lite hänsyn till dem också"*.⁵⁵

Situationen: slutsatser

En överklig och osannolik händelse *"som inte riktigt går in i hjärnan"*. Det var några av intrycken från reportrar och fotografer som kom till olycksplatsen på Backaplan brandnatten 1998.

Att identifiera och definiera situationen och uppgiften visade sig vara en stor utmaning. På väg till olycksplatsen kände de flesta en stor ovisshet inför vad som väntade, och en känsla av att *"adrenalin steg"*. Väl framme på olycksplatsen upplevde många en mardrömslik och svårtolkad situation, med stor ovisshet om vad som egentligen hänt. Många ställde sig frågan vad de skulle göra där, och kände att den syn de såg, inte riktigt kunde vara sann. Mötet med död och lidande, omkomna, skadade och även fysiskt oskadade överlevande, upplevdes som mycket svårt. Att de drabbade visade sig vara barn och unga, gjorde situationen än mer fruktansvärd.

Samspelet mellan mediernas medarbetare och insatspersonalen på olycksplatsen präglades av ordlös kommunikation och ömsesidigt hänsynstagande. I flera fall fanns personlig kännedom sedan tidigare mellan personer från de olika yrkesgrupperna, vilket flera intervjuade upplevde som en fördel för samspelet. Några beskrev

det hela som ”*tyst samverkan*” och en ovilja att störa räddningsmanskapat.

Tillståndet hos de ungdomar som drabbats av branden var svårbedömt för journalisterna. Många upplevde en stark önskan att kunna hjälpa till med räddningsarbetet och med ett faktiskt omhändertagande av de drabbade. I flera fall sade sig också journalisterna har försökt ge socialt och psykologiskt stöd till ungdomar som samlades utanför den brandhärjade lokalen.

Vissa konfrontationer med chockade ungdomar beskrevs, och upplevdes av flera som en svårbedömt aggressivitet. Likaså uppstod flera konfrontationer med andra ögonvittnen, som ifrågasatte journalisternas närvaro och uppförande på olycksplatsen.

Mellan journalistkollegor på plats – både från den egna tidningen och från andra medier – skedde en relativt kortfattad kommunikation, om alls någon. Dock upplevdes både kontaktsökandet mellan kollegor och det kollegiala stödet som mycket stort.

De journalister som anlände tidigast under natten, arbetade i stort sett ensamma, och med hög grad av självständighet i beslut och ageranden. Teamarbete förekom, både i par mellan reportrar och i konstellationen reporter-fotograf. Men i praktiken var

de mellankollegiala kontakterna sparsamma.

Mobiltelefonen uppgavs av de flesta ha varit ett oundgängligt verktyg. Detta både i kontakten mellan kollegor på olycksplatsen, och mellan den utsände och redaktionen.

För de mediemedarbetare som kom något senare på natten, eller fram på morgonen, var förutsättningarna helt förändrade. Dramatiken var över, men händelsen framstod fortfarande som överklig. Det var svårt för de sent anlända att förstå vilket kaos som hade rått på platsen. Någon känd sig villrådig: ”*Vad ska jag göra på det här?*”. Andra pekade på att senare tillkomna journalister hade mer utrymme för eftertanke i rapporteringen. Morgonens tidningar hade då gått i tryck, och man arbetade med befintliga fakta och något längre deadline.

Situationen ställde extrema krav på de närvarande journalisterna. Svårigheterna att definiera situationen, och rapportera om den, utgjorde en stor utmaning. Många upplevde sig dock kunna hantera situationen trots kaotiska förhållanden, hög grad av oförberedelse och egna psykologiska reaktioner. Uppdragen blev utförda; artiklarna skrivna, telefonrapporterna inringda och bilderna tagna.

Fotnoter

- 1 Fotograf AB
- 2 Fotograf 1 GP
- 3 Fotograf 1 GP
- 4 Frilansfotograf/AB
- 5 Bildchef GP
- 6 Fotograf DN
- 7 Reporter GT/Ex
- 8 Reporter DN
- 9 Fotograf 1 GP
- 10 Reporter GP
- 11 Fotograf 1 GP
- 12 Reporter AB
- 13 Ur SVT: s direktsändningar från
Backaplan , natten till den 31
oktober 1998.
- 14 Fotograf 1 GP
- 15 Reporter GP
- 16 Reporter AB
- 17 Fotograf 1 GP
- 18 Reporter AB
- 19 Fotograf 1 GP
- 20 Fotograf 1 GP
- 21 Frilansfotograf/AB
- 22 Fotograf 1 GP
- 23 Frilansfotograf/AB
- 24 Fotograf 1 GP
- 25 Fotograf 1 GP
- 26 Fotograf 1 GP
- 27 Reporter AB
- 28 Reporter AB
- 29 Reporter AB
- 30 Fotograf DN
- 31 Fotograf 1 GP
- 32 Frilansfotograf/AB
- 33 Reporter AB
- 34 Frilansfotograf/AB
- 35 Fotograf 1 GP
- 36 Fotograf 1 GP
- 37 Frilansfotograf/AB
- 38 Reporter AB
- 39 (1991:2, rev.1996)
- 40 Reporter AB
- 41 Reporter AB
- 42 Fotograf DN
- 43 Reporter GP
- 44 Frilansfotograf/AB
- 45 Larsson& Nohrstedt mfl (2000). s 50
- 46 DN (981105)
- 47 Fotograf 1 GP
- 48 Reporter AB
- 49 Reporter AB
- 50 Reporter GT/Ex
- 51 Frilansfotograf/AB
- 52 Reporter GT/Ex
- 53 Fotograf DN
- 54 Fotograf DN
- 55 Fotograf DN

8 PROFESSIONEN: RAPPORTERA!

Även om ingen kommenderar reportern eller fotografen till olycksplatsen, är det en instinkt och oskriven tjänsteinstruktion att bege sig dit när larmet går. I ryggen har journalisten det samhälleliga uppdraget att spegla händelser i allmänhetens intresse. En olycka eller katastrof har ett givet nyhetsvärde, och medierna har en plikt att informera, lika mycket som att granska. I vissa lägen också att larma och varna. Det redaktionella uppdraget är att på bästa sätt skildra situationen, så nära, intresseväckande och sant som möjligt inom ramen för de pressetiska regelverken och de journalistiska yrkesreglerna. Ett stort mått av dramaturgi präglar också rapporteringen, liksom drivkraften, för åtminstone kvällspressen, att sälja många lösnummer. Vid ett larm om en brand, som i Göteborgsfallet, kan det vara svårt att omedelbart bedöma händelsens art och därmed också nyhetsvärdet. Om endast knapphändig

information finns, åker journalisten till olycksplatsen för att bilda sig en uppfattning. Sannolikt skärrad, men också nyhetsmässigt ”triggad”, och med öppet sinne inför vad som kan vänta. De flesta journalister på väg till en olycksplats drivs av en strävan efter både snabbhet och korrekt information, en förhoppning om att kunna beskriva och förklara skeendet och att få publicera något av högt nyhetsvärde. I ryggmärgen finns - i bästa fall - etiken om försiktighet med namn, varsamhet med bilder av drabbade och en respektfull hållning inför den personliga integriteten. En ryggmärgsetik som i den tidspressande stundens allvar, och kanske under inflytande av stress och chock, kan komma att tummas på. Ibland finns inte heller viljan. Gränser kan komma att överträdas, det vet alla, trots att få journalister saknar kunskap om var gränserna bör gå.

Utryckning till ovisst uppdrag

Vid Göteborgsbranden, som skedde mitt i natten, inträffade det som ofta sker i medieorganisationer vid plötsliga och oväntade händelser, nämligen att reportrar och fotografer fick kännedom om händelsen innan arbetsledarna fick det.

En fotograf larmade sina kollegor.

Jag ringde in och sa: Skicka alla reportrar ni har. Och så slängde jag på luren.¹

Göteborgs-Postens två reportrar fick enligt egen uppgift larmet om branden några minuter före midnatt via sin SOS Alarm-sökare. Rökpelaren syntes från redaktionens fönster. Under tiden fick de samtal från den nyss nämnde fotografen. Han var ledig men satt i bilen och hörde larmet på polisradion. Han åkte genast till Backaplan. Väl framme ringde han redaktionen med beskedet ”många skadade”.

Efter en stund anlände två GP-reportrar till olycksplatsen. Fotografen hade lovat möta dem där. Han försökte beskriva läget, utan att själv ha bilden klar för sig.

De började ju gråta, eller de stod och höll om varandra.²

Fotografens upplevelse av att reportrarna grät under omfamning, har inte bekräftats av dem själva. Men det är uppenbart att de var mycket tagna av situationen. Fotografen träffade reportrarna ytterligare en gång under natten, för att stämma av lite kring rapporteringen.

De hade snackat med någon män-

niska... och ja, de hade ju fått vad man tålde, om man säger så.³

Att yrkesrollen försattes i gungning, kom lite som en chock för många. En reporter såg sig om där hon stod, och försökte förstå var den brandhärjade lokalen var någonstans i huset. Men hon såg bara ett stort rökmoln. En stege restes, människor klev ut och in.

Då var det en svår upplevelse att inte som under normala förhållanden ”ha tillgång till” sin yrkesroll:

Jag var en dålig journalist vid det tillfället (skratt) men det gör mig likasom ingenting. /.../ Hela den här ryggmäragsproffsigheten sitter ju ganska löst (i sådana här situationer).⁴

Information och tjänsteinstruktioner fick inledningsvis en omvänd riktning. Nedifrån och upp istället för uppifrån och ned.

Ja, det var så här att jag ringde till dem i ett tidigt skede och sa till dem att 'det här är en fullständig katastrof, skicka allt vad folk du har till olycksplatsen', sa jag. /.../ Både jag och reportern sa till dem det. Och då skickade de ju fotograf både från Jönköping, Östergötland, Malmö, och till och med från Stockholm.⁵

Under brandnatten uppgavs tidningarna relativt omgående ha satt in stora personalstyrkor på att bevaka händelsen. Aftonbladets redaktionschef bekräftade att kraftsamlingen var stor och besluten snabba. ”Det gällde att överhuvud taget få ner folk”. Väl framme i Göteborg formerades reportrarna och fotograferna i team. Redan det första teamet – reporter

och fotograf – arbetade under natten som team, tills reportern på morgonen blev avlöst av en kollega. Vid femtiden på morgonen började första fotografen redigera sina bilder, och samtidigt kom då fler av *Aftonbladets* fotografier till Göteborg. ”Men då var ju skitjobbet gjort, det som vi hade gjort, jag och NN (reportern)”, sa tidningens förste fotograf på plats. Han menade att när fotografkollegorna kom till olycksplatsen på morgonen fanns inget bildmässigt kvar att göra, mer än möjligen att ta bilder inifrån lokalen när den öppnades för medierna i form av en gemensam ”vallning”.

Under de första timmarna efter larmet fanns få möjligheter att välja vilken personal som skulle skickas till brandplatsen. Den korta tidsmarginalen till deadline, och tills tidningen skulle gå i tryck, medgav ingen sådan fördröjning. Flera intervjuade ansåg att vissa mediemedarbetare som kom tidigt till olycksplatsen var alltför orutinerade för denna typ av uppdrag.

Man tog dem som gick att få tag på

När *GT:s* reporter mitt i natten blev uppringd i bostaden av nyhetschefen med frågan om han kunde tänka sig att åka, blev svaret ”ja, självklart”. Reporterns fru tillika kollega fick också frågan, men hon avstod på grund av sin graviditet⁶. *GT*-reportern accepterade att flyga med ett chartrat plan från Stockholm till Göteborg, och kom överens med sin chef att han

först kunde ta några timmars sömn.

Den *GP*-reporter som just var i färd med att avsluta arbetspasset och lämna över till en kollega, fattade själv beslutet att fortsätta arbeta, och att åka ut tillsammans med den kollega som just anlät till redaktionen.

*Jag kände att jag frös till is, och att det är bra att vi åker båda. Jag tror ärligt talat att jag från början kände mig som ett moraliskt stöd. Något sade mig att vi skulle åka bägge två.*⁷

Också redigeraren på *GP*, som i likhet med den ene reportern skulle ha gått av sitt pass, stannade kvar.

Efter att de som ”råkade vara i tjänst” hade ryckt ut – ”man tog dem som gick att få tag på”⁸ - så inleddes arbetet med förstärkning.

*Det var ett sånt snabbt beslut så det gick inte att sitta ner och fundera: ’passar den eller passar den’, utan det var så här att vi satt igång och ringde en massa kedjor. Och vi fick tag på en hel del reportrar som var lediga och befann sig i västra Sverige eller södra Sverige, och fick dem att sätta igång och börja åka mot Göteborg direkt.*⁹

För bildchefen på *GP* var det inte självklart att skicka så många så möjligt, och inte heller alla som ville. Han blev på natten uppringd av medarbetare som erbjöd sig att åka till brandplatsen, men där han avböjde.

*Jag visste ju att det inte tar slut med den här dagen, utan vi skulle ju klara nästa också. Så jag sa ’Nej tack, men kom gärna fit for fight i morgon, tidigt i morgon bitti’.*¹⁰

Också *DN:s* lokala arbetsledare beskrev hur medarbetare hört av sig

och erbjudit sin hjälp. Däribland två journaliststudenter som tidigare praktiserat på tidningen. De hade god lokalkännedom, och i några fall även personkännedom som var till nytta för tidningen.

Det visade sig snart att de klarade alldeles utmärkt att stå på egna ben.¹¹

Arbetsfördelning

En rak nyhetsreporter och en betraktare

Väl framme på Backaplan, ca 10-15 minuter efter larmet, gjorde de båda GP-reportrarna bedömningen att dela på sig.

Jag sa till kollegan 'Gå du omkring och se om det är nån du vill intervjua, så står jag här och kollar'.¹²

GP:s reportrar stannade ca 40 minuter på olycksplatsen. Senare - i samband med intervjuerna - uttryckte tidningens nyhetschef att arbetssättet med "en rak nyhetsreporter och en betraktare var en idealisk konstellation".

Bland medierna varierade för övrigt graden av teamarbete. Vid den här typen av känsliga rapporteringsuppdrag är samarbetet fotograf-reporter särskilt viktigt, tyckte en fotograf.

Då kan fotografen agera mer... göra mer research... det är en förutsättning för att det ska bli bra.¹³

En annan fotograf beskrev ett givande och tagande..

Det var både och. /.../ En del orutinerade fotografer, de hänger ju liksom

efter journalisten i fråga och bara plåtar det han pekar på... ja, kanske inte det han pekar på, men plåtar alla han pratar med och så vidare... Men jag är faktiskt ganska rutinerad, så ofta är det journalisten som hänger efter mig. Men ofta jobbar vi individuellt. Och är det då nån som har hittat nåt speciellt, så säger man till den andre.¹⁴

Det förekom också arbetsformer som inte är vanliga annat än vid händelser av brandkatastrofens format. *Aftonbladet* tillämpade en slags flygande reportageskrivande och gemensam byline i sin första upplaga, vilket innebar att de flesta artiklar var samförfattade. Reportrar ringde in information till en eller flera skribenter på redaktionen som tillsammans med egen information, telegramnyheter med mera utformade artikeln:

Jag ringde och blev uppringd hela tiden, och lämnade pratminus och ögonvittnesskildringar till mina kollegor i Stockholm. Det skrevs i Stockholm. Det är skrivet på distans.¹⁵

När GT:s stockholmsreporter landade i Göteborg var det med uppdraget att skriva två artiklar direkt på morgonen, varav den ena skulle vara en intervju med någon ansvarig ur räddningsledningen. Väl inne i taxin på väg från flyget till olycksplatsen började han arbeta. Han skrev den ena texten halvfärdig genom att lyssna på en intervju med räddningsledaren, som lokalradion sände. Väl framme på olycksplatsen uppsökte han samma person och fyllde på med några egna intervjufrågor. Den färdiga texten lämnades via mobiltelefon till redaktionen, för att tryckas i extra-

upplagan. Det var ett arbetssätt som skiljer sig från vanlig kvällstidningsjournalistik, menade reportern:

Det här är ju nån slags journalistik som påminner om radiojournalistiken. Den är ju så oerhört snabb och kortfattad./.../ Extra upplagor fungerar på det sättet.¹⁶

Senare på förmiddagen erbjöds journalister och fotografer till den så kallad ”vallningen” genom den brandhärjade lokalen, som tidigare beskrivits. *GT/Expressen*-reportern deltog i denna och åkte sedan tillbaka till *GT*:s redaktion för att skriva artikeln.

Då hade vi femton minuter på oss, eller någonting sånt, så det var ju gott om tid (skratt).¹⁷

Från *DN*:s Stockholmsredaktion kastade sig ett antal reportrar, fotografer i en bil och kom till Göteborg strax efter lunch. Vid avresan fanns inget utrymme för planering av arbetet och dess organisation ”*det var bara att kasta sig iväg i panik*”¹⁸. Senare utsågs den lokala arbetsledare som reste från Stockholm och tjänstgjorde i Göteborg, från och med eftermiddagen efter brandnatten.

Följande dagars rapportering

En kvällstidningsreporter berättade att kollegor som skulle bevaka förloppet efter branden – dag två och dag tre – på eget initiativ åkte ut till Backaplan för att se platsen och ”*för att försöka fatta själva*”¹⁹. Detta kan jämföras med svårigheterna för journalister som efter Estonias förlisning skulle försöka föreställa sig scenariot

ute till havs. Men en tom utbränd lokal (i fallet Makedoniska föreningen på Backaplan) och en öde gårdsplan, är också det långt ifrån de scener som utspelade sig inför brandens ögonvittnen.

Förekomst av tjänsteinstruktioner

Det fanns en underförstådd hållning

Graden av tjänsteinstruktioner varierade mellan de medier som omfattades i studien av Göteborgsbranden. En jämförelse med den instruktionstradition som finns inom polis och räddningstjänst vid stora och små larm ger vid handen att medierna kan ha en del att lära på detta område. Även om de sistnämnda inte åker till olycksplatsen i syfte att hjälpa och rädda liv, väntar en extrem och stressfylld situation. Flera journalister i intervjustudien efterlyste bättre rutiner och ”manualer” för vilken arbetsordning som ska råda vid arbete i en krissituation.

Tjänsteinstruktioner kan i vissa fall vara outtalade, menade en kvällstidningsreporter.

Det kan låta lite kallt och mekaniskt, men det finns, speciellt på kvällstidningar som skriver väldigt mycket om sånt här, ett ’redaktionellt maskineri’ där det på något sätt kuggar i vid så här stora händelser. Man vet ganska naturligt hur man ska jobba och vad man ska göra... eftersom det är ett ganska inoljat maskineri. Jag kan inte påstå att det var nånting

vi satte oss ner och bestämde, att 'nu ska vi jobba på ett annat sätt än vad vi normalt gör'.²⁰

I *GT/Expressens*²¹ fall startade arbetets organisering för Stockholmsmedarbetarna i en taxi på väg till Bromma flygplats. Planeringsarbetet fortsatte i flyghallen, i planet och i de av redaktionsledningen förbeställda bilarna på Landvetter. I dessa bilar – på väg till Backaplan, sjukhusen och andra ställen med anknytning till brandolyckan – fick reportrarna ”*explicita uppdrag utifrån att vi skulle trycka en extra upplaga två timmar senare ungefär*”²²

Ett femtontal personer flögs ner från Stockholm i detta skede. Därutöver hade *GT* ett stort antal Göteborgsreportrar och -fotografer i gång framåt morgonen. Ett par timmar senare fanns en cirka 50-sidig tidningsutgåva i tryck...

”...med en ohygglig massa information i. Så funkra kvällstidningar, och då går det inte att varje enskild medarbetare sitter och funderar på vad man helst skulle vilja skriva om den morgonen. Det måste vara uppstyrt helt enkelt. Man får sitt uppdrag som man efter bästa förmåga utför på morgonen, så snabbt man kan, helt enkelt.”²³

Självklart förekommer det ibland att en journalist eller fotograf går tväremot tjänsteinstruktionen. Den medarbetare som befinner sig på olycksplatsen kan få en bild av händelsen som gör att arbetsledningens direktiv eller intentioner måste ifrågasättas. Andra gånger uppstår totalt samförstånd mellan reporter eller fotograf och redaktion.

De pressetiska direktiv som en bildchef lämnade, hade mest karaktär av små i förbifarten uttalade påminnelser.

En sak man inte hela tiden behövde säga – som låg i luften – det var att inte kliva på ”här kommer pressen” och att ta hänsyn. /.../ Det fanns väl nån man poängterade det lite mer för.²⁴

Bildchefen antydde att han nyanserade sina direktiv utifrån hur han upplevde respektive fotografs karaktär, arbetssätt och behov av direktiv.

De flesta frågorna väcktes efter att reportrar och fotografer anlät till olycksplatsen.

Frågorna blev då akuta, och ställdes om och om igen hela tiden.²⁵

Personkännedom upplevdes vara en oerhört viktig egenskap hos arbetsledare vid händelser av Göteborgsbrandens art. Det var en bedömning som en av cheferna själv gjorde.

Om jag inte hade känt fotograferna så pass väl, så hade jag nog varit tvungen att vara mycket, mycket mer tydlig... till vissa fotografer. Till andra fanns det ingen som helst anledning. Det fanns en underförstådd hållning, och arbetssätt.²⁶

I några fall var instruktioner om återhållsamhet i stället tydligt uttalade. Enligt en fotograf:

Min chef sa till mig när jag talade med honom 'För f-n, visa nu hänsyn, alltså. Nu ska vi visa hänsyn. 'Ja', sa jag, 'det är precis det jag håller på med'. 'Jag skiter hellre i så kallade bra bilder, för nu ska det vara hänsyn som gäller. För här är så j-la förskräckligt, så nu får vi faktiskt tänka oss för.'²⁷

... och enligt en reporter:

Vad dom var väldigt tydliga med hemifrån, faktiskt innan vi åkte också /.../ var att 'var oerhört försiktiga', gå inte på folk, vi kommer inte att tvinga er att göra intervjuer om ni inte vill, var oerhört måna om människors integritet' /.../ Ligg lågt, i stort sett. Vilket kändes väldigt skönt att ha i ryggen, att det inte var något krav på att hetsa fram någon intervju med någon stackars unge som hade varit med första dan. /.../ Jag hade ju aldrig gjort på något annat sätt ändå. Men det kändes väldigt skönt att veta att de hade samma inställning.²⁸

Katastrofen och ledarskapet

En väldigt duktig arbetsledare på plats

Att snabbt utse en lokal arbetsledare i Göteborg upplevde de Stockholmsbaserade tidningarnas medarbetare var ett lyckat grepp. Bra arbetsledning är mycket viktigt i akutskedet, menade en reporter. Både centralt på redaktionen och genom förstärkning ute på fältet.

Jag uppfattade det som att tidningen hade en bra uppställning från toppen och hela vägen ner.²⁹

Dagens Nyheter kom inte ut som papperstidning på fredagen - Alla Helgons dag - utan arbetade i stället med nättidningen. DN inrättade snabbt en lokal arbetsledare/projektledare på plats i Göteborg. Denne sändes ut från Stockholm och var på plats i Göteborg på fredagen - den dag som

följde efter brandnatten. Beslutet om detta fattades på fredag morgon - vid frukost - av tidningens arbetsledare som befann sig på konferens. En av tidningens reportrar lovordade, liksom kollegan från *Aftonbladet* ovan, lösningen att ha en projektledare på plats;

Det funkade väldigt bra... Ordning och reda och bra sammanhållning på vilka jobb vi gjorde... Det var oerhört värdefullt att ha honom där.³⁰

DN:s projektledare stationerades på lokalredaktionen i Göteborg, men han bestämde sig också för att besöka brandplatsen.;

Jag kände att jag också behövde få en förståelse för vilka känslor och vilka stämningar som var i svang.³¹

De första dygnet hade DN tolv personer som arbetade med uppföljningar efter Göteborgsbranden. På hemmaredaktionen i Stockholm var det kanske fyra eller fem. I Stockholm skrevs främst bakgrundsmaterial till händelsen, såsom fakta om brandförlopp och dess konsekvenser.

Modellen med en lokal arbetsledare för den stockholmsbaserade tidningen DN, gav en god möjlighet till organisering av teamarbetet på plats, menade arbetsledaren.

Med den styrkan som jag hade, så kunde jag hela tiden ha flera olika team igång i Göteborg. Vilket betyder att jag hade väldigt stor möjlighet att hela tiden täcka in det jag ville täcka in.³²

Eftersom DN inte kom ut Alla Helgons dag så gavs redaktionen mer tid, men samtidigt ökade pressen på ett gott resultat. Att leda tidningens be-

vakning i Göteborg, beskrev den lokala arbetsledaren som 'nervöst' men inte ohanterligt.

*Jag var nervös för det här uppdraget, mer för att det var så stort och att det var så mycket jag måste tänka på, än på uppdragets karaktär. Jag hade inga svårigheter att leda det.*³³

Arbetsledningen utstrålar lugn och trygghet

Det framgick av flera intervjuer att omfattningen och särprägel hos denna katastrof fick de flesta medarbetare att koncentrera sig maximalt. Flera uppgav detta som en förklaring till att extrautgåvor och bilagor och en omfattande snabb rapportering trots allt kom till stånd.

Att arbetsledningens sätt att fungera är viktigt för de medarbetare som arbetar under katastrofens akuta fas, framgick tydligt. En nyhetschef, som själv inte var i tjänst under nattens tidigaste timmar, återgav vad medarbetarna sagt om det stöd de upplevde från den tjänstgörande arbetsledningen inne på redaktionen under katastrofnatten:

*Medarbetarna har i efterhand sagt att anledningen till att de agerade så lugnt och tryggt som de gjorde var delvis beroende på att arbetsledningen utstrålade detta lugn. Och det är klart, att har man upplevt detta på olycksplatsen då är man naturligtvis uppriven och i behov av att arbetsledningen utstrålar lugn och trygghet.*³⁴

Professionell skärpa:

Det första jag ser... det är löpsedelsbilden

När reportrarna och fotograferna kom till Backaplan med sitt journalistiska uppdrag, fick sig yrkesrollen och identiteten som journalist en rejäl törn hos vissa, medan andra upplevde det som att skärpan och professionaliteten ökade under katastrofens akuta fas.

*Redan när jag var på väg hemifrån började jag planera hur jag skulle lägga upp fotojobbet. Var jag skulle parkera bilen, vad jag skulle ha med mig för utrustning från bilen och allting sånt där då.*³⁵

Att skildra en traumatisk händelse och möta människor i chock innebär också ett möte med sig själv och med den egna yrkesrollen. Att konfronteras med egna ideal och värderingar, att sätta etik, moral och känslor på prov. Och att våga vara journalist. Många journalister uttryckte närmast en förvåning över sin egen sinnens närvaro mitt i kaoset. Mitt i de personligt starka upplevelsorna fanns också tid att tänka professionellt:

*Hela gårdsplanen var full av skadade och döda ungdomar /.../ Och det första jag ser är en brandman som sitter på knä, med hjälmen liggandes snyggt bredvid, och han sitter på huk för att ge hjärt/lungräddning på en kille. Då var min första tanke när jag såg honom... att det var löpsedelsbilden. Och det blev det också.*³⁶

Fotografen sa att han hela tiden på gårdsplanen vid olycksplatsen försökte tänka professionellt och arbeta

på reflex. *”De flesta uppdrag jag är på handlar om skadade och döda”*. I detta fall var det många, många fler drabbade *”... men man hade aldrig tid att bromsa och tänka efter vad det var frågan om”*. Det var först när döda började bäras ut från lokalen och den första rapporten om ett 30-tal döda kom, som fotografen riktigt började inse händelsens omfattning och art.

Jag såg framför mig den färdigredigerade tidningen

Det redaktionen önskar sig och det reportern eller fotografen vill leverera utgör ett ofta återkommande spänningsfält i journalistiken. Rapportering från en katastrof innebär en extra utmaning för detta samspel eftersom skillnaden mellan att på plats bevittna händelsen och att i redaktionslokalen bilda sig en uppfattning om den, kan vara milsvid. Helt naturligt kommer uppfattningar att gå isär under sådana villkor.

Ett återkommande tema i fråga om svårigheten att tackla en akut inträffad, oväntad händelse som Göteborgsbranden, är det omöjliga i att förbereda sig. När uppdraget helt enkelt är oklart. *’Man kan aldrig vara förberedd’* menade vissa, medan andra ändå såg att rutin och erfarenhet faktiskt hade betydelse. Här framträdde en lite paradoxal skillnad mellan nyhetschefens tolkning att medarbetarna utstrålade lugn och trygghet tack vare arbetsledningens lugn, samtidigt som många medarbetare själva vittnade om motsatsen: ett otydligt uppdrag. En förklaring kan vara tidsskillnaden

mellan dessa åsikter. Inga arbetsledare kom ut till olycksplatsen under de första timmarna på natten, och det var då som uppdraget var som mest oklart och som tydliga instruktioner saknades.

En bildchef som på natten snabbt tvingades greppa situationen och fatta direkta beslut, trodde definitivt att hans erfarenheter från tidigare katastrofer var mycket värda. Han visste vilket material han ville få in.

*Alltså, jag såg framför mig den färdigredigerade tidningen. Innan den var gjord, då... Kunde se uppslag och kunde se hur det skulle fungera.*³⁷

Vid elvatiden på förmiddagen efter brandnatten, hade bildchefen klart för sig hur nästa dags tidning skulle se ut. Där anslaget hos förstasidesbilden är bland det viktigaste.

Innehållet och layouten på GP:s extrautgåva styrde i mångt och mycket reportrarnas och fotografernas arbete. En ”snilleblix” från en av medarbetarna, att låta tidningen redigeras i uppslag, ledde till detta.

*Det var väldigt ’mallat’ redan från början. Varje skribent fick reda på hur långt de skulle skriva om det och det, och var det skulle ligga. Och vilken typ av bilder som skulle ligga var.*³⁸

Uppdraget: slutsatser

Det var i hög grad reportrar och fotografer som upplyste sina arbetsledare om den inträffade branden på Backaplan i Göteborg. Under de första timmarna var det snarast medarbetarna på plats som gav sina chefer

rekommendationer i stil med ”skicka allt folk du har”, eller ”förbered er på det här och det här”. Flera journalister upplevde att många alltför unga och orutinerade kollegor kom till Backaplan för att bevaka och rapportera.

De reportrar och fotografer som rådde vara i tjänst formerade sig. Ofta till ensamarbete, men i något fall, genom spontana beslut, till små team. Två reportrar från samma tidning som arbetade på detta sätt, upplevde ett mycket stort stöd i varandras närvaro och deras arbete fick en tydlig struktur och fördelning. De bestämde sig för att den ena hade rollen som ”rak nyhetsreporter” och den andra som ”betraktare”, det vill säga ett professionellt ögonvittne.

Någon nämnde att tidningarnas katastrofjournalistik på många sätt liknar radiojournalistiken. När artiklar samförfattades till bylines med många medverkande journalister, rapporter ringdes in av en och skrevs av en annan, då blev tidningarna nästan lite radio.

Då tjänsteinstruktioner så småningom kom från arbetsledare till reporter och fotograf, var det ofta med vaga budskap som ”Åk dit” och ”Gå inte för nära”. Ibland med tydligare uppmaningar som ”För f-n, visa nu hänsyn, alltså”, ”Var oerhört försiktig”, ”ligg lågt” eller ”Gå inte på folk”. Huruvida detta är efterhandskonstruktioner och förskönande konstruktioner i samband med avhandlingens intervjuer går inte att avgöra. I vilket fall verkar två frågor ha varit centrala: ”Hur ska detta göras?”

och ”Var går gränsen (för hur nära vi kan gå)?”. De flesta frågorna väcktes inte förrän de första journalisterna anlät till olycksplatsen.

Mer explicita instruktioner uppgavs ha getts först till de senare anlända journalisterna. Då blev både uppdrag och tidningsutseenden mer och mer ”mallade”, både till form och till innehåll.

Många talade också om ett slags ”redaktionellt maskineri” som på ett mer outtalat sätt grep in och styr arbetsprocesserna. Eller som någon sa: ”Man vet ganska naturligt hur man ska jobba och vad man ska göra”. En viktig aspekt sades också vara god personkännetecken mellan arbetsledare och reporter/fotograf, vilket borgade för ett outtalat, underförstått samspel.

Medarbetare som hade en lokal arbetsledare på plats i Göteborg, upplevde denne som en viktig länk mellan journalister på fältet och Stockholmsredaktionen. En ökad geografisk närhet till olycksplatsen ansågs också vara viktig för arbetsledningens förståelse inför medarbetarnas reaktioner och känslor kring händelsen.

Generellt betonades vikten av en lugn och trygg ledning under katastrofrapporteringen. Att arbetsledningen visste vad den ville ha: ”Jag såg framför mig den färdigredigerade tidningen”, sa en av arbetsledarna.

När det gällde regler och direktiv var dessa mer eller mindre underförstådda och ”inbyggda” i redaktionernas medvetande. Andra gånger uttrycktes de mer explicit i form av instruktioner. En annan för katastrof-

journalistiken specifik faktor var att tjänsteinstruktionerna gick i omvänd riktning – från reportern eller fotografen på olycksplatsen, till redaktionsledningen. Detta blev i synnerhet fallet då händelsen inträffade nattetid, och redaktionen var mer glest bemannad än normalt.

Betydelsen av förberedelse inför uppdraget var svår att överblicka. De flesta ansåg det vara omöjligt att förbereda sig, medan andra menade att så korrekt information som möjligt om det inträffande medför en bättre förberedelse inför ankomsten till olycksplatsen.

Förberedelse i ett mer långsiktigt perspektiv tolkade många som rutin

och erfarenhet från liknande händelser, vilket ansågs underlätta den mentala beredskapen inför uppdraget.

Mycket påtagliga är beskrivningarna av den professionella skärpa som många vittnade om och uppenbarligen också gav prov på. Detta, som är en av många bemästringsstrategier under svår stress, har tidigare påvisats sig i studier på insatspersonal vid katastrofer³⁹. Nu visade denna studie att också individer inom yrkesgruppen journalister kan reagera på detta sätt. En fotograf ”såg genast löpsedelsbilden” framför sig. Han bibehöll tydligt fokus på yrkesuppdraget, trots det pågående och ofattbara traumat.

Fotnoter

- 1 Fotograf 1 GP
- 2 Fotograf 1 GP
- 3 Fotograf 1 GP
- 4 Reporter AB
- 5 Frilansfotograf AB
- 6 Hustrun kom dock till Göteborg efter några dagar för att tillsammans med sin man skriva GT/Expressens bilaga om branden.
- 7 Reporter GP
- 8 Lokal arbetsledare DN
- 9 Lokal arbetsledare DN
- 10 Bildchef GP
- 11 Lokal arbetsledare DN
- 12 Reporter GP
- 13 Fotograf 2 GP
- 14 Fotograf DN
- 15 Reporter AB
- 16 Reporter GT/Ex
- 17 Reporter GT/Ex
- 17 Reporter DN
- 19 Reporter AB
- 20 Reporter GT
- 21 Noteras bör att *GT (Göteborgs-Tidningen)* samproducerades med *Expressen*, och att ”Stockholmsmedarbetarna” i detta fall var Expressenjournalister som också arbetar för systertidningen *GT*.
- 22 Reporter GT
- 23 Reporter GT/Ex
- 24 Bildchef GP
- 25 Lokal arbetsledare DN
- 26 Bildchef GP
- 27 Fotograf DN
- 28 Reporter DN
- 29 Reporter AB
- 30 Reporter DN
- 31 Lokal arbetsledare DN
- 32 Lokal arbetsledare DN
- 33 Lokal arbetsledare DN
- 34 Nyhetschef GP
- 35 Frilansfotograf/AB
- 36 Frilansfotograf/AB
- 37 Bildchef GP
- 38 Bildchef GP
- 39 se bla Dyregov (1992), Michel mfl (2001)

9 PROFESSIONEN: BEDÖMNINGAR OCH BESLUT

Ett ganska tydligt professionellt uppdrag till trots, ställs reportrar och fotografer på en olycksplats inför en rad bedömningar och beslut, frammanade av den extrema situationen. Detsamma gäller arbetsledarna, men i deras fall utan den avgörande faktorn att själva vara ögonvittnen och utsatta för psykiskt påfrestande intryck. På plats ställs journalisterna inför utmaningen att tolka och bedöma situationen, och att utifrån detta göra egna pressetiska bedömningar. Dessa bedömningar utmynnar i handlingar, vilkas konsekvenser delvis resulterar i de publiceringar som blir produkter av rapporteringen. Men handlingarna och dess effekter omfattar inte bara det publicerade, utan också journalisternas agerande. Både när det gäller personligt yrkesmässigt agerande och slutgiltig redaktionell produkt, balanserar ofta journalisterna på gränsen till vad regelverken och deras samveten medger. Att skildra en outhärdlig händelse är på många sätt ett orimligt

uppdrag. Ska yrkesrollen visas öppet eller döljas? Ska journalisten hjälpa de drabbade eller bara skildra dem? Hur nära är det försvarbart att gå? Vilka av händelsens sekvenser kan inte skildras i ord och bild, utan måste väljas bort? Här krävs en yrkesmässig mognad och ett kompetent yrkesutövande. I detta kapitel redovisas journalisternas egna beskrivningar av de bedömningar, kval, avvägningar och beslut som de ställdes inför under natten och morgonen i samband med Göteborgsbranden. Här finns också resonemang kring vilka handlingar och konsekvenser som dessa beslut kan ha lett till.

Redaktionschefens ord

Detta var ett historiskt beslut

Under brandnatten i Göteborg 1998 informerades redaktionschefen på

Göteborgs-Posten först när reportrar och fotograf hade återvänt till redaktionen och lämnat texter och bilder. Då ringde den ena reportern hem till redaktionschefen och väckte honom. På redaktionen blev, enligt en intervjuad reporter, redaktören för interntidningen *GP direkt* en nyckelperson under nattens arbete på redaktionen. *GP* fattade tidigt beslutet att med anledning av denna ”historiska katastrof” utkomma med tidningen nästa dag, vilket – som tidigare nämnts – var en utgivningsfri lördag; Alla Helgons dag.

Vi insåg kanske inte direkt att detta var ett historiskt beslut - att komma ut på en utgivningsfri dag. /.../ Detta i kombination med att man tyckte det var så oändligt mycket som skulle till för att komma uthitta alla dessa nyckelpositioner... få det tekniska att fungera. /.../ Det funkade lysande. Mycket, mycket bättre än jag någonsin kunnat förvänta mig.¹

När det gäller bildpolicy var den ganska tydlig från början, enligt *GP*:s bildchef.

Det var ju bilder som skulle försöka skildra vad som hände och skedde, men ändå ta hänsyn till människor. Och att det var unga människor och att de var chockade.²

Vilket han menade krävde en mer återhållsam bildjournalistik.

En annan arbetsledare gav exempel på beslut som innebar att man avstod från bilder för att i stället med ord beskriva en människas sorg.

Jag tror inte att man i vårt material kan hitta bilden på mamman som skriker efter sitt barn som har brunnit

inne. Kanske har en reporter skrivit om henne i sin text, utan att peka ut henne som person.³

Ett redaktionellt beslut om publicering visade sig bli ett pressetiskt övertramp. Det gällde en efterlysningsliknande artikel i *GT*, angående en saknad flicka, några dagar efter branden⁴. Tidningen gick ut med artikeln efter att flickans familj bett om hjälp. Svaret kom några dagar senare: flickan återfanns i den utbrända lokalen, och var ett icke upptäckt offer. Med facit i hand borde tidningen ha garderat sig med en försiktigare rapportering i frågan, tyckte en redaktionschef.

Det var vårt sätt att engagera oss /.../ men där borde vi ha avstått ifrån att publicera... det kändes hemskt olustigt... det har jag mått dåligt av.⁵

Till Göteborgsbrandens multietniska karaktär förhöll sig tidningarna olika. Några menade att termen ”invandrare” var lika självklar som att lyfta fram det faktum att många av de drabbade var av varierad utländsk härkomst. Andra tidningar ansåg att den etniska aspekten var sekundär, och sa sig i stället ha valt en hållning som utgick ifrån att svenska barn och unga hade drabbats. De flesta redaktioner var dock från början tydliga med invandraspekten.

Jag minns att det kom upp synpunkter från människor som blev intervjuade, som sa att ’det här kommer att slå hårt mot invandrare i Göteborg’, vilket var uttalanden som vi – i den mån det var relevant i sammanhanget – lät komma fram. Vi undertryckte ingenting sånt.⁶

Och i ordvalet lät man sig inte på-

verkas av några etniska hänsynstagen.

*Nej, det är snarare en fråga om 'Är den här synpunkten relevant i sammanhanget?' Det är ju den frågan vi tar ställning till.*⁷

Medan några bedömde den etniska aspekten som viktig, fanns det andra som tonade ner den eller förhöll sig neutrala till detta faktum.

*Vi diskuterade aldrig någon upptoning eller nedtoning av den frågan. /.../ Jag ledde arbetet under tre-fyra dagar. Och under den perioden så stod den mänskliga tragedin så i centrum att vi naturligtvis konstaterade att det handlade om invandrare och berättade om att det var invandrare och sökte upp invandrарorganisationer och imamer och sånt där. Men att skriva till den sidan av den här hemska verkligheten, det tror jag inte stod på vår dagordning där i början i alla fall.*⁸

Inflytande från fältet

Mitt ord vägde tungt i diskussionerna på desken

Samspelet mellan redaktionsledning och fotograf respektive reporter prövades och tillspetsades, som tidigare belysts, på flera sätt. I avhandlingens intervjuer framkom det mycket få exempel på heta diskussioner eller skilda uppfattningar under arbetets gång på redaktionerna. Detta torde avvika en hel del från mer normala arbetssituationer, vilket sannolikt kan ha både tidsmässiga, emotionella och praktiska förklaringsgrunder. Smärre diskussioner eller meningsutbyten fö-

rekom i några fall ju närmre deadline man kom, men makten var stor hos respektive reporter och fotograf att på plats fatta egna beslut. Det var åtminstone den bild av situationen som förmedlades i efterhand, då studiens journalister intervjuades.

En DN-fotograf hade kontakt med tidningens bildchef under arbetets gång, men eftersom chefen satt i Stockholm och fotografen var på plats, blev det ganska självklart vem som fattade beslut om vilka bilder som skulle tas, menade fotografen.

*Jag kan ju avgöra bäst på platsen vad som ska göras. Dessutom är jag ju faktiskt ganska rutinerad.*⁹

Men lite senare i processen, när det närmade sig publicering, vägde redaktionsledningens ord allt tyngre.

*Och sen... man är inte alltid med i den debatten, vilka bilder som ska publiceras.*¹⁰

Fotografen menade samtidigt att det vid inlämningstillfällena, i samband med sådana händelser som Göteborgsbranden, ibland trots allt uppstår en diskussion mellan fotograf och redaktion om det lämnade bildmaterialet. Om tid finns kan fotografen få lämna förslag. Att ledningen hade förtroende för sin fotograf känns oerhört viktigt, tyckte en kollega.

*Lyhördhet från ledningens sida, inför min egen kompetens och mitt eget omdöme... Det kände jag väldigt starkt. Och det var ju positivt. Att mitt ord vägde tungt i diskussionerna på desken.*¹¹

Samtidigt är det kanske inte bra om alla parter hela tiden har samstämmiga åsikter. Lite argumentation och

diskussion kring bildval är bara kreativt, menade fotografen.

Det är väl alltid roligt att kunna argumentera för någonting som redaktionsledningen inte står för (skratt).¹²

Med till syvende och sist var det ändå chefen som bestämde. Även om uppfattningen i några få fall skiljde sig från medarbetarnas.

I det fallet tror jag att fotografen över huvud taget inte var där, utan då var han ute på nytt uppdrag på samma plats, tror jag... Men det var inget fel från fotografens sida, utan det var en bedömning som jag skulle göra här hemma.¹³

En fotograf bekräftade arbetsledningens betydelse för modet att fatta rätt beslut – att ta ”rätt” bilder och att våga avstå, om så krävs.

Ibland så kände man liksom, f-n, Är jag kanske för harig? Borde jag vara lite tuffare?¹⁴

Här blev arbetsledaren ett stöd i riktning mot ett etiskt beslut, menade fotografen.

Men så fort jag hade pratat med honom så kände jag att jag inte behövde vara det.¹⁵

En bild som refuserades hos GP var tagen för en bildbyrås räkning, och publicerades i en annan svensk dagstidning, samt i internationell dagspress. Bilden visade en lång rad överäckta kroppar bakom den brandhärjade byggnaden på Backaplan.

Vad skulle inte de anhöriga undra när de såg bilden: Är det min dotter eller son som ligger där under?¹⁶

För GP:s bildchef fanns bara ett beslut att ta: Absolut inte publicera.

Professionellt samvete

Man tänkte ju nästan ... förlåt

Att prestera god journalistik och samtidigt vara en empatisk hederlig människa¹⁷ kan i många sammanhang vara en svår konst. Inte en oförenlig uppgift, men väl svärförenlig. Resultatet för många av journalisterna i Göteborg blev ett både och. Ett slags professionellt samvete trädde in.

En fotograf sade sig ha fått frågan – av någon i sin omgivning – ”Var du journalist eller människa när du kom till olycksplatsen?: ”*Och jag menar, man går ju inte runt och är omänsklig när man är fotograf*”¹⁸.

Flera beskrivningar finns av skuld-känslor och jämförelser mellan det självupplevda lidandet och de drabbades lidande.

Jag kan nästan inte tillåta mig själv att tycka att det är hemskt, om man jämför med hur det var för folk...¹⁹

Hänsyn blev ett självklart patos för både reportrar och fotografer.

För varje bild man tog så ... man tänkte ju nästan... förlåt... i huvudet, för att man plåtar. Det var liksom så att man svalde nästan för varje bild.²⁰

Viljan att hjälpa

Jag ville gärna rädda några liv... och skriva

Flera reportrar och fotografer beskrev hur gränsen mellan yrkesroll och medmänsklig hjälpare sattes i gungning. Att det hela tiden fanns en stor driv-

kraft att vilja bidra till räddningsarbetet, att det var ”okej och riktigt” att tillåta sig att vara medmänniska.

Jag hade svårt med att jag inte gjorde någonting /.../ Jag funderade på om jag skulle skicka hem min kollega och skriva, och själv stanna kvar. Jag har jobbat som undersköterska, men det är 16-17 år sen. Kan jag göra nånting? Men jag insåg att nej, jag kan inte göra nånting utan att få instruktioner, och det var tydligt att sådana hade räddningspersonalen inte tid att ge.²¹

Många journalister försökte dock hjälpa till med vissa grundläggande och praktiska insatser. En reporter medverkade genom att lotsa skadade till rätt buss för transport till sjukhuset, och lånade ut sin mobiltelefon till behövande, bland annat för samtal till föräldrar.

En av tjejerna försökte sticka iväg... så jag pratade med kompisarna som hämtade henne. Sånt gjorde jag. Det var nästan inget journalistiskt arbete.²²

Hjälp och socialt stöd gick en tid före det journalistiska uppdraget.

Det jag försökte syssla med annars var att kolla folk, försöka hjälpa till och sortera lite, vilka som är skadade på vilket sätt och försöka skaffa fram lite filter. /.../ Jag övervägde att köra folk i bilen och att ge dem mun-mot-mun-metoden. Men så tänkte jag att tar jag in dem i bilen kan jag lika gärna döda dem som att hjälpa. Det var frisk luft ute, och nästan bättre att en sjukvårdare fick titta på dem. /.../ Man vill ju hjälpa folk, fast man vet ju inte riktigt vad man ska göra.²³

Trots insikten hos en del om att

man inte kunde - och inte förväntades - bidra vid räddningsarbetet, kvarstod känslan av skuld under en längre tid hos många journalister.

Jag hade väldigt, väldigt jobbigt ett par veckor, innan det släppte. Och sedan har det dåliga samvetet gått över. Men jag ville gärna rädda några liv... och skriva.²⁴

En fotograf resonerade som så, att om han haft utbildning i hjärt- och lungräddning hade han kanske kunnat ingripa ytterligare. Denna önskan delade han med flera av de intervjuade journalisterna och fotograferna. Efter brandkatastrofen fick fotografen genomgå en sådan kurs.

Det kan vara en svår påfrestning på yrkesidentiteten att våga utöva sitt yrke i en sådan här extrem situation. Efteråt står man där med sitt namn under texten eller bilden. En annan fotograf funderade över läsarnas tankegångar när de fick se hans bilder i tidningen.

Jag trodde de tänkte såhär att 'har han varit där och tagit bilder och inte hjälpt till nånting'. Alltså, det kan ju se ut som om du håller på att ta en bild på en som håller på att bli halsbuggen. Då tänker väl de flesta att 'Varför tar du en bild av det? Varför hjälper du inte honom i stället?' Men du vet ju inte om du hade hjälpt, eller inte. Det går inte att dra slutsatser.²⁵

Intressant är att konstatera hur fotografen tolkade in även livräddning i sitt uppdrag – eller åtminstone som ett slags allmänmänskligt uppdrag - på olycksplatsen. Han menade dock att journalister sällan ställs inför valet att hjälpa eller skildra. Det är om man

kommer fram före första hjälptransport som hjälpinsatser kan bli aktuella, menade han. Men då gör man en insats som privatperson och medmänniska, inte som yrkesperson.

*Då tar man ändå inga bilder. Då är det hjälpa till som gäller, tills ambulans kommer. Sedan börjar man kanske plåta, men det gör man ju från ganska långt håll, där man inte stör eller irriterar för mycket.*²⁶

Ett illustrativt exempel på journalisternas vilja att hjälpa i stället för att rapportera, var de feltolkningar många gjorde av en specifik fråga i denna undersökning. Frågan "Hur skulle du bedöma dina insatser på olycksplatsen?" tolkades av många som en fråga om hur de bedömde sina räddningsinsatser. Det som avsågs var (naturligtvis) deras journalistiska insatser, eftersom journalisterna inte har något hjälpende, räddande uppdrag på platsen. "Ja, det är ju varken till eller ifrån de grejerna som jag hjälpte till med", svarade en fotograf²⁷. När frågan förtydligades – att det avsåg insatserna som fotograf – blev svaret ett annat: "Jag hade inte kunnat göra det bättre". De intervjuade journalisternas feltolkningar av frågan skulle kunna betraktas som ett uttryck för deras primära vilja att hjälpa, samt som illustration av vilka förväntningar de upplevde från omgivningen på olycksplatsen.

Att visa eller dölja sin profession

Det pressetiska regelverket ställer journalisten inför en rad dilemman på en olycksplats. Å ena sidan förväntas en journalist "tillmötesgå rimliga önskemål från intervjuade personer om att i förväg få veta hur och var deras uttalande sker". Detta förutsätter att reportern ifråga ger sig till känna. Å andra sidan sägs att journalister ska "visa offer för brott och olyckor största möjliga hänsyn", vilket kan tolkas som att de drabbade ibland bör lämnas i fred. Journalisternas förhållningssätt, i studien om Göteborgsbranden, lutade åt olika håll här. Några tyckte det var viktigt att tydligt visa sin yrkesroll för att alla på plats skulle veta vem som var journalist. Andra valde att dölja sin yrkesroll för att inte provocera de drabbade med sin närvaro, ibland också av rädsla för aggressivitet och hot. Journalistens närvaro under den akuta fasen av en stor olycka eller katastrof blir, som tidigare beskrivits, ofta en grund till starka känslomässiga reaktioner från drabbade och insatspersonal. Reaktioner som retrospektivt kan betraktas som helt naturliga och förklarliga, men som just då och där kan vara mycket svåra att hantera för den enskilde journalisten.

Valet att dölja sin yrkesroll

De först anlända journalisterna blev

kanske de mest anonyma på olycksplatsen vid Backaplan. Det var inte uppenbart för de skadade och överlevande ungdomarna att flera av de vuxna på platsen var reportrar eller fotografer.

Jag hade turen i början, att jag var där själv. Det var ingen som visste att det var media där i stort sett. Jag hade ju ingen hatt där det står 'Press' i pannan direkt... så jag tror att folk kanske upplevde mig som festdeltagare, i och med att jag är så pass ung. Jag smälte in rätt bra där.²⁸

Annars hade fotograferna givetvis svårt att dölja sin profession och sina avsikter. Kameran var ett synligt instrument. Detta ledde i vissa fall till konfrontationer där chockade ungdomar ifrågasatte hur någon kunde ta bilder samtidigt som deras kompisar dog.

Jag inledde inga större diskussioner med några, men förklarade lite varför jag var där, fast det var ingen som förstod, så jag gick och övade, plåtade, och försvann sedan blixtnabbt från stället. För att inte hamna i någon konfrontation.²⁹

En reporter beskrev liknande upplevelser.

Jag erkänner att jag upplevde någon form av hot i det. /.../ Människor sprang ju omkring och skrek 'hjälp oss, hjälp oss, de dör'. Och att i det läget stå med papper och penna... det blev ju absurt.³⁰

En reporterkollega stoppade papper och penna i fickan, och antecknade bara i smyg.

När jag kände att '- det här kommer jag inte att komma ihåg 'så nu

måste jag anteckna' så gick jag iväg en bit eller runt ett hörn eller någonting. Jag kände ett oerhört motstånd mot att öppet skylta med att jag kommer från medierna.³¹

Den sist citerade reportern trodde vid tidpunkten för forskningsintervjun att agerandet främst borde ses som ett hänsynstagande. Men reportern konstaterar samtidigt att hotet mot fotograferna på plats kan ha bidragit till beslutet att försöka osynliggöra sin egen yrkesroll.

Intervjuerna antydde varierade sätt att försöka dölja sin profession. Ibland i rent självförsvar, ibland av hänsyn och ibland av vad som närmast kan betraktas som känsla av skam och pinsamhet.

Jag hade kameran bakom ryggen, så det var ingen som såg den.³²

En fotograf beskrev att eftersom han upplevde sin närvaro provocerande för ungdomarna intog han en mycket avvaktande hållning på olycksplatsen. Dels genom att störa så lite som möjligt, det vill säga ta få bilder och genom att ha kameran synlig vid ett minimum av tillfällen, dels för att slippa förklara och tydliggöra sitt uppdrag på platsen.

Man kan ju inte förklara på plats varför man tar bilder. De är ju inte intresserade av det när de just har mist en kompis.³³

Den avvaktade hållningen delades av flera: "Jag brukar jobba ganska diskret"³⁴.

En fotograf som anlände vid fyrafem-tiden på morgonen tyckte att fotouppdraget var påfrestande, om

än på ett annat sätt än för dem som skildrat den pågående branden.

*Det jobbigaste tycker jag var att fotografera de här människorna som satt och grät... utan att peka ut dem i tidningen.*³⁵

Att ge sig till känna för de ungdomar som fotograferades, var aldrig aktuellt enligt fotografen. Det hade varit bristande etik i sig – att störa dem. Än mindre kunde han be om tillåtelse att fotografera dem.

*Nej, nej. Det gör man inte, Man går ju inte fram till en mänska som sitter och gråter över en fotograferad kamrat och frågar om man får ta en bild.*³⁶

Valet att visa sin yrkesroll

Blocket framme hela tiden

Det fanns också reportrar som ville göra sin yrkesroll synlig - faktiskt av samma skäl som dem som ville vara "osynliga" – som ett slags skydd.

*Jag hade blocket framme hela tiden för att visa vem jag var, och så hade jag mobiltelefonen i den andra handen /.../ Jag menar, jag är ingen sjukvårdare, jag är ingen nyfiken åskådare som går omkring inne på asfaltplan för att glo heller.*³⁷

Den här reportern trodde sig ha blivit bättre bemött av ungdomarna genom att synliggöra sin profession. För flera av dem som kom tidigast till Backaplan tycktes en målsättning ha varit "att bara vara". Att se och hjälpa och notera lite. Men egentligen inte bedriva någon vanlig journalistik.

Rollen kändes kluven och det journalistiska uppdraget svårfångat.

*Då sa en av tjejerna att hon trodde att nån kompis till henne var med och arrangerade och att han var kvar därinne, och då började det rassla i huvudet på mig. För jag kunde ju ta förnamn på de här tjejerna... men det var ingen intervju. Det gör man inte med människor som är så dåliga.*³⁸

Man sovrar inte på plats

– eller?

Traditionellt har det inom journalistiken – i synnerhet bland pressfotografer – funnits två huvudsakliga sätt att arbeta på olycksplatser. Det ena sättet är att "dammsuga området" på bilder och på information medan man är där. Detta kräver en omfattande arbetsinsats med urval och censur vid hemkomsten till redaktionen. Det andra tillvägagångssättet bygger på en rejäl återhållsamhet på plats. I det senare fallet vinner man åtminstone två fördelar: varsamhet i mötet med drabbade, och tidsvinst vid urvalsprocessen före publicering. Ibland används dessa respektive arbetssätt efter strategiska beslut. Men efter Göteborgsbranden vittnade många om att arbetssättet "gav sig självt". I de flesta fall agerade reportrar och fotografer med varsamhet, och minimerade antalet intervjuer och bilder.

*Allt som allt tog jag 16 bilder, och jag var där i en och en halv timme ungefär.*³⁹

I samband med en mer normal ny-

hetskändelse hade denne fotograf under motsvarande tid tagit mellan 70 och 140 bilder, sa han.

Jag bara plåtade så att det räckte till tidningen. Och sedan lade jag ifrån mig kameran och hämtade filter i stället.⁴⁰

En av de fotografer som arbetade under brandnatten på Backaplan, avvek i arbetssätt ifrån de övriga genom att han tog fler bilder än normalt. Detta i en situation då övriga fotografer tvärtom uppgav sig ha haft svårt att fotografera.

Det kanske var bra att man tog många bilder så att man slapp att engagera sig känslomässigt på platsen. Man kanske hade kommit i en ohållbar situation som hade gjort att man inte hade kunnat fortsätta fotografera om man hade tagit mycket färre bilder.⁴¹

En av redaktionscheferna uttalade en bestämd uppfattning om var de etiska besluten normalt ligger och var censurering av insamlat material normalt ska ske: *”Journalisterna ska samla information och redaktionsledarna ska bestämma vad som ska in i tidningen. Man sovrar inte på plats.”⁴²*

Detta arbetssätt gällde också i samband med Göteborgsbranden, menade han. Men de flesta intervjuade reportrar, fotografer och redaktionsledare ansåg i stället att journalistiska etiska bedömningar i första hand skulle göras av dem på plats. Samtidigt som det också krävdes ett samspel mellan den utsände medarbetaren och redaktionsledningen.

Lite längre tillbaka i tiden hade

man ju inställningen att fotografen skulle dammsuga allt ute på fältet, och lämna alla avgöranden till hemkomsten till redaktionen. Den tiden är förbi. Om vi skulle arbetat efter det mottot idag hade vi inte kunnat göra den tidning som vi nu producerade.⁴³

Fler var tveksamma till ”dammsugningsprincipen”.

Jag delar inte den uppfattningen att man ska fotografera allt och sen ska andra ta tillvara materialet. Det är en konstig syn på redaktionen.⁴⁴

Men var också svårt att göra uralprocessen på plats, tyckte en fotograf.

Jag vet att Göteborgs-Posten gick ut och skrev i tidningen att ’våra fotografer är unika – de censurerar redan på olycksplatsen när de tar bilden. Och när vi går ut, så har vi ju i bagaget ’vad vill tidningen ha och vad vill de inte ha’. /.../ Självklart att man kan ta en och annan bild som kan verka stötande. Men då hoppas man ju att den ansvarige utgivaren för natten – nattchefen och bildchefen – ... det är ju ett beslut som de ska ta, vilka bilder som ska användas.

INT: Tycker du att de gör det?

(Suck) Både ja och nej.⁴⁵

Trots att det finns en ansvarig utgivare, ligger en stor del av ansvaret också hos den enskilde fotografen att lämna rätt information, menade han.

När de kom med NN (den sist räddade) så var det kolsvart. Jag såg bara att nån kom, och jag tog en bild. Jag såg inte vad det var frågan om. Jag såg inte vad de bar, och jag såg inte om man kunde se ansiktet på henne. Jag såg inte någonting. Det är när jag

framkallar då, och ser den här bilden då, så – wow! – vad i h-vete är det här 'enna'? Men då gjorde jag så här /.../ när jag skickar upp bilderna, att jag skriver i bildtexten att 'dessa bilder är inte lämpliga att visa i svensk tidning'.⁴⁶

Däremot, berättade fotografen, så såldes hans bilder över hela världen. Och eftersom han bedömde att den etiska censuren varierar med det geografiska avståndet, ville han ändå lämna dessa bilder ifrån sig. Att det var en frilansfotograf med eget ekonomiskt intresse i bildförsäljningen kan förstås ha påverkat inställningen. Synen på förhållandet mellan etik och avstånd kan ha förändrats sedan Göteborgsbranden 1998. Och redan då fanns olika synsätt när det gällde huruvida geografiskt längre avstånd från händelsen verkligen medger en mer löst hållen pressetik. I dagens globaliserade mediavärld är det rimligt att fråga sig om inte också publicering i andra länders medier kan orsaka publicitetsskador hos den exponerade individen.

Pressetik – att agera och att publicera

God pressetik – är det att avstå från vissa publiceringar, eller att avstå från vissa handlingar? Är det ett etiskt övertramp att TA en bild, eller bara att publicera den?

De etiska reglerna belyser och bedömer främst vad som publiceras. Kanske borde även de opublicerade bilderna bedömas, det vill säga i hö-

gre grad än hittills även uppträdandet på olycksplatsen, spekulerade flera fotografer.

Ja, självklart. Det har talats om den här branden att 'pressen höll sig seriös'. Men det tycker inte jag. Alltså: Det som gäller är vad som händer på platsen... det är klart, det gäller vad som publiceras också. Men jag menar om folk kryper in i ansiktet på sörjande människor bara för att få en bra bild, och sen den inte publiceras, då är ju inte pressen seriös.⁴⁷

Många gånger är redaktionen för "snäll" vid censuren av bilder, tyckte en av kvällstidningarnas fotografer. Han sa sig ofta hamna på kollisionskurs med redaktionen, vid andra rapporteringsuppdrag, då de inte vill ta in en bild av identifierbara personer, som han själv vill få publicerad. Men vid Göteborgsbranden förekom i hans fall inte någon situation då redaktionen ville förhindra publicering av en bild som fotografen föreslog.

De flesta av studiens intervjupersoner tycktes överens om att journalistisk etik inte bara handlar om vad som publiceras i tidningen, utan också hur den enskilde medarbetaren uppträder på plats. Detta även om vissa lägger tyngdpunkten på uppträdandet och andra på vad som i slutändan publiceras. En intervjuad redaktionschef menade att det är ett mer aktivt steg när en journalist fortsätter ett samtal med en chockad människa, än när en fotograf sätter fingret på avtryckaren inför den drabbade. Journalisten kan dra sig tillbaka, fortfarande med texten oskriven, medan fotografen inte kan ångra en redan tagen bild.

Yrkesetiska vägval:

No way – den tar vi inte

De flesta intervjuade, alla kategorier, hävdade att bevakningsuppdragen kring Göteborgsbranden omfattade ett stort antal etiska diskussioner. ”*Det är klart som korvspad att det var väldigt mycket diskussioner om hur man ska göra och hur man inte ska göra*”. De etiska diskussionerna var sällan explicita utan ett slags flytande förhållningssätt, en outtalad vardagsetik.

*Vi är en morgontidning, och vi har vår speciella etik i grunden. Vi kastar oss inte över människor, vi anklagar inte en reporter som varit ute på jobb och missat en nyhet för att han inte gick över lik. Vi har ett etiskt förhållningssätt till vardags.*⁴⁸

Noterbart är att morgontidningens nyhetschef jämförde sin egen tidnings vardagsetik med en outtalad ”annan”, med tydlig adress till kvällspressen.

En reporter menade att hänsynstagande stod högst i kurs på olycksplatsen, samtidigt som jobbet ju måste genomföras.

*Jag tror att det beslut jag fattade var att göra det [jobbet] samtidigt som jag stör de inblandade så lite som möjligt*⁴⁹

Reportern trodde att detta vägval fick vissa konsekvenser för hur den egna tidningen kom att se ut.

*Det tog längre tid för DN att ha intervjuer med de drabbade, än det gjorde för åtminstone kvällstidningarna och etermedierna. Eftersom vi beslutade oss för att inte gå på folk direkt.*⁵⁰

Några chefer säger sig på ett tidigt stadium ha fattat viktiga etiska beslut. Så uppgav till exempel GT:s redaktionschef att han två timmar efter händelsen bestämde sig för två saker: (1) att vara mycket försiktig med information om att branden kan ha varit anlagd, och (2) inte tillåta publicering av bilder på människor som kan vara döda.

När ett journalistiskt arbete ska granskas före publicering uppstår ofta etiska bedömningar av typen ’Ska vi ta bild X eller bild Y?’ Men ofta har fotografen själv redan sållat agnarna från vetet och bilder som skulle kunna betraktas som oetiska hamnar då inte på redaktörens bord. Ungefär så fungerade arbetet efter branden, tyckte en bildchef. ”*Det var bara en enda bild där jag sa att ”no way, den tar vi inte*”.⁵¹

I studiens intervjuer framstod det som att bildmaterialet gav upphov till fler etiska diskussioner än vad den skrivna texten gjorde. På *Aftonbladet* var frågan om bildval och bildetik enligt uppgift högst upp på dagordningen i inledningsskedet av brandrapporteringen:

*Ja, /.../ för bilder är så oerhört utlämnande i såna här sammanhang. Bildjournalistiken är oftast viktigare än hur man ska skildra hela händelsen i text.*⁵²

I denna tidning förekom i relativt stor utsträckning ”maskning” - maskering av ansikten på personer vars identitet man i möjligast mån försökte dölja. Även tidsfaktorn påverkade här utfallet:

Om jag ska vara ärlig så maskerade

vi inte i första upplagan./.../ inget ansikte maskerades, vilket vi diskuterade rätt mycket, och insåg att där hade vi gjort fel,. /.../ Vi borde ha maskerat dem, vilket vi gjorde till andra upplagan direkt. /.../ Men till den första upplagan diskuterade vi det aldrig... förrän vi såg tidningen.⁵³

På Göteborgs-Posten gick den etiska bedömningen av bildmaterialet till fredagstidningen mycket fort. Fotografen scannade in tre av sina 16 bilder digitalt. Uppdraget var att scanna in förstasidesbilden först. Som så ofta spelade tillfälligheter in när det kom till urval av bilder. Fotografen beskrev hur de tre första rutorna som han scannade in hamnade i tidningen. På grund av att de låg först. Och för att tidningen strax skulle tryckas. För fotografen blev det en snabb bedömning av vilka olycksplatsbilder som kunde komma ifråga. Och det var då, i likhet med ute på olycksplatsen, svårt att bedöma vilka ungdomar på bilden som var vid liv och vilka som eventuellt var döda.

Fotografen utvecklade sitt resonemang kring hur han bedömde tillståndet hos dem han fotograferade. Utgångspunkten var att några människor trots allt måste fotograferas.

De jag visste att de levde, de som skrek och gick, det är tydliga levnadstecken. Men det är just de som är skadade och omkomna som man försöker dölja. Det är enbart för deras skull, och för att inte någon ska se sina barn i tidningen.⁵⁴

En grov kategorisering, kan tyckas. Och är det möjligt att skilja skrikande överlevande, skadade, oskadade och

döende från varandra? Resonemanget visar i alla fall svårigheten i att göra riktiga bedömningar samt att välja eller välja bort fotoobjekt.

En av GP:s fotografer gav ett exempel på hur han gjorde en ”etisk avstämning” av en bild. I detta fall var det två sörjande flickor som lutade sig mot varandra.

Den bilden gick jag runt med på redaktionen, jag tror det var till tre-fyra redigerare, och ingen av dem tyckte den var kränkande eller på något sätt kunde uppfattas felaktigt. Sedan hade jag kontakt med redaktionschefen, och han tyckte likadant.⁵⁵

En bekräftelse på att bilden var ”acceptabel” tyckte fotografen att han fick, då han några dagar senare besökte en skola och såg tidnings sidan med bilden upphängd på en anslagstavla med minnen från branden. Detta tolkade han som att bilden inte var kränkande.

När det gäller etiska bedömningar finns det också anledning att uppmärksamma i vilken grad man intervjuade direkt drabbade (och chockade) ungdomar. DN valde delvis en specifik strategi:

I flera fall gjorde vi så att vi lät reportrar vara med på platser, och i stället för att intervjua människor så fick de skriva sina personliga berättelser om upplevelser av stämningen /.../ Vi använde det medvetet i stället för att låta chockade människor skrika ut sin smärta eller vrede.⁵⁶

I praktiken gjorde dock även DN:s medarbetare intervjuer med överlevande och ögonvittnen. Men man var extra försiktiga när det gällde ungdomar

marnas medgivanden till intervju. Ett exempel gällde den överlevande discjockeyn.

Vi ville gärna ha en intervju med honom men att vi liksom inte bara kunde busa på /.../ på ett tidigt stadium hade han varit oerhört kaxig och oerhört 'outspoken', så vi funderade på i det läget att inte intervjua honom alls, men samtidigt hade han så intressanta uppgifter och så levande beskrivning av det som hade skett. Så vi valde då i stället vägen att gå till hans mamma, och be henne vara med under intervjun.⁵⁷

Tyckte han då att det var ett korrekt journalistiskt beslut? Ja, även om pojken blev mer återhållsam med mamman närvarande ”han sa inte lika mycket som om vi hade talat ensamma med honom⁵⁸”, så var DN:s lokala arbetsledare ändå nöjd med sitt beslut.

En av många avvägningar journalisterna ställdes inför i sin rapportering, var den mellan friheten att intervjua och ansvaret för unga människors aningslöshet inför konsekvenserna av sina uttalanden. Här tog journalister och medierna ansvar i olika grad.

Det var inte allom givet för reporterna på plats att se det som etiskt och moraliskt riktigt att intervjua de ungdomar som just hade överlevt en brandkatastrof. Några frågade sig också om de över huvudtaget borde intervjua en familj som just förlorat sitt barn.

Vi kom fram till att det ska man och det måste man, även om det är tungt.⁵⁹

Frågan *hur* de kom fram till detta

blir inte besvarad. En trolig förklaring är förstås det svåra (eller otänkbara) för en journalist att återvända till redaktionen utan intervjuer. För att ta en ytterlig konsekvens av ett sådant beslut. Frågan är också för vem reportern menade att det var tungt. Kanske för båda; den drabbade som intervjuas och för reportern.

DN hade en så kallad invandrarspraktikant – en journalist – som bistod med intervjuer på modersmålet serbokroatiska i något fall, vilket gynnade kontaktskapandet och närmandet till flera drabbade.

...eftersom hon var landsman och pratade samma språk. Men vi diskuterade det oerhört mycket om det över huvud taget var etiskt försvarbart att göra intervjuer med dem.⁶⁰

De följande dagarna pågick kontinuerliga diskussioner, beskrev en arbetsledare, om vad man borde göra och inte. ’Ska man be om lov att få fotografera?’ och så vidare. Och diskussionerna uppkom oftast inte på arbetsledarens initiativ.

Det var snarare så att jag fick ta hand om de frågor som kom från mina medarbetare.⁶¹

... konstaterade en arbetsledare.

Publicitetsregel 9: Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn

Hänsyn till den enskildes integritet är en kärnfråga inom pressetikern. Samtidigt som den enskilda individen ska skyddas, så innebär journalisternas tolkning av sitt uppdrag att händelsen

och människan ska skildras. Detta medförde även i Göteborg betänkligheter och kval hos journalisterna.

Ja, min spontana reaktion det var att de här människorna måste få vara i fred. De har upplevt nåt fullständigt osannolikt vidrigt. Och de ska inte behöva ha journalister i håret till råga på allt. Det tycker jag var knepigt. Samtidigt var jag ju där för att göra ett jobb, och jag visste ju att jag måste göra det här jobbet.⁶²

Här framträdde en professionell självbild som tål att reflekteras över. Konstaterandet ”jag måste göra jobbet” pekar också på den professionella drivkraften. Tanken på att avstå uppdraget föresvävade få.

Lika viktigt som att ta hänsyn är dock att inte överdriva hänsynstagandet så att det går ut över informationsförmedlingen, menade en av cheferna.

Man borde alltid ställa sig frågan: 'Tar vi för mycket hänsyn?' Alltså; 'Går det för långt?'

I debatten efter Göteborgsbranden förekom det synpunkter på att medierna agerade oetiskt och okänsligt i mötet med chockade och sörjande människor. Men om den etiska gränsen för kränkning och integritet går vid att över huvud taget tala med drabbade, blir journalistiken omöjlig. Det tyckte bland andra en nyhetschef:

Då kommer Sveriges historia aldrig att kunna skrivas. Då kommer vi bara att skriva om antalet polisbilar och brandmän. En klinisk rapportering.

Nyhetschefen tolkade alltså in den svenska historieskrivningen i medier-

nas uppdrag. En mänsklig dimension av sådana här händelser är viktig, men kan strida mot god etik, funderade han vidare. ”Ett nej är alltid ett nej”, heter det enligt gammal journalistpraxis. Men är ett ja alltid ett ja? Det informerade samtycket kan vid en katastrofsituation vara mycket be- drägligt på grund av den drabbades fysiska och psykiska tillstånd.

Publicitetsregel 11: Var varsam med bilder

En fotograf berättade hur han ville avstå från att ta onödigt många bilder. Ingen bild skulle förspillas, ingen tas i onödan.

Jag tänkte så härl...!: Jag kan inte gå runt och chansa. Så jag gjorde så att jag övade, en bit ifrån där det var som oroligast, och kollade att jag visste exakt hur nära jag skulle stå människor för att få med allting. Och ställde in kameran... helt manuellt.⁶³

Lagom hänsyn handlar om att fånga det rätta ögonblicket. Att skydda individen innebär inte alltid total anonymisering. Här finns generell stora gradskillnader beroende på vem och vad som skildras. Att skydda individen kan handla om att ta bilden just när hon eller han sänker blicken, vänder bort sitt ansikte, eller gömmer sig i sina händer. Denna skillnad gör att ”samma” bild kan tas på ett skyddande eller avslöjande sätt ”beroende på om fotografen har valt rätt ögonblick, eller inte⁶⁴”.

En fotograf illustrerade i ord hur jakten på publicerbara bilder påver-

kades av händelsens art, och hur arbetssättet kraftigt skilde sig från hur han jobbar i andra sammanhang.

Oftast när man gör ett jobb så letar man efter bilder som är starkast /.../ Men i det fallet fick man nästan leta tvärtom och dels hitta något som man kunde fotografera, dels som man kunde ha i tidningen⁶⁵

Även inne på redaktionerna gjordes en strängare etisk bedömning av bilder än vid andra stora nyhetsändelser, hävdade flera arbetsledare.

Vid en stor pågående katastrof kan det i teorin vara mycket lätt att ta sig friheter och utnyttja sitt spelrum som journalist. Men det finns vid tillfällen som Göteborgsbranden också ett yrkesmässigt ansvar att förvalta.

Det är alltså världens enklaste sak att få dramatiska bilder på människor som är panikslagna i sorg. Att utlämna dem så här 'pang tjong'. Du kan stå 50 meter ifrån och ta extrema närbilder på folk som gråter. Det är världens enklaste grej. Men på nåt sätt så gäller det att kunna skildra det här utan att lämna ut folk. /.../ Det är skillnad om man åker hem och intervjuar folk, och folk ställer upp, och sitter i soffan och är medvetna om det. Det är skillnad, jämfört med att stå vid brandplatsen och smygta bilder på folk som sörjer.⁶⁶

Gränsen mellan frihet och ansvar handlar i journalistiskt arbete mycket om vem som ska fotograferas och i vilket sammanhang. Här sa en fotograf att han alltid är tydlig med att "skilja på folk". Och i vissa fall skyr han inga medel.

Porrklubbsbesökande kommunal-

råd. Det skulle jag inte dra mig det minsta för att sätta foten där och slå en blixtnär när han kommer med nåt fnask. Det skulle jag inte ha det minsta ruelle för. Men när det gäller vanligt folk som råkar in i situationer /.../ de människorna som kommer dit och fick reda på att deras barn hade dött. Det är en j-la skillnad.⁶⁷

Det bortvalda

Många bilder som jag inte tog

I intervjuerna med reportrarna och fotograferna tydliggjordes det faktum att etik har sina tillämpningar på flera nivåer längs produktionskedjan. Att på plats – mitt i kaos – bedöma vad som inte bör dokumenteras kräver ryggmärksbeslut om etik och moral, och ett eget psykologiskt tillstånd som medger omdömesgilla bedömningar.

Jag avstod ifrån många /.../ 'bättre' bilder. Ja, eller smaskigare... starkare.⁶⁸

En fotograf som var bland de först anlända till Backaplan brandnatten ansåg sig ha fattat flera pressetiska beslut på plats:

Om man nu tycker att bilderna därifrån (brandplatsen) var hemska, så är det i stort sett ingenting mot det man valde bort, eftersom man inte klarade av att ta bilder av det. Man kan inte vara en sån gam.⁶⁹

En annan fotograf gjorde en liknande bedömning av vilka bilder som skulle tas på olycksplatsen:

Ja, det var många bilder som jag inte tog, som hade blivit oerhört dra-

*matiska. Det var ju en sorg utan dess like, med barn som skrek och omfamnade varandra, som jag inte fotograferade, men som hade blivit 'bra' bilder. Men det avstod jag faktiskt ifrån*⁷⁰.

Att i bild röja identiteten på människor vars tillstånd är svårbedömt - överlevande eller döda - var en fråga som diskuterades i samband med publiceringar från branden. Detta har nämnts tidigare, i avsnittet om yrkesetiska vägval. TV-medierna kritiserades för att ha visat för mycket av identifierbara ungdomar under räddningsarbetet⁷¹. I *Aftonbladets* första upplaga fredagen den 30 oktober 1998, var alla ansikten omaskerade, trots att flera bilder tydligt visade flera människors identitet. "Det var ett missstag", sa tidningens redaktionschef. Till en senare upplaga maskerades (pixlades) flera ansikten på bilderna. Den kanske mest anmärkningsvärda var en flicka som bars ut i en filt av en räddningspersonal. I den omaskerade upplagan kunde läsaren se henne rakt i ögonen. Bildtexten lydde "RÄDDAD...". Men kunde vi säkert veta? Bilderna väckte ytterligare frågor - som inte bara gäller dessa i *Aftonbladet*; Är det tillräckligt att maskera ett ansikte när personen är lätt identifierbar genom sina kläder? Ska bilder visas som behöver maskeras, eller borde den "avidentifieringen" göras redan genom sättet att fotografera? Några tidningar hade en policy att försöka undvika publicering av bilder som måste maskeras. Det var främst de båda kvällstidningarna *Aftonbladet* och *GT* som publicerade bilder med maskerade ansikten. Morgontidning-

arna tycks ha haft hållningen att fotovinklarna i sig skulle skymma ansiktet på de personer som fanns på bilden.

En morgonpressfotograf menade att han hela tiden strävade efter att "inte se någon rakt i ögonen".

*Man får ju jobba lite diskret och smyga omkring och ta lite bilder när folk vänder sig om, och så vidare. /.../ det är ju lätt att stå med teleobjektiv och fotografera rakt in i ansiktet på folk, utan att de märker det. Men det gjorde jag ju inte.*⁷²

Flera fotografer reagerade också med sparsamhet i fotograferandet: "Man blir helt enkelt blyg i sin yrkesroll". I vissa lägen var det helt självklart att avstå:

*Om det ligger en halvnaken fjortonåring död på backen och tittar mot dig, så går du inte dit och tar en bild på det.*⁷³

Vid Göteborgsbranden florerade en uppsjö attityder, åsikter och fördomar mellan olycksplatsens aktörer. Mellan ungdomar och insatspersonal, mellan ungdomar och medier och även mellan medier och räddningsmanskaper.

En del attityder antogs av journalisterna vara förankrade i några av ungdomarnas tidigare upplevelser, till exempel från krigs- och oroshärdar eller flykt. En del sådana attityder, menade några journalister, tog sig uttryck under den kaotiska brandnatten. Detta blev för många svårhanterligt när flera ungdomar yttrade sig kritiskt om främst polisen, och det fanns journalister som "köpte" argumenten och rapporterade om kritiken i tidningen.

Jag tycker nog att i samma stund som vi inte kan prata med polis och

*räddningstjänst, så kan vi inte heller låta ungdomarna kasta skit på dem. För mig handlade detta mycket om att skydda ungdomarna.*⁷⁴

En redaktionschef sa sig vid flera tillfällen ha hindrat material från publicering. Så tonade han – enligt egen utsago – ner uttalanden där räddningspersonal kritiserades för att inte ha arbetat tillräckligt hårt, samt återberättade konflikter mellan ungdomar och poliser.

Tydliga resonemang om journalistiska etiska överväganden förekom mycket sparsamt i tidningarnas artikelskörd de studerade dagarna. Dock fanns några exempel där journalisten i artikeltexten säger sig avstå från att i ord närmare beskriva vissa paniksceener och liknande. Så till exempel i en beskrivning av ett par rökdykares trevande väg in i den rökfyllda lokalen;

”Vad de såg och kände med sina händer, där inne i röken, är otryckbart” (GT 981031)

Också DN:s arbetsledare gav exempel på hur medarbetare avstått från visst journalistiskt material, som effekt av hänsynstagande. Särskilt under rapporteringens senare skede, bortom olycksplatsens kaos, när det mer handlade om sorg och förstämning.

Vi avstod - framför allt de två första dagarna - från väldigt många bilder. Även om folk var villiga att låta sig fotograferas så spred det sig snabbt bland våra fotografer en inställning att det här var helt fel. Till exempel så hade vi vid ett tillfälle väldigt bra textmaterial utifrån Hammarkullens kyrka, men den fotograf som var med,

*han ... efter diskussioner med mig... vägrade fotografera de här människorna, så han tog bara bilder på kyrkan, kors, kyrkans ingång och så där /.../ Man suckade lite från hemmareaktionen...*⁷⁵

En tydlig förändring av det etiska förhållningssättet märktes när det kom till rapportering från sorgemänifestationer och minneshögtider. Kanske berodde det på en mindre tidspress, mindre stress hos den rapporterande journalisten och ett slags journalistiska villkor som avvek mindre från normen än vad arbetssituationen på olycksplatsen gjorde.

Pressetiska misstag

 Jag tyckte ... att de såg väldigt levande ut

Tidsfaktorn påverkar i mycket hög grad de etiska bedömningarna och besluten. En fotograf beskrev hur det kan gå till när redaktionen under stor tidspress nattetid tar emot bilder från sin utsände fotograf.

*Alla jobbar på heltryck, och Jag är bara en av fotograferna som sänder upp bilder till tidningen. Så ska de försöka få ihop en tidning. Och så läser de bildinformationen⁷⁶ som kommer samtidigt som bilden /.../ Och då är det ju ganska lätt för nattcheferna att ta in fel bild på grund av att det är fel information till bilden som kommer.*⁷⁷

Hans bilder var bara några i mängden som levererades till redaktionen, och ledningen hade då att snabbt fat-

ta korrekta etiska beslut. Fotografen menade att den textinformation som följde med bilden (fotografens upplysning till redaktören) alltid är oerhört viktig för möjligheterna till rätt bedömning.

Om jag skickar upp en bild: 'Här sitter pappan på knä jämte sin skadade dotter'. Och så publicerar de den bilden. Sen visar sig dagen efter att den här tjejen var ju död. /.../ En sån här bild kan ju lätt bli publicerad genom att det är fel bildtext till.

INT: Men frågan är ändå: Hur kan detta få hända?

Då är det så här: Klockan är tre på natten. Tidningen går i tryck. Det finns inga möjligheter att kolla upp uppgifterna. Men litat på vad fotografen skriver i bildtexten. /.../ Därför är det väldigt viktigt att bildtexten är riktig.⁷⁸

I detta fall fick tidspress och brisande rutiner en ödesdiger konsekvens. Fotograf och redaktion bör av detta ha lärt sig att aldrig chansa med en bedömning. Antingen välja en helt annan bildtext som inte spekulerar i den drabbades tillstånd, eller också låta bli att publicera bilden. Men aldrig chansa. Den här gången blev konsekvensen extra svår just i Göteborg, den drabbade staden med drabbade nära och kära, eftersom kvällstidningens första upplagor också blev de pressetiskt sämsta. De upplagor som skulle geografiskt långt bort från Stockholm (exempelvis till Göteborg) trycktes – som alltid – först. De pressetiskt "bättre" upplagorna trycktes senare och stannade i Stockholm. Upplagorna med de största potentiell-

la publicitetsskadorna spreds således där människorna var som mest sårbara: i Göteborg.

Pressetikens gråzon

Man ska vara
precis på gränsen

Det finns någon slags teoretisk gräns för vad som är god och acceptabel journalistik. Men var den gränsen går, och hur tänjbar den är, beror helt på individ, redaktion och situation. Kanske är den också beroende av nationell arena. Inom den svenska journalistkåren talas om att "hålla sig innanför gränsen" eller att "gå över gränsen". Men var går denna, och hur stor marginal till gränsen är det rimligt att hålla sig med? Frågan ställdes till journalisterna som bevakade Göteborgsbranden.

Jag tycker att man ska vara precis där [på gränsen]. Det är då det är som bäst. Men det måste finnas den kompetensen på redaktionerna att kunna göra de bedömningarna. Samtidigt kan man aldrig lämna ifrån sig det personliga ansvaret, utan man måste kunna stå för det man lämnar ifrån sig.⁷⁹

Att uppehålla sig i det pressetiska gränslandet innebär naturligtvis stora risker. Till dessa hör risken för kränkning av den enskildes integritet och anonymitetsskydd. Problemet med fotografering av olycksoffer vars tillstånd inte enkelt kan bedömas av en fotograf, var ett sådant exempel för fotografierna på Backaplan.

Det visste man ju inte då heller, egentligen. Dem som levde bar dom

ut i ambulanser. Och de som var döda kom aldrig ut samma väg som de som levde. De forslades ut bakvägen.⁸⁰

Fotografen tolkade flickan som varandes vid liv *”..eftersom dom inte hade kört några döda till sjukhus”*. Men helt säker kunde han inte vara, sa han. Detta var bara ett exempel på mediernas hårfina möjligheter att balansera mellan saklighet och osaklighet, mellan god och dålig etik.

En bildtext fungerar som en förstärkning av en bilden. Här krävs också stor varsamhet och uppmärksamhet vad gäller sakriktigheten.

Hade de i stället skrivit 'Här bärs en skadad ut', så kan man vända på det två dagar senare: 'Den skadade som bars ut för två dagar sedan dog på sjukhuset'. Men det är svårare att skriva 'räddade.'⁸¹

I pressetikens gränsländ kan ”skadad” vara omkommen och en ”räddad” förlora livet. En felbedömning eller förhastad slutsats från journalistens sida, kan få plågsamma konsekvenser för efterlevande. Fotografernas möjligheter att bedöma tillståndet för de människor de fotograferade, var i detta läge mycket begränsade. Både av kunskaps- och tidsskäl.

Den bilden på ettan, där var jag nästan säker på att de levde. Men jag vet fortfarande faktiskt inte om de levde eller inte, de som var där. Men jag tyckte när jag tog bilden att de såg väldigt levande ut.⁸²

Avståndets cynism

Hänsynen avtar ... med avståndet till händelsen

Stora olyckor och katastrofer av internationellt intresse utgör ofta exempel på hur olika medierapportering kan te sig beroende på avståndet mellan mediets spridningsområde och händelsens lokalisering. Detta faktum illustrerades också i samband med Göteborgsbranden.

Jag brukar säga det att hänsynen avtar i samma förhållande som kvadraten på avståndet till händelsen.⁸³

Tidigare studier har visat att lokalredaktörer på en olycksort är mer försiktiga än tillresta journalister från rikspress⁸⁴. Andra menar att skillnaderna mellan olika svenska medier är marginell och ganska oberoende av stationeringsort. På det internationella planet blir skillnaderna som tydligast. Men den globala mediesituationen har också bidragit till att skillnaderna mellan nationellt och internationellt har minskat, menade en bildchef.

Förr, om vi går tillbaka sådär 30-40 år, skulle man väl utan vidare kunna visa nästan vilken bild som helst av en tysk – och det var väl inget som skulle bry sig om det. Men så är det ju inte idag.⁸⁵

Idag överbryggas denna globaliserade värld delvis också geografiska avstånd. Och att visa bilder av olycksoffer och liknande kräver sträng etisk bedömning även när händelsen utspelar sig i ett annat land.

Idag är det inte säkert att vi visar bilder /på den etiska gränsen/ av några

ner i Balkan, eller nåt sånt. Då är det ju mycket troligt att det finns släktingar och anhöriga här [i Sverige]⁸⁶

Men saken är inte glasklar, utan snarast något motsägelsefull.

I förra veckan hade vi en ganska tuff bild från Kosovo. Och det var några som tyckte det var lite väl tuftt, så där. Men man kan ju inte heller censurera krig. Och anledningen till att vi publicerade den bilden var ju faktiskt att skaka om lite grann... Att säga: 'Så här vedervärdigt är det'.

INT: Hade du kunnat publicera bilden om det hade hänt i Göteborg?

Neej... det är lite svårt att säga. Men om det hade varit en olycka det hade varit frågan om, i stället för krig, så tror jag inte att man hade kunnat publicera den här. Men i krig är det någonting helt annorlunda.⁸⁷

Uttalandet väcker frågor som skulle kunna bli föremål för en helt annan avhandling: vad skiljer krigsjournalistiken från olycks- och katastrofjournalistiken? Gör både journalister och publik annorlunda bedömningar beroende på traumats orsaker?

I försäljningen av bildmaterial ligger också ett stort ekonomiskt intresse, vilket kan bidra till en ökad frikostighet i leveranserna av bilder som inte visas i hemlandet. Så var fallet efter branden.

Mina bilder såldes ju över hela världen. Dom kallade ju in extrafolk för att skicka de här bilderna vidare. [fotografen beskriver en bild på en räddad brännskadad flicka som inte är visad i Sverige]... men i Tyskland så gick den på förstasidan i nästan varenda tysk dagstidning. I Spanien

gick den på förstasidan, i Frankrike, Belgien och överallt i hela världen gick den ju.⁸⁸

Mina bilder såldes ju för en 70-80 000 kronor.⁸⁹

Några betänkligheter kring detta hade inte fotografen "Rent etiskt så tycker jag det är okej". Han hänvisade till att utbytet var ömsesidigt. Vid stora händelser i andra länder skickas bilder till Sverige som inte kan visas i deras hemland. "Vi kan ju dagligen se bilder på lemlästade människor i våra dagstidningar".

Flera fotografer vittnade om att kollegor visade bristande hänsyn och etik. Orsakerna till att personer inom samma yrkeskår uppvisade så olika arbetssätt var flera: kulturella skillnader och press från hemmaredaktionen nämndes som exempel. Speciellt om man bevakar en händelse långt hemifrån kan det bli tydliga övertramp, menade en del. Andra orsaker kunde helt enkelt vara "dumbhet, oförstånd och okunskap"⁹⁰.

Att händelsen hade beskrivits mycket annorlunda i Stockholmstidningarna om den inträffat i Stockholm i stället för Göteborg, det tvivlade DN:s fotograf på.

Det hade inte påverkat det någonting. Det tror jag inte. Det är mycket möjligt, att det hade tagits mera dramatiska bilder, och mera folk som grät i närbild, och mycket möjligt att någon hade kommit in i tidningen. Men nu är det faktiskt så att det är jag som är fotograf här nere och jag bestämmer vilka bilder som ska tas.⁹¹

En antydning alltså, om att personfaktorerna och tidigare erfarenheter

kanske är mer avgörande än stationeringsort och redaktionstillhörighet⁹².

Nyhetsbilden:

Hundra gånger bättre än ord

Att pressbilden – nyhetsfotot – får en framträdande roll vid olyckor och katastrofer har konstaterats i flera tidigare studier, till exempel av Gert Z Nordström och av Stig Hadenius med kollegor som studerade Estoniakatastrofen i medierna⁹³. När orden saknas är det bilden som kanske bäst förmedlar känslan i maggropen, och bäst beskriver ögonblicket. Vem minns inte televisionens filmsekvenser från flyplanet som kraschar i World Trade Center 2002. Det är så ofattbart att det måste ses, om och om igen. Efter Göteborgsbranden täckte *Göteborgs-Posten* hela förstasidan med en bild och endast undertexten: ”Katastrofplatsen fredag kväll”.

*Ja, bilden visar ju hundra gånger bättre än ord. Tillsammans blir det väldigt beskrivande. Men en bild kan mer tala om vad som händer på en plats än av en text kan göra.*⁹⁴

Samtidigt som pressbilden ofta påtalas som en nyckelfaktor vid olycks-, katastrof- och krisrapportering, innebär tidspressen inom nyhetsproduktionen att även det fotografiska arbetet påverkas.

Det blir mer och mer enbildsfotografering. Och därmed ökar risken för arrangerade bilder. Och då är man ju på hal is riktigt, på hela tidningen,

*om det nu blir så. Ska du berätta med fler än en bild – ja, då får du vara bra på att argumentera (skratt).*⁹⁵

Fotografen menade här att de riktigt bra bildreportagen från stora händelser idag ofta görs av frilansare, eftersom de anställda pressfotograferna arbetar under hårdare tidspress och med mer ”enbildsfotograferande” på sin lott. Han hoppades dock få se mer bildberättande i pressen framöver.

Att de bilder vi betraktar i dagens tidningsutbud ofta på olika sätt är manipulerade, är något som en genomsnittlig tidningskonsument relativt sällan reflekterar över. Även nyhetsbilder från Göteborgsbranden var i flera fall bearbetade i dator, för att av olika skäl tillfredställa fotograf och redaktion. Ofta rörde det sig om små till synes harmlösa korrigeringar, men som ändå kan vara av betydelse att känna till.

*Man kan säga så här: Om det står ett gäng och håller om varandra, som en av dom bilderna [som jag har tagit] Och så brinner det i bakgrunden. Och så på hela bilden så stod det en ensam person tre meter ifrån dem som håller om varandra. Då kan det hända att jag tar bort den personen som står ensam för att få en mer samlad bild på dem som står ihop.*⁹⁶

Beskärning av bilder från olycksplatsen gjorde fotografen i flera fall, för att, som han säger, ”*krympa avståndet mellan kamera och skadade och mellan kamera och brand*”⁹⁷.

Det mesta är tekniskt möjligt idag, vad gäller datoriserad bildmanipulering. Exemplet ovan är en förvanskning av verkligheten som det kan fin-

nas skäl att diskutera. Men det finns gränser för vad en pressfotograf kan tänka sig att göra. Att ta bort objekt är en sak, att lägga till är en annan:

Min gräns är att /.../ man kan ju lägga till även personer i en bild. Det skulle jag inte göra, utan bilden ska ju vara original.⁹⁸

Men att ta bort en person från en bild för inte att röja dennes identitet? *Det händer att man gör. Men det är ju så här att, om jag är ute på polisjobb /.../ då var det civila spaningspoliserna som var med på bilden. [fotografen beskriver hur han manipulerade bort dem ifrån bilden] /.../ Och det gjorde jag helt enkelt på grund av att de har svårt att utföra sitt jobb om de blir identifierade i tidningen.⁹⁹*

Att fotografen följde polisens önskan i det nämnda fallet (som alltså ej rörde sig om Göteborgsbranden) sa han berodde på att han som fotograf har ett ständigt ömsesidigt beroende av ett gott samarbete med polisen inför kommande uppdrag.

Bedömningar och beslut: slutsatser

En arbetssituation fylld av yrkesmässiga utmaningar och paradoxer. Så skulle det journalistiska arbetet på olycksplats kunna beskrivas. De pressetiska avvägningarna är många: Ska journalisten visa eller dölja sin yrkesidentitet? Och är detta ett ställningstagande av hänsyn eller rädsla? Vid Göteborgsbranden gjorde jour-

nalister både och. Eller antingen eller. Vissa journalister gömde block och penna, andra visade sina attribut tydligt. Vissa fotografer höll kameran bakom ryggen, andra gick nära och tog många bilder. Vissa reportrar intervjuade, andra betraktade. Några fotografer var så skärpta att de genast såg vilka bilder som behövde tas. Andra lät avtryckaren gå ”för säkerhets skull”.

Också bland arbetsledarna rådde olika förhållningsätt till hur fotografer borde arbeta. Om de skulle dammsuga fältet och låta redaktionen göra urvalet, eller låta censuren och bildurvalet göras av fotografen på plats.

Kan en fotograferad bild vara ett etiskt övertramp om den inte publiceras? En delikat fråga, som inte har något självklart svar. Lika lite som frågan huruvida det är ett övergrepp att intervjua chockade, även om intervjun inte publiceras eller om individen förblir anonym. Något som alla intervjuade unisont framhöll var en attityd – eller närmast ett påbud från redaktionsledningarna – att inte gå för nära drabbade på olycksplatsen. Men hade journalisten kunskap nog att avgöra vilken drabbad som var tillförlitlig och osårbar nog för en intervju? Och visste fotografen huruvida flickan på bilden var oskadd, skadad eller död?

Många uttryckte en brist på kunskap vad gäller medicinska och psykologiska effekter av en traumatisk händelse som den vid Göteborgsbranden. En mycket tydlig och kollektiv tendens var också allas uttryckliga önskan om att få hjälpa de drabba-

de på något sätt. Det professionella samvetet fick en fotograf att ”nästan tänka förlåt” när han tog en bild. Men bilden blev ändå tagen. Var han en god journalist men en dålig medmänniska? Sannolikt skulle ingen klandra honom för detta, men många av journalisterna dömde sig själva trots det uppenbara uppdraget att rapportera, och inte att rädda liv. Och vad är tillräckligt etiskt att fotografera i en situation präglad av kaos och traumatiserade unga människor?

En stor fråga gällde också var de pressetiska besluten skulle tas: av den individuella reportern eller fotografen på olycksplatsen, eller av redaktionsledning och kollegor på redaktionen – långt från händelsens centrum. Här gick uppfattningarna isär, med variationer från ”dammsugning” på plats till att vara mycket återhållsam på plats, sovra materialet och bara ge reaktionen några få alternativ att ta ställning till (främst när det gällde bilder).

Exempel på redaktionella beslut som krävdes i samband med Göteborgsbranden var angående eventuell utgivning på en normalt utgivningsfri dag, hur mycket hänsyn till drabbade som skulle tas i valet av bildmaterial samt förhållningssättet till händelsens multietniska karaktär.

Arbetsledarna gav också exempel på redaktionella beslut som de i efterhand upplevde som felaktiga. Ett sådant fall var en efterlysningsliknande artikel om en flicka som senare upptäcktes död i den utbrända lokalen.

Vems ord som vägde tyngst, av

arbetsledarnas eller medarbetarnas, varierade. På olycksplatsen vägde reporterns och fotografens ord tungt. Ju närmre publicering man kom, desto tyngre vägde redaktionsledningens ord. Medarbetarna förväntade sig en lyhördhet från ledningens sida gentemot medarbetarnas kompetens, och sa sig också i stor utsträckning uppleva detta.

Någon betonade vikten av att känna att arbetsledningen verkligen försöker stå för sina beslut. En kritisk punkt visade sig genomgående vara tidningsföretagens bristande rutiner vid kriser och katastrofer. Både reportrar, fotografer och deras arbetsledare efterlyste bättre manualer för mediernas (tidningens) krishantering och organisering i samband med stora olyckor eller katastrofer.

Reportrar och fotografer beskrev sina yrkesmässiga prestationer på olycksplatsen i lite varierade termer. Likheter fanns dock. Båda kategorierna hade i stort sett agerat utifrån två alternativa strategier. Antingen med att visa sin yrkesroll och närvaro på ett tydligt och öppet sätt. Eller också genom att dölja professionen och försöka ”gömma sig”.

Reportrarnas sätt att synliggöra sin yrkesroll skedde genom att försöka ha block och penna synligt, för att ”visa vem jag är”. Fotografer med samma förhållningssätt höll kameran framme och synlig hela tiden. Några förklarade kortfattat orsaken till sin närvaro, för ungdomar på platsen.

Bland dem som valde att dölja sin yrkesroll fanns journalister som stop-

pade block och penna i fickan, och som försökte ”smälta in”. Någon gick runt ett hörn för att anteckna, eftersom det kändes så provocerande att vara där i egenskap av journalist. Anledningen till detta handlingsmönster kan, enligt journalisterna själva, ha varit en kombination av försök till hänsynstagande och en upplevelse av hot från chockade irriterade ungdomar.

Också vissa fotografer försökte dölja sin yrkesroll genom att hålla kameran bakom ryggen när bilder intogs. Vissa valde att ta ett minimum av bilder av samma skäl.

Både bildchefer och fotografer konstaterade att det av tradition finns två förhållningssätt till fotografering på en olycksplats. Det ena är att ”damm-suga” fältet på bilder, det andra ett mer återhållsamt förhållningssätt som innebär sällning redan på plats. Vid Göteborgsbranden förekom båda arbetssätten, även om det senare framstod som mest tillämpat.

När bilderna väl var tagna skedde censurering eller ”gatekeeping” på flera plan. Bland annat avgjordes här vilka bilder som var publicerbara i svensk respektive internationell press. Det fanns också hos frilansfotografer och förstås alla tidningar (samt bildbyråer, som dock inte ingår i studien) ett ekonomiskt intresse i bildmaterialet. Även om det kanske inte fanns med i bilden under pågående arbete, så blev det en effekt av uppdraget.

Till den yrkesmässiga prestationen på olycksplatsen hörde både att göra saker och att våga avstå från att göra

andra. Att avstå från den ännu starkare bilden, eller den för intervjupersonen extremt psykiskt påfrestande intervjun. Men också att våga allt detta, inom rimliga gränser.

En gemensam nämnare för många av journalisterna på olycksplatsen var deras upplevelser att ansvaret gentemot den enskildes integritet vägde tyngre än friheten att rapportera.

Den kompetens som generellt förväntas av en journalist, ställdes till vissa delar på sin spets och sattes i andra delar ur spel. Så kom till exempel vissa etiska spelregler att betonas särskilt starkt, medan andra normer för vardaglig journalistik inte kunde tillämpas. Flera exempel framträdde på hur katastrofjournalistiken utgör ett slags pressetiskt undantagstillstånd.

Några uppgav att bildmaterialet diskuterades mycket mer än texterna, och att det är något specifikt för olycks- och katastrofjournalistik. Detta eftersom bilderna var så utlämnande och för svårigheten att bedöma tillståndet hos de ungdomar man hade fotograferat. Förhållningssättet till maskade (pixlade) ansikten uppvisade stora skillnader mellan olika tidningar.

Flera yrkesetiska vägval gällde ansvaret för både agerande (på olycksplatsen) och publiceringen (i tidningen). Ofta dras likhetstecken mellan pressetik och publicering, men här väcktes många pressetiska frågor också kring hur reportrar och fotografer kunde och borde agera i olika situationer på olycksplatsen.

Hur journalisten förhåller sig till sitt uppdrag på olycksplatsen styrs

inte bara av professionen och det professionella uppdraget, utan också av personliga egenskaper som sårbarhet,

stresskänslighet och egna krisreaktioner. Om detta handlar nästa kapitel.

Fotnoter

- 1 Nyhetschef GP
- 2 Bildchef GP
- 3 Lokal arbetsledare DN
- 4 Se även i Larsson& Nohrsedt m fl (2000)
- 5 Redaktionschef GT
- 6 Lokal arbetsledare DN
- 7 Lokal arbetsledare DN
- 8 Lokal arbetsledare DN
- 9 Fotograf DN
- 10 Frilansfotograf/GT
- 11 Fotograf 2 GP
- 12 Fotograf 2 GP
- 13 Bildchef GP
- 14 Fotograf DN
- 15 Fotograf DN
- 16 Bildchef GP
- 17 jfr Lamark & Morlandstø (2002)
- 18 Reporter 1 GP
- 19 Fotograf 1 GP
- 20 Fotograf 1 GP
- 21 Reporter GP
- 22 Reporter AB
- 23 Fotograf 1 GP
- 24 Reporter GP
- 25 Fotograf 1 GP
- 26 Fotograf 1 GP
- 27 Fotograf 1 GP
- 28 Fotograf 1 GP
- 29 Fotograf 1 GP
- 30 Reporter GP
- 31 Reporter DN
- 32 Fotograf 1 GP
- 33 Fotograf 1 GP
- 34 Fotograf DN
- 35 Fotograf DN
- 36 Fotograf DN
- 37 Reporter AB
- 38 Reporter AB
- 39 Fotograf 1 GP
- 40 Fotograf 1 GP
- 41 Frilansfotograf/AB
- 42 Redaktionschef GT
- 43 Bildchef GP
- 44 Fotograf 2 GP
- 45 Frilansfotograf/AB
- 46 Frilansfotograf/AB
- 47 Fotograf DN
- 48 Nyhetschef GP
- 49 Reporter DN
- 50 Reporter DN
- 51 Bildchef GP
- 52 Redaktionschef AB
- 53 Redaktionschef AB
- 54 Fotograf 1 GP
- 55 Fotograf 2 GP
- 56 Lokal arbetsledare DN
- 57 Lokal arbetsledare DN
- 58 Lokal arbetsledare DN
- 59 Reporter DN
- 60 Reporter DN
- 61 Lokal arbetsledare DN
- 62 Reporter DN
- 63 Fotograf 1 GP
- 64 Bildchef GP
- 65 Fotograf 1 GP
- 66 Fotograf DN
- 67 Fotograf DN
- 68 Fotograf 1 GP
- 69 Fotograf 1 GP
- 70 Fotograf DN
- 71 Se bl a Larsson & Nohrstedt (2000) samt SOU 1999:68
- 72 Fotograf DN
- 73 Fotograf 1 GP
- 74 Reporter GP
- 75 Lokal arbetsledare DN
- 76 Fotografen skriver en bildinformation till varje bild, som bifogas i samband med den digitala överföringen till redaktionen. Bildinformationen är ett slags förslag till bildtext.
- 77 Frilansfotograf/AB
- 78 Frilansfotograf/AB
- 79 Fotograf 2 GP
- 80 Frilansfotograf/AB
- 81 Frilansfotograf/AB

- 82 Fotograf 1 GP
83 Bildchef GP
84 Se t ex Alström (1997) om medierapporteringen av Flinkmorden i Falun.
85 Bildchef GP
86 Bildchef GP
87 Bildchef GP
88 Fotograf 1 GP
89 Frilansfotograf/AB
90 Bildchef GP
91 Fotograf DN
92 Jämför tidigare resonemang om avståndets etik, i avsnitten ”Arr visa eller dölja sin profession”, samt ”Pressetik – att agera och att publicera”
93 Hadenius mfl (1996); Nordström (2002)
94 Fotograf 1 GP
95 Fotograf 2 GP
96 Frilansfotograf/AB
97 Frilansfotograf/AB
98 Frilansfotograf/AB
99 Frilansfotograf/AB

Intervjustudien med journalisterna innehöll inga personlighetsbedömningar. Däremot reflekterade de själva över sina personliga styrkor och svagheter när det gällde egna sätt att reagera på den aktuella händelsen. Många förmedlade också iakttagelser av sina kollegors reaktioner. Omdömen som att "han är en järnman, men föll ändå ihop" vittnar om hur illusionen av Stålmannen- eller John Wayne-journalisten krossades under dessa timmar på Backaplan i Göteborg. Vem kunde psykiskt uthärda och bemästra situationen, och vem "bröt ihop"? Vem överrumplades av sina känslor och vem kunde ta emot dem med god sinnesnärvaro? När människan journalisten kommer till en olyckplats överrumplas också yrkespersonen av alla intryck, känslor och reaktioner som "privatpersonen" drabbas av. Att omedelbart hitta sin roll är inte självklart. Ska jag hjälpa till eller rapportera? En fördjupad diskussion kring dessa konflikter mellan

privatperson och yrkesperson förs i avhandlingens sista kapitel. I det följande redogörs för hur journalisterna på Backaplan upplevde sin sårbarhet och stresskänslighet, sina krisreaktioner och bemästringsstrategier.

Sårbarheten

Jag måste fixa det här

En stor del av den professionella journalisten är formad av den människa som axlar yrkesrollens mantel. En av de norska medieforskarna Lamark och Morlandstø beskriver spänning – eller snarare process – där människa och journalist möter yrkesrollens ideal, normer och regelverk illustrerar detta¹.

Journalister med uppgift att bevaka en traumatisk händelse, exempelvis en katastrof, kan aldrig skriva sig fria från normala mänskliga reaktioner. Men yrkesuppdraget är en mycket

stark drivkraft som för en stund kan bidra till att skjuta de starkaste reaktionerna en bit på framtiden. Detta upplevde också många av journalisterna i Göteborg.

Det går liksom inte att sätta sig ner och grina, vilket väl egentligen borde vara den naturliga reaktionen. Man... eller jag i alla fall... avskärmar sig på nåt sätt. Det går inte att känna för mycket, utan det gäller att göra ett jobb, helt enkelt.²

Journalisternas upplevelser under händelsens första timmar präglades av en överklighetskänsla och vanmakt:

Jag gick hela tiden omkring med en känsla av att "det här är inte sant, det här är inte verklighet, sånt här kan inte hända, det kan inte hända i Sverige."³

Ett år efter brandkatastrofen i Göteborg visade Sveriges Television en dokumentär om händelsen. En av programmets starkare skildringar gjorde TV-fotografen Tommy Wiberg. Hans berättelse illustrerade tydligt det journalistiska dilemmat i att mer eller mindre mot sin vilja tvingas utföra ett uppdrag i en kaotisk, svårbedömd situation där allt annat än livräddning kan framstå som en ren provokation. På en av bildsekvenserna syntes en ung man regera med ord och gester, vilka kunde tolkas som ett försök att avvärja mediernas närvaro. Och Wiberg sa också i filmen att "det enda som fanns var att ställa ifrån sig kameran och hålla om dem".

Jag tror aldrig jag har gjort ett sånt dåligt jobb./.../ Jag har varit med om många dramatiska händelser, och dom har man lyckats ha

en distans till, och lyckats hålla yrkesfiltret framme. Men så fort man kom till den här platsen och hörde de här förtvivalde ropen, och så alla ungdomar som låg runt omkring ... det var oerhört svårt att jobba där. På vägen därifrån till TV-huset ... då gick det inte att hålla emot längre ... då brast allting ... då började hela kroppen skaka. Ja ... (gråter)⁴

En tidningsfotograf, intervjuad för avhandlingens undersökning, beskrev just denna kollegas reaktioner på olycksplatsen, deras för stunden gemensamma arbetsplats.

Jag känner honom sedan 25 år tillbaka. Det är alltså en JÄRNMÄN, va. Så det är väldigt intressant det som hände med honom. Men han var ju där när det verkligen hände. Så jag förstår honom ju. Jag tycker det är väldigt starkt av honom att ha gått ut med det här.⁵

Många känslor florerade hos de journalister som konfronterades med katastrofen och dess efterdyningar. Ett sätt att reagera på sådana här situationer kan också vara genom en – åtminstone upplevd – frånvaro av känslor. Men skuld och skam stod i centrum för de flesta.

Ja, förutom att jag hade den här skamkänslan hela tiden, så... jag kände faktiskt inte så mycket. Men jag tror det beror på att du varvar upp så oerhört i en sån här stressituation, och hela det här med endorfinkicken som du får. Att veta att jag måste lämna då och då, flera olika artiklar till olika upplagor. Jag kan inte klappa ihop. Jag måste fixa det här... Jag skärmade av alla känslor och bara jobbade.⁶

Akuta krisreaktioner

Då var jag ju i riktig chock

De första reaktionerna kom hos några journalister redan på väg ut från redaktionen, inför det stundande uppdraget:

Jag hade en väldig adrenalinkick när vi sprang till garaget. Jag kände att hela jag satte igång. Och vi var så trötta den här kvällen. Jag hade missat matsalen när den stängde, och var himla hungrig och svimfärdig. Men det var plötsligt som bortblåst. Hela jag var igång. Från tårna upp till hår-fästet.⁷

Väl på plats kom förstås ännu fler reaktioner. Både fysiska och mer känslomässiga reaktioner, som känslan av att inte räkna till:

När en pojke dog framför mig, då kände jag mig lätt svimfärdig. Jag kände: Gud! Han är en av många! ...Jag började ...pumpa blod... med knäna, för jag blev alldeles tom i huvudet och mätte lite illa.⁸

En annan reporter tappade för en stund all sin kraft:

Jag kände mig fullständigt värdelös. Kanske de första tio minuterna. Då var jag ju i riktig chock, va... fullständigt oryttig... och inte direkt som en hyena, men jag insåg att som journalist hade jag inget jobb där just då. Mer än att registrera.⁹

Samma reporter konstaterade att hon var alldeles oförberedd på denna konfrontation med död.

Jag har aldrig sett en människa dö på det här viset... Två gånger tidigare, men det var hjärtinfarkter... och att

stå där och se människor dö framför ens fötter... det gick inte att skona sig från det. När jag väl hade sett det.¹⁰

Mycket få exempel framkom i undersökningen på journalister som inte orkat fullfölja sitt uppdrag. En reporter upplevde dock att uppdraget inte genomfördes helt och fullt.

Mina journalistiska insatser tyckte jag var ganska dåliga, men det tycker jag inte man kan begära annat. /.../ Det retar mig, ska jag säga, att jag blev så dålig...det retar mig nåt fruktansvärt...Jag har tänkt mycket på det efteråt, jag kan inte ta fram så hemskt mycket klara minnesbilder heller. /.../ Jag hade dessutom velat vara lite mer journalist....säg att jag hade kommit fem minuter senare, då hade allting varit en helt annan sak. Hade jag vetat att det var en katastrof så hade jag kunnat jobba mycket mer som journalist. /.../Men jag gjorde så gott jag kunde. Jag lämnade rätt mycket till mina kollegor och så, men inte med så hemskt mycket substans.¹¹

Det fanns ju många, både journalister och fotografer, som stod i hörnen och mätte dåligt, och grät. /.../ Vissa försvann liksom, men det kan ju bero på att jag inte såg dem. Jag var väl en av dem som borde ha åkt hem direkt egentligen. Om jag hade haft det förnuftet kvar.¹²

Bland de senare anlända journalisterna ökade möjligheterna att "skjuta upp" de egna krisreaktionerna, för att i stället mobilisera någon slags energireserv och ha totalt fokus på uppdraget.

Jag var rätt speedad, faktiskt, hela tiden. Och vi jobbade i stort sett dygnet

runt i en vecka. Och det gick bra. Jag kände mig inte trött eller nånting.¹³

I krisen blir människan ensam med sina känslor. Som i en glasblåsa gick en kvällstidningsreporter omkring på redaktionen timmarna efter upplevelsorna på Backaplan.

*Jag gick ju där som en zombie, och var grön i ansiktet, så det var väl egentligen ingen som ville prata så mycket med mig tror jag.*¹⁴

För de tillresta journalisterna med övernattnings på hotell, blev arbetet i vissa fall mindre ensamt än för en frilansande Göteborgsmedarbetare. Någon tyckte att gemenskapen med kollegorna på hotellet var ett mycket viktigt stöd, medan andra menade att det varken fanns tid för samtal med kollegor eller andhämtning på hotellrummet.

*Det blev väl 20-timmarsdag, eller 23 timmar, den första dagen. Det var ju inte så att man funderade vad det var för mattor i rummet (skratt). Nej, man stupar i säng bara, helt enkelt.*¹⁵

Personlig berördhet

Hon fick definitivt inte gå

Oundvikligen inträffar det då och då att journalister i tjänst råkar hamna på ett bevakningsuppdrag med nära personlig anknytning till det inträffade. Det kan handla om allt från nära vänner bland de drabbade till självupplevda händelser som starkt påminner om den olycka det just ställts inför.

En av fotograferna berättade (som tidigare nämnts) hur hans arbete på-

verkades av det faktum att hans egen son förolyckats tre år tidigare. Några av sonens kamrater omkom i branden. Fotografens dotter hade också flera drabbade vänner bland brandens offer och överlevande, ”... *men det visste ju inte jag när jag åkte dit*”, sa han. Fotografen insåg snart att detta var samma fest som hans egen dotter hade bett att få åka till, och mindes plötsligt hur han hade sagt ”*blankt nej*” till henne. Det hade han gjort efter att ha kollat upp med polisen vilka arrangörerna var.

Det var ju killar som sålde biljetter på skolgården och de hade ingen koll på hur mycket de sålde. De sålde alltid för mycket mot vad lokalen tog in. /... / Så jag kollade upp detta innan, och hon fick definitivt inte gå.

INT: Det är väl en överflödig fråga – hur det beslutet känns idag?

*Du kan fråga henne. Det känns jligt bra.*¹⁶

En annan omständighet kring händelsen som fotografen sa sig väl känna igen från sin egen dotters liv, är fenomenet att unga flickor ofta byter kläder med varandra när de ska gå på fest.

Nu har jag ju talat om för henne hur svårt det var för polisen att identifiera alla barn på grund av att de inte hade samma kläder på sig som när de gick hemifrån /.../ Jag sa till henne att ...där ser du vad viktigt det är att man har sina egna kläder på sig...¹⁷

En reporter berättade att hon själv varit med om två brandtillbud i fastigheter där hon bott, och som då fått utrymmas. Kanske medverkade dessa händelser till att hennes rädsla för

bränder tycktes accentuerad när hon bevittnade branden på Backaplan, funderade hon.¹⁸

Bemästring genom tunnelseende

Jag har aldrig varit så skärpt

Ett antal faktorer hjälper en yrkesperson att bemästra situationen på en olycksplats. Hit hör flera av de reaktioner som är tecken på chock. I strävan att hantera situationen blir dessa reaktioner en räddningsplanka i arbetet på plats. Hit hör enligt Dyregrov bland annat överklighetskänsla och undertryckande av reaktioner samt distansering och aktivitet för att hindra reflexion¹⁹.

Bland reportrar och fotografer på olycksplatsen i Göteborg fanns många exempel på bemästringsstrategier. Att ha en "tillräckligt god förmåga" att hantera situationen och utföra sitt uppdrag blev en målsättning hos många. I flera fall kom den mentala skärpan och koncentrationen i praktiken att öka, som en effekt av journalisternas bemästringsstrategier.

Jag var så iakttagande så jag tror aldrig att jag tidigare tagit in nånting så intensivt. Ja, det skulle vara att föda barn då.²⁰

Jag har aldrig varit så skärpt i hela mitt liv, tror jag. Jag gick in rätt hårt i rollen att jag skulle vara fotograf. Jag har faktiskt aldrig haft så välexponerade blyxbilder i hela mitt liv, tror jag. Det är skumt, men... jag var så medve-

ten om att jag får inte misslyckas med de här bilderna.²¹

Hos de flesta förblev det journalistiska uppdraget förhärskande trots starka emotionella påfrestningar.

Hela tiden försökte jag tänka professionellt /.../ Man hade aldrig tid att bromsa och tänka efter vad det var frågan om. Inte förrän strax innan vi skulle börja åka därifrån, när de började bära ut alla döda... då började man tänka.²²

Avskärmning är en närmast nödvändig bemästringsstrategi för att orka genomföra ett traumatiskt uppdrag. Den bemästringsstrategin tillämpades av många journalister.

Det går inte att sätta sig ner och grina, vilket väl borde ha varit den naturliga reaktionen, utan man - eller jag i alla fall - avskärmar sig på nåt sätt... Det går inte att känna för mycket.²³

Ett förekommande sätt att reagera på krissituationer är med humor. Några få exempel på att humor användes som försvarsmekanism bland journalisterna vid Göteborgsbranden framkom i denna studie. En reporter beskrev sitt försök:

Jag vet att någon gång försökte jag pigga upp mig och vara käck och så där ... och skämta ... och det var väldigt misslyckat.²⁴

En av fotograferna hade också noterat sådana reaktionssätt hos de drabbade.

Mitt under allt elände... det är en grej jag aldrig kommer att glömma... så är det en kille jag ger en filt, och två kompisar. En av dem var skadad, han var bränd i ansiktet, så vi lade honom på gatan utanför. Då snackade de med

varandra, och jag hörde alltihop. De började skoja med varandra, och den ena frågade ...Hur ser jag ut?... Då sa den andra att... Du är skitful, men du får nog tjejer ändå.... Det var ganska absurt i det kaos som var där då.²⁵

Senare reaktioner

Jag bara såg folk som sprang

Olika typer av stressreaktioner – såväl tidiga som fördröjda - beskrevs av de journalister och fotografer som rapporterade från brandkatastrofens akuta skede. Journalister och fotografer som bevittnade och skildrade Göteborgsbrandens akuta fas uppgav många av de fysiska och psykologiska reaktioner som Dyregrov anser att hjälpare drabbas av. Några exempel var; påträngande minnesbilder och tankar, ångest, nedstämdhet och sorg, sömnstörningar, koncentrationssvårigheter, trötthet, självrannsakan, självföreläuser och skuld känslor, förändrade värderingar. Detta stärker synen på mediernas medarbetare som indirekt drabbade av en katastrof²⁶, och väcker också frågan hur detta tillstånd påverkar sättet att skildra händelsen.

Flera intervjuade beskrev att de psykologiska reaktionerna på händelsen visade sig först på väg tillbaka till redaktionen.

Då sätter vi oss i bilen och så kör vi och så säger jag så här till NN (reportern) ...F-n, det verkar som det är 50 döda.... 'Ja, vad f-n är det med det då?', sa hon. /.../ Då fattade jag ju att

hon var ju helt väck. Helt knäckt om man säger så. Samtidigt tittade jag på klockan och tänkte 'Helvete, nu ska de ju ha bilder'.²⁷

En fotograf berättade att han hade hemska bilder för sin inre syn, och inte kunde sova något under de två första dygnet.

Jag bara såg folk som sprang... och jag tyckte det trillade folk från fönster. Och jag... var inte det minsta trött.²⁸

En kollega reagerade tvärtom – sov helt obesvärat.

Jag har aldrig sovit så bra i hela mitt liv (skratt), för då var jag fruktansvärt trött, alltså.²⁹

Inte bara journalister på plats påverkades av händelsen. Också medarbetare på redaktionerna och dess arbetsledare påverkades starkt känslomässigt av brandkatastrofen. En redaktionschef menade att han i detta fall inte som normalt kunde tränga undan sina känslor under arbetet. "Där skilde sig brandkatastrofen från andra liknande händelser". Han berättar vidare:

Det var över ett dygn jag jobbade, sen flög jag till mitt sommarställe, och då man bara sätter sig ner så kommer ju alla känslor fullt ut, och man fattar vad som har hänt, vilket man inte riktigt fattar när man är mitt uppe i arbetet. Och då blir man ju oerhört tagen, och tårarna kommer.³⁰

Många av reaktionerna hos reportrar och fotografer kan - som alltid när det gäller reaktionsmönster i kris - i efterhand te sig något absurda. Men då, på morgonen efter Göteborgsbranden, var de uttryck för nödvändiga bemästringsstrategier.

Väl tillbaka på redaktionen när en

fotograf skulle gå igenom sina bilder för att sända dem till Stockholmsredaktionen, började han rekapitulera händelsen. *”Det är först då man vill fatta det”, man har ju vetat det hela tiden fast man inte har velat greppa om det då*”. Fotografen fortsatte trots allt sitt arbete med att sända sina bilder och avslutade halv tio på förmiddagen. Sedan åkte han hem, gick och lade sig, och mot sin egen förmodan somnade han direkt; *”... jag bara pang – bom ramlar i sängen*”. När han vaknade senare på eftermiddagen ringde reporterkollegan *”för hon ville ha hjälp, och då kände jag mig också så där lite dålig”*³¹. De båda bestämde sig i det skedet för att söka samtals hjälp.

En fotograf som kom till olycksplatsen efter att branden var släckt, upplevde också att han reagerade på sin sina upplevelser med fördröjning.

*Ja, alltså, reaktionen kom väl först några dagar senare, tror jag. Man blir ju j-ligt deppad av det hela. Det var ju lite överkligt, faktiskt.*³²

Eller så lät reaktionerna vänta på sig tills hemkomsten...

*Jag försökte egentligen gå rätt så opåverkad igenom det här. Det kom inte förrän jag var på väg hem. Då kom reaktionerna.*³³

Minnesförlust beskrevs av flera journalister – både reportrar och fotografer.

*Och jag har tänkt på det mycket efteråt. Jag kan inte ens ta fram så värst mycket klara minnesbilder. Tyvärr. Jag önskar att jag kunde det.*³⁴

Exempel på minnesförlust beskrevs av flera journalister. Fortfarande

ett halvår efter händelsen upplevde många situationen på Backaplan som oklar. Och de känslomässiga sårn tycktes vidöppna.

*Ja, jag är så helt slut så jag vet inte riktigt, inte ens vilka som varit där.*³⁵

*Alltså, jag är helt snurrig alltså. Men det är så.*³⁶

Om minnet blev påverkat hos journalisterna så drabbades de överlevande än värre av minnesförluster, trodde en fotograf.

*Jag kommer ihåg folk därifrån, men det är ingen av brandoffren som kommer ihåg mig därifrån. /.../ Så de har nog haft mycket mer traumatiska upplevelser än vad jag har haft. Det är många som har minnesförlust av hela stället.*³⁷

På ännu längre sikt

Till slut känner man sig jävligt sliten

Tiden läker inte alla sår. Ibland ströms mer salt i dem, efter hand som bilden av händelsen klarnar.

*Det är ju inte så att jag har blivit nån järnman av det här. Jag menar det tar ju lite mer varje gång. Till slut känner man sig jävligt sliten alltså. Och vill liksom ha ett års semester, om man säger så... Men det är klart... lite vänjer man sig vid det, i och för sig.*³⁸

Stämningen i Göteborg som stad var kraftigt påverkad under lång tid, menade en fotograf.

*Det var en oerhört kuslig stämning i Göteborg i månader efteråt.*³⁹

Men att bo och verka i den stad som

blivit drabbad och som sörjer, kan på sikt ha sina fördelar. Som en hjälp i bearbetningen, funderade han.

Nu följer ju jag nedtrappningen i det hela. Det är ju en form av debreifning även det /.../ Alla mina kollegor var ju där.⁴⁰

Lång tid efter Göteborgsbranden hade reportrar och fotografer ännu svårt att tänka på och att tala om branden. En kvällstidningsjournalist försökte via sparade taxikvitton att få fram tidsuppgifter på när hon anlände till Backaplan på natten. Hon kollade med den person på tidningen som har hand om räkningar ”..men jag har inte fått tag på henne sen. Så jag läser det. Jag vill inte tänka på det här i onödan”⁴¹.

En fotograf tyckte att minnena av branden var värre än upplevelsen där och då.

För mig var inte branden så hemsk när jag var där. Den var mer hemsk efteråt, när man fattade att det var människor som var döda och så.⁴²

Hur mycket tål en människa – hur mycket orkar hon se? Finns det en mättnadsgräns?

Ja, kanske. Men man kommer över det med tiden. Och så kanske det kommer nåt nytt. Och då är det som är jobbigt. Det är inte det att jag lägger allt på hög. Det är inte jag som har orsakat de här grejerna. Det händer ju oavsett om jag är där eller inte.⁴³

Om upplevelsen att bevittna och skildra brandkatastrofen sa en reporter att ”man hade gärna varit utan den”.

Reaktioner och bemästring: slutsatser

Några faktorer skiljde tydligt journalisternas reaktioner på olycksplatsen i Göteborg, från de reaktioner hos insatspersonal som finns beskrivna i tidigare studier⁴⁴. Mot bakgrund av det professionella uppdraget att bevittna och skildra katastrofen, och inte att rädda liv, framträdde hos journalisterna både skam- och skuld känslor över den egna närvaron på olycksplatsen. Andra emotionella reaktioner var hjälplöshet, överväldigande, avskärmning av känslor, chock och en känsla av att vara värdelös i stunden. Bland de somatiska – fysiska – reaktioner som uppgavs fanns snabb puls, illamående, svimningskänslor, gråt, skakningar i kroppen och en ”adrenalinkick”. Exempel på kognitiva – upplevelsemässiga – reaktioner var överklighetskänsla, förvirring, minnesproblem och avskärmning av intryck. Beteendemässiga reaktioner blev av journalisterna själva registrerade som överaktivitet (att man ”gick igång” och ”blev speedad”), underaktivitet (”gjorde ingen nytta”, ”borde ha åkt hem”) samt undandragande.

Reportrarnas och fotografernas sammanlagda beskrivningar av sina egna reaktioner omfattade i princip hela registret av Dyregrovs karta över krisreaktioner hos insatspersonal (kapitel 5). Den enda reaktionstyp som ofta uppträder hos hjälpare, men inte alls känns igen hos journalisterna är den beteendemässiga reaktionen med överdrivet skämtande. Humor är en

vanligt förekommande bemästringsstrategi hos insatspersonal⁴⁵, men endast ett fåtal exempel på användning av humor som bemästring framkom i journalistintervjuerna.

Om reaktionerna i stället indelas enligt Wallenius princip om funktionella och dysfunktionella reaktioner⁴⁶ framträder några tydliga kategorier hos journalisterna. Till de reaktions sätt eller bemästringsstrategier som upplevdes som funktionella hörde en viss avskärmning från det som hänt. Detta för att bättre öka skärpan och professionellt fokusera på arbetsuppgiften. Till de dysfunktionella reaktionerna hörde handlingsförlamning som ledde till att det journalistiska uppdraget inte kunde genomföras väl, eller i värsta fall inte alls. Här fanns också exempel på både problemlösande och emotionell coping (bemästringsstrategi). Några blev ”problemlösare” som – enligt egen utsago – reagerade med initiativrikedom och kreativitet. Dessa utvecklade ett så kallat ”superminne” och en fullständig målmedvetenhet i situationen. Andra bemästrade situationen mer emotionellt och lät hjälpandet ta överhanden över det professionella uppdraget. De lät kanske sitt eget medlidande och sitt professionella samvete bära fram både handlingar på olycksplatsen och vittnesbörden i artiklarna.

Inga tydliga skillnader kunde avläsas i reaktionerna hos kvinnor respektive män, reportrar respektive fotografer. Möjligen tillämpade kvinnorna mer ”emotion focused coping” och männen mer ”problem focused coping”, vilket i sådana fall bekräftar

flera tidigare studier⁴⁷. Motsvarande vaga tendens visade sig också i en jämförelse mellan reportrar och fotografer, där en majoritet av reportrarna tycktes tillämpa en mer känslomässig bemästring. Fotograferna framstod här som något mer problemorienterande. Men undantag finns i alla grupper, så även bland journalisterna. Dessutom kan den senare tendensen även förklaras av att alla fotografer i studien var män, och merparten av reportrarna var kvinnor.

Till panoramat av reaktioner hörde också de fördröjda reaktionerna. Många reportrar och fotografer vittnade om att känslorna kom först efter ett dygn, eller hos några först efter några dagar. Sömnproblem rapporterade flera, liksom påträngande minnesbilder som hos några stannade kvar länge. Ett fåtal rapporterade någon form av personlig relation till händelsen och de drabbade ungdomarna. En reporter beskrev hur minnen från en tidigare upplevd fastighetsbrand återuppväcktes där på Backaplan, och reportern funderade över hur den erfarenheten kan ha påverkat krisreaktionen. En fotograf beskrev hur minnen från sitt barns dödsfall (några år tidigare), triggades och återupplevdes under det pågående arbetspasset på Backaplan.

Generellt för de flesta intervjuade journalisterna var att de betonade sin vilja att hjälpa olycksoffer och överlevande, snarare än att fotografera och skriva. Många skulle helst ha velat utöva medmänskligt stöd, medan andra hade lättare att fokusera på sitt professionella uppdrag.

Fotnoter

- 1 Lamark & Morlandstø (2002)
- 2 Reporter DN
- 3 Reporter DN
- 4 Tommy Wiberg, filmfotograf, SVT
Göteborg i SVT-dokumentären ”Efter
branden” SVT2 (991025)
- 5 Fotograf DN
- 6 Reporter DN
- 7 Reporter GP
- 8 Reporter GP
- 9 Reporter AB
- 10 Reporter AB
- 11 Reporter AB
- 12 Reporter AB
- 13 Reporter DN
- 14 Reporter AB
- 15 Reporter GT/Ex
- 16 Frilansfotograf/AB
- 17 Frilansfotograf/AB
- 18 Reporter AB
- 19 Dyregrov (1992) s. 179
- 20 Reporter GP
- 21 Fotograf 1 GP
- 22 Frilansfotograf/AB
- 23 Reporter DN
- 24 Reporter AB
- 25 Fotograf 1 GP
- 26 jfr Lundin (1992)
- 27 Frilansfotograf/AB
- 28 Fotograf 1 GP
- 29 Fotograf DN
- 30 Redaktionschef AB
- 31 Frilansfotograf AB
- 32 Fotograf DN
- 33 Frilansfotograf/AB
- 34 Reporter AB
- 35 Reporter AB
- 36 Reporter AB
- 37 Fotograf 1 GP
- 38 Fotograf DN
- 39 Fotograf DN
- 40 Fotograf DN
- 41 Reporter AB
- 42 Fotograf 1 GP
- 43 Fotograf 1 GP
- 44 Dyregrov (1992); Wallenius (2001);
Enander mfl (1995) Lindström &
Lundin (1982) Folkesson (2003) med
flera
- 45 Dyregrov (1992); Folkesson (2003);
Granér (2000)
- 46 Wallenius (2001)
- 47 Se bla Michel mfl (2001) s. 70

Lika viktigt att hantera som själva uppdraget, är bemästringen av tiden efter en traumatisk upplevelse. Bearbetnings- och återhämtningsfasen efter katastrofrapportering är av betydelse att studera, för att bättre förstå hur journalister känner, tänker och fungerar i ett ”skarpt läge”. Både i anslutning till det genomförda uppdraget, och inför kommande oväntade uttryckningar. Tiden för reflexion är inom medievärlden ibland något beskuren. Likaså utrymmet för återhämtning. Icke desto mindre är omhändertagandet av denna indirekt drabbade yrkesgrupp en viktig faktor, både för individ och kollektiv.

Psykologisk avlastning

När hjälparna efter en räddningsinsats går direkt i sin tjänsteuniform till ett psykologiskt avlastningssamtal, kan ske journalisterna omgående skickas

ut på ännu ett jobb. Polis, Räddningstjänst och ambulanssjukvård har goda rutiner för att genast efter avslutat uppdrag ge medarbetarna stöd, och stämma av deras tillstånd. Inom medievärlden har sådana initiativ i princip uteblivit fram till tiden efter Göteborgsbranden 1998.

Tidigare studier av bland andra Simpson och Boggs visar att många journalister arbetar efter en slags oskriven yrkeskod som innebär att oavsett hur brutalt och traumatiskt ett bevakningsuppdrag är, ska man fortsätta fotografera, fortsätta samla fakta och berätta sin story. I denna oskrivna kod ingår också att bortse från eventuella behov av psykologisk avlastning¹.

Socialt stöd och avlastningssamtal

Året för brandkatastrofen i Göteborg, 1998, var internationell krispsykolo-

gisk expertis relativt överens om att rutinmässiga avlastningssamtal eller psykologisk debriefing var nödvändigt för människors återhämtning efter potentiellt traumatiska upplevelser. Idag har den vinden vänt något, vilket jag återkommer till senare. Men i undersökningen ställdes frågor utifrån det då dominerande kunskapsläget. Syftet med avlastningssamtal och debriefing ansågs då – och anses fortfarande av flera – kunna påskynda återhämtningsprocessen för personal som just upplevt och arbetat med en traumatisk händelse. Onormala händelser leder till normala och smärtsamma reaktioner. Ett annat syfte är att reducera fysiska, tankemässiga, känslomässiga och beteendemässiga stressreaktioner. Samtalsformerna har också använts som en möjlighet att identifiera personer som är i ytterligare behov av hjälp². De anses av förespråkarna också vara ypperliga tillfällen att dela fakta och information så att de blir lika för alla, samt att ge alla berörda information om normala stressreaktioner och hur dessa kan hanteras.

Skillnaden mellan avlastningssamtal och debriefing är att de förra sätts in snabbare, är kortare och något ytligare. Visar sig behov av debriefing i samband med detta samtal, kan sådan sättas sådan. Större debriefinggrupper har ibland två ledare. Avlastningssamtal har man i regel ett, medan debriefing kan ges upp till tre gånger. En skillnad är också att närheten i tid prioriteras före en tyst och avskild plats vid avlastningssamtal, medan ostörd miljö är ett krav vid debriefing. I båda

fallen är samtalen konfidentiella³.

Vem som ska leda samtalen varierar mellan organisationer och verksamheter, men allmänt kan det första avlastningssamtalet ledas av ordinarie arbetsledare om denna har ett väl uppbyggt förtroende hos sina medarbetare.

Den ledande litteraturen inom ämnet står de amerikanska forskarna Mitchell och Everly för, men bra beskrivningar på svenska finns av Dyregrov samt Andersson med flera⁴.

Senare års forskning har dock som nyss nämntes antytt tveksamheter inför nyttan med debriefing, i synnerhet de individuella sessionerna. Många frågar sig idag om metoden till och med kan göra mer skada än nytta när det gällde möjligheten att genom debriefing motverka utveckling av posttraumatiskt stressyndrom. Holländska krispsykologer publicerade under 2006 resultat som pekar i den riktningen⁵.

Året innan, 2005, utkom brittiska National Institute for Clinical Excellence - NICE – ut med en evidensbaserad forskningsöversikt på området, som i några punkter sammanfattar vilka former av insatser som de anser kan hjälpa drabbade och indirekt drabbade efter en allvarlig händelse – exempelvis en katastrof.

- Drabbade (och indirekt drabbade) bör få möjlighet till empatiskt stöd
- Stöd kan vara praktiskt, emotionellt och socialt
- Drabbade (och indirekt drabbade) bör informeras om vanliga reaktioner samt erhålla råd för bemästring, gärna skriftliga sådana

- För individer med milda reaktioner som varat mindre än fyra veckor är ”observerande väntan” (eng. watchful waiting) tillräckligt
- Psykologisk debriefing som ges vid endast ett tillfälle för enskilda individer, rekommenderas ej
- Screening av högriskindivider bör genomföras med ett enkelt instrument (av typen checklista), en månad efter traumat
- Individer med uttalade PTSD-symptom bör få tillgång till kognitiv beteendeterapi (KBT) inom en månad

I stora drag handlar det om att lugna dem som har uttalade reaktioner, att understödja samhörighet och att om möjligt involvera drabbade i delar av räddningsarbetet (som en del av bearbetningen). Alltför känslomässiga frågor undviks, men ett engagerat och empatiskt lyssnande är av största vikt. Människor som uppvisar motståndskraft (se kapitel 4) kanske inte behöver någon formell psykologisk hjälp eller behandling. I värsta fall kan en normal återhämtning störas av påträngande interventioner (som engångsdebriefing) i ett alltför tidigt skede, vilket kan leda till att ”känslomässiga sår” lämnas öppna i stället för att ”läkas”⁶.

I det följande redovisas dock intervjuer och slutsatser utifrån de i samband med brandkatastrofen rådande kunskapsläget, vilket innebar psykologisk debriefing eller avlastningssamtal som norm eller förväntad norm.

Medarbetarstress – en ledningsfråga

Att ta hand om medarbetarnas akuta stressreaktioner är en ledarskapsfråga. Det primära omhändertagandet bör bestå av emotionell hjälp exempelvis i form av ovan angivna punkter. Rutiner för sådan verksamhet är väl utvecklade inom räddningstjänst och polis men betydligt mindre tillämpade inom medieföretagen.

I en lag från juli 2000 fastställer Arbetskyddsstyrelsen regler för krisstöd på arbetsplatser, vilket innebär konkreta krav på berörda ledare;

På varje arbetsställe skall finnas den beredskap och de rutiner för första hjälpen och krisstöd som behövs med hänsyn till verksamhetens art, omfattning och risker⁷.

Stresståliga ledare är en förutsättning för att förebygga stress hos medarbetarna, menar Michel med flera⁸.

Inom svenska medieföretag har beredskapen hittills varit mycket låg, för att ge psykologiskt och socialt stöd till journalister som rapporterat om traumatiska händelser. Bristande kunskap, bristande rutiner, och i värsta fall bristande intresse för dessa frågor har hittills utgjort hinder för ett gott omhändertagande på arbetsplatsen. Att behovet finns, det visade journalistintervjuerna efter Göteborgsbranden helt tydligt.

Avlastningssamtal efter branden:

Ungefär som att besikta bilen

Göteborgsbranden blev något av en vändpunkt när det gällde medieföretagens insikter om betydelsen av psykologiskt och socialt stöd till journalister som rapporterat ett trauma. Ändå är det enligt lag ett arbetsgivaransvar. Trots detta var det i varierad utsträckning som reportrar och fotografer i erbjöds sådant stöd efter branden. Å andra sidan kan det informella kamratstödet ändå ha varit stort och kanske något underskattat. Behovet var säkerligen störst hos dem som bevittnade själva branden, som såg och hörde unga människor kämpa för sina liv - och i vissa fall förlora det. På *Göteborgs-Posten* uppgavs ledningen snabbt ha agerat med erbjudande om avlastningssamtal, även om man inte genast insåg graden av trauma som medarbetarna drabbats av, berättade en reporter.

*När jag kom till redaktionen på fredagen fick jag först besked om att vi skulle få prata med någon direkt efter helgen. När samtalet fortsatte och jag berättade vad vi hade sett, reagerade en av cheferna. Det verkade som det var först då de förstod vad vi varit med om. Strax därefter fick vi besked om att terapeuten skulle komma till oss redan på fredagseftermiddagen för ett kortare samtal. Visst fanns det ett behov att bli inspekterad. Är jag i chock? Kan jag lita på att jag är på rätt spår med mina tankar? Kan det komma skrämmande reaktioner?*⁹

I GP-fallet kunde de två reporter-

kollegor som varit ute på brandplatsen finna stort stöd i varandra. De talade oavbrutet om vad de upplevt. På denna tidning fick det kollegiala stödet stor betydelse eftersom avlastningssamtalen inledningsvis visade sig fungera dåligt. Tidningens företagshälsovård blev visserligen inkopplad, men samtalen fick underbetyg av de berörda medarbetarna:

*Det blev bara två /samtal/. Terapeuten fungerade inte med oss. Vi blev inte sedda av henne /.../ När jag började prata med andra om det så insåg jag hur oprofessionellt det var.*¹⁰

På måndagen – tre dagar efter katastrofen – arrangerades en gruppdebriefing som också den väckte skarp kritik hos GP:s personal. Efter ett samtal några dagar senare med en administrativ chef fick reportern klart för sig att hon i praktiken inte fått någon debriefing - eftersom utfallet av samtalet upplevdes så negativt av henne.

*Och då blev jag jätterädd. Hjälp! För jag ville att någon skulle titta på mig och lyssna på mig och säga 'Du behöver hjälp' eller 'Du står på benen - det här kommer att vara tufft, men du vet vad som hänt och du är inte i chock'. Ungefär som att besiktiga bilen.*¹¹

Redaktionsledningen såg till att "slutbesiktningen" av de båda reportrarna gjordes kort därefter av två terapeuter utanför den avtalsknutna företagshälsovården. Denna samtalsomgång upplevdes som mycket givande. Efter detta kände GP-reportern inte behov av ytterligare avlastningssamtal.

På GP tyckte sig redaktionschefen ha god hjälp av en pärm med instruktioner om vilka åtgärder som skulle vidtas för psykologiskt stöd till personalen efter en katastrof. Så långt var man alltså relativt väl förberedda. Sedan blev resten en historia där *"arbetet med debriefingen i vissa fall gick bra, i andra fall gick mindre bra"* som en av cheferna uttryckte det. Debriefing handlar - som så mycket psykologi - ofta om personkemi. Att det blir *"rätt sorts möte mellan rätt personer"*. En undersökningsfråga gällde huruvida journalisterna tyckte att avlastningssamtalen borde vara frivilliga eller obligatoriska. Graden av frivillighet i deltagande debriefing verkade ha hanterats olika på olika redaktioner. *"Det är viktigt att det är frivilligt"* menade en redaktionschef. Det var dock en uppfattning som avvek något från många psykologers syn på hur avlastningssamtal och debriefing ska genomföras, då - i slutet av 1990-talet, nämligen att närvaro är obligatorisk men utan krav på att säga något¹². GP:s bildchef menade att behovet av uppföljande samtal var ganska uppenbart, ibland bara för honom som chef, men ofta för fler.

*I något fall såg jag det, och i några fall var det uppenbart så alla såg det. Även de själva.*¹³

Som ett komplement till avlastningssamtal initierade av arbetsgivaren, skaffade sig både reportrar och fotografer samtalsavlastning och "psykologiska eftersnack" på egen hand. Kollegor från andra medier som också hade bevittnat katastrofen träffades för att dela sina upplevelser.

*"Alldeles efter branden åkte jag till en bildbyrå för att snacka med folk som varit där".*¹⁴

Dagen efter branden kom GP:s bildchef hem till den fotograf som varit först ut till Backaplan, och erbjöd sig äta lunch med honom för att ge möjlighet att prata av sig. Men informationen från företaget till de drabbade medarbetarna - bland annat om möjligheterna till avlastningssamtal - fungerade inte riktigt, tyckte fotografen.

*Någon dag efteråt så hörde jag på radion, redaktionschefen sa att 'vår personal pratar just nu med psykologer'. /.../ Så det tyckte jag var väldigt kul. Men det var bara ett misstag. Han trodde ju att vi snackade med psykologer då. Det var ingen PR-grej.*¹⁵

Efter ytterligare några dagar erbjöds fotografen avlastningssamtal i grupp. Han gick på detta, samt på ett eget återbesök hos psykologen. *Men det var bara 'Hej, jag vill inte prata om det här mer'.*¹⁶

GT:s medarbetare erbjöds psykologhandledda avlastningssamtal, främst i grupp men i några fall också individuella samtal, med start på måndagen (tre dagar efter händelsen). Enligt redaktionschefen fick alla som ville komma på samtalen, även om erbjudandet främst gick till dem som arbetat på olycksplatsen. Ett tiotal personer på tidningen genomgick två psykologhandledda avlastningssamtal. *"Alla tyckte det var oerhört värdefullt"*, enligt redaktionschefen. Även personalen i Stockholm (företrädesvis stationerade på samarbetstidningen Expressen) erbjöds debriefing.

En DN-reporter berättade att arbetsledningen erbjöd och lät genomföra avlastningssamtal två veckor efter hemkomsten från Göteborg.

*Men då kände jag inte så stort behov av det. Men det tror jag hänger ihop med att vi var så många där. Vi hade ju krissamtal varenda kväll när vi gick ut och åt middag. Så jag tror att jag i stort sett pratade av mig det mesta med kamraterna, och det kändes mer meningsfullt för mig att prata med någon som hade varit där.*¹⁷

En fotograf som arbetade för *Aftonbladet* uppsökte sin familjepräst för samtal, sedan han sovit några timmar efter brandrapporteringen.

Jag hade väl inte tänkt så mycket på det, jag hade precis vaknat, men det var NN (reportern) som kontaktade mig, och då hade hon pratat med redaktionen tror jag. Och fått klartecken. Så då tog vi kontakt med den här prästen.

Fotografen och dennes reporter-kollega gick dit tillsammans. *En liten vända*, som reportern uttryckte det. Den senare ansåg att tidningens beredskap för krishantering var otillräcklig. Hon fick ett telefonnummer att ringa, men *"orkade inte förbi det första korta samtalet"*, utan det tog några dagar innan ett professionellt avlastningssamtal genomfördes. Det blev sedan flera samtal. Reportern tyckte att ett alltför stort ansvar vilade på den enskilde medarbetaren; att själv se sina behov och att själv söka samtalsstöd: *"... men man orkar inte göra det när man mår så kasst"*.

Kanske finns en del att lära av de andra yrkesgruppernas beredskap, fu-

nderade reportern: *"Brandmän har ju ett sånt system där de går iväg och 'debriefar' omdelbart i samma kläder som man hade då, det är nog bättre, tror jag"*. Men en svårighet ligger här i att det journalistiska arbetet inte är avslutat då olycksplatsen lämnas. I stället har det just börjat. Författande, redigering med mera tar vid.

Fotografen ovan menade dock att de medarbetare som var bosatta i Göteborg kan ha fått stöd i sin efterbearbetning genom möjligheten att på nära håll följa nertrappningen i bevakningen. Detta *kan* ha varit en fördel jämfört med att åka därifrån efter bara något dygn, funderade han. För reportrar och fotografer som inte hade bevittnat själva branden, utan börjat sin bevakning av händelsen i ett senare skede, föreföll behovet av avlastningssamtal inte heller varit så stort.

Aftonbladets redaktion fattade dagen efter branden ett beslut om att alla medarbetare som på något sätt arbetat med branden – särskilt under dess akuta fas – skulle erbjudas avlastningssamtal¹⁸. Men den frilansfotograf som arbetade för *Aftonbladet* gick aldrig vidare med något professionellt handlett samtal, utan nöjde sig med samtalet hos familjeprästen dagen efter brandnatten. Han poängterade dock sin uppskattning inför det stöd han erbjöds – om än inte utnyttjade - från uppdragsgivaren.

*I detta fallet så har Aftonbladet varit varit j-ligt schyssta. Dom har liksom gett mig samma förmåner som sina egna anställda /.../ att jag då kunde söka hjälp på deras bekostnad.*¹⁹

I dessa senare skeden av brandbevakningen tog sig upplevelsorna av händelsen andra uttryck. Den fotograf från GP som närvarade vid den första begravningen, tackade nej till ett kollektivt avlastningssamtal efteråt:

*Då kände jag att det fanns ingen anledning, och jag hade inget behov av det heller. I och för sig hade jag ett avlastningssamtal långt senare, men det var för att jag varit nere i Make-donien... och Albanien framför allt. Då hade jag verkligen behov av det. Då kändes det man sett av brandkatastrofen lite futtigt i jämförelse med vad jag sett där nere.*²⁰

På frågan till en annan tidnings fotograf, om han av arbetsgivaren erbjöds avlastningssamtal, svarade han att *"därom grälar fortfarande jag och min chef och redaktionsledningen. Fotografen beskrev hur en för honom okänd person, helt utan förvarning, ringde till en kollega på Göteborgsredaktionen dagen efter branden:*

*Och hon sa: 'God dag. Vi har hört att ni mår dåligt här, och att ni behöver psykologhjälp'. Alltså... det här sköttes fruktansvärt dåligt från våra chefer.*²¹

Fotografen beskriver vidare att hans kollega var mitt uppe i artikel-skrivande, och svarade lite förstrött:

*'Nej då, det är inte så farligt, vi mår inte så dåligt'. 'Nehej. Tack, adjö då.'*²²

I efterhand fick fotografen veta att det var företagshälsovården som hade ringt. Detta på uppdrag av arbetsledningen i Stockholm, som dock inte informerat sina medarbetare i Göteborg. Två dagar efter telefonsamta-

let fick medarbetarna ett e-mail från arbetsledningen i Stockholm, om att de skulle erbjudas debriefing. Vilket aldrig skedde, eftersom medarbetarna – via den reporter som svarat i telefonen – ansågs ha nekat till erbjudandet om detsamma.

*Jag tycker det ska gå den vägen att min chef i Stockholm ska ringa mig och säga att 'Du, jag förstår att du har haft det väldigt jobbigt här. Men nu har vi fixat så att ni ska få tala med nån'.*²³

Företagshälsovården återkom inte till fotografen och hans kollega. Beskrivningen väcker återigen frågan om hos vem initiativet bör ligga när det gäller deltagande i avlastningssamtal. Hur ofta kan den berörda själv avgöra behovet av psykologiskt stöd då frågan väcks?

Tidningens lokala arbetsledare som lett arbetet i Göteborg under tre-fyra dagar, deltog inte i avlastningssamtalet *"eftersom jag inte var med ute på olycksplatsen"*. Han blev erbjuden avlastningssamtal timmen efter att han återvände till Stockholmsredaktionen, men tackade nej.

Befinner man sig på den här distansen så är det nog inte så besvärande. Jag hade mycket, mycket besvärligare några år tidigare, eftersom jag under ett helt år jobbade som undersökande reporter på "DN special". Och jag skrev om Estonia, från det att Estonia sjönk, och ett år framåt. Träffade överlevande och mötte vittnesberättelse efter vittnesberättelse om hur korridorerna svängde och dom trillade ner. Och det var fruktansvärt hemskt. Till slut så hade jag väldigt besvärligt

att klara av den bevakningen, därför jag drömde om det på nätterna och så där. Jag berördes oerhört mycket av det. Och på den tiden, för fyra år sedan, så fanns inte det här med kris-samtal. Annars hade jag säkert velat genomföra det då.

Detta understryker tesen om att bevitnandets kraft är stark, och att det ofta är avgörande om journalisten sett händelsen och mött de drabbade.

En katastrof av Göteborgsbrandens slag efterlämnade dock spår hos betydligt fler av mediernas medarbetare än bara hos dem som bevittnat händelsen eller som mött berörda människor den närmaste tiden efter katastrofen. En av de intervjuade nyhetscheferna menade att *”det fanns ju till och med de som mådde dåligt bara av att sitta inne på redaktionen och jobba med det här”*. I flera fall sökte också denna typ av medarbetare samtalsstöd efter sitt arbete omkring branden.

Den i studien intervjuade *GT/Expressen-reportern* från Stockholm deltog inte i det avlastande gruppmöte som genomfördes på Stockholmsredaktionen. Han var då i Göteborg och skrev på tidningens specialbilaga tillsammans med sin fru tillika reporterkollega. Han tyckte inte att någon av dem kände behov av att delta i ett organiserat avlastningssamtal.

Vi bodde ju tillsammans i ett dubbelrum på hotellet. Och vi jobbade ihop dygnet runt med samma reportage. Vi gjorde ju inget annat än pratade, i princip.²⁴

Reportern trodde att behovet av samtal skulle sett annorlunda ut om

han arbetat ensam i Göteborg under dessa dagar.

Även reportrar och fotografer som hade i uppdrag att skildra överlevande och sörjande på sjukhus, i kyrkor och på begravingar erbjöds av flera tidningar att delta i avlastningssamtal. Dessa journalister var alltså inte på olycksplatsen men kom ändå i närkontakt med katastrofen och de drabbade. De upplevde sig i flera fall ändå mycket starkt berörda. En fotograf tyckte att gruppsamtalet var en bra ventil.

Jag kände mig inte så drabbad, egentligen. Men å andra sidan: man var ju drabbad.²⁵

Att prata med familj och vänner fyllde sin funktion, men i gruppsamtalet *”kom de riktiga känslorna fram, på ett bra sätt”*, menade fotografen.

Efter branden har flera redaktioner inrättat rutiner för avlastningssamtal, inte bara avsedda att gälla efter större olyckor, utan också efter bevakningsuppdrag i krigshärjade områden och andra oroshärdar utomlands. Till exempel erbjöds fotografer efter tjänstgöring på Balkan under de oroliga åren där, omgående samtal efter hemkomsten.

Vikten av socialt stöd

 Första dagen så tror jag 80 personer ringde

Det sociala stödet är oerhört viktigt för en människa i kris. Formellt samtalsstöd betyder mycket, men lika viktigt är gemenskap med och förstå-

else från människor i ens närhet²⁶. En fotograf beskrev omgivningens engagemang som positivt, men nästan lite väl överväldigande.

*Första dagen så tror jag det var 80 personer som ringde och frågade hur det var med mig. Så jag var i stort sett trött på det där... jag hade dragit samma historia. Det var släktingar och vänner och bekanta och kollegor och... alla man känner ringde /.../ kollegor på tidningen stöttade en och kom hem till en.*²⁷

Vidden av händelsen var svår att förklara och svår att förstå för andra.

*Man får nästan överdriva så att folk ska fatta vidden av det.*²⁸

Genom att bara ett fåtal vittnen gick att intervjua efter branden – på grund av chock, skador eller andra etiska hänsyn – blev flera av journalisterna på plats intervjuade av sina kollegor. Detta ledde också till att många i omgivningen kontaktade dessa reportrar och fotografer. Därmed blev det som borde varit ett socialt stöd och engagemang också en belastning.

*Folk hörde ju att vi hade varit med om det, och då blev det lättare att fråga oss. Det var ingen som ville fråga de anhöriga då, för de hade annat att tänka på. Men vi [journalister] var nån slags budbärare som det är okej att fråga. Jag tycker också att det är ens skyldighet att berätta om det. Men det är jobbigt i alla fall.*²⁹

Att arbeta på hemmaplan, att få prata med sina nära och sova i sin egen säng, trodde en fotograf underlättade bearbetningen av händelsen jämfört med om uppdraget hade skett på annan ort.

*Det är trots allt skillnad att vara hemma och göra nån sån här förskräcklig historia än att kasta sig iväg och bo på nåt förskräckligt stadshotell nånstans, och gå hem och sätta sig på rummet och eventuellt stjälpna i sig tre stora whisky.*³⁰

Själv var fotografen ensam i bostaden det första dygnet, då hustrun var bortrest.

*Jag har ju två stora hundar här, och tre katter och hönor och allt möjligt.*³¹

För dem som hade egen familj, upp-gavs denna vara en viktig stödfaktor.

*Jag har faktiskt ganska bra stöd av min familj. Och det beror ju på att vi bägge har erfarenheter av vad vi själva har gått igenom [förlust av familjemedlem, förf. anm.]. Och sen hjälper det ju inte att gå och älta det här som har hänt. Man får inte fastna, utan man måste gå vidare.*³²

Piketpolisen ... var min krisgrupp

När den interkollegiala samtalsavlastningen kändes otillfredsställande sökte sig flera av mediernas medarbetare (främst fotografer) till de hjälpare inom polis och räddningstjänst som arbetat under brandnatten.

*Dem jag snackade med, som hjälpte mig, det var ju piketpolisen. Jag träffade dem en tre, fyra gånger efteråt. Sen ringde de och frågade hur det var med mig, för de hade det ju svårt också. /.../ Så det var ju de som var min krisgrupp. Vi var på plats allihopa och visste vad vi pratade om. /.../ Det var ren healing så att säga.*³³

Journalist efter branden:

Allt jag gjorde efteråt
kändes ju helt meningslöst

Vissa fotografer och journalister som varit hårt involverade i branden erbjöds snabb anpassning av arbetsuppgifterna. Bildchefen på GP beslöt således att ge sin unge fotograf från brandnatten tio lediga dagar. Därefter skickades han på uppdrag till en avlägsen snöklädd plats:

Jag fick åka till Rovaniemi i Finland för att plåta tomten, så det var liksom åt helt andra hållet... det var bra att komma ifrån faktiskt.³⁴

Att helt upphöra med rapportering om branden efter den tragiska natten var dock inte heller lätt, tyckte fotografen.

Det kändes skumt att inte fortsätta med den grejen man hade börjat med. Men... det var nog lika bra, faktiskt.³⁵

Inte heller de så kallade "lätjobbena" var så enkla att genomföra, tyckte en reporter:

Man kan liksom inte åka iväg på glada presskonferenser på Liseberg. Det är inte heller lätt. /.../ Men jag satte inte på polisradion på en, kanske två månader. Innan jag kände att jag orkade med sirener.³⁶

Reportern i fråga åkte till Köpenhamn några dagar för att byta miljö. Hemma i Göteborg kom ideliga påminnelser om den hemska branden, genom radio, TV, tidningar och i åtskilliga samtal med människor i omgivningen. En fotograf upplevde att "det var inga nyheter som kunde slå det här, och det var ingen som var intresserad av något annat än branden

för att det var så stort". Intervjuer med fotbollspelare och liknande kändes inte rätt just då, menade han.

Allt jag gjorde efteråt kändes ju helt meningslöst. Inget var värre, eller nyhetsmässigt större. Jag stängde av polisradion och brandradion i flera veckor.³⁷

I reporterns och fotografens yrkesroller ingår att kastas emellan händelser. Både känslomässiga och professionella omställningar, som kan vara svåra. En fotograf berättade att han veckan före branden varit i Amerika i tio dagar och därefter på den alpina premiären med Pernilla Wiberg och resten av alpina landslaget, i Sydeuropa. Branden blev ett tungt uppdrag ovanpå detta, och fotografen bad att få ledigt några dagar efteråt.

Det var väl på grund av att jag inte orkade mer. Jag tog ledigt några dagar.³⁸

Det fanns också reportrar som menade att uppdragens karaktär inte påverkades tiden efter branden. Främst tycktes det gälla journalister och fotografer som kom till Göteborg när katastrofens akuta fas var över.

INT: Hur känner du inför detta idag?

(hostar, tänker..) Jag vet inte ärligt talat. Det är ju som ett jobb för en annan, så det går ju liksom vidare. Jag brukar aldrig fundera över jobb som har varit.³⁹

Alla tidningar gjorde olika uppföljningar efter branden. Dokumentära artiklar eller speciella bilagor, veckor eller månader efter branden. Detta arbete "tog emot" tyckte en fotograf.

Alla var trötta på den här brandka-

tastrofen. För det tar väldigt, väldigt mycket kraft.

Samtidigt, menade han, så fanns det en vilja att dra nytta av det han ville beskriva som tidningsfotots styrka: ”att ge en fördjupande bild, att närma oss människor”.⁴⁰

Bearbetning och återhämtning: slutsatser

Journalisternas behov av psykologisk avlastning efter genomfört uppdrag varierade. Här fanns hela spektrumet från att själv aktivt ha sökt kontakt, till ett bestämt ”Nej tack” som svar på erbjudande om stöd. Hos de reportrar och fotografer som hade *bevittnat* branden var behovet som störst. Även medarbetare på redaktionerna erbjöds samtalsstöd, och många kände också behov av det.

Hur tidningsledningen hanterade journalisternas behov av stöd varierade mycket. En arbetsledare fann god vägledning i den ”krispärm” som fanns på företaget.

Flera medarbetare upplevde dock att krishantering inom företaget sköttes mycket dåligt. Flera personer – företrädesvis frilansare och lokalredaktörer – fick över huvudtaget inget erbjudande om debriefing eller avlastningssamtal. Men det fanns också fall där det fungerat bra även för dessa grupper.

En viktig slutsats var att arbetsledningen bör förekomma den eller de personer som ringer medarbetarna för att erbjuda samtalsstöd. Det vill säga; chefen bör ringa först och berätta att

”nu kommer en person från företagshälsovården att kontakta dig, det är på vårt initiativ, och jag tycker att du ska utnyttja det här erbjudandet om samtalsstöd”.

I stället uppstod i ett fall situationen att en reporter fick ett telefonnummer att ringa, men inte använde numret. Hon ”orkade inte förbi det första korta samtalet”.

I ett annat fall tog en journalist själv initiativ till samtalsstöd, däribland en fotograf som sökte upp sin familjepreäst för ett samtal.

Omfattningen av organiserade avlastningssamtal varierade hos de olika tidningarna. Allt från ett genomförande dagen efter branden, till inget samtal alls. I några fall kom samtalen igång först efter två veckor.

Graden av frivillighet diskuterades. En chef ansåg att samtalsstödet borde vara frivilligt, en annan menade att det bör vara obligatoriskt. Enligt 1990-talets normer för hur psykologiska avlastningssamtal skulle bedrivas, borde de vara obligatoriska för alla direkt berörda. Dock utan krav på att själv tala under sammankomsten. Också lyssnandet fyller en funktion. Förhållningssättet tog sin utgångspunkt i teorier om att den som objektivt kan ha nytta av psykologisk avlastning inte alltid ser sitt eget behov, eller inte orkar ta initiativ till samtalsstöd under rådande omständigheter.

Former för de avlastningssamtal som genomfördes efter branden varierade. Både enskilda samtal och gruppdebriefing förekom. Primär målgrupp var de medarbetare som rapporterade från olycksplatsen, men också andra

redaktionsmedlemmar omfattades.

Ett konstaterande många gjorde var angående betydelsen av professionell samtalsledning, och att personkemin stämmer mellan samtalsparterna. Att få till stånd ”rätt sorts möten mellan rätt personer”.

Journalisternas upplevda värde av de genomförda avlastningssamtalen skiftade. I vissa fall upplevdes de ha fungerat bra, i andra inte. Hos en tidning fungerade inte företagshälsovårdens terapeut, vilket ledde till en ökad oro hos medarbetarna. En kort tid efter gjordes ett nytt försök med externa terapeuter/samtalsledare, vilket utföll väl. En arbetsledare som hade initierat gruppavlastning menade att ”alla tyckte det var värdefullt” och att det fungerade bra.

Oerhört stor betydelse tycktes också informella eftersnack ha haft. Både mellan journalistkollegor och mellan journalister och insatspersonal. De Stockholmsjournalister som bodde på hotell i Göteborg under flera dagar upplevde ett gott stöd i varandra. De åt middag tillsammans på kvällarna, och pratade mycket.

En fotograf fann stöd både hos fotografkollegor på en bildbyrå och hos piketpoliser som arbetat under brandnatten. Poliserna ringde också ett flertal gånger till fotografen för att höra hur han mådde: ”De var min krisgrupp”, sa han.

Anhöriga och vänner betraktades av alla som viktiga samtalspartners efter katastrofen. Lika skönt som det var med stöd från sin familj, lika tungt var det utan stöd för de ensamstående. Men många fick en strid ström av telefonsamtal från vänner som ville höra om händelsen (kanske snarare av nyfikenhet och intresse, än för att erbjuda sitt stöd). En fotograf menade att det var mycket svårt att berätta om händelsen för utomstående. Det hela var så ofattbart att ”man nästan måste överdriva lite för att de ska förstå”.

Många journalister intervjuades av kollegor i den egna tidningen och i andra medier, i egenskap av ögonvittnen till händelsen. Samtalen upplevdes av flera som en skyldighet, men också som en belastning.

Det var inte många uppdrag som kändes meningsfyllda och uthärdliga att genomföra för journalisterna, tiden närmast efter Göteborgsbranden. En fotograf fick ”plåta tomten” i Finland, efter några dagars ledighet. En reporter menade att inte ens de mest banala ”lättjobben” var så lätta att genomföra. Någon tuffade på som vanligt, direkt vidare mot nya uppdrag utan särskild urskiljning. Någon, men inte alla, arbetsledare tog notis om de ”indirekt drabbade” journalisternas särskilda behov efter det traumatiska bevakningsuppdrag som Göteborgsbranden innebar.

Fotnoter

- 1 Simpson & Boggs (1999), även i
Dvorznik (2006)
- 2 Andersson, Tedfeldt & Larsson
(2000)
- 3 Andersson mfl (2000) s. 34
- 4 Mitchell & Everly (1990); (1995);
Dyregrov (1992); Dyregrov &
Mitchell (1992); Andersson m fl
(2000)
- 5 Sijbrandij, Marit; Olff, Miranda et
al (2006) studerade 236 vuxna som
överlevt olika typer av traumatiska
händelser.
- 6 *The management of post-traumatic
stress disorder in adults in primary,
secondary and community care.
Clinical guideline 26* (2005). Se
även *Psykologisk första hjälp.
Användarinstruktion - Översättning
av Psychological First Aid Field
Operations Guide* (2005)
- 7 Arbetskyddsstyrelsen: AFS 1999:71
5§, även citerad i Michel mfl (2001)
s. 210
- 8 Michel mfl (2001)
- 9 Reporter GP
- 10 Reporter GP
- 11 Reporter GP
- 12 Andersson & Tedfeldt & Larsson
(2000)
- 13 Bildchef GP
- 14 Fotograf 1 GP
- 15 Fotograf 1 GP
- 16 Fotograf 1 GP
- 17 Reporter DN
- 18 enligt Frilansfotograf/AB
- 19 Frilansfotograf AB
- 20 Fotograf 2 GP
- 21 Fotograf DN
- 22 Fotograf DN
- 23 Fotograf DN
- 24 Reporter GT/Ex
- 25 Frilansfotograf/GT
- 26 Andersson & Tedfeldt & Larsson
(2000)
- 27 Fotograf 1 GP
- 28 Fotograf 1 GP
- 29 Fotograf 1 GP
- 30 Fotograf DN
- 31 Fotograf DN
- 32 Frilansfotograf/AB
- 33 Fotograf 1 GP
- 34 Fotograf 1 GP
- 35 Fotograf 1 GP
- 36 Reporter AB
- 37 Fotograf 1 GP
- 38 Fotograf DN
- 39 Frilansfotograf/AB
- 40 Fotograf 2 GP

Publiceringarna:

 Jag hade inte kunnat
göra det bättre

Ett problem som många intervjuade journalister och fotografer uppgav att de ställdes inför på olycksplatsen - under den akuta fasen - var konflikten mellan professionell och civil roll. Att vara på olycksplatsen med ett journalistiskt uppdrag: att skriva, rapportera eller fotografera. Att samtidigt personligen uppleva ett slags moraliskt uppdrag: hjälpa till och att rädda liv.

De journalister och fotografer som arbetade på natten under den pågående brandkatastrofen upplevde situationen och sina egna insatser på vitt skilda sätt. Beskrivningarna varierade från "Jag har aldrig varit så skärpt i hela mitt liv" och "Hela jag var igång, från tårna upp till hårfästet" till "Jag kände mig fullständigt värdelös" och "Jag var väl en av dem borde ha åkt hem egentligen"¹.

Påtagligt många av reportrarna och fotograferna i Göteborg var efter omständigheterna mycket nöjda med resultatet av sina egna rapporteringar från olycksplatsen.

Det var ganska jobbigt att bli så personlig, men /.../ jag har fått såna reaktioner efteråt att 'din artikel fick mig att börja gråta' och då känner jag mig jätteglad, för då tycker jag att den har fyllt en funktion /.../ men jag är inte helt nöjd stilistiskt kan jag säga.²

Jag hade inte kunnat göra det bättre. Det är bra teknisk kvalitet och inte alltför påträngande.³

Det jag är bra på det är det vi kallar 'the magical moment'.⁴

Jag är oerhört nöjd med att jag avstod ifrån att ta massor av bilder.⁵

Ah. Det är lite svårt att sitta och recensera sina egna jobb. Jag kan säga att jag känner en viss yrkesmässig stolthet över den här bilagan, som vi gjorde, jag och min fru. Det gör jag.

Den senare – en reporter – framhöll

ett särskilt jobb som kändes extra bra:

Jag är lite stolt över att vi var jävligt envisa när det gällde att kräva att sanningen om vad som hände egentligen med den här Mona – Monas kropp – kom fram.⁶

Något reportern kände sig missnöjd med kunde han inte komma på. Detsamma gällde en fotograf.

Svårt att säga... Ser man resultatmässigt så gjorde jag mitt jobb... det gjorde jag ju.⁷

Närmre till hands låg det för många att kritisera kollegor:

Jag tycker nog att det fanns en del övertramp... men jag måste säga att jag höll mig ganska väl till där.⁸

Genom bevittnandet av själva händelsen ökade sensibiliteten hos journalisten, menade en reporter.

Jag tror att allting blir bättre ju närmre man har varit en svår händelse. Jag tror det. Att det bli mer genomarbetat, mer respektfullt, mer kunskapsfyllt. /.../ man måste faktiskt ge sig in i skiten för att kunna skriva om det. Och vara så nära man bara kan. Just för att försöka förstå.⁹

Vi och dom

Jag tycker min tidning var bäst

Lojaliteten med den egna tidningens sätt att rapportera om branden, var påfallande hos alla medarbetarna i studien. Det gällde såväl inom morgon - som kvällspressen.

Organisatoriskt tycker jag det fungerade jättebra. Jag tycker Afton-

bladet var bäst. Och det är inte bara för att jag jobbar där, utan jag tyckte faktiskt det.¹⁰

En annan kvällspressreporter fastslog resolut och utan minsta tvekan skillnaden mellan hur det ”redaktionella maskineriet” fungerar inom kvällspressen jämfört hos morgonpressen:

Vi är mer professionella. Det finns inte en morgontidning i Sverige som hade kunnat prestera den tidning vi gjorde dag 2 där.¹¹

Hos många av tidningarnas medarbetare framträdde en ren stolthet över den egna tidningen.

När jag slog upp extrautgåvan så kände jag mig stolt över mina kolleger. Jag blev oerhört rörd. /.../ Jag tycker det har varit med respekt, och ändå har vi gjort det vi måste, i vår roll som granskare.¹²

GP:s fotograf sa sig ha läst allt i den egna tidningen under första dagarna ”eftersom han inte kunde sova”.

Jag blev förvånad att GP klarade av att göra nåt sånt bra, faktiskt (skratt).¹³

Fotografen tyckte också att tidningens medarbetare skötte sig bra på olycksplatsen.

Det låter som att jag höjer GP till skyarna här, men... det handlar om att göra så lite väsen av sig som möjligt, så blir det bra i tidningen.¹⁴

Journalisterna hade mycket svårt att precisera några kritiska synpunkter mot den egna tidningen. *Aftonbladets* reporter nämnde att den etniska aspekten kanske fick lite väl stort utrymme. Att tonvikten lades vid att de drabbade var ”invandrabarn”

trots att de flesta var födda i Sverige och kände sig svenska. *GT*-reportern tyckte att den egna tidningen var bra men att det samtidigt fanns utrymme för intern kritik efter bevakningen. Främst ventilerades sådant genom ”korridorssnack”. Några beskrev att tidningens ordinarie utvärderingsmöten också blev tillfällen till utvärdering av brandbevakningen.

DN lät göra en ”professionell utvärdering”, som visade att tidningen hade lyckats väl. ”Och vi var ganska nöjda med vår bevakning”.¹⁵

Det sa den lokala arbetsledaren. Samtidigt var han en av få att framhålla någon självkritisk synpunkt.

*Vi var lite missnöjda med vår landsortsupplaga den första dagen, fast vi hade haft ett och ett halvt dygn på oss, så var den ganska ofärdig, och ganska dåligt sorterad. Och vi kände då att gentemot de läsare vi hade i Västsverige, som var direkt berörda, så var vi rent professionellt lite missnöjda.*¹⁶

Med nattens senare upplagor var arbetsledaren däremot mer nöjd. Här hann man göra vissa förändringar i positiv riktning.

Denna situation där en olycka inträffat ute i landet och skildras av Stockholmspress utgör ett redaktionellt problem. Eftersom upplagor till de geografiskt mest avlägsna platserna trycks först, riskerar flest antal fel och brister uppstå i dessa tidiga upplagor. Följden blir att de närmast berörda riskerar att få en sämre produkt, med fler fel och eventuell av tidsbrist orsakade oetiska bildpubliceringar. Så förekom till exempel omaskerade bilder av identifierbara offer i några av

kvällstidningarnas första upplagor, medan samma bilder var maskerade i senare upplagor. I Göteborg fick detta stora konsekvenser eftersom anhöriga och överlevande läste just denna tidiga Göteborgsupplaga.

GP:s bildchef var mycket nöjd när frågan kom till självvärdering, och då tänkte han främst på den nämnda extrautgåvan på lördagen – dag två (branden inträffade natt till fredag):

*Det som var mest fantastiskt med den här tidningen, det var ju faktiskt att allting klaffade så enormt. /.../ jag tycker att hela tidningen andas medmänsklighet och hänsyn, men samtidigt så är det en information som är väldigt klar.*¹⁷

Och en fotograf vid samma tidning tyckte att *GP* var ”förvånansvärt återhållsam”. Då menade han i positiv bemärkelse. Och ville samtidigt ge högsta betyg till helheten i tidningens rapportering. Förmågan att åstadkomma en god rapportering under lång tid.

En *DN*-fotograf sa sig vara stolt över att tidningen enligt hans uppfattning hade färre gråtande människor på bild än konkurrenterna. Och över huvud taget var han nöjd med tidningens bevakning.

*Det var mycket bra. Mycket bra. /.../ de hade rätt mix av journalister som kom ner från Stockholm... och Malmö. /.../ Är det någonting som *DN* är bra på så är det när det händer så här stora grejer.*¹⁸

Frilansfotografen som jobbade åt *GT* menade att för att ha varit en mycket tragisk katastrof så blev omgivningens reaktioner på rapporteringen mycket positiv. Det tyckte han

i sig var en bra utvärdering av tidningens skildring av händelsen.

En mer allmän kritisk punkt kom från en fotograf och riktades till tidningens ledning. Frågan handlade om tidningens hantering av den multietniska händelsen, och vilka frågor detta väckte om medarbetarnas kompetens.

Jag tycker det är pinsamt att inte redaktionsledningen har nån med invandrarbakgrund. Det är ju en oerhörd belastning för tidningen, faktiskt [att inte ha detta, förf. anm.]¹⁹

Denna brist på medarbetare med invandrarbakgrund eller annan mångkulturell kompetens, gällde för övrigt alla de i studien undersökta tidningarna.

Konkurrentkritik

Sånt skulle vi aldrig göra

Det är lätt att skjuta på konkurrenten och svårare att berömma den samme. En reporter gjorde både och. Han tyckte att både den egna kvällstidningen och konkurrenten skötte brandbevakningen bra. Och menade att det ofta är kvällstidningarna som får skäll efter olycks- och katastrof-rapportering. Men att det enligt hans mening oftare är TV-kanalerna som frossar i oetiska bilder.

Ja det skulle bli upplopp om vi publicerade de bilder som TV rullar.²⁰

DN: lokala arbetsledare referade till hur snacket kunde gå på tidningen.

Dagen efter så kunde vi alltid titta och säga: 'usch och fy vad kvällstid-

ningarna har dragit på såna bilder. Sånt skulle vi aldrig göra'.²¹

Och han gav ett exempel:

Vi blev ganska förfärade över någon av kvällstidningarna /.../ som ena dagen hade en familj, som de hade besökt hemma. Det var fem-sex personer som satt på en bild, just när de fick beskedet om att deras dotter och syskon hade brunnit inne. Det är en fruktansvärt stark bild, men vi kände ett fruktansvärt obehag inför den, och var överens om att om vi hade haft chansen så skulle vi absolut inte ha gjort på det sättet.²²

En GP-fotograf sa sig ha förvånats av att "TV hade så närgången rapportering". Han tyckte vidare att "TV begick nog de största övergreppen i alla fall, och det vet jag att fotograferna beklagade också"²³.

Sota för andras misstag

Vi blir kollektivt bedömda

I fallet Göteborgsbranden förekom varken någon frekvent yrkesintern kritik eller extern kritik mot fotografer i arbete. I stort sett ansågs fotograferna ha "skött sig bra" på olycksplatsen och i de sammanhang som följde därefter²⁴. Några undantag fanns dock. Ungdomars aggressivitet mot fotojournalister på Backaplan har redan beskrivits, och kan också förklaras, bland annat som naturliga krisreaktioner. En del yrkesintern kritik framkom också, som här från en fotograf gällande de sörjande som kommit till olycksplatsen:

Jag såg ju många exempel där folk blev rakt in ibland blommor och fotografier och sånt. Det kändes som...

INT: Folk, är det fotografer?

Ja, kollegor då, som blev rakt över... Det kändes jobbigt... fast å andra sidan kan jag säga att jag tror det blev en extra försiktighet där. I alla fall bland kollegor från Göteborg, för jag tror att det kändes extra jobbigt att det var så nära inpå. /.../ På begravningen sa jag till en kollega... eh, jag skällde ut honom rättare sagt... och frågade honom varför han var så närstående. Han fotograferade med blixtrakt i ansiktet på folk och flyttade på blommor på gravplatsen!.../ Och han sa att han kände de flesta!.../ Ja, det var fruktansvärt tycker jag. I det läget. Det var ju arrangerade bilder han höll på med där, och det är ju inte vanlig nyhetsbevakning. Det säger sig självt. Men att jag skällde ut honom i det här läget... det var väl att jag var så pass känslig som jag var, plus att det skulle straffa oss. Vi [fotografkåren, förf. anm.] blir kollektivt bedömda, naturligtvis, efter en sån här sak. Det är folk som ringer upp tre månader senare och frågar hur det egentligen gick till.²⁵

I svenska fotografklubbers medlemsskrift "Sökaren" uppstod ingen omfattande debatt om bevakningen av brandkatastrofen. Dock publicerades där ett debattinlägg från en DN-fotograf, som avslöjade en vrede gentemot det egna skräret. Både med avseende på fotografers beteende och på journalisters syn på sina kollegor fotograferna. Han tyckte i sin debattartikel att yrkeskåren själv bidrog till att öka för-

aktet mot journalister och fotografer. Inlägget återges här i sin helhet;

Angående katastrofbranden i Göteborg

Omdömet om bilderna i tidningarna har varit att de har varit sansade. Jo, visst, det kan möjligen bero på att de mest närgångna bilderna inte har publicerats. Med risk för att göra mig ovän med många av mina gamla kamrater säger jag därför: DET SOM BERÖRDE MIG MEST ILLA VAR ATT SE HUR EN DEL AV KOLLEGORNA UPPFÖRDE SIG.

Måste man tränga sig fram till gravens kant för att plåta människor i närbild som just ska sänka ner sin son i graven, tränga sig före de sörjande och när man blir ombedd att gå därifrån komma tillbaka två minuter senare. Det här ger oss pressfotografer så jävligt dåligt rykte att man snart inte vågar berätta att man är pressfotograf.

Frida Boisen skriver i GP när kungen kom till olycksplatsen "Det rasslar i kravallstaket när en grupp fotografer slåss om den bästa vinkeln. En av dem trampar på en teckning, sparkar till en marschall". Jo, det är så här man tycker om oss, en okontrollerbar hop. FY FAN.

Jag efterlyser en debatt i ämnet, utvecklingen har lyckligtvis blivit sån att vi numer inte behöver komma hem med "bilder på liket" för att anses vara en bra fotograf. Det kan vi nog tacka många av de unga fotograferna för, inte minst de kvinnliga.²⁶

Debattinlägget i Sökaren förblev obesvarat, så när som på ett inlägg. Under vinjetten "ordföranden har ordet" i samma tidning framtonade en tro på att det fotografiska arbetet på brandplatsen i Göteborg skötts på ett företrädesvis gott sätt, även om vissa rapporterade felsteg noteras. Dessa skedde dock enligt redaktören inte på

olycksplatsen utan i samband med begravningarna:

Vid brandplatsen visade pressfotograferna den hänsyn som krävdes. Givetvis kan folk med viss rätt kräva att ”vi ska rädda liv först och plåta sedan”, men det är lättare sagt än gjort. Det är få pressfotografer som har dessa kunskaper. Vid en av begravningarna skedde klara övertramp av vissa pressfotografer. Det är inte nödvändigt att använda extrem vinkel och praktiskt taget följa kistor ner i graven! Det är däremot oerhört känsligt och misskrediterande för dessa fotografer i synnerhet och kåren i allmänhet.

Misstag har skett. BL har berättat hur han skickat ut bilder han har ångrat, TW berättade också, ödmjukt och målande, i Studio 1 att han inte helt lyckades spärra en ”filmsnutt” så att den tyvärr sändes en gång. En gång för mycket! /.../ Ni tänker väl på att slå en ordentlig koll med offer eller anhöriga innan Ni skickar in till Årets Bild? (Ordföranden i Pressfotografernas Klubb, Sökaren 4/98)

Den sista frågan om Årets Bild-tävlingen är i högsta grad relevant. En genomgång av vinnarbilder i tävlingen ”Årets Bild” (arrangerad av Pressfotografernas Klubb) visar att det påfallande ofta är bilder från katastrofer och krig som har belönats genom åren. Den dramatiska hösten 1994 då passagerarfärjan Estonia sjönk genererade förstås ett omfattande fotoarkiv hos landets tidningar. Den bild som 1994 fick utmärkelsen Årets Nyhetsbild illustrerade en kvinna som bärgades från en av livflottarna. Hon var död. Detta var känt i samband med utmärkelsen Årets Bild. Men när bilden publicerades i Expressen dagen efter katastrofen löd

rubriken ”Dödens hav och livlinan”, vilket antydde räddning. Bildtexten lydde: ”En kvinna vinschas upp i räddningshelikopterns livlina efter flera timmars väntan i en vattenfylld flotte. Samtidigt kämpar helikopterns ytbärgare med att försöka få upp fler överlevande”²⁷. Bilden fyllde mittuppslaget. Med tanke på att uppgiften innehöll ett för anhöriga och överlevande djupt kränkande sakfel borde detta ha betraktats som ett allvarligt brott mot publicitetsregel 7 i de pressetiska reglerna²⁸. Detta framhöll också den statliga offentliga utredning som utgjorde slutbetänkande från Analysgruppen för granskning av Estoniakatastrofen och dess följder²⁹. De överlevande som satt i samma flotte som kvinnan ”känner igen henne, vet att hon är död, minns när hon dog”³⁰. Utredningen konstaterade vidare att fotografer fick följa med i helikoptrar ut till olycksplatsen för att skapa sig en uppfattning om vad som skett och vad räddningstjänsten gjorde.

Ett annat år när Årets Nyhetsbild kom att härstamma från en katastrof blev 1998, då den aktuella händelsen var Göteborgsbranden. Den prisbelönte bilden var tagen under pågående brand och räddningsinsats, med följande bildtext: ”Tares Alyasiri trillade i trappan och skadade armbågen. Trots det hjälpte han till att dra ut 17 skadade och döda ungdomar ur brandinfernot på Backaplan den 29 oktober”. Juryns motivering: ”Bilden fångar den stora brandkatastrofen på Hisingen i en påpasslig kombination av tragedin, dramatiken och hjältemodet. Den unge mannen i bildens

centrum, Tares Alyasiri, har just räddat 17 kamrater”³¹. Texten väcker frågan hur denna egna uppgift om hjälteinsats kan verifieras.

Men åter till journalisternas uppträdanden i samband med Göteborgsbranden, och deras syn på kollegornas arbetssätt. Exempel fanns på hur flera mediemedarbetare påverkades av sina kollegors överträdelser. Ett sådant tillbud skedde vid Hammarkullens kyrka, enligt en av arbetsledarna, som hävdade att närvarande fotografer och reportrar tyckte detta var mycket obehagligt:

*Det lär ha varit några personer från kvällstidningar som tog sig in på andaktsstunden, som var avsedd för de sörjande /.../ och efter det blev det en väldigt hård stämning mot alla journalister, oavsett om man hade varit med på det här eller inte.*³²

Mediebevakning vid mindre olyckor och brott resulterar inte sällan i liknande reaktioner mot professionella fotografkollegor, som man då tycker ha överträtt gränsen för god pressetik och moral. Kanske leder dessa övertramp från fotografer (eller reportrar) till en motvilja att över huvudtaget släppa in journalister på ett olycksområde. I samband med en döds-skjutning av en skolpojke på Bromma Gymnasium i januari 2001 ansåg sig journalister ha blivit hindrade i sitt yrkesutövande. Erfarenheterna därifrån ledde till ett debattinlägg i tidningen Journalisten.

Man blir förbannad när man läser att bland annat skolledning och polis kastade ut medierepresentanter från skolan. /.../ Det kan inte

tillåtas att allmänhet, personer inom myndighet som kommun, polis med flera ger sig på och avvisar pressfotografer och reportrar som är ute för att utföra ett jobb i allmänhetens tjänst.³³

Situationen är alltså paradoxal. Samtidigt som journalister vittnar om att kollegor då och då gör olika former av övertramp i sitt yrkesutövande, så förfasas man andra gånger över att inte ha fått tillträde till olycksplatsen. Den ene anser sig vara ute ”i allmänhetens tjänst”, men hindrad på grund av ”den andre” (kollegor) någon gång misskött sig och gett yrkeskåren ett oförtjänt dåligt rykte. Eller kan skolledningen ibland ha andra – goda skäl – att för stunden avvisa medieuppbudet? Omkring detta diskuterade inte debattören. Att avvisningar ibland kan grundas på bristande hänsyn måste också beaktas.

Att belönas för tragik

Åtskilliga exempel på hur journalistiska insatser belönas i samband med krig, katastrofer och olyckor, finns såväl i mediernas ”erfarenhetsbanker” som i forskningslitteraturen. Både utmärkelsen Årets Bild och Stora Journalistpriset tilldelas ofta journalistiska produkter som tillkommit i samband med krigstillstånd, olyckor och katastrofer. Ett exempel var när Staffan Heimersson erövrade utmärkelsen Stora Journalistpriset 1995. I en radiointervju efter tilldelningen sade han att ”*De värsta katastroferna och olyckorna följs ofta av de största jour-*

nalistiska framgångarna”³⁴.

Efter Göteborgsbranden sa GP-fotografen att han haft svårt att möta omgivningens gratulationer efter att hans bild från brandplatsen fått pris som Årets bästa Nyhetsbild.

*Det kändes j-ligt skumt.. Jag hade ju gärna tagit någon annan bild... som handlat om något annat.. det hade jag egentligen hellre fått pris för.*³⁵

Att bilden är ett dokument med lång överlevnad i arkiven glöms ofta bort.

*Det har visat sig, även efter tidigare katastrofer och olyckor, att dokumentation av händelsen kan få oanad betydelse. Bilder som inte publiceras blir viktiga dokument för andra ändamål, och det oetiska i att fotografera en identifierbar avliden person kan spela stor roll för till exempel anhörigas bearbetning, samt för polisutredning av händelsen. Att vissa bilder inte visas i medierna är en sak, men de kan komma att få annan betydelse*³⁶.

Fotografen kunde tänka sig att ta bilder avsedda som långsiktiga dokument - även om de inte skulle fungera etiskt för publicering i direkt anslutning till händelsen. Till exempel kunde han tänka sig att visa bilden om 20-30 år.

*Ja, man är ju nån historieskildrare. En sån bild kan ju vara bra som bevismaterial i nån situation... Även om den är obehaglig att ta, så måste man ta den.*³⁷

Vem ansvarar då för hänsynstagandet inför de eventuella effekter som bildarkivering – och främst publicering av gamla ”katastrofbilder” - kan få i framtiden? Ja, detta är tidningens

ansvar, ansåg en fotograf. Åtminstone juridiskt. Samtidigt upplevde fotografen sig själv som ansvarig, men på ett annat plan;

*Det är moralen, då. Självklart får du ta på dig den biten också. Den får du bära med dig resten av ditt liv! /.../ Man får inte bli en cynisk fotograf som inte ser... nej, då får man sluta.*³⁸

Beredskap och lärande

Det går inte att förbereda sig

Ett visst kollegialt lärande sker alltid efter stora mediehändelser. Det visar erfarenheter från tidigare olyckor och katastrofer. En tentativ genomgång av artikel- och debattfloran i organisationstidningen Journalisten ger vid handen att intresset för det yrkesinterna kollektiva lärandet tycktes större efter brandkatastrofen i Göteborg än efter Estonias förlisning. Samma tendens avspeglades genom ett ökat antal offentliga debatter och diskussioner om journalistik vid katastrofer efter branden i Göteborg. Förklaringarna kan vara flera. Möjligen har det viss betydelse att medierna vid den senare katastrofen verkade direkt på olycksplatsen, vilket inte var fallet under Estoniakatastrofen.

De egna såren hos journalisterna blev av allt att döma större efter bevakningen i Göteborg. Detta kan ha påverkat efterspelet med den uppmärksamhet och självvärdering som skedde bland annat i flera nummer

av Journalisten samt vid Publicistklubbens och Journalistförbundets seminarier. Tanken att införa krispsykologi som kursmoment på journalistutbildningarna framkom vid flera tillfällen, men mötte också motreaktioner. På tidningen Journalistens debattsida antydde en skribent sarkastiskt att nästa gång larmet går; ”*Lås in reportern och skicka en psykolog i stället*”³⁹.

Vilket lärande från tidigare händelser hade då journalisterna med sig när de sattes att rapportera om Göteborgsbranden? Och även om de hade lärt något från tidigare händelser, betydde detta då nödvändigtvis att de var bättre rustade att skildra det som hände i Göteborg? Och om det överhuvudtaget är möjligt att förbereda sig, i vilken grad gjordes i sådana fall detta inför rapporteringen om branden? Kan erfarenheten därifrån säga något om hur den enskilde reportern kommer att reagera nästa gång - i en liknande situation?

*Hur man ska agera när man kommer till en katastrof, det kan man aldrig bestämma. Jag har ingen aning om hur jag kommer att agera nästa gång. /.../ Jag har hört flera exempel på erfarna journalister som har skickats ut och så har de inte kommit tillbaka utan man har hittat dem hemma. De pallade inte, utan bara åkte hem.*⁴⁰

Svårigheten att förbereda sig inför en katastrof hänger nära samman med det oförutsägbara vid stora olyckor. Varje situation är unik och den största delen av arbetet måste ske utifrån improviserade förhållanden, menade en fotograf:

*Det går inte att förbereda sig /.../ för jag menar, vem vet vad som händer nästa gång... ett flygplan störtar... kanske i ett bostadsområde. Det kan du inte förbereda dig på.*⁴¹

Samme fotograf resonerade samtidigt kring att det går att vara grundläggande förberedd, när det gäller kännedom om informationskanaler och organisatoriska frågor:

*Det du kan förbereda dig på är ju myndighetskontakten, naturligtvis. Och där lär sig ju båda parterna av misstagen. Att vara snabbt framme med kritisk granskning är också oerhört viktigt. Att där inte bli handlingsförlamad.*⁴²

Frågan om granskning kontra information i bevakningen av olyckor och katastrofer är av betydelse vid studier av katastrofjournalistik. En vanlig slutsats brukar vara att medierna i första hand har en informationsfunktion i katastrofens tidigaste skede. Ämnet aktualiserades under Göteborgsbranden i samband med räddningsledarens utsaga om brandens orsak. Nyheten kablades snabbt ut i flera medier, i vissa fall med antydning om rasistdåd. Senare ställde medieföreträdare frågan om uttalandet i högre grad borde ha granskats och ifrågasatts av medierna. Men förutsättningarna för granskning är svåra – ibland obefintliga – med tanke på att ”maskineriet” går igång, och sedan inte går att stoppa.

Händelsen och erfarenheten från branden ledde till flera viktiga slutsatser. Så beslutade *Göteborgs-Posten* att nästa gång en stor katastrof inträffar bör en reporter genast avsättas för att parallellt med nyhetsbevakningen

bedriva undersökande journalistik om branden och dess orsaker.

Ett kunskapsområde där journalistikåren och medierna upplevde brister, och där viljan till lärande för framtiden också tycktes stor efter brandkatastrofen, är när det gäller kulturer och andra länders religioner. Här skedde enligt många de största misstagen, möjligen vid sidan av kunskapsbrist om beteendemönster och reaktioner hos människor i chock. Men med större kunskap om religiösa olikheter hade till exempel bevakningen av begravingarna sannolikt sett annorlunda ut. En av bildcheferna hävdade bestämt att detta var en läropeng:

*Ja, vi har ju lärt oss att det finns kulturkrockar. Att vi utgår från våra värderingar och sedan finns det andra värderingar som människor gör utifrån sin kultur.*⁴³

Han menade också att annat återstår att lära. Så behöver till exempel fotografkåren lära ytterligare om hänsynstagande i sårbara sammanhang:

*”Det fanns en del som klampade omkring ganska ordentligt på en av begravingarna där”.*⁴⁴

Ytterligare ett område där många av de intervjuade uttryckte en önskan om framtida lärande, och där ett visst internt lärande också tycktes ha skett efter brandrapporteringen, var beträffande psykologisk beredskap och krishantering av drabbad personal. Inom detta område var erfarenheterna blandade – och innehöll en del kritik mot arbets-/ företagsledningen i flera fall. På *Aftonbladet* tog man, enligt en av tidningens reportrar, misstagen på allvar - att inte tidigt nog ha erbjudit

avlastningssamtal – och kallade till ett möte en månad efter branden för att diskutera hur misstagen kunde undvikas till nästa gång, och hur en struktur för omhändertagande skulle kunna se ut. Tidningens reporter – lokalredaktören i Göteborg – tyckte detta möte var särskilt viktigt för de medarbetare som inte var verksamma i Stockholm. Det blev ett slags stödsamtal även om huvudavsikten var lärande och utvärderande aspekter:

*Alla som var på brandplatsen var med. Så det gav rätt mycket. För de från Stockholm hade ju pratat med varandra. Men vi Göteborgare hade ju inte haft så många att prata med, liksom. Så därför var det ganska bra.*⁴⁵

Aftonbladets redaktionschef fyllde i med att detta var ett område där hela mediekåren lärt en del, och har ytterligare att lära:

*Ja, det tror jag... att när det gäller vår egen personalvård så skulle vi utveckla krishantering på ett bättre sätt än vad vi gjorde denna gång... alltså efterarbetet... och även under.*⁴⁶

I en akut situation finns sällan möjlighet att välja vilka reportrar och fotografer som ska skickas ut, även om den möjligheten öppnar sig senare och framför allt inför kommande dagars bevakning av händelsen.

*Jag ifrågasatte på ett morgonmöte varför det är så många unga reportrar som arbetar. Jag tycker att i ett sånt här läge ska de som har flera år på nacken ta sitt ansvar och åtminstone anmäla sitt intresse för att bevaka händelsen. /.../ Vad jag önskar att ledningen ska lära sig att plocka fram sina seniorreportrar, det är en arbetsledarfråga.*⁴⁷

När en katastrof infaller nattetid, som branden i Göteborg gjorde, finns naturligtvis små eller inga möjligheter att välja vilken personal som ska sändas ut på uppdraget. Om händelsen däremot inträffar på dagtid råder lite andra förutsättningar. En nyhetschef utvecklade hur lärandet efter brandkatastrofen skulle påverka hans val av medarbetare en annan gång.

Jag tror att jag först engagerar alla reportrar som finns tillgängliga. Sedan möjligtvis göra en bedömning ... inte av reporterens skicklighet... utan av hur psykiskt känslig reportern kan vara för en sån här händelse.⁴⁸

En annan arbetsledare funderade också i dessa banor – att erfarenheten av en sådan händelse förvisso kan vara värdefull, men att man också måste tänka på individen:

Frågan är hur mycket en människa tål... det finns personer som jag inte skulle skicka nästa gång.⁴⁹

Aftonbladets redaktionschef sa att 'självklart väljer jag människor med erfarenhet av liknande situationer'.

Han berättade också att inför tidningens bevakning dag två, togs det hänsyn till vilka medarbetare som hade utvecklat ett gott förhållande till människor i samband med skildringen av Estoniakatastrofen. Dessa personer valdes sedan ut att skildra brandkatastrofen och dess följder.

Men i vilken utsträckning kan egentligen lärande ske inom detta område? Varje situation är unik och omständigheterna svåra. Visst kan individen och organisationen lära, men det kommer också alltid att begås misstag utifrån dessa extraordinära situationer:

Det är alltså en extremt utsatt situation - reportrar som själva är oerhört skakade av vad som har hänt, en arbetsledning som arbetar under extrem tidspress /.../ Beslut som ändå måste fattas under väldigt kort tid. Alltså, vi gör om en hel tidning under två timmar. Och det är en lång rad personer som ingår i det arbetet. Det är klart att en del beslut blir felaktiga. Det kommer alltid att bli så. Det gäller att minimera de felaktiga besluten, att försöka hålla en övergripande vettig - både professionell och humanistisk - linje i det här arbetet.⁵⁰

En del av det yrkesinterna lärandet – eller återkopplingen – sker genom intern och extern debatt. Så blev det även efter Göteborgsbranden.

Tre dagar efter branden skrev en trafikforskare från Umeå ett inlägg på DN debatt, med rubriken "Ett lågvattenmärke för pressen. Mediebevakningen av Göteborgskatastrofen är oetisk och närgången, menar forskare"⁵¹. "Svenska medier har inget lärt efter Estoniakatastrofen. Bevakningen av brandkatastrofen i Göteborgs visar att krisjournalistiken fortfarande är i kris", skrev han vidare⁵².

Men ingen annan svensk forskning och utredning inom medier och kommunikation gav belägg för att mediebevakningen var så bristfällig som Umeåforskaren förde fram⁵³. Antydning till kritik framkom visserligen hos den särskilda utredaren i den statliga utredningen⁵⁴, men denna gällde främst TV-mediernas tidiga sändningar. Flera studier har senare visat att mediernas skildring av Göteborgsbranden snarare var pressetiskt bättre än vad som

varit fallet vid många tidigare katastrofer.

Den debatt som blev, blev ju något snedvriden genom att den här forskaren i Umeå skrev sitt DN Debattlägg... och den skapade ju en diskussion... eller det blev ju nästan ingen diskussion.. och han var ju den ende som gick ut i alla medier nästan...och sedan blev det ingen riktig debatt.. Och vi upplevde inte alls att hans kritik av medierna stämde i sammanhanget.⁵⁵

Det tyckte Aftonbladets redaktionschef. Inte heller GP:s bildchef tyckte det låg någon sanning i Umeåforskarens kritik.

Diskussioner om journalistisk etik pågår ständigt på redaktionen, menade en fotograf. De uppstår inte bara vid en stor katastrof som Göteborgsbranden.

Vi diskuterar sinsemellan – ibland rätt så högljutt – om vad vi tycker och tänker om respektive kollegas bilder.⁵⁶

Dessa kontinuerliga diskussioner är naturligtvis en viktig del i det långsiktiga lärandet.

Lära av historien

Ett mer lågprofilerat sätt än
... före Estonia

Den svenska journalistkåren tycker sig ha lärt en hel del om olycks- och katastrofjournalistik under de tio år som löpt mellan Måbödalsolyckan 1988, via Estoniakatastrofen 1994 till Göteborgsbranden 1998. Detta framgår såväl av yrkesintern debatt och publi-

ceringar i Journalisten som av intervjuerna i denna studie.

Jag tror nog att både arbetsledare och reportrar på tidningarna har fått en större vana, i vårt fall säkert en större försiktighet i att hantera det här, som ju säkert delvis har med Estonia att göra. /.../ Jag tror nog att de allra flesta uppträdde på ett mer lågprofilerat sätt än vad de skulle ha gjort före Estonia.⁵⁷

Just de första skildringarna av Estoniakatastrofen, då fanns det ju en del bilder som inte skulle visats, tycker jag. /.../ Det tror jag inte att man har gjort nu.⁵⁸

För 10-15 år sen hade Göteborgsbranden blivit en massmedial katastrof. Men vi lärde oss av bussolyckan i Norge⁵⁹.

En fotograf mindes att ”namnpupliceringarna gick ut rätt snabbt efter Estonia”⁶⁰, vilket inte upprepades i samband med Göteborgsbranden.

Internationellt ser det något annorlunda ut. Så innebar till exempel skid-tunnelkatastrofen i Kaprun år 2000 att en sällan skådad pressdebatt satte fart i Österrike⁶¹. Sveriges Radios Wienkorrespondent Kjell Albin Abrahamsson skrev om händelsen i *Pressens Tidning*.

”Sensationskåta journalister ville filma förkolnade lik” löd rubriken på en artikel i österrikiska Der Standard⁶². Det är intressant att den pressetiska debatten startade tidigt, ja faktiskt pågick parallellt med nyhetsrapporteringen. /.../ Bevakningen av Kaprunkatastrofen har utlöst en pressetisk debatt som förs i alla tidningar och som inte verkar avklinga. Tonen är eftertänksam och sansad, här finns inget av utfall eller avrättningar,

snarare nästan meditativa funderingar hur man handskas och handlar med döden. /.../ Kanske kommer det aldrig att finnas riktigt bra katastrofjournalistik. Men när det finns tusentals anhöriga till offren är det viktigt med en diskussion som kritiskt granskar de journalistiska verktygen och analyserar vad som är våld mot den privata sfären.⁶³

Det finns mycket kvar att lära, menade Abrahamsson, även om vinden på senare år sägs ha vänt en aning när det gäller pressens etik. Eller är det vår kollektiva glömska som ger dagens katastrofrapportering bättre betyg? Kanske rentav en ökad immunisering gentemot mediernas skildring av dessa händelser?

I många fall gav journalisterna i avhandlingens undersökning uttryck för att det skett positiva förändringar inom den katastrofjournalistiska genren. En förändring i negativ riktning tyckte dock en fotograf sig se genom televisionens sätt att bildsätta sändningar från olycksplatser. Här visas, menade han, fler och värre olycksbilder idag än för några år sedan.

Det man retar sig på, det är ju att vi stillbildsfotografer är såna huliganer ibland. Att vi uppfattas som det. Att vi tar bilder som vi inte borde ta. Att folk har mycket synpunkter på det, när de får se en bild. Men sen samtidigt sitter de och tittar på TV. Inte bara en bild, utan där rullar ju filmen på⁶⁴.

Fotografen exemplifierade med hur TV i riktligt bildflöde skildrade omständigheterna kring prinsessan Dianas död. "Då är det plötsligt acceptabelt att titta på alla dessa bilder. Men om en stillbildsfotograf tar en

sån bild, då är det mer oacceptabelt". Tyckte han därmed att stillbildsfotografer skildrat senare års olyckor och katastrofer på ett bättre sätt?

Jo, även fotograferna är ju lite seriösare... det finns ju alltid ett antal irrhjärnor kvar, som så att säga är beredda att göra vad som helst för en bra bild... men i regel så är det väldigt seriöst nu. Det är det faktiskt. /.../ Däremot tycker jag nog faktiskt att TV smaskar på ganska bra.../.../ Folk som bröt samman, föräldrar till barn som brann inne. Det är ju inte så j-la roligt att hamna i Rapport när man precis fått veta att ens barn har dött i en brand⁶⁵

Lärandet efter ett genomfört uppdrag är sällan bara konstruktivt eller bara destruktivt, utan ofta både och. En och samma reporter kunde säga att "jag är förmodligen ungefär samma journalist som jag var innan" för att strax därefter tillägga att hon sannolikt dragit vissa lärdomar av händelsen. Och i ytterligare ett annat andetag sa hon att "man inser sina begränsningar nu". Det senare kan möjligen vara både på gott och ont. Risken är, enligt teorier om det så kallade "destruktiva lärandet", att nästa gång plikten kallar till ett liknande uppdrag så går reportern dit med känslan av att "detta kommer jag inte klara".

Livserfarenheten:

 Till och med nyhetsreportrar är vanliga människor

Den individuella kompetensen hos varje enskild journalist är präglad av

både liv och yrkesliv. Livserfarenhet, utbildning och yrkeserfarenhet utgör grundstenar till individens kompetens. De flesta av de intervjuade journalisterna uppgav att de sätter "livserfarenheten" högst upp på listan när det gäller faktorer som bäst förbereder för att klara katastrofen. Både avseende förmågan till uppdragets genomförande och när det gäller på vilket sätt (etiskt och journalistiskt) detta görs.

Jag tror att livserfarenhet har jättestor betydelse...för förmågan att ta in svåra saker, att se konsekvenser av skeenden som man är mitt uppe i. /.../ Om jag har mött människor i svåra situationer förut, och själv har varit i svåra situationer - i kombination med att jag kan det journalistiska hantverket.⁶⁶

Reportern sade vidare att det som en journalist skriver och gör handlar mycket om vad just den människan själv gått igenom under sitt liv. Reportagets vinkling präglas oerhört mycket av reporterns egna erfarenheter.

Jag jobbar på en avdelning där jag är ensam kvinna för det mesta. Och så finns där sju stycken män mellan 45 och 50 år /.../ Det är klart att vi vinklar våra jobb väldigt olika. Jag har jobbat som fritidspedagog, arbetat inom sjukvården, är småbarnsmamma och har gått igenom en skilsmässa. /.../ Jag menar inte att vem som helst med byfsad livserfarenhet hade kunnat göra detta. Men vi får inte glömma hur mycket det präglar vårt arbete. Vilka vi är.⁶⁷

Personliga erfarenheter av sorg och förlust av nära anhörig är sådan som på olika sätt påverkar den fotograf el-

ler journalist som ställs inför ett katastrofuppdrag.

Visst, jag har fått min beskärda del av det också. Till och med nyhetsreportrar är ju vanliga människor. När vi jobbar så bottnar vi ju i oss själva på något sätt. Vi är ju hela tiden den människa vi är, utgående från de erfarenheter vi har.⁶⁸

Synpunkterna delades av (vilket tidigare beskrivits) en av fotograferna som själv miste sin son i en olycka några år före Göteborgsbranden. Så stod han där på Backaplan, och överfölls av starka känslouttryck.

En sak som jag hade användning av, kanske både på olycksplatsen och efteråt, är att när det här kommer ikapp en – att det är nåt fruktansvärt som har hänt då – så kunde jag skjuta på det här [fotografen jämför med en episod som inträffade några veckor efter sonens bortgång]. När jag hade mist min son, och jag fick en sån här 'downis' när jag var ute på stan – inne i en affär – så kunde jag liksom inte bryta ihop inne i den affären. Jag var tvungen att skärpa mig tills jag kom ut ur affären och in i bilen. Den erfarenheten var j-ligt nyttig att ha med sig till olycksplatsen. Då kunde jag göra samma sak här: Skjuta allting framför sig på nåt sätt.⁶⁹

Fotografen spekulerade kring om detta reaktionssätt kunde vara förklaringen till att han tog ovanligt många bilder på olycksplatsen. Inte minst i jämförelse med övriga fotografkollegor. Samtidigt säger han att "...är du en j-ligt duktig fotograf så kanske du inte behöver ta 70 bilder... jag vet inte". Framför allt trodde han att livs-

erfarenhet och yrkesetik är nära förknippat med varandra.

En reporter⁷⁰ såg behovet av erfarenhet också ur de drabbades perspektiv. Att det är bättre för unga drabbade att möta äldre – vuxna – journalister och fotografer. Hon tror att kontakten underlättas av detta.

Hos flera av de intervjuade har livserfarenhet i dess olika former uppgetts vara en viktig grund för etiskt handlande. Reportagens vinklingar präglas givetvis mycket av reporterns egna erfarenheter. Det är stor skillnad att vara ”ny som journalist men har en bakgrund som sjuksköterska och sett blod och elände och död [mot att i 30 år] pratat med direktörer och inte sett en död människa någon gång, som en nyhetschef säger. En kollega menar att det gäller att ha en ”djup resonansbotten”. Eller mer krasst uttryckt, av en fotograf; ”Om man kan skilja på vem som är död och inte död, då är det lite lättare att kunna arbeta på platsen”.

Yrkeserfarenheten:

” En yrkesmässig mognad

Flera av de fotografer som arbetade på olycksplatsen under brandkatastrofen i Göteborg var erfarna olycks- och kriminalfotografer. En fotograf kände sig trygg trots ensamheten i sitt arbete, genom att han personligen kände de poliser som tjänstgjorde på olycksplatsen.

Jag har varit i ganska mycketäckliga situationer med dem tidigare, som de har hanterat rätt bra. /.../. Så det kändes inte som om man vore helt en-

*sam, om man säger så.*⁷¹

Också många journalister som bevakade branden hade erfarenhet från olycksrapportering. Delvis skedde detta genom rena tillfälligheter, men i den mån personal kunde handplockas till bevakningsuppdraget valdes personer med erfarenheter av liknande kritiska situationer. Yrkeserfarenheten ansågs av flera som mycket viktig i sammanhanget.

*Det har väldigt, väldigt stor betydelse. Av det skälet att det krävs en personlig mognad och en yrkesmässig mognad för att hantera det här på rätt sätt.*⁷²

Det menade en arbetsledare, som samtidigt poängterade att yngre mer oerfarna reportrar visst kan användas med framgång, men att uppdragen till dessa i sådana fall måste anpassas.

Tidigare yrkeserfarenheter av möten med människor i krissituationer kan vara av stor vikt för reportrar och fotografer på uppdrag vid olycksplatser som den på Backaplan, trodde några – men inte alla – av journalisterna.

*Det är nog A och O, tror jag. Jag menar, det är yrkeserfarenheten som gör att du vet hur du ska agera när du möter de här människorna /de drabbade, förf. anm./ Även om man kommer ganska långt med vanligt vett och artighet (skratt).*⁷³

En fotograf menade att yrkeserfarenheten är avgörande när det gäller att våga avstå ifrån att ta vissa bilder.

*Där kommer erfarenheten in. Jag har råd att missa de här bilderna.*⁷⁴

Fotografen arbetade för morgontidningen DN. Han funderade också

över vad typen av tidning kan ha för betydelse när det gäller synsättet på frihet och ansvar, samt i vilken mån respektive redaktionsledning kan ha lagt olika stor press på sina fotografer att gå närmre, att skildra mer närgånget. .

Hade jag jobbat på en kvällstidning hade det kanske varit annorlunda. Jag vet inte.⁷⁵

DN-fotografens tankar bekräftades av undersökningen. Visst avspeglades kvällstidningarnas krav på lösnumerförsäljning och kvantitet i rapporteringen, på medarbetarnas press att producera mycket och snabbt och personnära.

En annan fotograf ansåg att graden av yrkeserfarenhet i stor utsträckning inverkar på graden av etik i arbetet. *Jag behöver inte gardera mig genom att ta mycket bilder. Jag vet att 'där satt bilden, nu behöver jag inte vara här längre, inte se mer och inte vara i vägen'. Om jag varit osäker så hade jag nog fotograferat mer.⁷⁶*

Värdet av den journalistiska erfarenheten är svårt att uppskatta. Så mycket annat spelar in att man inte i förväg kan bedöma vilken del av sin kompetens individen kommer att kunna tillgå i olycksögonblicket. En reporter funderade över värdet att ha yrkesetik och rutiner erfarenhetsmässigt sittande i ryggmärgen för att klara situationen. Det är en fördel, men inte en given förutsättning för att uppdraget hanteras lyckosamt.

En kontenta av många utsagor blev att livserfarenhet och yrkeserfarenhet både kan vara en styrka och en belastning; hos en och samma person, på en

och samma gång, till och med. Detta bidrog till att de egna reaktionerna på händelsen framstod som svåra att tolka, och ibland rent obegripliga.

Jag har ju varit med om liknande hemska saker, och det är klart att den erfarenheten är bra. Men den hjälpte ju inte mig i det här läget. Jag blev ju inte någon bättre journalist för det, tror jag.⁷⁷

En fotograf menade att tidigare erfarenheter från yrket är av marginell betydelse:

Det tror jag inte har nån större betydelse... det beror på vad du har med dig i bagaget. Du kan vara en superfotograf och ändå inte palla psykiskt för trycket.⁷⁸

Med "bagaget" avsåg fotografen livserfarenheten. En fotografkollega instämde i synsättet.

På olycksplatsen hade det ingen betydelse om du var yrkesman eller inte. Där uppstod ju sån panik.⁷⁹

Allt vad kompetens och erfarenhet heter kan sättas ur spel inför åsynen av en akut pågående katastrof. Rutin och formell kompetens har i dessa sammanhang inte alltid den betydelse man kan vänta sig.

Jag menar, du kan ha en professionell erfarenhet. Ha jobbat 25 år som fotograf, men aldrig någonsin kommit i beröring med såna här pressade situationer. /.../ Jag tror att det är en fördel om man har varit i såna här pressade lägen tidigare.⁸⁰

En fotograf bedömde att yrkeserfarenheten är oerhört viktig här, även om nyttan av den blir tydligare ju senare i katastrofens skede bevakningsuppdraget sker.

Det var kollegor som ifrågasatte sin yrkesroll väldigt tidigt. Då kände jag att det kanske är viktigt att ha varit med om liknande situationer tidigare, där man bearbetat frågorna 'vad gör jag här', så att säga.⁸¹

En reporter upplevde att han hade nytta av sina tidigare fem år som lokaltidningsreporter.

Då man ju varit på ganska många fler bilolyckor än vad man har lust att vara på i hela sitt liv. /.../ Så det är ju alltid en känsla av krypande obehag över något som är väldigt, väldigt hemskt när man kommer fram. /.../ Den känslan samsas ju samtidigt med att det är 45 minuter till deadline och jag ska intervjua två personer och jag ska skriva två texter till innan de minuterna har runnit ut. Så fokus ligger ju trots allt på jobbet.⁸²

Yrkeserfarenhet påverkar yrkesetiken i positiv riktning, trodde en fotograf, och menade att med mindre erfarenhet riskerar nyhetsrus gå före god etik.

Är man ny fotograf, då är man alltid på hugget. Då kanske man gör mer än vad man behöver.⁸³

Att ha yrkesmässiga erfarenheter från något av de arbetsområden som hanterar räddningsinsatser, skulle kanske stärka den journalistiska kompetensen på en olycksplats, funderade en fotograf.

Om man hade varit gammal brandman, och vetat hur man ska hantera en sån situation.⁸⁴

Bilden var således splittrad, när det gällde bedömningarna av vilka typer av erfarenheter som upplevdes som mest värdefulla för att klara ett

sådant svårt journalistiskt uppdrag som Göteborgsbranden. Detsamma gällde förhållningssättet till branden på längre sikt.

Den formella utbildningens betydelse

Vissa formella kunskaper krävs för ett bra genomfört uppdrag på en olycksplats. Det är de flesta reportrar och fotografer överens om. Men hur dessa kunskaper införskaffas varierar. Tills ganska nyligen har vårt land saknat akademisk utbildning för nyhetsfotografer. Alltså kan inte formell utbildning sägas vara en förutsättning här. För journalister är det mer – men inte helt – självklart att ha läst sig till vissa baskunskaper i journalistiskt arbete och pressetik. Men värdet av dessa teoretiska kunskaper i förhållande till de praktiska är svåra att bedöma. En arbetsledare i studien ansåg att utbildningens betydelse vid rapportering från olyckor och katastrofer inte skiljer sig från annan journalistisk verksamhet.

Inte nåt mer i det här sammanhanget än i andra. Jag anser ju generellt sett att det är viktigt att journalister har en god utbildning, därför att journalistik inte egentligen är fråga om att kunna skriva saker och ting, utan ... om en metod att ha ett förhållningssätt. Den metoden och det förhållningssättet kan man ju då tillägna sig ... naturligtvis genom lång tid i yrket – jag vet många autodidakta journalister som är alldeles fantastiska. Men generellt sett så tror jag /.../ man kan

*börja odla fram det genom att ha en god utbildning.*⁸⁵

Att grundligt ha lärt sig journalistiken som metod ansågs alltså viktigt. I de fall utbildningen värderades högt av journalisterna så var det enligt några för specifika moment i utbildningen, medan en del andra tyckte att helheten i utbildningen var det värdefulla.

*Jag kan inte påstå att jag tror att jag hade klarat mig väldigt mycket bättre på den här katastrofplatsen eller andra olycksplatser om jag hade tagit några poäng till i sociologin.*⁸⁶

Svaret blev något förutsägbart att en kombination av teori och praktik är bäst.

*Ibland saknar man utbildning. Men man skulle inte vilja vara utan praktiken.*⁸⁷

Men bara utbildning räcker inte långt en sån här gång, menade en fotograf. Trots efterfrågan på utbildning till exempel i krispsykologi och krishantering, ansåg många att formell kompetens inte var avgörande som vid den traumatiska oväntade händelse som Göteborgsbrandens var.

Och en fotograf konstaterade; Bland äldre skrivande och fotograferande journalister finns många som gjort karriär via tjänstgöring på lokal-tidning, efter bara folkskola. Men de har blivit mycket duktiga journalister ändå.

Journalisthögskolan var ju nästan ett okänt begrepp när jag började på en liten tidning i Karlshamn. Jag tror inte ens Jolo eller Bang hade gått någon journalisthögskola. Det hade väl tatt studenten i alla fall /.../ Men många

*av de stora journalisterna har noll utbildning i journalistik. Så det gäller ju inte bara fotograferna. Men nu går de flesta i fotoskola.*⁸⁸

Önskas:

en livräddarkurs i bakfickan

Den utbildningskompetens som många av journalisterna tyckte sig ha saknat var påfallande ofta av annan art än rent journalistik. Kunskap om psykologiska reaktioner och akut medicinskt omhändertagande nämndes av både reportrar och fotografer.

*Jag önskar att jag hade en livräddarkurs i bakfickan*⁸⁹.

Fler uttryckte också ett utbildningsbehov i psykologi, med inriktning mot journalistiskt arbete i krissituationer.

*Vi måste ha två veckors katastrofjournalistik (i Journalistutbildningen).*⁹⁰

De i studien intervjuade fotograferna saknade alla akademisk utbildning för pressfotografer. I en enkät ställd till några svenska pressfotografer i PFK:s tidning "Sökaren"⁹¹ framkom önskemål om en svensk högskoleutbildning för pressfotografer med samma grundläggande kunskapsinnehåll som för skrivande journalister. Önskemål fanns också om fortbildning i bildjournalistik, pressetik och juridik. Delar av dessa önskingar kan idag infrias genom det nationella kursutbudet för journalister.

För dagens pressfotografer har några av folkhögskolornas fotoutbildningar varit inkörsportar. Men en fotograf såg ändå "i allra högsta grad"

ett behov av en högre utbildning för svenska fotografer.

Ja, jag tycker det är en självklarhet, att om man ska ge sig in i det här yrket [pressfotografens] just nu, så ska du ha en journalistutbildning också. Det ska gå hand i hand. Det finns i Danmark till exempel. Norge har det väl också tror jag. Det är nog bara Sverige som inte har det, tror jag.⁹²

Sedan intervjuerna till denna studie gjordes har Sverige fått en journalistutbildning på universitetsnivå för pressfotografer/bildjournalister⁹³, bland annat som en följd av Högskoleverkets rapport av utvärderingen av Journalistutbildningarna i högskolan (Högskoleverkets rapportserie 2000). Fotografen ovan fick också medhåll av bildchefen på tidningen, som menade det för reportrar och fotografer i grunden är fråga om samma yrke:

Det är ju frågan om skrivande journalister eller fotograferande journalister. Det är ju bara verktyget som är lite annorlunda.⁹⁴

Känsloband till överlevande

Det tog mig två månader att få tag i henne

Korta möten på en olycksplats kan ibland leda till livslånga band. Inte sällan söker journalister och överlevande upp varandra efter katastrofen. Ibland på bara den enes initiativ. När det är en journalist eller reporter som tar kontakten kan bindningarna bli komplicerade. Delar den drabbade förtroenden med journalisten i den sistnämndes

egenskap av privatperson eller yrkesutövare?

En fotograf berättade om hur en bild han tog på olycksplatsen ledde honom fram till en flicka som överlevde brandkatastrofen – hon var den sist räddade. *Det är hon NN/nämner flickans namn/ som jag har en bra närbild på när dom bär ut henne ifrån byggnaden då... Och det tog mig två månader att få tag i henne. Jag fick veta att hon levde, och jag sökte upp henne. Och vi blev sammanförda då.*

INT: Så hon fick se bilden av sig själv alltså?

Jaa. Och så ville hon ha tag på en färgad man som bar ut henne. Det tog ytterligare en månad att söka reda på honom. Och då var man lite stolt på nåt sätt. Då fick man tag på honom nere i Malmö. [Den färgade mannen var en festdeltagare som hade burit ut den överlevande flickan sista biten. Fotografen sammanförde flickan och hennes 'räddare']⁹⁵

Fotografen beskrev vidare de möten han ordnade, eller kanske snarare "utsatte" den överlevande flickan för, om än i all välmening. Flickan möte med mannen som räddade henne var enligt fotografens utsago "... lugnt, avspänt, glädje och nedstämdhet, kan man säga". Men flickans möte med bilden från sin egen räddning var mycket svårt:

Ja, vad ska man säga? Sammanbrott. Hon fick ett sammanbrott, helt enkelt.

INT: Var det rätt eller fel att visa henne bilden?

Kanske för tidigt. Och samtidigt var det ju hon som propsade på att

hon ville se det. Jag hade sagt att jag hade en bild. Jag hade sagt att den var så j-la hemsk och allting sånt där. Men samtidigt var det hon som propsade på att hon ville se den.

/Flickans mamma var med vid det tillfälle då bilden visades – och hade gett klartecken till detta/. Bilden visades faktiskt på brandstationen i Göteborg, så det var faktiskt ambulansförare och sjukvårdskunnig personal närvarande. Det var den personal från räddningstjänsten och ambulansen som hade burit ut henne. Räddningstjänstens medarbetare hade fått se bilden även vid ett tidigare tillfälle!.⁹⁶

En annan fotograf beskrev hur en bild han tog på natten kom att få stor betydelse för de anhöriga till en omkommen flicka. Trots att han hela tiden försökte ta bilder där personen inte kunde identifieras var detta ändå möjligt, visade det sig.

I efterhand var det en familj som ringde upp mig och kände igen sin dotter på en av bilderna /i tidningen/ Jag trodde först att de skulle slå ihjäl mig, men de var evigt tacksamma att det fanns bilder... från stället. Jag har till och med hört av kompisar som har träffat den här familjen, att de kallar mig den 'bästa vännen' eller nånting sånt där. Att de är väldigt tacksamma.⁹⁷

Fotografen beskrev också hur flickans familj – eller rättare sagt släkt – tog kontakt med honom. Sex personer av utländsk härkomst, kom upp till fotografen på tidningens redaktion för att få se flera bilder där flickan kunde tänkas vara med.

Deras dotter låg till vänster i bild

om en kille som de försökte göra upplivningsförsök på. Jag hade två rutor på där hon låg vid sidan. Hon var inte huvudobjektet, om man säger så. Men hon låg med armen över ansiktet. Man såg bara fötter då /.../ Och de ville veta när bilden togs, så att de kunde fastställa när hon dog. För de visste inte om hon dog den 29 eller 30. Den var tagen efter tolv den bilden, och det hjälpte dem rätt mycket så de visste när hon dog och så där.⁹⁸

Han fick ett Tack i dödsannonsen

Aftonbladets reporter sa sig ha haft kontakt med några av de anhöriga efter branden. Och i vardagssituationer som i kvarteret och livsmedelsbutiken träffade hon om och om igen andra berörda. Reportern beskrev också ett exempel från en annan olycka i Göteborg: Spårvagnsolyckan 1992. Det var en kollega på tidningen som åkte från Stockholm till Göteborg för att skildra händelsen. Kollegan gjorde en intervju som kom att få stor betydelse för de anhöriga.

Där hade han pratat med en kvinna vars son hade omkommit där, och det var en sån fruktansvärd tragik. Då fick han lov att skriva detta för han hade talat med henne. Sen hade han kontakten med henne så mycket och så länge att han fick ett Tack i dödsannonsen. Det där tycker jag är en duktig journalist som orkade ge så mycket av sig själv att människor i stället för att bli utnyttjade blev glada över att han fanns och skrev.⁹⁹

Man vill gärna fortsätta hålla kontakten med människor efter en sån här situation, menade AB-reportern. ”Man kan inte bara lämna folk, va”. Hon gav också detta som exempel på vad journalistens närkontakt med händelsen och olycksplatsen gör för effekterna av rapporteringen. Det personliga engagemanget – och lyhördheten – bli bättre om reportern eller fotografen är på plats, menade hon.

Självvärdering och lärande: slutsatser

Graden av yrkesmässig fokus på olycksplatsen varierade över ett brett spektrum – från en upplevelse av fullständig skärpa, till i det närmaste total handlingsförslamning.

Trots allt var de allra flesta - reportrar, fotografer och arbetsledare - nöjda med sin egen journalistiska insats. ”Hade inte kunnat göra det bättre”, ”utmärkt teknisk kvalitet på fotot” var några självvärderande omdömen. En fotograf sa sig vara mycket nöjd över att ha avstått från att ta en mängd bilder. Känslan av yrkesmässig stolthet delade av flera, liksom en bedömning att själv ha hållit sig inom ramen för etiska övertramp.

Några få självkritiska kommentarer framkom. Exempelvis hos en reporter som menade att texten inte blev så bra rent stilistiskt, om än innehållsmässigt okej.

När det kom till värdering av den egna tidningens rapportering av händelsen framträdde en hög grad av lojalitet med den egna tidningen – hos

alla intervjuade. Man beundrade de egna kollegornas rapportering. En reporter ”blev rörd vid åsynen av tidningens extrautgåva – upplevde den som respektfull och informativ”. Någon annan menade att ”allt klaffade så enormt” och att ”vår tidning är bra när det händer stora grejer”.

Flera intervjuade talade om vikten av ett väl inoljat redaktionellt maskineri, och en god organisation. Viktigt var också enligt många att samtalskulturen har ”högt i tak” när det gäller interna diskussioner och kritik.

De flesta gjorde gärna jämförelser med sina konkurrenter, och gav då sin egen tidning jämförelsevis bättre betyg: ”Vi hade färre gråtande människor på bild än konkurrenterna”, som någon uttrycker det. Här framkom också flera kritiska synpunkter mot kollegor som gjort övertramp, vilka man menade drabbar hela journalistkollegiet.

Det ultimata kvittot på ett gott jobb, menade flera, är omgivningens reaktioner på rapporteringen.

Några fall av självkritik riktad mot den egna tidningen framkom. Ofärdig landsortsupplaga och överdriven fokus på att barnen var ”invandrare”, var två synpunkter som kom fram. En allmän brist hos alla de studerade tidningsföretagen var också avsaknaden av reportrar och fotografer med invandrarbakgrund eller utländsk härkomst. Vid den här sortens multietniska händelser är det av största vikt att tidningen har sådan kompetens eller sådan bredd i medarbetarnas etniska och kulturella bakgrund.

Journalisternas självvärderingar kan

kopplas till deras syn på det journalistiska uppdraget. Vid katastrofrapportering handlar mycket om att göra gott – om handlingsetik. En återhållsam rapportering, men så korrekt som möjligt, uppgav många som ett mål. Att rapporteringen inte ytterligare ska skada de redan drabbade framstod också som en ledstjärna. Samtidigt nämndes det paradoxala i att både fotografer och skrivande journalister ofta blir belönade med utmärkelser efter den här typen av rapportering. Det finns en kluvenhet i att glädjas åt prisbelönda olycksbilder.

När journalisterna i efterhand re-censerade sina egna yrkesmässiga insatser i samband med brandrapporteringen, var ett nyckeltema konflikten mellan professionell och civil roll. Många slets emellan kravet på journalistisk prestation och den mänskliga viljan att hjälpa.

Vad lärde sig då journalisterna av rapporteringen från Göteborgsbranden? Ja, bland annat att kunskap och erfarenhet är viktiga parametrar för att klara uppdraget bra. Men att det oavsett kunskaps- och erfarenhetsnivå är mycket svårt att förbereda sig – och att känna sig förberedd – inför ett katastrofuppdrag. Varje situation är unik och beslut ska fattas under mycket stor tidspress, i en extremt utsatt situation. Under sådana omständigheter kommer alltid vissa fel och misstag att begås, oavsett förkunskaper och tidigare erfarenheter. Förberedelse handlar delvis om att minimera de felaktiga besluten, och detta kan bland annat åstadkommas genom läroprocesser efter olika uppdrag.

Generellt var de flesta journalisterna överens om att både de själva och journalistkollektivt lärt en hel del från tidigare katastrofer. Bussolyckan i norska Måbödalen 1988 nämndes, liksom förstas Estoniakatastrofen 1994. Under de tio år som förflöt mellan 1988 och 1998 ökade den yrkesinterna debatten om pressetik, flera seminarier hölls om medierapportering från olyckor och katastrofer.

Det individuella lärandet av att ha skildrat en katastrof kan få både konstruktiva och destruktiva effekter. Vissa upplevde en fördel av ha tidigare ha upplevt något liknande. Andra överväldigades av gamla minnen, vilket möjligen bidrog till känslan av hjälplöshet.

Det är i princip omöjligt att förut-säga hur en viss individ kommer att reagera vid en så traumatisk händelse som Göteborgsbranden var. Därför är det också mycket svårt för en arbetsledare att välja medarbetare för rapporteringen, i de få fall då det i praktiken är möjligt.

Till lärandet hörde också erfarenheter om vilken typ av kompetens som verkade ha störst betydelse för förmågan att klara uppdragets utförande. De flesta journalisterna värderade livserfarenheten högst, före både yrkeserfarenhet och utbildning. Yrkeserfarenheten bedömdes också som viktig. Men inte nödvändigtvis genom erfarenhet från liknande händelser, utan genom en trygg och säker ryggmärksetik och ett reflexmässigt professionellt agerande. Behovet av utbildning för att klara uppdraget, skattades lägst. Samtidigt framfördes

många önskemål om både akademiska utbildningar i fotojournalistik och kortare kurser i katastrofjournalistik och första hjälpen. Synpunkter framkom också på att man inte bör skicka alltför unga och alltför oerfarna medarbetare på den här typen av uppdrag.

Anmärkningsvärda är några av de berättelser som vittnar om hur starka känslor och relationer kunde byggas upp mellan journalist och överlevande. Detta inträffar ofta efter traumatiska händelser som medierna skildrat. Ett mycket komplicerat och såbart förhållande, som måste hanteras med yttersta varsamhet. Inte minst eftersom journalisten är både yrkesperson och privatperson. Två helt olika roller i samma person, vilket kan vara mycket svårt för den drabbade att hålla isär. Här måste journalisten vara oerhört tydlig med i vilken roll han/hon upprätthåller denna kontakt, och om information från samtal kan komma att användas för yrkesmässiga syften.

När de fick frågan vad de skattade högst av utbildning, yrkeserfarenhet och livserfarenhet, blev svaret från de allra flesta: livserfarenheten. Yrkeserfarenhetens betydelse för att bemästra situationen på olycksplatsen bedömde många som marginell. Viktigast av allt trodde journalisterna det är vilka erfarenheter livet tidigare fört med sig. Var det någon formell utbildning de hade önskat sig så var det i katastrofjournalistik, krispsykologi och första hjälpen. Men att långvarig tjänstgöring skulle vara någon garanti för att kunna hantera situationen väl,

det tvivlade de flesta på. Kanske var det i detta fall av större värde att tidigare ha arbetat som sjuksköterska eller brandman, funderade någon. Samtidigt är journalistisk professionalitet av största vikt, det framgick också.

De som anförde yrkeserfarenhetens betydelse för förmågan att klara uppdraget, tänkte närmast på betydelsen av tidigare erfarenheter från liknande olyckor. Personlig kännedom med den insatspersonal som arbetade på olycksplatsen vid det aktuella tillfället upplevdes som trygghetsskapande, enligt en fotograf. Sådan personkännedom utvecklas ofta mellan de reportrar och fotografer som ofta bevakar olyckor och personal från lokala räddningsstyrkor.

Yrkeserfarenhet – särskilt från uppdrag i samband med olyckor och katastrofer – leder till en yrkesmässig mognad, och ger erfarenhet av att möta människor i kris, tyckte flera. Kanske ger det också ett ökat mod att våga avstå de bilder och intervjuer som enligt erfarenhet sannolikt ändå inte kommer bli publicerade.

För någon framstod yrkeserfarenhet från något människovårdande yrke som en värdefull faktor i dessa sammanhang. Det vill säga att mer än bara yrkeserfarenheten som journalist kommer till användning här.

Vissa reportrar och fotografer vittnade om att lång yrkesverksamhet i branschen inte alls är någon garanti för god handlingskompetens och bra journalistisk prestation på olycksplatsen. Här kanske avsaknad av erfarenhet från krissituationer var av betydelse. Alternativt kan det motsat-

ta förhållandet ha rådit, nämligen att ett självupplevt trauma ”triggades” på olycksplatsen, och att journalisten därför förlorade förmågan att utföra en professionell insats.

Livserfarenheten var av många ansedd som den absolut viktigaste kompetensformen i samband med katastrofrapportering. En kombination av erfarenheter från svåra livssituationer och en god yrkeserfarenhet bedömde många som en god grund för en olycksreporter eller -fotograf.

Att ha egna erfarenheter av sorg och förlust kan öka förmågan att se sammanhang och konsekvenser på ett tydligare sätt. En reporter menade att reportagens vinklingar i stor utsträckning präglades av reporterns egna livserfarenheter. Samtidigt kunde dessa faktorer ha ökat individens sårbarhet och försvårat uppdragets

genomförande. En annan synpunkt som framkom var att journalisters livserfarenhet och deras tolkning av yrkesetiken är intimt förknippade.

Formell utbildning var den erfarenhet eller kompetensform som journalisterna skattade lägst i sammanhanget. Någon journalist konstaterade att journalistutbildningen har betydelse genom att ”journalistik inte bara är att skriva, utan ett förhållningssätt”. Andra menade att många autodidakta journalister är goda exempel på att man kan vara en utmärkt journalist även utan formell utbildning. Detta gäller också i hög grad svenska fotografer, vilka i stort sett fram till idag saknat akademiska utbildningsmöjligheter. Men högre utbildningar för fotografer efterlystes av flera av de fotograferande journalisterna i undersökningen.

Fotnoter

- 1 Fotograf 1 GP, Reporter GP,
Reporter AB
- 2 Reporter, GP om ”Orden förmår
bara att berätta” GP 981031
- 3 Fotograf 1 GP
- 4 Fotograf DN
- 5 Fotograf DN
- 6 Reporter GT/Ex. Mona, var den
flicka vars kropp hittades först
flera dagar efter branden. Hon var
anmäld som saknad, men det visade
sig senare att kroppen fanns kvar i
lokalen. Den hade även funnits där
när mediernas medarbetare vallades
runt i den brandhärjade lokalen.
- 7 Frilansfotograf/AB
- 8 Fotograf DN
- 9 Reporter AB
- 10 Reporter AB
- 11 Reporter GT/Ex
- 12 Reporter GP
- 13 Fotograf 1 GP
- 14 Fotograf 1 GP
- 15 Lokal arbetsledare DN
- 16 Lokal arbetsledare DN
- 17 Bildchef GP
- 18 Fotograf DN
- 19 Fotograf 2 GP
- 20 Reporter GT/Ex
- 21 Lokal arbetsledare DN
- 22 Lokal arbetsledare DN
- 23 Fotograf 2 GP
- 24 Se bland annat SOU 1999:68
och SPF-rapporten av Larrson &
Nohrstedt m fl (2000)
- 25 Fotograf 2 GP
- 26 Sökaren 4/98
- 27 Expressen 1994-09-29, ”Dödens
hav och livlinan”.
- 28 Publicitetsregel nr 7 i de pressetiska
reglerna: ”Respektera den personliga
integriteten. Överväg nog publicitet
som kan kränka privatlivets helgd.
Avstå från sådan publicitet om inte
ett uppenbart allmänintresse kräver
offentlig belysning”. Se vidare Bilaga
2 till denna rapport.
- 29 SOU 1994:48, s. 82
- 30 Ibid SOU 1999:48
- 31 www.aretsbild.se
- 32 Lokal arbetsledare DN
- 33 Lars-G. Dicander, pressfotograf
(debattinlägg i Journalisten nr
5/2001)
- 34 P6/Z-radio ”Fem i tre” 951107 kl.
15:35
- 35 Fotograf 1 GP
- 36 Frilansfotograf/GT
- 37 Frilansfotograf/GT
- 38 Fotograf 2 GP
- 39 Debattinlägg i tidningen Journalisten
nr 31, 1998
- 40 Reporter GP
- 41 Fotograf 2 GP
- 42 Fotograf 2 GP
- 43 Bildchef GP
- 44 Frilansfotograf/AB
- 45 Reporter AB
- 46 Redaktionschef AB
- 47 Fotograf 2 GP
- 48 Nyhetschef GP
- 49 Redaktionschef GT
- 50 Redaktionschef AB
- 51 Dagens Nyheter/DN Debatt 1998-
11-03. Se även Lundälv (1999) s. 30
- 52 Jörgen Lundälv i DN Debatt 3/11
1998
- 53 Larsson & Nohrstedt (2000)
- 54 SOU 1999:68
- 55 Redaktionschef AB
- 56 Fotograf 2 GP
- 57 Lokal arbetsledare DN
- 58 Reporter AB
- 59 Minnesanteckningar från
seminarium på Nordiska Museet i
Stockholm 990204: *Nyhetsbilder
– etik – påverkan*. Anförande av
Göteborgs-Postens Bildchef Lars

- Fahlén: ”Bild och påverkan. Branden på Hisingen. Gjorde vi rätt?”.
- 60 Fotograf 2 GP
- 61 Se vidare gästkolumnisten i Pressens Tidning 19/2000, Kjell Albin Abrahamsson, (Sveriges Radios korrespondent i Wien) då han debatterar mediebevakningen av katastrofen i Österrikiska skidorten Kaprun där 155 människor miste livet i en tunnelbrand.
- 62 Der Standard 14/11-00.
- 63 Pressens Tidning nr 19/2000, s. 33
- 64 Frilansfotograf/GT
- 65 Fotograf DN
- 66 Reporter GP
- 67 Reporter GP
- 68 Reporter GT/Ex
- 69 Frilansfotograf/AB
- 70 Reporter AB
- 71 Fotograf 1 GP
- 72 Lokal arbetsledare DN
- 73 Reporter GT/Ex
- 74 Fotograf DN
- 75 Fotograf DN
- 76 Fotograf 1 GP
- 77 Reporter AB
- 78 Frilansfotograf/AB
- 79 Frilansfotograf GT, som själv inte skildrar olycksplatsen under pågående brand, utan relaterar till vad hans kollegor berättat.
- 80 Bildchef GP
- 81 Fotograf 2 GP
- 82 Reporter GT/Ex
- 83 Frilansfotograf/GT
- 84 Fotograf 1 GP
- 85 Lokal arbetsledare DN
- 86 Reporter GT/Ex
- 87 Frilansfotograf/GT
- 88 Fotograf DN
- 89 ??
- 90 Reporter GP
- 91 *Sökaren* nr 2/99 Pressfotografernas Klubb
- 92 Fotograf 2 GP. Synpunkten befästs i följande artikel av GP:s bildchef år 2002: <http://www.update.dk/cfje/VidBase.nsf/>
- 93 <http://www.miun.se>
- 94 Bildchef GP
- 95 Frilansfotograf/AB
- 96 Frilansfotograf/AB
- 97 Fotograf 1 GP
- 98 Fotograf 1 GP
- 99 Reporter AB

13 JOURNALISTEN SOM ÖGONVITTNEN

Journalisters upplevelser av att arbeta på en olycksplats (bland annat avseende *reaktionen* och *prestationen*) har i avhandlingen relaterats till tre faktorer: *personen* – människan journalisten, *professionen* – det journalistiska uppdraget och journalistrollen och *situationen* – den traumatiska händelsen.

Ytterligare en dimension av uppdraget, nämligen *reflexionen*, har också redovisats.

I det följande skall jag med utgångspunkt utifrån min teoretiska analysmodell sammanfatta de huvudslutsatser jag har kommit fram till.

Situationen

Händelsens art är av största betydelse för hur reportrar och fotografer reagerar under ett traumatiskt uppdrag. Till de svåra utmaningarna att han-

tera hör situationens grad av kontrollerbarhet, stressorer på olycksplatsen och konflikter med övriga aktörer på platsen. Hur upplevde då journalister-
na att de hanterade dessa utmaningar, och hur upplevde de olycksplatsen som arbetsplats?

Bevittnande

Den dominerande slutsatsen av situationens betydelse för rapporteringsuppdraget var det faktum att flera reportrar och fotografer befann sig på olycksplatsen och bevittnade den pågående katastrofen. Detta kom att få stor betydelse för många av dem. Både rent personligt, krispsykologiskt och professionellt. Outhärdliga scener utspelade sig för deras syn. Många förvårande faktorer uppgavs: att det var en brand tillsynes omöjlig att släcka, ett okänt antal drabbade, att lokalen var i ett hus med uppenbara utrymningssvårigheter, att de

drabbade var barn och unga, att det var mitt i natten, att hela situationen präglades av stor ovisshet samt att det efterhand visade sig omfatta ett mycket stort antal omkomna och skadade. Ett stort område fyllt av gråtande skrikande ungdomar, som hoppade ut genom fönster från höga höjder i försök att rädda varandra, och som i några tragiska fall återvände in i rök igen. Allt detta såg journalister som kommit till platsen med ett annat uppdrag än att rädda liv, nämligen för att rapportera om detta ofattbara. Avhandlingens titel "Katastrofens öga", är sprungen ur det faktum att journalisterna är katastrofens professionella ögonvittnen, mitt i katastrofens öga. Där inne i traumats absoluta kaosfält kan livet komma att stå lika stilla som i stormens öga, för några ögonblick, då allt verkar så överkligt och på låtsas som i en film, och handlingsförlamning likväl som överaktivitet kan drabba journalisten.

Oförberedelse

För de först anlända journalisterna var oförberedelsen total. Ingen visste något om händelsens omfattning. Många hade bara åkt på ett larm om en brand. Kanske en av alla dessa bränder utan någon enda människa drabbad? Eller kanske något större? Barn eller vuxna? Många eller få? Ingen visste något. Till oförberedelsen hos journalisterna hörde också det faktum att olyckan inträffade mitt i natten, vilket begränsade möjligheterna att välja att åka eller välja att

avstå. Likaså var ett fåtal arbetsledare i tjänst, vilket innebar få eller inga tjänsteinstruktioner på väg till uppdraget. I de flesta fall var det reportrar och fotografer som från olycksplatsen ringde upp och informerade sina chefer.

Okontrollerbarhet

Efterhand som bilden av det inträffade klarnade ökade också journalisternas frustration över att varken de eller någon annan kunde kontrollera händelseförloppet. Räddningsmöjligheterna tycktes för små, konsekvenserna oöverblickbara. Att bevittna ett sådant förlopp väckte oerhört starka känslor hos de närvarande journalisterna. Om känslan av okontrollerbarhet förstärks av individuell sårbarhet, mat- och sömnbrist, ohälsa och annat så blir situationen ännu mer svårbevästrad för journalisten.

Stressorer

De stressorer som journalisterna redovisade är på de flesta punkter identiska med stressorer som Dyregrov har visat hos hjälpare¹. Hit hör ovissheten både vid "utryckningen" och på plats, de starka sinnesintrycken, åsynen av och kontakterna med omkomna och skadade, den stora omfattning som katastrofen visade sig få, brandens varaktighet och intensitet, upplevelsen av fara och rollkonflikten mellan person och profession – medmänniska och journalist. En stressor som Dy-

regrov – naturligt nog – inte har hittat hos hjälpare, men som visade sig hos journalisterna, var upplevelsen av skuld och skam. Denna stressor kan sägas ha varit både funktionell och dysfunktionell under rapporteringen. Funktionell genom att den fick både reportrar och fotografer att ta ett steg tillbaka och bli återhållsamma på ett sätt som närmast förvånade dem själva. Dysfunktionell så tillvida att skuld- och skamkänslorna tenderade att öka journalisternas krisreaktioner och försvåra deras bemästring av situationen. Dessutom medförde skuld- och skamkänslorna i flera fall en möjligen överdriven återhållsamhet och handlingsförlamning, vilken kunde försvaras moraliskt men inte professionellt.

Samspel och konfrontationer

Det journalistiska arbetet på olycksplatsen blev för de flesta ett mycket ensamt arbete. Fåtaliga och respektfulla kontakter togs med personal ur räddningsstyrkan, och relativt få verbala kontakter med journalister från andra medier. Men många upplevde ändå ett slags tyst kollegialt stöd genom kollegors närvaro, vilket kändes tryggt i sammanhanget. Relativt få kontakter togs med direkt drabbade. Om så skedde var det snarare fråga om korta ordväxlingar än regelrätta intervjuer. Men det uppstod dock en del konfrontationer mellan ungdomar och journalister, där ungdomarna hade svårt att förstå hur någon kunde skriva och fotografera samtidigt som

deras kompisar dog. Just dessa konfrontationer upplevde journalisterna som mycket svåra att hantera i situationen. Däremot kunde journalisterna i efterhand konstatera att ungdomarnas reaktioner var fullt begripliga och normala. Både reportrar och fotografer insåg det provocerade i deras närvaro. I synnerhet fotograferna som hade svårt att dölja sina kameror, tyckte dessa konfrontationer och reaktioner var mycket svåra att bära och hantera.

Professionen

Reportrar och fotografer blir självklart psykologiskt påverkade av att bevittna ett pågående trauma och rapportera direkt från en olycksplats eller ett katastrofområde. De har samtidigt att hantera det journalistiska uppdraget, sin yrkesroll och sina yrkesregler. Hur upplevde då journalisterna i Göteborg att arbetssituationen och det professionella uppdraget påverkades av de egna kris- och stressreaktionerna? Hur beskrev journalisterna att de upplevde rollkonflikterna mellan privatperson och yrkesperson?

Allmänintresset och samhällsuppdraget

Det faktum att en katastrof rent teoretiskt är ett skolexempel på en bra nyhet, påverkar naturligtvis journalisternas drivkraft att rapportera. Kriterierna både för en katastrof och för en

händelse med högt nyhetsvärde handlar om att det som hänt är hastigt uppkommet, oväntat, av allmänt intresse med betydelse för många och med hög grad av identifikation samt med oklar utgång. En katastrof är därför cyniskt nog den perfekta nyheten. Självklart triggades journalisternas yrkesmässiga drifter, och självklart steg adrenalinet, när larmet om en brand på Backaplan gick. Att det skulle uppstå en förväntan att få läsa om händelsen när den nästa morgon blev känd, var en självklarhet. Medierna har en skyldighet att berätta också det outhärdliga. Och det är detta faktum som får det ”redaktionella maskineriet” att gå igång, och individerna att blir adrenalinstinna av rapporteringsiver. En fotograf ringde in till redaktionen och sa: ”skicka alla reportrar ni har”. Ett utslag av både nyhetsvärdering och synen på mediernas samhällsuppdrag att informera om en sån här stor händelse, illustrerades av *GP*:s historiska beslut att snabbt gör en tidning för utgivning på en normalt utgivningsfri dag (Alla Helgons Dag).

Journalistrollen

Att den journalistiska yrkesrollen sattes på prov vid ankomsten till Backaplan, är ställt utom alla tvivel. ”Jag var en dålig journalist vid det tillfället” sa en reporter, som tyckte att ryggmärgsproffsigheten satt ganska löst då. Andra upplevde tvärtom en ökad professionell skärpa och kunde genast vid ankomsten till olycksplatsen ”se löpsedelsbilden framför sig”. Några ut-

tryckte i efterhand en förvåning över den oerhörda sinnesnärvaron, vilken dock är en av många bemästringsstrategier vid svår stress. I detta sammanhang tillämpad av flertalet reportrar och fotografer. Också en arbetsledare uttryckte att han mycket tidigt såg framför sig den färdigredigerade tidningen.

På samma gång som många talade i termer av ”professionellt filter”, ”ryggmärgsetik” och ”redaktionellt maskineri” så framkom också resone-mang där journalistrollen – särskilt i den här extrema situationen – inte var helt skarp i konturerna. En grundläggande förklaring kan vara att journalisters kompetens i allmänhet varierar mycket, liksom yrkeskårens och medieföretagens förhållningssätt till de gemensamma yrkesreglerna. Tänkbara orsaker är att yrkesideal och normer är alltför oklara, vid sidan av olika ekonomiska villkor (till exempel mellan morgon- och kvällspress). Detta kan lätt försätta yrkeskåren i gungning under en kritisk situation av Göteborgsbrandens art.

Arbetsätt

De flesta journalister arbetade ensamma, utan kollega från samma tidning, på olycksplatsen under katastrofens första timmar. Från en tidning kom dock två reportrar som spontant gjorde arbetsfördelningen ”en rak nyhetsreporter och en betraktare”. Av tidsskäl uppstod, särskilt hos en av kvällstidningarna, en rapporteringsform som i mångt och mycket

liknar radiojournalistiken. Telefonrapporter ringdes in och blandades med intervjuer från redaktionen och faktainhämtning från andra medier. Resultaten blev flersidiga artiklar som avslutades med gemensam byline och många namn.

Tjänsteinstruktioner blev sällan möjliga att lämna i samband med utryckningen, eftersom de flesta reportrar och fotografer under natten åkte på eget initiativ. Instruktioner skedde därför till en början i omvänd riktning: från medarbetare på fältet till arbetsledning på redaktionen. Något senare när redaktionsledningarna var formerade för att organisera brandrapporteringen förekom enligt uppgift påbud till reportrar och fotografer om att inte gå för nära de drabbade. En modell som fick beröm var en tidnings beslut att sända ner en lokal arbetsledare, från Stockholm till Göteborg, som ledde arbetet på plats. Detta var mycket uppskattat av den tidningens medarbetare som upplevde en trygghet i det lokala ledarskapet. Samspelet mellan redaktion och medarbetare på fältet var inte konfliktfritt. Här visade det sig hur svårt det kan vara för en arbetsledare i Stockholm att förstå lidandet och krisredaktionen hos en medarbetare på Backaplan. De flesta upplevde dock arbetsledarna som lyhörda och samtidigt beslutsföra.

Pressetik

När det gällde yrkesregler och press-etiska spelregler var det två sådana som dominerade tankar, överväg-

ningar och diskussioner; ”Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn” och ”var varsam med bilder”. Journalisterna på Backaplan upplevde att de visade så mycket hänsyn de kunde. En nyhetschef funderade dock på om man kanske ibland visar för mycket hänsyn såna här gånger. Hänsynstagandet får inte gå ut över informationsförmedlingen, menade han; ”då kommer Sveriges historia aldrig att kunna skrivas”. Lagom hänsyn i bildsammanhang handlar om att fånga det rätta ögonblicket, på så få försök som möjligt. En fotograf menade han inte kunde ta bilder på chansning, med risken att störa och provocera ungdomarna. I stället provade han olika kamerainställning lite avskilt, för att sedan kunna ta så få bilder som möjligt. Till de svåraste avvägningarna hörde att bedöma tillståndet för de ungdomar som fotograferades. Var de skadade eller avlidna? Risken att skicka en bild till tidningen med vidhängande bildtext om att en skadad flicka bars ut, när hon i själva verket inte levde, var uppenbar. Och sådana misstag begick. Svår stress, tidspress och ett visst mått av okunskap kan ha varit förklaringar. Att ta bilder utan att röja människors identitet var också en mycket svår uppgift. Nästintill omöjlig. Men flera fotografer lyckades med detta. Och i de fall man inte fick till bilder med bortvända ansikten och så vidare, åtgärdades bilderna (i några fall först i de senare tidningsupplagorna) genom maskning/pixling av ansikten.

Någon fotograf menade att en bra nyhetsbild ligger precis på gränsen till

vad som är pressetiskt acceptabelt. En annan menade att med tanke på arbetsvillkoren på olycksplatsen var det egentligen ett under att det blev så bra som det blev.

En tydlig förändring av det press-etiska förhållningssättet märktes när det kom till rapportering från sorgen-manifestationer och minneshögtider. Kanske berodde det på en mindre tidspress, mindre stress hos den rapporterande journalisten och journalistiska villkor som avvek mindre från normen än vad arbetssituationen på olycksplatsen gjorde. Här kan man säga att ”etiken vände” och blev mindre närgången, mer respektfull och mer lyrisk, med bildprofessorn Gert Z Nordströms termer².

Bedömningar och beslut

Reportrar och fotografer på plats ställdes inför flera svåra val. Situationen som var mycket svårbedömd krävde samtidigt yrkesmässiga beslut. Att dölja eller visa sin yrkesroll? Att intervjua eller bara bevittna? Att gå närmre eller stanna långt ifrån? Att hjälpa till eller att bara rapportera? Konflikten mellan rollerna som medmänniska och som journalist var svårhanterlig, och belyses vidare i ett kommande avsnitt.

Hos arbetsledarna handlade det om hur återhållsam bildjournalistik man skulle ha, i vilken grad man skulle betona händelsens multi-etniska karaktär, avvägningar i ordval, förmedlingar av spekulationer med mera. Till de viktiga besluten hörde också vad

man *inte* gjorde, i bemärkelsen vad man avstod från att berätta eller avstod från att fotografera. En fotograf ”tänkte nästan förlåt” varje gång han tog en bild.

Personen

Reportrar och fotografer är människor av kött och blod. Individer med egenskaper som personlighetsdrag, sårbarhet, livserfarenhet, stresskänslighet och bemästringsförmåga. Hur inverkar dessa egenskaper på hur journalisterna som professionella privatpersoner fungerar och agerar vid rapportering från en katastrof? Hur beskrev journalisterna att de reagerade under arbetet på olycksplatsen, avseende kognitiva, emotionella och beteendemässiga reaktioner samt bemästringsstrategier (coping)?

Personlighet och sårbarhet

Det finns en kollegial syn på journalister som ”järnmän” med ett stålpansar mot allsköns påfrestningar. Detta är naturligtvis ett orimligt synsätt, grundat på myter och schabloner. Men om man med järnman (eller -kvinna) avser förmågan att för ögonblicket bemästra stressen, häva krisreaktionen och fokusera på uppdraget, då fanns det flera järnmän på Backaplan. Däremot är ingen järnman i bemärkelsen att han eller hon går opåverkad genom upplevelsen. Det är väl där den största feltolkningen sker – att det pansar eller professionella filter man

sätter upp på olycksplatsen, också skulle göra journalisten till en generellt osårbar typ.

Flera journalister gav exempel på sårbarhetsfaktorer av betydelse under natten på Backaplan. Hit hörde tidigare förlust av eget barn eller annan anhörig samt tidigare möten med ond bråd död och brand.

Livserfarenhet och identifikation

Det är ingen självklarhet att lång journalistisk erfarenhet räcker för att bemästra situationen väl vid en händelse som Göteborgsbranden. En reporter menade att mångårig erfarenhet som sjuksköterska var till större hjälp för att hantera situationen än vad lång journalistisk erfarenhet skulle ha varit. Att tidigare ha ställts inför ond bråd död, svåra skador och mänskligt lidande kan ha varit en hjälp i sammanhanget. Också andra traumatiska upplevelser som medfört kontakt med egna känslor och reaktionsmönster kan för vissa ha varit till hjälp, men för andra blev effekten motsatt: upplevelserna på Backaplan rev upp gamla sår och lyfte fram tidigare minnesbilder. För en fotograf blev arbetet där lika med återupplevda minnen från när han förlorade sin son i en trafikolycka. Sådan identifikation med den händelse som just utspelar sig framför ens syn, kan upplevas som mycket påfrestande. Dottern till en fotograf hade velat gå på just denna fest som slutade så tragiskt. Han hade förbjudit sin dotter att gå, vilket i detta läge kändes skönt. Men samtidigt var

vetskapen om att där inne fanns flera av hennes kamrater, mycket psykiskt påfrestande.

Reaktionen

Journalister som bevittnar en katastrof är att betrakta som indirekt drabbade av händelsen. Så har man i många år sett på den insatspersonal som arbetar med räddning, evakuering och omhändertagande. Så borde man också se på de journalister som bevittnat och rapporterat från ett pågående trauma. Journalisterna som arbetade under natten på Backaplan uppvisade i princip hela spektret av stress- och krisreaktioner som otaliga kris- och katastrofpsykologiska studier av insatspersonal visat tidigare. Dyregrovs studier är ett exempel³. Utöver den långa raden av reaktioner som dessa uppvisat, upplevde journalisterna dessutom starka känslor av skuld och skam. Jämfört med insatspersonal är journalister rent allmänt betydligt sämre rustade att möta en katastrof. De saknar särskild utbildning för det, de saknar – mer än undantagsvis - övningstillfällen, de saknar tydliga tjänsteinstruktioner för uppgiften. Dessutom har reportrar och fotografer, som tidigare nämnts, det mer känslomässigt utmanande och provocerande uppdraget att ”bara” bevittna och skilda händelsen - inte att rädda liv, släcka bränder eller hjälpa nödställda. Sammanlagt är dessa variabler viktiga för att förstå varför journalister uppvisar ungefär

samma krisreaktioner som räddningsmanskaper och andra hjälpare.

Bemästringsstrategierna

Om man placerar journalisterna från Göteborgsbranden i Yerkes and Dobsons stressreaktionskurva⁴, så ger det viss förståelse för de beskrivningar som journalisterna gjorde av sina reaktioner vid olika tidpunkter. På väg från redaktionen till olycksplatsen stiger adrenalin och den professionella ryggmärgsreflexen börjar ställa in sig på rapportering. Prestationsförmågan är sannolikt som bäst då journalisterna fortfarande är ”skyddade” av sina bemästringsstrategier, har sitt ”yrkesfilter” för ögonen och är superfokuserade. Stressreaktionen kan öka till en viss gräns, för att i vissa fall plötsligt ”tippa över” när stressreaktionen blir för hög och fortsätter öka samtidigt som prestationsförmågan minskar. Det kan till exempel föranledas av en trigger som får yrkesfiltret att lossna och känslorna att svämma över. Reaktionen kan leda till handlingsförlamning. Eller möjligen överaktivitet som ändå inte innebär en god yrkesprestation. Kanske var det här en reporter befann sig när hon sa att ”*jag var en dålig journalist då och borde väl egentligen ha åkt hem*”. Kanske var det reportern som blev knäsvag och ”*började pumpa blod*” eller någon annan ”som bröt ihop”. Vem som ”tippas över” är mycket svårt – eller omöjligt – att förutse. Det kan handla om allt från individuell sårbarhet till ”en dålig dag”, kanske orsakad av

mat- och sömnbrist. Också känslan av sammanhang är en viktig faktor⁵, som självklart är svår att tillgå vid en så kaotisk och ofattbar händelse som Göteborgsbranden.

I Göteborg fanns exempel på både probleminriktade och känslolinriktade bemästringsstrategier bland journalisterna. Dyregrov och Mitchell⁶ har identifierat ett antal bemästringsstrategier hos insatspersonal, och det är påfallande hur många av dem som visade sig gälla även journalisterna.

Mental förberedelse: Hur de resonerade på väg till olycksplatsen.

Overklighetskänsla: beskrevs av i princip alla journalister.

Undertryckande av reaktioner: inställningen att ”man får inte bryta ihop”.

Distansering och dehumanisering: man väljer att leta efter löpsedelsbilder i stället för att fundera alltför mycket på vad som egentligen sker.

Humor: Några försök att tillämpa humor gjordes, men upplevdes inte som verksamt.

Reglering av exponering: många försökte gömma både sig själva och sina attribut. Både som hänsynstagande och i självbevaringsdrift.

Aktivitet för att hindra reflexion: Endast en fotograf nämnde överaktivitet som försvarsmekanism, men flera höll sig sysselsatta med att hjälpa till och prata med ungdomar.

Mening: Man sökte mening, men fann den inte...

Självförstärkande kommentar: ”jag måste fixa det här”

Kontakt med andra – socialt stöd: uppgavs som mycket viktigt.

För de flesta fotografierna och reportrarna var bemästringsstrategierna *funktionella*, det vill säga de hjälpte dem att orka genomföra sina uppdrag.

Reflexionen

Efter genomfört uppdrag vidtar en fas av reflexion, återhämtning och självvärdering. Hur beskrev reportrarna och fotografierna behovet av bearbetning och psykologisk avlastning efter genomfört uppdrag, samt hur genomfördes och hanterades detta i förekommande fall? En viktig del av egen bearbetning och kollegialt lärande är att utvärdera arbetsinsatsen. Hur värderade journalisterna sina egna och kollegornas arbetsinsatser i samband med branden, och hur beskrev de att återkoppling och bearbetning genererade internt och externt lärande? Hade journalisterna några tankar omkring hur mediebevakningen av den här händelsen kan inverka på framtida medierapportering?

Bearbetningen och den psykologiska avlastningen

Göteborgsbranden blev något av en startpunkt för många medieföretag som tidigare aldrig genomfört avlastningssamtal eller annan organiserad krishantering på arbetsplatsen. Efter branden skedde detta i olika utsträckning på olika redaktioner, och med varierad framgång. Generellt var beredskapen att ta hand om medar-

tarna låg. Flera upplevda fel begicks och frilansmedarbetare glömdes bort, men det fanns också goda exempel. Störst nytta tyckte journalisterna att de hade av informella eftersnack. Både reportrar och fotografer genomförde sådana på egna initiativ. Några uppsökte familjeprästen, andra åkte till polis och räddningstjänst för att prata med de hjälpare som arbetat under natten. En fotograf sa att ”piketpolisen var min krisgrupp”. Familj och vänner uppgavs också ha varit outhärliga samtalspartners. I något fall upplevdes omgivningens kontakt-sökande, och ibland närmast nyfikna utfrågning, som en belastning. Dessa upplevelser av det informella sociala stödets betydelse får också stöd av senare års forskning om psykologisk första hjälp.⁷

Självvärderingarna

Journalisterna tyckte överlag att de klarade sina uppdrag förvånansvärt bra tack vare funktionella reaktioner på händelsen, ett professionellt förhållningssätt till situationen och en viss ryggmärgsetik. Åtminstone var de mycket nöjda med sina egna prestationer; ”*jag hade inte kunnat göra det bättre*”, och uttryckte en stolthet över den egna tidningen. De flesta tycktes ha en realistisk och rationell syn på hur bra det var möjligt att genomföra jobbet under de rådande villkoren. Däremot hade de flesta invändningar mot ”övertramp” som gjorts av kollegor från konkurrerande medier; ”*sånt skulle vi aldrig göra*”. I efterföljande

debatt framträdde också synen på hur en hel yrkeskår får ”sota” för enskilda kollegors pressetiska misstag.

Lärandet

Även om mångas slutsats var att det inte går att förbereda sig för en olycka eller katastrof av Göteborgsbrandens slag, så var de flesta ändå överens om att det finns all anledning att dra många lärdomar av händelsen. Några förbättringsbehov som framkom var en bättre redaktionell beredskap för krishantering efter traumatiska uppdrag. En fotograf tyckte att alltför många unga oerfarna reportrar hade rapporterat om branden, och att detta är något som borde övervägas till en annan gång. En arbetsledare lärde sig att kanske inte bara bedöma journalistens yrkesskicklighet när man väljer att sända någon till olycksplatsen, utan också se till den psykologiska sårbarheten. Ur lärandet från Göteborgsbranden väcktes också frågor om utbildningsbehov; katastrofjournalistik med krispsykologi samt Första Hjälpenkunskap var önskemål som kom fram.

Frågor som undersökningen genererat

De resultat som framkommit väcker tre mer generella frågeställningar kring journalisters rapportering vid stora olyckor och katastrofer.

1. Vilka rollkonflikter uppstår under arbetet på en olycks- eller katastrofplats?

2. Vilka olika journalistroller framträdde?
3. Vilken kompetens krävs – hos reportrar och fotografer?

Rollkonflikter

Konflikten mellan yrkesperson och privatperson – mellan journalist och medmänniska – var ett genomgående tema i journalistintervjuerna. Att båda rollerna ryms i samma person var klart, men man slets ändå mellan det ena och det andra.

Roller är ett uttryck för normer. En yrkesroll styrs oftast av en mångfald normsändare och olika slags relationer. Så vittnar till exempel Ekmans studier av närpoliserna om hur en norm ofta måste prioriteras före andra i en viss given situation⁸. I situationen uppstår rollkonflikter och dilemman som den enskilde yrkesutövaren väger mot varandra. Här kan individen välja att fokusera på en uppgift eller en norm åt gången.

En av flera rollkonflikter en journalist kan uppleva är den mellan *profession och person*. För journalisterna på Backaplan var situationen unik och extrem. Den avvek från normen och de upplevde tydligare konflikt mellan de båda rollerna.

Carl-Adam Nycop slits i sina memoarer mellan ”... det egna jagets journalistiska ambitioner och den professionaliserade journalistikens jagbefriade logik”⁹. Göran Rosenberg tolkar Nycop's dragkamp mellan professionen och jaget:

Detaljerat beskriver han alla de mekanismer och mellanled som bidrar till att trycka undan jaget och lyfta fram det anonyma redaktionskollektivet. Det är en hanteringskedja som han ofta ser förändra infallsvinkel, tonfall, mening och innebörd i det ursprungliga materialet. Ju längre upp i kedjan desto mindre kontakt med den ursprungliga händelsen och desto större utrymme för förenklingar och tillspetsningar.¹⁰

Det uppstod också andra typer av konflikter och paradoxer i journalisternas arbete på olycksplatsen. Ett exempel var den mellan *teori och praktik*. Om vi jämför med läkaren så ska yrket utövas utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet. Teori och praktik en väl avvägd harmonisk balans. Målsättningen kan tyckas enkel, men rymmer många svår beslut på vägen¹¹. I sitt yrkesutövande har de flesta journalister stort utrymme att själva utforma nyheter och reportage. Men teori och praktik skiljer sig mycket åt. Ekström och Nohrstedt har konstaterat att journalister framför allt lägger stor vikt vid produktiviteten, det vill säga förmågan att inom snäva ramar åstadkomma en slagkraftig nyhet¹². I Göteborg kom praktiken att gå före teorin, genom att journalisternas anpassade sig till en situation de aldrig tidigare upplevt.

Konflikten mellan *norm och avvikelse* utgör en annan stötesten. Olycks- och katastrofjournalistik är ett tydligt exempel på en avvikelse från normen. Ett uppdrag ska utföras utifrån journalistiska principer, men under abnorma betingelser. Många principer och regler faller varvid nya

situationsanpassade uppstår. Ofta genom informell kommunikation mellan utsänd journalist och redaktion. Många gånger också genom reportrarers och fotografers självständiga beslut. Göteborgsbrandens skildrare tvingades på plats att hitta nya och från normen avvikande arbetssätt.

De motstridiga krav som kan uppstå mellan vardagens respektive den extrema situationens villkor inför ett journalistiskt uppdrag utgör en konflikt mellan "*får göra och bör göra*". Ett sådant exempel är att journalisten får intervjua en person efter dennes medgivande, men kanske *inte bör göra* detta mot bakgrund av den drabbades tillstånd. Vid Göteborgsbranden kunde det röra sig om svårt skadade och chockade människor som inte visste sitt eget bästa då de svarade "ja" till att bli intervjuade eller fotograferade.

Slutligen innebär kampen mellan *frihet och ansvar* en svårackad rollkonflikt. Journalister kan inte förespegla omgivningen ett ansvar som de inte har. Samtidigt kan de inte svära sig fria från ett ansvar som de faktiskt har¹³. Friheten att exempelvis blottlägga en drabbad människas liv, där publiceringen kan få livsavgörande konsekvenser, innebär också ett blottläggande av kravet på ömsesidighet mellan parterna. Det är svårt, men inte desto mindre viktigt, att hålla isär rollerna som journalist och som medmänniska. På Backaplan fanns få eller inga möjligheter till "informerade samtycken", och besluten vilade därför på respektive reporters och fotografers omdömen.

Medmänniska eller professionell journalist

En moralisk rollkonflikt i journalistiken kan också beskrivas som spänningen mellan å ena sidan rollen som *medmänniska*, och å andra sidan rollen som *professionell journalist*. Norska medieforskarna Lamark och Morlandstø har skrivit om hur dessa spänningar kan uppstå¹⁴. De använder begreppet ”hederlig människa” i stället för min försvenskade version ”medmänniska”. Med hederlig avser författarna främst den värdering människan gör av sig själv och sitt eget anseende. En heder som är intimt förknippad med egna handlingar, och som utgår ifrån att de egna handlingarna inte avviker från den egna uppfattningen om vad som är rätt att göra. Den andra rollen beskrivs av författarna som ”god journalist”, av mig översatt till ”professionell journalist”. En professionell journalist är helt enkelt en skicklig yrkesutövare som på ett kompetent sätt genomför de uppgifter som åläggs personen. Denna professionalitet utvecklas genom journalistisk praktik. Ekström och Nohrstedt menar att en god journalist måste genomgå två parallella lärprocesser. Dels att lära sig professionens ideal, dels att lära sig etiken som praxis¹⁵.

Lamark och Morlandstø redovisar också ett alternativt synsätt på sambandet mellan människa och yrkesperson. Detta tar utgångspunkt i att en hederlig människa skaffar sig kunskap och erfarenhet av journalistiska ideal, regler och rutiner vilket tillsam-

mans leder till en professionell yrkesidentitet som en god journalist.

Intressanta frågor att väcka är huruvida en helt igenom hederlig medmänniska kan bli en professionell journalist. Eller om det till och med är en förutsättning för god och professionell journalistik att vara en hederlig medmänniska i grunden. Men hur mycket heder finns det utrymme för?¹⁶

Klart är att yrkesutövandet, i detta fall det journalistiska arbetet på en olycksplats, påverkas oerhört av situationen för utövandet. Vad det är som har hänt, vid vilken tidpunkt, på vilken plats, på vilket sätt, med vilka inblandade och med vilka konsekvenser. Olycksplatsen som arbetsplats avviker kraftigt från den journalistiska normen, och ställer journalisten inför ett antal rollkonflikter och dilemman. Reportrarna och fotograferna vid Göteborgsbranden ville både skriva och rädda liv, både fotografera och ge Första Hjälpen.

Journalistroller

Vid kategorisering av journalisternas bemästringsstrategier under arbetet på olycksplatsen i Göteborg, har fyra olika journalistroller utkristalliserats. De avviker på olika sätt från tidigare studier om journalistroller av bland andra Melin-Higgins samt Ekström och Nohrstedt¹⁷. En förklaring är förstås att dessa roller är uppkomna ur de individuella sätten att reagera på krissituationen och genom de be-

mästringsstrategier som kom att dominera hos olika personer. Rollerna påverkas också av hur rollkonflikten mellan god medmänniska och god journalist hanteras, balansen mellan rollerna samt dominansen av den ena eller den andra.

Vittnet

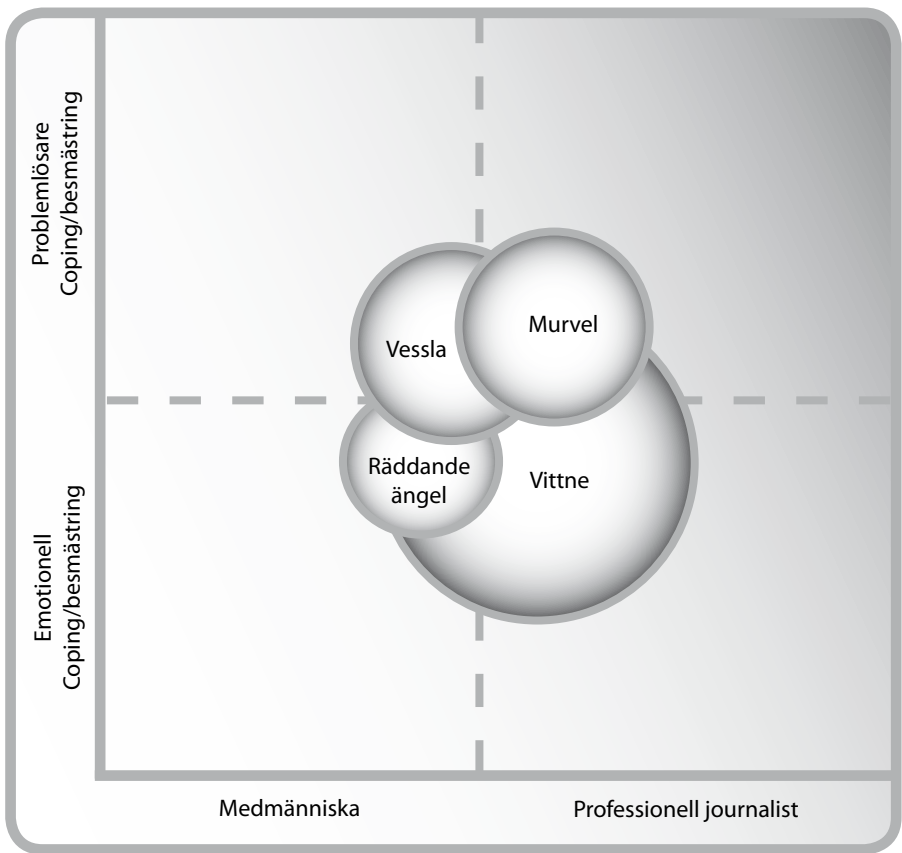
Den journalistroll jag kallar ”vittnet”, präglas av både problemlösande och emotionell bemästring. Hon eller han drabbas av stora känsloreaktioner men löser problemet. Det journalistiska uppdraget ska utföras professionellt, men inte på bekostnad av en närgångenhet som stör de drabbade. Inte heller på en onödig egen exponering inför obehagliga scener. Det professionella ögonvittnet håller sig på behörigt avstånd från katastrofens epicentrum, men är mycket iakttagande och noterar detaljer att rapportera. Det fotograferande vittnet har hellre teleobjektiv än går för nära, gör hellre selektionen av bilder på plats än att ”dammsuga fältet”. Lider av överklighetskänsla, men söker mening. Kombinerar rollerna som god medmänniska och god journalist på ett hanterbart sätt, vilket leder till ett gott journalistiskt resultat med den *professionella ögonvitnesskildringen* som metod. Det fotograferande vittnet tänker ”förlåt” när bilderna tas, men glömmer inte sitt uppdrag: att rapportera.

Vesslan

En roll som undertrycker egna reaktioner och i stället enbart reagerar problemlösande är ”vesslan”, som reglerar exponeringen för traumat. Både genom att egen mental exponering regleras inför det outhärdliga, och att yrkesrollen i möjligaste mån döljs för drabbade. Vesslan smyger nära händelsen, håller kameran bakom ryggen eller stoppar block och penna i fickan. Söker efter omslagsbilder och kan gärna belönas med ”Årets bild”, men vill inte störa drabbade i onödan och absolut inte provocera med sin närvaro. Går gärna åt sidan för att testa bländarinställningarna, och tar inte fler bilder än nödvändigt. Den skrivande vesslan vill lindra sina skuld känslor och kanske underlätta kontakter med drabbade, genom att inte tillkännage sin profession. Vessla-reportern kan framstå som vilken vuxen som helst, som kramar om, småpratar, tröstar och lånar ut sin mobiltelefon. Under tiden arbetar vesslan också professionellt; samlar pratminus och andra anteckningar i minnet, för att sedan skriva ut intervjuer som ingen visste att de gjordes.

Murveln

Mest problemlösande av alla roller är murveln, som samtidigt helt domineras av att vara god journalist och undertrycker känslan av att behöva vara god medmänniska i denna stund. Murveln håller sig aktiv – ibland hyperaktiv – för att hindra reflexio-

Figur 4. Journalistroller på olycksplats eller katastrofområde.

ner kring det som händer. Murvelns främsta bemästringsstrategier är distansering och dehumanisering. Han eller hon kan uppfattas som kall och cynisk, men vill egentligen bara utföra sitt uppdrag. Dock kan hyperaktiviteten yttra sig i onödigt frekvent och urskilningslös fotografering. Murveln intalar sig att detta egentligen inte

händer utan bara är en ovanligt otäck film eller mardröm, som snart är över bara uppdraget är slutfört. Inte sällan hyllas murveln av redaktionen – ibland med all rätt – för sin fantastiska förmåga att omedelbart fånga löpsedelsbilden eller för en träffsäker intervju med en självutnämnd hjälte eller ett talfört ögonvittne. Men murvelns

aktivitet är ibland bedräglig. Hon eller han kan genom sin extremt problemlösande attityd missa viktiga nyanser, såsom skillnaden mellan en skadad och en död eller mellan en chockad och en samlad person.

Räddande Ängeln

Den räddande ängeln reagerar och bemästrar situationen emotionellt. Söker mycket kontakt med andra, behöver socialt stöd och tappar efter en stund nästan helt bort sin journalistiska yrkesroll. Förminskar betydelsen av det professionella uppdraget och betonar för sig själv vikten av att vara god medmänniska. Vill på samma gång hjälpa till och åka hem. Bör, men orkar inte rapportera. Känner att ingen kollega förstår, upplever sig som en dålig journalist, men tycker samtidigt inte att det spelar så stor roll just nu. En artikel eller en bild är en världslig sak i jämförelse med vad som just händer och har hänt. Mår för stunden bäst av att fungera som god medmänniska, men drabbas efteråt av en del journalistiska kval. Kan också ha svårt att få förståelse för sina reaktioner hos arbetsledningen.

Bland de intervjuade reportrarna och fotografierna fanns exempel på alla fyra rollerna. Det är viktigt att vara medveten om att en och samma reporter eller fotograf kan inträda i olika roller vid olika typer av situationer. Det är också möjligt att den som i inledningsskedet av rapporteringen fungerar som murvel, plötsligt övergår till vara (eller uppleva

sig själv som) en räddande ängel. En glidning från att i huvudsak varit professionell journalist till att i huvudsak vara medmänniska. Eller tvärtom. Utgångspunkten är att journalisten under normala förhållanden är både medmänniska och professionell journalist. Men under inflytande av ett pågående trauma sker glidningar mellan dessa roller. I extrema fall kan en individ släppa sin journalistroll helt, för att bara agera medmänniska, och inta rollen som ”Räddande ängel” vilket är mycket ovanligt. Rollerna innebär inte att vissa journalister alltid reagerar på det ena eller det andra sättet. Snarare kan det illustrera att rollkonflikten är mer omfattande än bara som spänning mellan egenskaperna medmänniska och professionell journalist. Journalisten i människan kan i sin tur reagera på dessa – minst fyra – olika sätt under ett traumatiskt rapporteringsuppdrag.

Viktigt att betona är att det journalistiska uppdraget är utgångspunkten, varför rollen ”professionell journalist” absolut bör dominera. Det vore förödande för medierapporteringen om alla journalister bara skulle reagera och agera som medmänniskor under ett traumatiskt uppdrag. Viktigt är också att betrakta de olika egenskaperna – eller rollerna – som grovt kategoriserande. Alla roller har dock sin givna plats, och kan som sagt intas av en och samma person eller av olika personer genom att kollegor reagerar olika och väljer olika arbetssätt. Betraktade som olika bemästringsstrategier på akut psykisk stress, är alla dessa fyra roller förklarliga. Ur en

professionell synvinkel kan alla utom den räddande ängeln försvaras, men också ängeln bör möta respekt för sitt sätt att försöka – men inte lyckas – hantera situationen professionellt. Utav de fyra rollerna kan sannolikt alla vara i stort behov av samtalsstöd och social support efter slutfört uppdrag. Kanske är murveln och den räddande ängeln mest i riskzonen. Båda kan drabbas av svåra skuldkänslor; Murveln för att ha gjort för mycket, gått för nära och kanske till och med bråkat och argumenterat med arga och chockade drabbade. Kanske också för att inte alls ha hjälpt till som medmänniska. Detta samtidigt som redaktionen sannolikt hyllat ett bra material. Den räddande ängeln har skuldkänslor av den motsatta anledningen; för att ha ”klappat ihop” som journalist, och gjort ett dåligt professionellt jobb (eller i värsta fall inget alls). Däremot lindras den räddande ängelns yrkesmässiga skuldkänslor av att han eller hon ändå var en god medmänniska på olycksplatsen.

Detta är fyra stereotyper med sudriga konturer men ändå tydliga kännetecken. En bild av hur olika journalister kan reagera på samma händelse. Det är en förhoppning är att detta ska kunna öka förståelsen journalisters bevitnande av pågående trauman påverkar deras bemästringsstrategier, arbetssätt och prestationer. Både i form av agerade på plats och genom publicerat material.

Kompetens att skildra en katastrof

Kan journalisternas olika sätt att hantera specifika arbetssituationer också förklaras med teorier om yrkeskunskande och kompetens? För journalister som arbetade de första kaotiska timmarna på Backaplan i Göteborg 1998, kom uppdraget att handla om mycket mer än bara intervjuer och fotografering. De ställdes inför oerhörda utmaningar, beslutsvändor, psykisk press och egna krisreaktioner. Det krävdes skicklighet och rutin, men också avsaknad av en alltför stor personlig sårbarhet. Men är det möjligt att på förhand säga vem som är kompetent att klara en katastrof, och vilken kompetens som krävs för att genomföra uppdraget på ett så bra sätt som möjligt?

Den tillräckligt goda förmågan

Kompetens kan översättas med *tillräckligt god förmåga för viss verksamhet*¹⁸. Att vara ägnad åt och räcka till för uppgiften. En tillräckligt god förmåga torde vara en rimlig målsättning vid medierapportering från olycksplats, eftersom en maximal prestation inte är rimlig att förvänta sig av någon under dessa omständigheter. Kompetens kan inte heller läras in formellt eller helt och hållet förutspås. Den utvecklas på många sätt. Ellström¹⁹ har utvecklat en modell som beskriver detta dynamiska synsätt på kompetens och därmed lärandets funktion för kompetensbyggandet.

Kortfattat kan *formell kompetens* beskrivas som den kompetens som förvärvats genom formell utbildning och som kan dokumenteras med betyg, intyg, diplom med mera. *Faktisk kompetens* innebär den samlade kompetens som individen faktiskt besitter, och som därigenom bör kunna utnyttjas för att lösa en viss uppgift. Den kompetens som efterfrågas för ett visst arbete beskrivs som *formellt föreskriven kompetens*. Inom journalistiken kan vi betrakta de pressetiska spelreglerna samt pressens yrkesregler som exempel på föreskriven kompetens. Hit hör också alla de lagar och avtal som rör yttrandefrihet, tryckfrihet och liknande. För att kunna hantera situationen på ett framgångsrikt sätt krävs en *kompetens som uppgiften/situationen kräver*. Slutligen kan den kompetens som faktiskt kommer till användning i situationen kallas för *utnyttjad kompetens*. Den utnyttjade kompetensen handlar alltså om vad individen faktiskt gör. Individens förmåga och uppgiften möts endast i själva handlingen. Den utnyttjade kompetensen kan, men behöver inte, sammanfalla med den faktiska. Ibland kräver uppgiften inte tillgång till individens fulla kompetens, i andra sammanhang räcker den faktiska kompetensen inte. Om individen tolkar situationen på ett olyckligt sätt, till exempel som opåverkbar eller vanmäktig, kanske den kompetens som kunde ha använts inte blir utnyttjad²⁰.

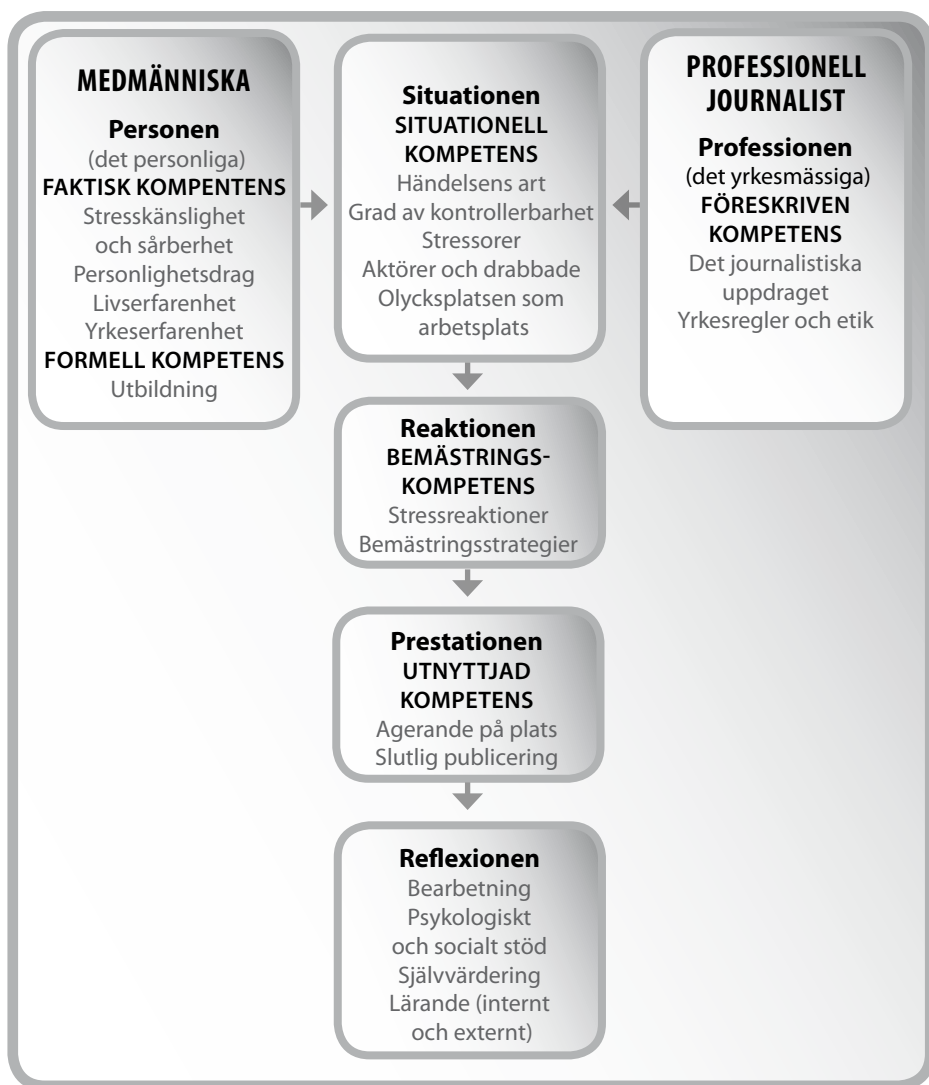
I handlingssituationen är individens tolkningsprocess av största vikt. Om situationen inte tolkas rätt kanske personen inte utnyttjar all den kompe-

tens som faktiskt vore av stort värde att använda i situationen²¹. Till exempel har stressreaktioner stor inverkan på människans tolkningsprocess.

Trots att journalistens uppdrag inte är att påverka förloppet på olycksplatsen, kan *människan* journalisten uppleva stor vanmakt i att inte kunna påverka förloppet eller ingripa på något sätt. Också arbetsituationen och arbetsmiljön är svår att påverka mitt under en pågående katastrof.

En av Ellströms slutsatser är att vid analys av en individs yrkeskunnande, det vill säga kompetens för en viss uppgift, ska den praktiska situation där kompetensen tillämpas alltid ingå som parameter²².

Kompetensen att utföra en specifik uppgift har enligt Ellström två beståndsdelar. Den ena är relaterad till de föreskrivna krav som gäller för den aktuella professionen och det aktuella uppdraget. Den andra delen av uppgiftsrelaterad kompetens är den kompetens som situationen kräver. De föreskrivna kraven på kompetens kan sägas vara summan av utbildningens innehåll, verksamhetsledarnas order och kriterier på vad som är en bra prestation i sammanhanget. Det handlar alltså inte bara om skrivna regler utan också vilka normer och regler som utgör ramarna för professionens praktik²³. Ett synsätt som är applicerbart på medierapporteringen från en olycksplats.

Figur 5. Kompetensmodell för katastrofjournalistik

En kompetenssyn på det journalistiska arbetet

Avhandlingens analysmodell kan också sättas in i ett lärandesammanhang med hjälp av teorier om yrkeskunnan-

de och kompetens. Ett sådant synsätt på journalistiskt arbete i traumatiska händelser, kan hypotetiskt underlätta för journalister att förbereda sig och att förstå sina egna reaktioner i den extrema situationen. Det är också

tänkbart att arbetsledare blir hjälpta av detta synsätt, i deras strävan att, om möjligt, välja lämpliga medarbetare för uppdraget. Kompetensmodellen för katastrofjournalist skulle också enligt min mening kunna vara ett verktyg som ökar arbetsledningens insikt om medarbetarens behov av stöd efter genomförd rapportering. Kompetens handlar om att räkna till för ett specifikt uppdrag. Att medarbetaren som sätts att bevittna och rapportera om ett trauma har en *tillräckligt god sammanlagd kompetens*, är en rimlig målsättning.

En situationsanpassad kompetens kan innebära att delar av en journalists kompetens som inte har så stor betydelse i det dagliga nyhetsarbetet, kan bli avgörande för förmågan att fungera tillräckligt bra som rapporterande ögonvittne på en olycksplats. Det kan handla om erfarenheten eller förmågan att snabbt identifiera situationen, att fokusera trots kaotiska omständigheter, att fatta situationsanpassade beslut. Kanske har en nytexaminerad journalist med lång erfarenhet som akutsjuksköterska en bättre situationell kompetens än en rutinerad "journalisträv" som aldrig ställts inför ond bråd död av Göteborgsbrandens slag. Å andra sidan kan personliga erfarenheter av liknande händelser trigga minnen och känslor som gör situationen svårhanterlig också för den med tidigare erfarenhet. Skillnaden är härfin.

Personen – faktisk kompetens

Livserfarenheten och yrkeserfarenheten är summan av livet i tillämpning kan man säga. Det journalisterna i undersökningen skattade högst av tidigare erfarenheter och kompetenser var livserfarenheten. Yrkeserfarenheten bedömdes som viktig, men av lägre värde än livserfarenheten just i den aktuella situationen. Livserfarenheten präglar individens personlighet och sårbarhet i hög grad. Det faktum att människans psyke utvecklas genom ansträngningar och utmaningar kan innebära både styrka och ökad sårbarhet. Det kan både bygga upp och bryta er. Sårbarheten påverkas av sådana faktorer som personlighet, tidigare livskriser, stresstolerans, oarbetade trauman, tidigare psykiska problem och fysisk status för dagen såsom hunger och sömnbrist. Olika individer har också olika motståndskraft att möta och hantera potentiellt traumatiska händelser²⁴. Vilken betydelse sårbarheten får för arbetsprestationen, påverkas mycket av den aktuella situationen och inte minst av träning och erfarenhet²⁵. Det senare leder till frågan: tränar journalister tillräckligt mycket på arbete vid traumatiska händelser eller andra uppdrag under inflytande av akut stress?

Personen – formell kompetens

Livserfarenhet och yrkeserfarenhet var de faktorer som skattades högst när journalisterna fick värdera vilka erfarenheter som var mest värdefulla

för förmågan att klara det traumatiska uppdrag som Göteborgsbranden var. Den formella utbildningens betydelse värderades lägre. Däremot framkom ett par tydliga kunskapsråden där journalisterna skulle önska sig också formell utbildning. Det ena var utbildning i första hjälpen och det andra var katastrofjournalistik och krispsykologi.

Professionen – föreskriven kompetens

Olika typer av journalistiska uppdrag kräver olika typer av föreskriven kompetens. Så ställs exempelvis olika krav på en sportreporter och en ekonomireporter. Spelreglerna för press, radio och TV gäller alla journalistkategorier, men regelverken är endast i ringa utsträckning anpassade till situationsspecifik journalistik. Detta borde ske i högre grad. För nyhetsarbete finns både skrivna och oskrivna regler. Många journalister talade om hur det ”redaktionella maskineriet” gick igång och hur ”ryggmargsetiken” fungerade. Det är bra. Men är det tillräckligt? Tjänsteinstruktioner förekom i ringa utsträckning, under de första timmarna av förklarliga skäl eftersom reportrar och fotografer informerade sina chefer i stället för tvärtom. Men en checklista eller ett traumaspecifikt regelverk skulle fylla en funktion vid ögonvittnesrapportering av den art som i Göteborg.

Reaktionen – bemästringskompetens

En faktor som tidigare inte ingått i exempelvis Ellströms studier av kompetens²⁶ är det jag vill kalla *bemästringskompetens*. Den kan betraktas som en kombination av den faktiska individuella kompetensen (som har med sårbarhet och livserfarenhet att göra) och den situationella kompetensen, som avgör hur personen hanterar den extrema situationen. En människa med tillgång till stor faktisk kompetens under mer normala omständigheter, kanske av olika skäl inte visar sig ha så god bemästringskompetens i en extremt traumatisk situation. Detta är en oberäknelig kompetensform, som knappast ens individen själv kan förutbestämma. Eftersom olika typer av traumatiska händelser i olika situationer triggas olika minnen och reaktioner hos olika personer, är detta något av ett lotteri. Men man kan ändå vara bättre eller sämre rustad. En ökad kännedom om hur exempelvis bemästringsstrategier fungerar, och vad som brukar fungera för en själv, kan möjligen öka bemästringskompetensen. Att känna till normala reaktioner på onormala situationer, bör vara gynnsamt för den psykologiska kompetensen, eftersom överrumplingseffekten av de egna känslorna då blir mindre. Daniel Golemans²⁷ begrepp ”emotionell kompetens” innebär en förmåga att känna igen egna och andra känslor. En sådan kompetens gynnar sannolikt också arbetet i en traumatisk situation.

Prestationen – utnyttjad kompetens

En tillräckligt god journalistisk prestation kan i traumatiska situationer också handla om kompetens att våga avstå, att våga göra annorlunda och att göra så rätt och gott som möjligt. Ett sätt att skydda individer som drabbats av en katastrof – eller kanske till och med för ögonblicket genomlider den – är att som journalist ta ett steg tillbaka och inta ögonvittnets roll i stället för intervjuarens eller närbildsfotografens. Under den akuta fasen av en katastrof kan detta vara av nöden tvungnet, både i ren självbevaringsdrift, och för att skydda de drabbade. Att ställa de rätta frågorna eller ta de pressetiskt bästa bilderna är i sammanhanget närmast orimligt. Om händelsen i stället får passera genom journalistens egna känslomässiga filter, kan det få två positiva bieffekter: Journalisten utsätter inte sig själv för det skuldbeläggande och de skamkänslor som det innebär att ge sig in i det kaos av räddningsinsatser, upplivningsförsök, sorg och vrede som utspelar sig på olycksplatsen. Reportern blir ögonvittne, fotografen tar ett steg tillbaka. Båda dessa strategier tillämpades framgångsrikt (men i några sällsynta fall) i samband med Göteborgsbranden. Personliga ögonvittnesskildringar och krönikor hörde till det mest läsvärda, och bilder tagna på en viss distans till de mest sevärd. Detta arbetssätt behöver inte alls innebära att man ”prutar” på journalistiken. Tvärtom, kan resultatet upplevas som både mer informativt och mer etiskt rätt. Genom att journalisternas närvaro på olycksplatsen upplevs så

provocerade både för dem själva och omgivningen, är detta handlingssätt också en möjlighet att lindra de akuta och långsiktiga kris- och stressreaktioner som både reportrar och fotografer otvivelaktigt drabbas av. För hur bra arbetar en journalist som själv är i chock?

Reflexionen – lärande och återkoppling

En viktig del av individens och kollektivets kompetens är det kontinuerliga lärandet. Utan utvärdering och reflexion, utan självkritik och yrkessintern debatt, stagnerar lärandet. Med det stagnerar också journalistiken. En tänkbar del av läroprocessen kan också utgöras av informella och formella samtal eller utvärderingar. Det kan handla om allt från ett förlängt måndagsmöte där medarbetarna får en chans att prata av sig, till psykologhandleda individuella avlastningssamtal.

År 1998, då Göteborgsbranden inträffade, var tilltron till omedelbara avlastningssamtal och debriefing hög. Idag är allt fler forskare av den uppfattningen att många människor äger en motståndskraft som kan mobiliseras genom socialt stöd snarare än genom rutinmässig psykologisk debriefing²⁸. Så kallade psykologiska efter snack, både formella och informella, kan dock tjäna som kompetenshöjning och kollektivt lärande. Återkoppling bör också ske upprepade gånger, även efter att upplevelserna sjunkit in och smälts samman med andra erfarenheter.

Yrkesnormer för traumajournalistik

De pressetiska reglerna skulle, enligt vad resultatet av denna avhandling visar, kunna kompletteras med följande rekommendationer som bör iakttas i samband med traumatiska händelser som journalister bevittnar:

1. Betänk att chockade och på olika sätt traumatiserade intervjupersoner inte bara kan förorsaka publicitetsskada av den medieexponering som sker av dem i en sårbar situation. Var också medveten om att en chockad och traumatiserad person inte alltid är ett tillförlitligt ögonvittne, det vill säga en tveksam källa.
2. Om möjligt, undvik intervjuer med chockade och traumatiserade drabbade, till förmån för rapportering genom egna ögonvittnesskildringar.
3. Vid val av bilder med identifierbara personer, ta särskilda hänsyn i editioner och sändningar med spridningsområdet närmast olycksplatsen eller den ort som på annat sätt är drabbad (exempelvis en internationell katastrof där de drabbade svenskarna kommer från en eller ett fåtal geografiska platser).
4. Om möjligt, undvik redan på plats att fotografera fullt identifierbara personer vars ansikten måste maskeras/pixlas före publicering. Försök göra selektion på plats.
5. Undvik att ge din tidning eller TV-kanal bildtexter eller -kommentarer som kan vilseleda eller

bli inaktuella på ett publicitetsskadande sätt. Undvik att benämna en person som ”räddad” eller ”skadad” om tillståndet är ovisst eller riskerar få dödlig utgång före eller strax efter publiceringstillfället.

6. Arbeta gärna två och två i samband med ögonvittnesrapportering från en olycksplats. Det psykosociala stödet från en kollega på plats kan komma att bli ovärderligt för möjligheten att psykologiskt och professionellt bemästra en traumatisk upplevelse, både på plats och på längre sikt.
7. Klargör både för journalistkollegiet och för omvärlden att journalisters uppdrag på en olycksplats avviker från andra närvarande yrkesgrupper på ett avgörande sätt: journalister kommer inte dit i syfte att hjälpa och rädda liv, utan som professionella ögonvittnen. En ökad förståelse och kännedom om detta, kan i bästa fall motverka de oerhört starka skuld- och skamkänslor som drabbar journalister när de som yrkespersoner bevittnar och rapporterar om ett pågående trauma.
8. Var medveten om att till synes absurda beteenden (som aggressivitet, humor och distansering) kan vara normala reaktioner på en onormal händelse. Detta gäller både drabbade (som skadade och överlevande på olycksplatsen) och indirekt drabbade (som bevittnande journalister). Se till att ha grundläggande kunskap

om vanliga krisreaktioner och bemästringsstrategier, så blir situationen något mindre svårhanterlig och obegriplig.

9. Krisstöd för mediepersonal bör, precis som för alla andra, utgå från den enskilda individens behov. Arbetsgivaren/medieföretaget bör upprätta en organisation för sådant krisstöd och eventuell behandling enligt de nyare rönen om socialt och psykologiskt stöd vid potentiellt traumatiska upplevelser. Socialt stöd från familj och kollegor ska inte underskattas.
10. Inför systematiskt organisatoriskt lärande efter traumatiska rapporteringsuppdrag. Det kan handla om olyckor, katastrofer, brott, terrorattacker och krig. De medarbetare som upplevt och rapporterat om sådana händelser har ovärderliga erfarenheter som bör delges såväl det egna medieföretaget som hela yrkeskåren.

Syftet med det kompletterade regelverket är att åstadkomma en ”tillräckligt bra traumajournalistik”.

Lärande på gott och ont

Lärande är i likhet med kompetens något som ständigt pågår och som inte kan begränsas till särskilda utbildningssituationer. ”Med lärande avses relativt varaktiga förändringar hos en individ som ett resultat av individens samspel med sin omgivning”, skriver Ellström²⁹. Inom pedagogisk debatt idag betonas alltmer det erfarenhets-

baserade lärande som sker i det dagliga arbetet³⁰. Detta är att betrakta som en motsats till ”inläring” i bemärkelsen lärande i formella utbildningssituationer. Kompetens ”finns inte på burk” som en statisk och isolerad företeelse, utan den byggs.

Lärande brukar med automatik betraktas som något positivt och utvecklande för individen. Men är allt lärande verkligen konstruktivt? Nej, exempel på vad Ellström kallar *destruktivt lärande* är då en individ upprepade gånger befinner sig i situationer som upplevs som mycket negativa och opåverkbara. I längden leder detta till vad som kan kallas *inlärld hjälplöshet*. Effekten av ett sådant tillstånd blir passivisering, minskad problemlösningsförmåga och sänkt självvärdering. Vilket i sin tur leder till en slags kompetensavveckling³¹.

Utifrån ovanstående resonemang framstår riskerna för destruktivt lärande och inlärld hjälplöshet påtaglig för alla yrkesgrupper med uppdrag vid traumatiska oväntade och i hög grad opåverkbara händelser. Såväl insatspersonal som mediemedarbetare är därför i stort behov av lyhörda organisationer med utrymme för konstruktivt lärande och kompetensutveckling. ”Vi får hålla på hela livet”, skrev dåvarande ärkebiskopen KG Hammar en gång om vårt behov av livslångt lärande³². Han hänvisade till hur ett kloster i Danmark anammat det livslånga lärandet genom att ”fortbildning kommer med samma obeveklighet som almanackan”. Sker så inom journalistiken?

Fotnoter

- 1 Dyregrov (1992) s. 173.
- 2 Nordström (1996); (2002)
- 3 Dyregrov (1992) m fl studier av Dyregrov (se under 'Referenser')
- 4 Yerkes and Dobson (1908) i Larsson, Kallenberg m fl (2003) , Se denna bok kapitel 5
- 5 Anthonovsky (1987)
- 6 Dyregrov & Mitchell (1992), även i Dyregrov (1992)
- 7 *Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008)
- 8 Ekman (1999) s. 36f
- 9 Nycop (1971), även citerad i Rosenberg (2000) s. 109.
- 10 Rosenberg (2000) s. 109
- 11 Josefsson (1998) s. 9 ff
- 12 Ekström & Nohrsetdt (1996) s. 304f
- 13 Rosenberg (2000) s. 126
- 14 Lamark & Morlandstø (2002)
- 15 Ekström & Nohrstedt (1996) s. 43
- 16 Lamark & Morlandstø (2002) s. 56
- 17 Melin-Higgins (1996); Ekström & Nohrstedt (1996) s. 291
- 18 www.ne.se *kompetens*, ytterst av senlat. *Compete'ntia* 'sammansträffande'
'överensstämmelse' av *co'mpeto* 'sammansträffa', 'vara ägnad', 'vara kompetent', 'räcka till'.
- 19 Ellström (1992)
- 20 Shalit (1983)
- 21 Shalit (1983), även i *Pedagogiska grunder* (1998) s. 296
- 22 ibid. s. 40
- 23 *Pedagogiska grunder* (1998) s. 294f
- 24 Se Socialstyrelsens forskningsöversikt *Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008)
- 25 Dyregrov (1992), s. 22
- 26 Ellström (1992)
- 27 Goleman (1995)
- 28 Se Socialstyrelsens forskningsöversikt *Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008)
- 29 Ellström (1992)
- 30 Se tex, Moxnes (1981) och Ellström (1992) samt kapitlet "Kompetens" i Försvarets utbildningsreglemente *Pedagogiska grunder* (1998).
- 31 se även Gestrelus (1991).
- 32 KG Hammar I tidskriften *Tro och Tanke*, nr 2000:4. Svenska Kyrkans forskningsråd.

FOTO: ULF HÖJER

” Herre Jesus Kristus, du som är uppståndelsen och livet, se till oss som i dag ber för alla de människor som drabbats av brandolyckan i Göteborg. Vi ber för dem som omkommit – slut dem i din kärleks famn för dem som sörjer och lider – stå vid deras sida och ge dem kraft att orka vidare för de överlevande – hjälp dem att se det Livets ljus som lyser i mörkret för alla oss som förtröstar på dig – Herre du är vår tillflykt, vi skall inget frukta. Herre, Du som omsluter oss med din kärlek, var oss nära. Amen. ”

- Årkebiskop K G Hammars förbön för katastrofens offer

EFTERORD: OM TYSTNAD

Den typ av medierapportering som här har avhandlats skulle ibland vinna på att, som balans till kaskaderna av ord och bilder som likt tromber drar fram genom alla medier, ibland också eftersträva stunder av tystnad. Att lämna möjligheter till läsaren, lyssnaren, tittaren att själv reflektera och förstå. I TV kan tystnad från ord ackompanjeras av bild och ljud (musik eller miljöljud). I stället för att TV-tittaren tvingas stänga av när han/hon har fått nog: erbjud ibland ”mellanrum” att vila i. Ljud- och bildcollage som inte bara ”matar på” med mer elände, utan som lämnar utrymme för reflexion. Rätt utfört behöver det inte alls upplevas som ointressant och tempoSänkande, utan som en möjlighet att ”andas”. I radio kan dessa andrum utgöras av musik eller miljöljud. Sådana ”soundscapes” – lyssnade landskap – borde oftare erbjudas som avbrott i etermediernas flöde av ord. Pressens tystnad kunde iscensättas genom sidor eller uppslag med trösterika bilder och korta rubriker. Kanske en dikt, el-

ler som i Aftonbladet efter Göteborgsbranden: Dåvarande Ärkebiskop KG Hammars förbön för de drabbade, till en bild av omfamnade ungdomar. Det är skönt att få vila ögonen på en sådan sida, efter alla dramatiska bilder som kommunicerat ond bråd död och outhärdligt lidande. Varför fortsätta ösa på med ord, när det man skriver ändå sägs vara obeskrivligt?

Biskopen i Stockholms stift, Caroline Krook skrev i Svenska Dagbladet 2003 några rader som får avsluta denna ordrika bok om medierapporteringen av Göteborgsbranden. Ett ordflöde där man på samma gång sade att ”orden saknades”, och en bildrikedom av det som ”egentligen inte kunde visas”.

*För de starkaste känslorna
finns inga vanliga ord.
Bara poesi, i bästa fall.
Eller tystnad.*

(SvD 030126, samt citerad i Kyrkans Tidning nr 5/03.)

ENGLISH SUMMARY

The Eye of the Disaster – a Study of Journalists' Work at Accident Scenes and Disaster Sites.

Late at night on 30 October 1998, an explosive fire broke out at a cramped, overcrowded private party hall in central Gothenburg, Sweden. The fire ultimately took 63 young people's lives and injured another 213, thereby becoming the largest Swedish fire disaster in modern times. Those who died in the fire were of 19 different nationalities, which contributed to the tragedy receiving massive news coverage both locally and internationally. Swedish reporters and photographers were at the scene quickly, and many of them came to be professional eyewitnesses to the developing trauma. The ensuing media reporting brought up questions concerning how this type of journalism actually comes into being. How is the reporting influenced when journalists themselves are indirect victims and are struggling to master their own reactions to the crisis? How does the accident scene function as a workplace for unpre-

pared and shocked journalists? What coping strategies do reporters use to manage to carry out their mission? And what can we learn in the future from our experiences with these types of events?

Chapters 1-5: Theory

This thesis is an occupation study that combines perspective and theory from mainly journalism and crisis psychology. It is a study of a work group with a professional mission in an extreme situation, as eyewitnesses to disaster. An essential part of the knowledge base rests on research on previous accidents and catastrophes, particularly studies on the reactions of rescue workers while working during serious events.

The research is a case study of the fire disaster in Gothenburg based on

literature studies, content analysis and interviews.

In Chapter 1, an overview is presented of the field of knowledge sometimes referred to as disaster journalism. Among other things, three factors that make the work difficult are described: the time press, as well as identifying and interpreting the situation. Chapter 2 on the *situation* gives an account of research on major accidents, disasters and catastrophes, for instance in the form of characteristics and different categories of events. Chapter 3 highlights the *occupation* under study with regard to the journalistic mission, the governing rules and the work norms. A number of paradoxes in the reporting of disasters are highlighted, including role conflicts such as that between professional journalist and fellow human being. Chapter 4, on the *person*, is a discussion of the various personality traits that have an effect on the fulfilment of a mission in the midst of serious and traumatic events. An individual's vulnerability, sensitivity to stress and level of resistance are examples of factors that affect how he or she handles a potentially traumatic experience. Chapter 5 describes the *reaction* of the professional eyewitness, discussing the journalist as someone who is an indirect victim as well as the cognitive, behavioural, emotional and physical reactions that can make themselves known during a traumatic reporting mission. Usual coping strategies are discussed, as is the need for crisis support after the completion of a mission.

Chapter 6: Method

In this study, interviews have been conducted with 15 journalists, photographers and supervisors from two morning newspapers (*Göteborgs-Posten* and *Dagens Nyheter*) and two evening newspapers (*Göteborgs-Tidningen* or *GT* and *Aftonbladet*). The questions were centred on occupation-based and psychological aspects of the journalistic mission in connection with the fire disaster in Gothenburg. The interview subjects were chosen after an analysis of the media content of the respective newspapers. An extensive case journal on the fire was established, with media offer, research, investigation and other written sources as points of departure.

Most of the reporters, photographers and supervisors in the study were on duty during the disaster's first hours. Some arrived at the accident site later, which it itself presents opportunities for interesting comparisons.

There were many different positions among the supervisors interviewed, such as editor-in-chief, locally based project leader and editor of photography. Those who were interviewed included personnel stationed in both Gothenburg and Stockholm, both permanently employed and freelancers, and both men and women. Informants also represented a broad age range.

In chapters 7-12, the results from the interviews are presented in quotes from reporters and photographers as well as their supervisors.

Chapters 7-12: Empiricism

In the six following chapters, the journalists' narratives are presented and discussed in the form of frequent interview quotes. Chapter 7, on the *situation*, describes the journalists' experiences of their arrival at the accident scene and the extreme working conditions they suddenly had to cope with. Following this are two chapters on the *occupation*. Chapter 8 contains a discussion of the effect the journalistic mission and regulations had on their work, and Chapter 9 addresses the judgments and decisions in this work situation, filled with work-related challenges and paradoxes. Chapter 10, on the *person*, highlights how personality factors such as vulnerability and coping ability affected the work results. Two chapters are dedicated to *reflection*: Chapter 11 addresses processing and recovering, that is the journalists' need for crisis support and the media companies' ways of meeting these needs; Chapter 12, on self-evaluation and learning, is based on how the journalists evaluated their own and their colleagues' work performance.

Chapter 13. Results: The journalist as professional eyewitness

In the thesis, journalists' experiences with working at an accident scene have been related to three factors: the *person* – the human being who is a journalist; the *occupation* – the

journalistic mission and the journalist role; and the *situation* – the traumatic event and site. A further dimension of the mission, *reflection* – the need for crisis support as well as self-evaluation and learning – has also been presented.

The last chapter presents some of the study's main conclusions in three sections: First, the thesis questions are answered; then, role conflicts and journalists roles are discussed; finally, disaster – or trauma – journalism is considered from a competence perspective.

Findings from the study's questions:

The significance of the situation

The dominating conclusion regarding the significance of the situation for a reporting mission was the fact that many reporters and photographers were at the scene of the accident and *witnessed* the progression of the catastrophe. This came to have great significance for many of them – personally and from a crisis psychology viewpoint, as well as professionally. Unbearable scenes were played out before their very eyes. Many experienced a difficult dilemma in having come to the scene with a mission other than that of saving lives, namely that of reporting on this incomprehensible situation. The thesis title “The Eye of the Disaster” comes from the fact that journalists are a disaster's professional eyewitnesses, precisely at its centre. There, in the trauma's absolute field of chaos, life can stand still just

as it does in the eye of a storm, for a number of moments, when everything seems unreal and make-believe like in a film, and the inability to act as well as overactivity can strike the journalist.

Another complicating factor was the journalists' total *unpreparedness* for what lay waiting. No one knew anything about the extent of the accident. Many had merely gone to the scene after learning of a fire alarm. Gradually, as the picture of what had happened became clearer, the journalists' frustration also increased at the fact that neither they nor anyone else could control what would happen. The rescue possibilities were experiences as too small, the consequences impossible to take in. If such *uncontrollability* is reinforced with individual vulnerability and possible lack of food and sleep as well as ill-health and other factors, the situation is even more difficult for the journalist to cope with.

In many aspects, the *stressors* the journalists mentioned are identical to those Dyregrov and others have shown in rescue workers and other 'helpers' (Tab. 2, p.43). Included here are the uncertainty both during mobilization and on the scene, the strong sensory impressions, the sight of and contact with the deceased and injured, the wide scope the disaster turned out to have, the fire's duration and intensity, the experience of danger and the role conflict between person and occupation – fellow human being and journalist. A stressor that Dyregrov – naturally – did not find in help wor-

kers, but that was found in the journalists, was the experience of guilt and shame. These stressors can be said to have been both functional and dysfunctional during the reporting – functional in that it made both reporters and photographers take a step back and act with restraint in a way that nearly surprised themselves, and dysfunctional in that the feelings of guilt and shame tended to increase the journalists' crisis reactions and interfere with their ability to cope with the situation. Furthermore, the feelings of guilt and shame often brought on a possibly exaggerated restraint and inability to act, which could be defended morally but not professionally.

The significance of the occupation

The fact that a catastrophe is theoretically a classic example of a good news item naturally affects journalists' driving force to report. The criteria for both a disaster and an event with high news value are that the event has arisen quickly, is unexpected, is of general interest with significance for many, and has a high identification factor and an uncertain ending. A disaster is thus, cynically, the perfect news item, *in the public interest*. Naturally, the journalists' professional drive was triggered, and naturally their adrenaline levels rose, when the alarm was sounded that there was a fire in central Gothenburg. That there would be an expectation to be able to read about this event when it became common knowledge the next morning

was self-evident. The media have a duty to tell about the unbearable as well.

The *journalistic work role* was put to the test upon arrival on the accident scene is beyond all doubt. “I was a bad journalist that time”, said a reporter who felt that the built-in professionalism had been rather shaky just then. Others experienced the opposite, an increased professional sharpness, and immediately upon arrival on the scene were able to “see the headline picture in their head”. The journalists’ *ways of working* varied. Most worked alone, without a colleague from the same paper, at the scene during the first hours of the catastrophe. One paper, however, was represented by two reporters, who spontaneously divided their duties into “a straight news reporter and an observer”. Due to time concerns, especially in the case of the evening newspapers, a reporting form quite similar to that of radio journalism developed. Telephone reporters rang in and their reports were mingled with interviews from the editorial board and facts taken from other media. The result of this was multiple-paged articles with a common by-line that credited numerous reporters and photographers.

As regards *working guidelines and press ethical rules of the game*, the two that were dominant in people’s thoughts were consideration and discussion: “Always show crime and accident victims the greatest possible consideration” and “Be prude with photographs”. The journalists on the accident scene in Gothenburg

experienced that they showed as much consideration as they could. A news supervisor, however, wondered whether one might sometimes show too much consideration in these situations. Consideration cannot affect the reporting of information, he said: “then Sweden’s history will never be able to be written”. The right amount of consideration in the case of pictures is about capturing the right moment, with as few attempts as possible. A photographer stated that he was not able to take pictures by pure chance, due to the risk of disturbing and provoking the youths. Instead, he tried different camera settings from a somewhat secluded area, so that he could then take as few pictures as possible. The most difficult balance act was judging the condition of the youths being photographed. Were they injured or deceased? The risk of sending in a picture to the newspaper with a caption telling that an injured girl was being carried out when she actually was not alive was obvious. And these kinds of mistakes were made. Heavy stress, the time pressure and a certain lack of knowledge can be explanations for this. Taking pictures without exposing a person’s identity was also a very difficult task – nearly impossible – but many photographers succeeded. And when it was not possible to get pictures with the subjects’ faces turned away, etc., the pictures were attended to (in many cases only in later newspaper editions) through masking/pixeling subjects’ faces.

The significance of the person

Reporters and photographers are human beings – individuals with characteristics like *personality traits, vulnerability, life experience, stress sensitivity* and *coping ability*. However, journalists view themselves as “iron men”, with steel armour to shield them from all manners of threat. This is naturally unreasonable, based on myths and clichés. But if by iron man (or woman) one means the ability to cope with the stress of the moment, discard the crisis reaction and focus on the mission, there were many iron men at Backaplan that tragic October night. On the other hand, no one is an iron man in the meaning that he or she is unaffected by the experience. It is surely here that the greatest misinterpretation occurs – that the armour or professional filter a journalist puts up at an accident scene should also make him or her a generally invulnerable person.

Many journalists gave examples of significant *vulnerability factors* that night in Gothenburg. Included were the previous loss of one’s own child or another relative, as well as previous confrontations with violent death and fire.

It is not a given that long journalistic experience is sufficient to cope with the situation at events like the Gothenburg fire. A reporter said that other *life experience*, such as many years working as a nurse, was of more help in handling the situation than a great deal of experience in journalism would have been.

Journalists who witness a disaster should be seen as *indirect victims* of the event. If the journalists from the Gothenburg fire are placed on Yerkes and Dobson’s stress reaction curve (Fig. 3, p. 104), it is easier to understand the journalists’ descriptions of their reactions at different times. On the way from the news desk to the accident scene, the adrenaline starts to rise and the built-in professional reflex starts to set itself to reporting. The ability to perform is probably at its best when journalists are still “protected” by their coping strategies, have their “work filter” over their eyes and are super-focused. The stress reaction can rise to a certain limit, only to sometimes “tip over” when it rises too high and continues to rise while at the same time the ability to perform decreases. This can be caused by, for example, a trigger that causes one’s work filter to loosen and feelings to overflow. The reaction can lead to an inability to act, or possibly overactivity, which also does not allow for a good work performance. Perhaps it was precisely at this point a reporter found herself when she said that “I was a bad journalist then and actually should’ve gone home”. It may have been this reporter herself who went weak in the knees and “started pumping blood”, or someone else who “fell apart”. Just who will “tip over” is very difficult – or impossible – to predict. It can be a case of anything from individual vulnerability to “having a bad day”, caused perhaps by lack of food or sleep.

In Gothenburg, there were exam-

les of both problem-oriented and emotion-oriented coping strategies among the journalists. A great many of the coping strategies noted among rescue workers turned out to also apply to the journalists:

Mental preparedness: How they reasoned on the way to the accident scene.

Feeling of unreality: Described by practically all of the journalists.

Repression of reactions: Attitude that "you're not allowed to fall apart".

Distancing and dehumanization: One chooses to think of headline pictures instead of thinking too much about what is actually happening.

Humour: Some attempts at using humour were made, but were not experienced as effective.

Regulation of exposure: Many tried to hide both themselves and their attributes – both when considering others and when acting on one's self-preservation instinct.

Activity to hinder reflection: Only one photographer mentioned over-activity as a defence mechanism, but many kept themselves busy helping and talking to the youths.

Meaning: People sought meaning, but did not find it...

Self-reinforcing comments: "I have to make it through this".

Contact with others – social support: Cited as very important.

For most of the photographers and reporters, coping strategies were *functional*, that is gave them the ability to carry out their missions.

The significance of reflection

A completed mission is followed by a phase of reflection, recovery and self-evaluation. The Gothenburg fire became something of a starting point for many media companies who had never previously conducted *defusing sessions*, *debriefings* or other organized *crisis support* in the workplace. After the fire, this occurred to differing degrees at various editorial offices, and with varying success. Generally, the readiness to care for employees was low. Journalists felt that they were helped most by "informal after-chat". Both reporters and photographers conducted this at their own initiative. Some visited the family church leader while others went to the police and emergency services to talk to the rescue workers who had worked that night. A photographer said that "the picket police were my crisis group". Family and friends were also mentioned as having been indispensable discussion partners. In certain cases the contact-seeking of those close to them, and sometimes a nearly curious interrogation, as a strain. Regarding the *self-evaluations* of the journalists' own contributions, they felt for the most part that they had accomplished their mission surprisingly well thanks to functional reactions to the event, a professional attitude about the situation and a certain amount of built-in ethics. Most seemed to have a realistic and rational view of how possible it was to do their job under the prevailing circumstances. Even if many concluded that it is not possible to

prepare oneself for an accident or disaster on the level of the Gothenburg fire, most agreed about the importance of organizational *learning* from the event. Some necessary improvements mentioned were a better editorial readiness for the handling of crises after traumatic missions. From the lessons derived from the Gothenburg fire, questions were brought up regarding the need for education: Crisis psychology, disaster journalism and first aid were mentioned as ingredients in the journalism degree and as further education for current journalists.

Journalist roles at the scene of an accident

In the categorizing of the journalists' coping strategies during their work at the accident scene in Gothenburg, four journalist roles have crystallized (Fig. 4, p. 206). The roles have arisen from the individual ways of reacting to the crisis situation and through the coping strategies that came to be dominant in different individuals. The roles have also been affected by how the conflict between good human being and good journalist was handled, the balance between the roles and the dominance of one or the other.

The journalist role I call *The Witness* is characterized by both problem solving and emotional coping. He or she is stricken by strong emotional reactions but solves the problem. The journalistic mission is to be conducted professionally, but not at the cost

of an inquisitiveness that disturbs the victims – or of unnecessarily exposing oneself to unpleasant scenes. The professional eyewitness stays at an appropriate distance from the disaster's epicentre, but is very observant and notes details to report. The photographing witness uses a telephoto lens rather than getting too close, and takes pictures selectively rather than “vacuuming the scene”. Suffers from a feeling of unreality, but seeks meaning. Combines the roles of good human being and good journalist in a way that is easy to handle, which leads to a good journalistic result with eyewitness testament as method. The photographing witness thinks “I’m sorry” while taking pictures, but does not forget the mission: to report.

A role that suppresses a person's own reactions and instead causes him or her to only react in a problem-solving manner is *The Weasel*, which regulates the exposure to trauma - both by adjusting one's own mental exposure to the unbearable and hiding one's work role as much as possible from victims. The weasel sneaks in close to the event and holds the camera behind his or her back or stuffs the notepad and pen in a pocket. Thinks up headline pictures and might just be awarded “Picture of the Year”, but does not want to disturb victims unnecessarily and absolutely does not want his or her presence to cause provocation. Steps to the side to test the aperture settings, and takes no more pictures than are necessary. The writing weasel wants to ease his or her feelings of guilt, and perhaps facilitate

contact with victims, by not revealing his or her occupation. The weasel reporter can appear to be the average adult, hugging, chatting, comforting and lending his or her mobile phone. During this time the weasel is also working professionally: collecting quotation marks and other notations in his or her head, to later transcribe the interviews that no one knew were taking place.

The most problem-solving of all the roles is *The Hack*, who is simultaneously dominated by being a good journalist and suppresses the feeling of needing to be a good human being at that moment. The hack stays active – sometimes hyperactive – to hinder reflection on what is happening. The hack's foremost coping strategies are distancing and dehumanizing. He or she can be seen as cold and cynical, but actually just wants to accomplish the mission. However, the hyperactivity can express itself in unnecessarily frequent and indiscriminate photographing. The hack persuades him or herself that this is not actually happening but is in fact an unusually scary film or nightmare that will be over as soon as the mission is finished. It is not seldom that the hack is hailed by the editor – sometimes completely justifiably – for his or her fantastic ability to immediately capture the front-page picture or for a perfect interview with a self-proclaimed hero or a talkative eyewitness. But the hack's activity is deceptive at times. Because of the extreme problem-solving attitude, he or she can miss important nuances such as the difference between someone

who is injured and someone who is dead, or between someone who is shocked and someone who is composed.

The Rescuing Angel reacts and copes with the situation emotionally. Seeks a great deal of contact with others, needs social support and after a short time completely sheds his or her journalistic work role. Diminishes the importance of the professional mission and stresses to him or herself the importance of being a good human being. Simultaneously wants to help and go home. Should, but cannot manage to, report. Feels that no colleagues understand, sees him or herself as a bad journalist, but at the same time feels that it does not make a great deal of difference at the moment. An article or picture is a worldly thing in comparison with what is happening and has happened. At the moment, feels best acting as a good human being, but afterwards is struck by a number of journalistic qualms. Can also have a hard time getting sympathy for these reactions from management.

Slippage between these roles can occur in one and the same person, during one and the same mission. Often, however, one role is dominant in an individual. But someone who reacts like a witness to one type of event can be a hack another time. The basic point is that the journalist is always both human being and professional journalist, and that the situation affects the reaction to a very high degree.

A competence perspective on journalistic work

The thesis's analysis model (Fig. 1, p. 30) can also be placed in a learning context with the help of theories on professional skill and competence. Such a view of journalistic work at traumatic events can hypothetically make it easier for journalists to prepare themselves and understand their own reactions in an extreme situation. It is also conceivable that supervisors could be helped by this view, in their aspiration to choose appropriate employees for a mission whenever possible. The competence model for catastrophe journalism (Fig. 5, p. 264) could also, I believe, be a tool for increasing management's insight into employees' need for support after reporting. Competence is about being sufficient for a specific mission. A reasonable goal is for the employee assigned to witness and report on a trauma to have *sufficiently good aggregate competence*.

In addition to the well-recognized forms of formal, practical, prescribed, situational and applied competence, the thesis has generated a new form that I have chosen to call *coping competence*. This is the individual's ability to master his or her crisis reactions during work at a traumatic event.

Recommended work norms for disaster and trauma journalism

The thesis is concluded with recommendations for ten new work norms for media reporting in connection with serious events and potentially traumatic experiences. The Swedish journalist corps's press ethical rules of play should, according to the results of this thesis, benefit from being complemented with the aim of achieving "sufficiently good catastrophe or trauma journalism".

Liselotte Englund's recommended work norms for disaster and trauma journalism are as follows:

1. Reflect over the fact that interview subjects who are shocked and otherwise traumatized can not only be damaged by publicity from the media exposure they receive in a vulnerable situation. Also be aware that a shocked and traumatized person is not always a reliable eyewitness; in other words, a dubious source.
2. If possible, avoid interviews with shocked and traumatized victims, reporting instead through your own eyewitness accounts.
3. When choosing pictures depicting identifiable people, take special care in editions and broadcasts with a range near the accident scene or areas otherwise affected (for example, an international disaster in which the Swedish victims come from one or a small

- number of geographical places).
4. If possible, even at the scene avoid photographing completely identifiable people whose faces will need to be masked/pixeled before publication. Try to make a selection at the scene.
 5. Avoid giving your paper or TV channel picture captions or comments that can be misleading or become obsolete in a publicity-damaging way. Avoid referring to someone as “saved” or “wounded” if their condition is uncertain or they risk a fatal outcome before or soon after publication.
 6. Work preferably in teams of two with eyewitness reporting from an accident scene. The psychological support from a colleague at the scene can prove to be indispensable in psychologically and professionally coping with a traumatic experience, both at the scene and in the longer run.
 7. Make it clear for both your journalist colleague and your surroundings that journalists’ mission at an accident site is different to that of other work groups present in a crucial way: journalists do not arrive with the aim of helping and saving lives, but as professional eyewitnesses. An increased understanding and knowledge of this can in the best case counteract the enormous feelings of guilt and shame that strike journalists when they witness and report on an ongoing trauma as professionals.
 8. Be aware that apparently absurd behaviour (like aggression, humour and distancing) can be normal reactions to an abnormal event. This applies to both victims (for instance, injured and survivors at the accident scene) and the indirectly victims (for instance, witnessing journalists). Make sure to have basic knowledge of normal crisis reactions and coping strategies, so that the situation will be somewhat less hard to handle and incomprehensible.
 9. Crisis support for media personnel, exactly like for everyone else, should be based on the individual’s needs. The employer/media company should establish an organization for such crisis support as well as any treatment that may be needed, according to most recent experience with social and psychological support in response to potentially traumatic experiences. Social support from family and colleagues should not be underestimated.
 10. Introduce systematic organizational learning after traumatic reporting missions – whether it concerns accidents, catastrophes, crime, terrorist attacks or war. The employees who have experienced and reported on these events have invaluable experience that should be shared with their own media company as well as their entire body of colleagues.

REFERENSER

- Alan, J (2001) *Responsible Journalism: A Practical Guide For Working and Aspiring Journalists*. Bonus Books
- Alexander, D & Wells A (1991) "Reactions of police officers to bodyhandling after a major disaster". *Brittish Journal of Psychiatry*, 159, 154-555. Aldine Publishing Company.
- Alström, B (1997) *Morden i Falun*. Rapport 171. Stockholm: SPF –Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- American Psychiatric Association (1994) *Diagnostic and Statistical Manual* (4th Ed.) Washington DC: Author
- Andén-Papadopoulos, K & Höijer, B m fl (1996) *Våldsamma nyheter. Perspektiv på dokumentära våldsskildringar i medierna*. Stockholm: Brutus Östlings Förlag Symposion.
- Andersson, A-M (1997) *Vem är den svenska journalisten? En studie av journalistkåren i vardagsliv och yrkesliv*. Arbetsrapport nr 73, JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Andersson, B & Tedfeldt, E-L & Larsson, G (2000) *Avlastningssamtal och debriefing*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, G & Persson, A (1999) "Om familjehistorier" I Sjöberg, K (red.) *Mer än kalla fakta, Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson-Odén, T (1996) *Principer på pränt. En studie av redaktionella mål inom den svenska dagspressen*. Akademiska uppsats för filosofie licentiatexamen. Göteborg: JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Andersson-Odén, T; Ghersetti, M; Wallin, U (2005) *Tsunamins genomslag. En studie av svenska mediers bevakning*. Stockholm: Krisberedskapsmyndigheten
- Antonovsky, A (1987) *Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well..* San Francisco: Jossey-Bass Publishers. Svensk utgåva (1991) *Hälsans Mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Aristoteles (1967) *Den Nikomachiska etiken*. Övers. Mårten Rinbom. Borgå: Holger Skilds Förlag.
- Asch, S (1952) *Social psychology*. New Yourk: Prentice-Hall.
- Asp, K (1991) "Journalisternas åsikter – en jämförelse med politiker och allmänhet", i Weibull, L (red.) *Svenska journalister – ett grupporträtt*. Stockholm: Tidens Förlag.

- Asp, K m fl (1992) *Uppdraget. Journalistiken och den moderna demokratin*. Stockholm: Tidens Förlag & Svenska Journalistförbundet.
- Asp, K (red.) (2007) *Den svenska journalistkåren*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Asp, K & Weibull, L (1996) *Svenska journalister om mångfald och medier*. Stockholm: Rådet för mångfald inom massmedierna.
- Axberger, H-G (1994) *Pressetik. En översikt över pressetiska regler, konflikter och synsätt*. Stockholm: Juristförlaget.
- Beck, U (1992) *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: SAGE.
- Beck, U (2000) *Risksambället: på väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Berggren, B (2001) "Massmedia – vän eller fiende?" i Rönmark, L (2001) *Att möta det man möter. Erfarenheter från Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg*. Göteborg: FoU i Väst.
- Blix, A & Bech-Karlsen, J (1990): *Hva har vi der å gjøre? Metoder og etikk i katastrofe- og ulykkesjournalistikk..* Norge, Gamle Fredrikstad: Institutt for journalistikk.
- Blumenfeld, M (2002) i Himmelstein, Hal & Faithorn, E Perry (2002) "Eyewitness to Disasters: how journalists cope with the psychological stress inherent in reporting traumatic events", i *Journalism studies*, vol. 3, nr 4, p. 537-555.
- Boje Hviid, M (1999) *Jag ville överleva. Tiden efter Estonia*. Malmö: Egmont Richters Förlag.
- Bonnano, GA; Galea, S; Bucchiarelli, A & Vladov, D (2006) "Psychological resilience after disaster. New York City in the aftermath of September 11th terrorist attack". *Psychol Sci* 2006 Mar. 17(3):181-6.
- Brandsjö, K (1996) *Katastrofer och räddningsinsatser*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Brewin CR; Andrew, B; Valentine JD (2000) "Meta-Analysis of Risk Factors for Posttraumatic Stress Disorder in Trauma-Exposed Adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 2000:68: 748-766.
- Broddasson, T (1990)"Präster, läkare och masskommunikatörer" i *Pressens Årbog* 1990.
- Bull, C & Erman, S ed. (2002) *At Ground Zero. 25 stories from young reporters who were there*. New Yourk: Thunder's Mouth Press
- Bäck-Wiklund, M; Johansson, T & Sernhede, O (red.) *Branden, rättegångarna och staden Göteborg*. Göteborg: CEFOS.
- Cassel, C (2000) *Polisen i pressen*. Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Coté, W E & Simpson, R (2000): *Covering violence*. Columbia University Press.
- Cullberg, J (1988) *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dahlgren, P & Carlsson, G & Uhlin, L (1997) *Mediernas bevakning av händelserna vid Hallandsåsen Hösten 1997*. Rapport 175:4: Stockholm: SPF – Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Deppa, J (1994) *The Media and Disasters. Pan Am 103*. New York: New York University Press.
- Dialoger. Arbetets kunskapsvärld*. Nr 44/97.
- Djerf-Pierre, M (2001) "Publicera eller inte?" i *JMG Granskaren*, nr 2-3/2001.
- Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.
- Djerf-Pierre, M (2001) "Skjutjärn, pedagog eller hantverkare?" i *JMG Granskaren*, nr

- 2-3/2001. Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.
- Djerf-Pierre, M & Weibull, L (2001) *Spegla, granska, tolka. Aktualitetsjournalistik i svensk radio och TV under 1900-talet*. Stockholm: Prisma.
- Dworznik (2006) *Journalism studies* vol. 7, no 4, 2006.
- Dynes, R (1998) "Coming to terms with community disasters, i Quarantelli (red.): *What is a disaster?* London: Routledge.
- Dyregrov, A (1989) "Caring for helpers in disaster situations: psychological debriefing" *Disaster Management* 2:25-30.
- Dyregrov, A (1997) *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, A (1992) *Katastrofpsykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Dyregrov, A (1999) *Små barns sorg*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Dyregrov, A & Mitchell J T (1992) "Psychological effects of working with traumatized children". *Journal of Traumatic Stress*, 5, 5-17
- Dyregrov, A; Thyholdt R & Mitchell J T (1992) "Rescue workers emotional reactions following of a disaster". In Engelman, S R (ed) *On the inside of illness*. Irvington publishers.
- Ehn, B & Klein, B (1994/2007) *Från erfarenhet till text: om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlsson.
- Ehn, B & Löfgren, O (1996) *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: natur och kultur.
- Eide, M (1992) *Nyhetsens intresse. Nyhetsjournalistikk medlom tekst og kontekst*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eide, M (1995) *Blod, sverte og gledestårer. Verdens gang 1945 – 95*. Oslo: Verdens gang A/S.
- Ekecranz, J & Olsson, T (1994) *Det redigerade samhället: om journalistikens, beskrivningsmaktens och det informerande förnufts historia*. Stockholm: Carlssons.
- Ekman, G (1999) *Från text till batong. Om poliser, busar och svennar*. Handelshögskolan i Stockholm & EFI – Ekonomiska Forskningsinstitutet, Handelshögskolan i Stockholm.
- Ekström, Mats (1998) "När verkligheten inte duger som den är. En studie av TV-journalistikens praktik" i *Nordicom-Information*, nr 4:1998.
- Ekström, M & Larsson, L-Å (red.) (2000) *Metoder i kommunikationsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur
- Ekström, M & Nohrstedt, S A (1996) *Journalistikens etiska problem*. Stockholm: Rabén Prisma & Svenska Journalistförbundet (Mediebiblioteket).
- Ellström, P-E (1992) *Kompetens, utbildning och lärande i arbetslivet. Problem, begrepp och teoretiska perspektiv*. Stockholm: Publica. / Fritzes.
- Ellström, P-E (1996) *Arbete och lärande – förutsättningar och hinder för lärande i arbetslivet*. Solna: Arbetslivsinstitutet.
- Ellström, P-E (red.) (1996) *Livslångt lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Enander, A & Jacobsen, L (1996) *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyl till skuren sås*. Forskningsrapport. Stockholm: ÖCB – Överstyrelsen för civil beredskap.
- Enander, A & Larsson, G & Wallenius, C (1991) *Programutredning: Kris- och katastrofforskning*. Stockholm: FOA – Försvarets Forskningsanstalt.

- Enander, A & Wallenius, C & Larsson, G (1995) *Studier av människors beteende i samband med kris och katastrofsituationer: Mätning och metodik*. Stockholm: FOA – Försvarets Forskningsanstalt.
- Englund, L (1999a) "Det omöjliga uppdraget" i *JMG Granskaren*, ETIK, nr 1:1999 (s.12-15). Tidskrift utgiven av Centrum för granskning av journalistik och medier vid JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet.
- Englund, L (1999b) *Katastroffjournalistikens dilemman. En forskningsöversikt med etiska och psykologiska perspektiv*. Arbetsrapport nr 92, Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG) vid Göteborgs Universitet.
- Englund, L (2000) "Det journalistiska arbetet. Erfarenheter av ett svårt uppdrag" i Larsson, L Å & Nohrstedt, S A (red.) (2000) *Göteborgsbranden 1998. En studie av kommunikation, rykten och förtroende*. Stockholm: SPF.
- Englund, L (2002a) *Medier på olycksplatsen. En studie av samspel mellan journalister och räddningspersonal under arbete i kris*. Karlstad: Räddningsverket.
- Englund, L (2002b) *Ställdalen 1956. Mediernas skildring av en tågolycka fredagen den 13:e*. Forskarutbildningsuppsats i Historisk metod. Institutionen för journalistisk och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Ersland, S & Weisaeth, L & Sund, A (1989) "The stress upon rescuers involved in an oil rig disaster. 'Alexander Kielland' 1980. *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 80 (Suppl 355), s 38-49.
- Feinstein, A mfl (2001) *Risking more than their lives*. The effects of post-traumatic stress disorder on journalists. Freedom Forum European Center, April 12, 2001.
- Fichtelius, E (1997) *Nyhetsjournalistik. Tio gyllene regler*. Stockholm: Utbildningsradion.
- Fogelberg, K (2004) *Reportrar på plats: studier av krigsjournalistik 1960 – 2001*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Folkesson, P (2003) *Reaktioner, handlingsmönster och erfarenheter hos räddningspersonal under och efter en svår insats*. Karlstad University studies 2003:9. Institutionen för Samhällsvetenskap, Psykologi, Karlstads universitet.
- Freud, S (1933/1964) "The dissection of the Psycical personalcity. New introductory lectures on psycho-analysis, i *The standars edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, Vol. 22, p 57-80. London: Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis.
- Gestrelus, K (1991) *Näringslivets strukturomvandling och operatörernas kompetensutveckling*. Stockholm: Arbetsmiljöfonden.
- Goleman, D (1995/2007) *Känslans intelligens och arbetet: emotionell intelligens och social kompetens i arbetslivet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Granér, R (2000) *Stämningen är rå men hjärtlig. Aspekter på humorn gruppsykologiska funktion bland poliser*. Karlstad University studies 2000:18.
- Giddens, A (1991) *Modernity and Self-Identity*. Camebridge: Polity Press.
- Gilbert, A & Hirschhorn, P & Murphy, M & Walensy, R & Stephens, M (2002) *Covering catastrophe. Broadcast journalists report September 11*. Chicago: Bonus Books.
- Glesne, C (1999) *Becoming qualitative researchers: an introduction*. New York: Longman.

- Granatt, M (1999) "Civil emergencies and the media: a central government perspective" i Harrison, S (ed) *Disasters and the media*. London: MacMillan Business.
- Gustafsdotter, J (1997/2001) *Murvlarnas lagbok*. Kalmar: Fojo.
- Gustafsson, L (2002a) "En journalist mer eller mindre – spelar det nån roll?". Ett möte med journalisten Sofie Ribbing. I *Vad är då en människa i media?* Se människan skrift. Stockholm: Verbum
- Gustafsson, L (2002b) "Krig och tragik, men finns det trots allt ett hopp?" i *Vad är då en människa i media?* Se människan skrift. Stockholm: Verbum.
- Göranzon, B (1990) *Det praktiska intellektet. Datoranvändning och yrkeskunnande*. Stockholm: Carlssons.
- Hadenius, S, Hedman, L & Nowak, K (1996) *Estonia i nyheterna*. Rapport 168-3. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Hadenius, S & Weibull, L (1999) *Massmedier. Press, radio och TV i förvandling*. 7:e upplagan. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Hagström, A & Jonsson, S (1990) *En bro över mörka vatten – Om människorna bakom rubrikerna*. Uppsala: Cordia.
- Hansén, S & Thor, C (1994) *Kvinna, reporter*. Stockholm: Ordfront.
- Harrison, S (1997) "Earning trust by telling tryth: How should Public Relations and Media Professionals behave when a Disaster happens?" *Journal of Communications Management*. 1(3).
- Harrison, S (ed.) (1998) *Disasters and the Media. Managing Crisis Communications*. London: MacMillan Business/MacMillan Press LTD.
- Hartman, J (2001) *Grundad teori. Teorigenerering på empirisk grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Hassling, P (2000) "Disaster Management at the Goteborg Fire of 1998: When first responders are blamed". *International Journal of Emergency Mental Health*. 2000; 2(4): 267-273.
- Hedman, L (1999) *Att kommunicera risker*. FoU-rapport P21-298/99 Karlstad: Räddningsverket.
- Hedman, L & Trost, J (1997) *Riskkommunikation*. FoU-rapport. P21-183/97. Karlstad: Räddningsverket.
- Himmelstein, H & Faithorn, E P (2002) "Eyewitness to Disasters: how journalists cope with the psychological stress inherent in reporting traumatic events", i *Journalism studies*, vol. 3, nr 4, p. 537-555.
- Hodgkinson, P (1988) "Psychological after-effects of transportation disaster"; *Medicine, Science and Law* 28: 304-308.
- Hodkinson, P E & Stewart, M (1991/1998) *Coping with catastrophe: a handbook of post-disaster psychosocial aftercare*. (2nd edition). London: Routledge.
- Hvitfelt, H (1992) *Bilden av ett krig. Gulfkriget: ett mediedrama i två akter*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.
- Hvitfelt, H (1994) *En studie i brott*. Media Monitor. Stockholm: Näringslivets mediainstitut.
- Hytten, K (1989) "Helicopter crash in water: Effects of simulator training". *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 80, suppl 355, s 73-78).
- Hytten, K & Hasle, A (1989) Fire fighters: A study of stress and coping. *Acta Psychiatrica Scandinavia* (Suppl. 355), 50-55.
- Håkansson, E & Schulman, A (1992) "Erfarenhet från Stockholms läns landsting: God

- investering satsa på utbildning i psykologisk och social katastrofberedskap.” I *Läkartidningen*, Volym 89, nr 7:1992, sid. 484-486.
- Härstedt, K (1995) *Det som inte kunde ske*. Kent Härstedts berättelse om Estonia-katastrofen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag,
- Jacobsen, L & Karlsson, J C (red.) (1991) *Folk eller få? Läsebok om befolkningsfrågor i kris och krig*. Karlstad: FOA 55.
- Jarlbro, G (1993) *Krisinformation ur ett medborgarperspektiv. En kunskapsöversikt*. Stockholm: SPF (Rapport nr 163:3).
- Jarlbro, G (2004) *Krisjournalistik eller journalistik i kris? En forskningsöversikt om medier, risker och kriser*. KBM:s temaserie 2004:1. Stockholm: Krisberedskapsmyndigheten.
- Jarlbro, G (red.) (2000) *Vilken metod är bäst – ingen eller alla? Metodtillämpning i medie- och kommunikationsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Johannessen, K S (1999) *Praxis och tyst kunnande*. Stockholm: Dialoger.
- Johansson, B (1998) *Nyheter mitt ibland oss: kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG).
- Josefson, I (1991) *Kunskapens former. Det reflekterade yrkeskunnandet*. Stockholm: Carlssons.
- Josefson, I (1998) *Läkarens yrkeskunnande*. Lund: Studentlitteratur.
- Journalisternas bok 1901-2001*. (2001) Stockholm: Svenska Journalistförbundet.
- Kallenberg, K (1987) *Livsåskådning i kris. En empirisk studie*. Lund: Doxa.
- Kieran, M (ed.) (1998) *Media ethics*. London: Routledge.
- Klemp, G O & McClelland, D C (1986) What characterizes intelligent functioning among senior managers? I Sternberg, R J & Wagner, R K (1986) *Practical Intelligence. Nature and origins of competence in everyday world*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kolstad, T (1996) *Det var en mörk og stormfull dag... Dramaturgi for journalister*. Institutt for Journalistikk.
- Kovach, B & Rosenstiel, T (2001) *The elements of journalism: what newspeople should know and the public should expect*. New York: Three Rivers Press.
- Krisstöd vid allvarlig händelse* (2008) Serien ”Underlag för experter”. Stockholm: Socialstyrelsen
- Kvale, S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lamark, H & Morlandstø (2002) *Hederlig menneske, god journalist*. Oslo: IJ-forlaget.
- Larsson, G (1987) *Snabb mätning av individuell stressreaktionsstyrka: Utveckling av den Emotionella Stressreaktions Enkäten (ESE)* FOA Rapport C 50050-5.3. Karlstad: FOA 55.
- Larsson, G (1999) *Ledarskap under stress*. Karlstad: Försvarshögskolan ACTA D3, Ledarskapsinstitutionen.
- Larsson, G & Kallenberg, K (red.) (2003) *Direkt ledarskap*. Lärobok M7734-288010 Fu. Stockholm: Försvarsmakten: Högkvarteret
- Larsson, G, Kallenberg, K & Carlstedt, L (2003) ”Personlighet”, i *Direkt ledarskap* (2003) Stockholm: Försvarshögskolan.
- Larsson, G & Österdahl, L (1995) *Krishantering: en handbok för vanligt folk*. Karlstad: Statens Räddningsverk.
- Larsson, LÅ & Nohrstedt, S A (red.) (1996) ”Det ser verkligen illa ut”:

- kommunikationsproblem i samband med Estoniakatastrofen 28 september 1994*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Larsson, L Å & Nohrstedt, S A (red.) (2000) *Göteborgsbranden 1998. En studie av kommunikation, rykten och förtroende*. Stockholm: SPF.
- Lauristin, M & Vihalemm, P (ed.) (1996) *The disaster in Estonian media*. Rapport 168-5. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Lazarus, R (1966) *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw-Hill.
- Lazarus, R (1991) *Emotions and adaptation*. New York: Oxford University Press.
- Lidskog, R & Nohrstedt, S A & Warg, L-E (red.) (2000) *Risker, kommunikation och medier. En forskarantologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindholm, S (1999) *Forska och skriva – en liten vägledning*. Lund: Academia data.
- Lindström, B & Lundin, T (1982) ”Yrkesmässig exponering för katastrof”. *Nordisk Psykiatrisk Tidskrift, suppl. 6*, 1-44.
- Lo-Johansson, I (1956) *Journalisten*. Stockholm: Bonniers.
- Lundin, T (1992) *Traumatisk stress och personlig förlust*. Stockholm: Liber.
- Lundin, T (1990) *The rescue personell and the disaster stress*. Stockholm: FOA, 208-16
- Lundin, T & Lindström, B (1982) Yrkesmässig exponering för katastrof. *Nordisk Psykiatrisk tidskrift, supplement nr 6*.
- Löfgren-Nilsson, M (1993) *Klimat och kön – journalistikens bedömningar av arbetsklimatet på nyhetsredaktioner*. Arbetsrapport nr 30. Göteborg: JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Löfgren-Nilsson, M (1996) *Pennskaften – Female journalists in Sweden*. Arbetsrapport nr 51. Göteborg: JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Löfgren-Nilsson, M (1999) *På Bladet, Kuriren & Allehanda. Om journalistiska ideal och organiseringsprinciper i den redaktionella vardagen*. Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen, JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Malmsten, C (1992a) *Akutsjukvård på skadeplats*. Stockholm: Nordiska Räddningsförlaget AB.
- Malmsten, C (1992b) *Psykiska reaktioner vid olyckor och hotsituationer*. Stockholm: Nordiska Räddningsförlaget AB.
- Masten AS, Best KM, Garmezy N. (1990) “Resilience and development: contributions from the study of children who overcome adversity”. *Development and Psychopathology 1990*;2:425-44.
- Mc Luhan (1964/2001) *Media*. Stockholm: Pokcy/Tranan.
- Melin-Higgins, M (1996) *Pedagoger och spårhundar. En studie av svenska journalisters yrkesideal*. Akademisk avhandling för Filosofie doktorsexamen, JMG – Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Memon, A & Bull, R (1999) *Handbook of the psychology of interviewing*. Chichester: New York: J Wiley.
- Merriam, S B (1994) *Fallstudien som forskningsmetod*. Lund: Studentlitteratur.
- Meyers, B (1991) “Distaser study of war” i *Disasters*, vol. 15, No 4, Dec. 1991, pp. 318-330.
- Michel, P-O & Bergh Johannesson, K & Lundin, T (2006) ”Psykologisk första hjälp I samband med katastrofer och olyckor”. *Läkartidningen 2006*;103:2855-56.

- Michel, P-O & Lundin, Tom & Otto, Ulf (2001) *Psykotraumatologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Mitchell J. T. & Everly, G. S. (1995). *Critical incident stress debriefing: An operations manual for the prevention of traumatic stress among emergency service workers*. Ellicott City, MD: Chevron Publishing.
- Mjønes, S & Goetzinger-Falk, C & Stadin, B (1992) ”Vi har mycket att lära oss om behandling och förebyggande av posttraumatisk stress”. *Läkartidningen* 1992. 889:481.
- Moeller, S D (1999) *Compassion fatigue. How the media sell disease, famine, war and death*. New York/London: Routledge
- Molander, B (1995) *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos.
- Morge, S (2000) *Alarmera Informera. Varnings- och informationssystem i fyra länder*. Utbildningsserie nr 8. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Moxnes, P (1984) *Att lära och utvecklas i arbetsmiljön*. Stockholm: Natur och Kultur.
- National Child Traumatic Stress Network and National Center for PTSD, *Psychological First Aid: Field Operations Guide 2nd Edition. July, 2006*. www.nctsn.org; www.ncptsd.va.gov
- Nieminen Kristoferson, T (2001) ’På natten ringdes jag in’. *Att lära sig av det oförutsägbara i krisgruppernas arbete efter branden på Backaplan oktober 1998*. Göteborg: FoU i Väst.
- Nohrstedt, S A (1999) ”Forskningsöversikt: kommunikationsproblem i samband med katastrofer och allvarliga samhällsstörningar”. Bilaga 7 i *SOU 1999:68 Brandkatastrofen i Göteborg. Drabbade. Medier. Myndigheter*. Stockholm: fakta Info Direkt.
- Nohrstedt, S A (2000) ”Kommunikationsproblem i samband med katastrofer och allvarliga samhällsstörningar. En forskningsöversikt” i Lidskog mfl: *Risker, kommunikation och medier. En forskarantologi*. Lund: Studentlitteratur.
- Nohrstedt, S A (red.) (1994) *En nyhetsdag. Svenska nyhetsredaktioners organisation, reportrar och uppdrag*. Serien ”Journalistikens Normer”, Högskolan i Örebro i samarbete med Göteborgs universitet och Mitthögskolan i Sundsvall.
- Nohrstedt, S A. & Höijer, B. & Ottosen, R. (2002) *Kosovokonflikten, medierna och medlidandet* Stockholm: SPF.
- Nohrstedt, S A. & Höijer, B. & Ottosen, R. (2002b) ”The Kosovo War in the Media - Analysis of a Global Discursive Order”, in *Conflict & Communication online*, Vol. 1, No. 2.
- Nohrstedt, S A & Nordlund, R (1993) *Medier i kris. En forskaröversikt över mediernas roll vid kriser*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar (Rapport 163:4).
- Nohrstedt, S A & Ottosen, R. (eds.) (2005) *Global War - Local Views. Media Images of the Iraq War*. Göteborg: Nordicom.
- Nordström, G Z (2002) *Terrorkriget i kvällspressen*. Rapport 184. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar.
- Nordström, G Z & Kühllhorn, B-M & Marthinsen, T (1996) *Estonia: Bilder av en katastrof*. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvar (Rapport 168:4)
- Nordström, G Z & Åstrand, A (1999) *Från löpsedel till webb: en studie av den iscensatta nyheten i papperstidningen*. Stockholm: Styrelsen för psykologiskt försvar.

- Nycop, C-A (1971) *Nyfiken med sting. En tidningsmans memoarer 1944-1965*. Stockholm: Bonnier.
- När det ofattbara händer... *Bussolyckan i Måbödalen, Norge 1988. Rapport – omsorgsarbetet i Kista*. (1998) Stockholm: Kista Församling i samarbete med primärvården och skolan.
- Odland, E (1997) 'När alarmen går'. *Ekstra nyhetssändningar i fjernsyn*. Rapport nr 31. Institutet för medievetenskap, Universitetet i Bergen.
- Ornstein, R (1996) *Medveten om medvetandet. Varför tänker vi som vi gör?* Stockholm: Natur och kultur.
- Orre, I (2001) *Reporterskap.- äventyr, irrbloss, dygder. Akademisk avhandling för Filosofie doktorexamen*. Stockholm: KTH – Kungliga tekniska Högskolan. Industriell ekonomi och organisation. Yrkeskunnande och Teknologi.
- Patton (1980) *Qualitative Evaluation Methods*. Kalifornien: Sage
- Pedagogiska grunder*. Utbildningsreglemente för Försvarmakten. (1998) Försvarets bok- och blankettförråd.
- Perby, M-L (1995) *Konsten att bemästra en process. Om att förvalta yrkeskunnande*. Hedemora: Gidlunds.
- Peterson, A (2002) "Integration som process. En studie av brandrättegången som politisk ritual" i Bäck-Wiklund m fl (red.): *Branden, rättegångarna och staden Göteborg*. Göteborg: CEFOS.
- Peterson, A (2006) *Att minnas saknad och dela sorg. Brandkatastrofen i Göteborg i ett kollektivt minnesperspektiv*. Sociologiska Institutionen, Göteborgs universitet.
- Petersson, B (2006) *Från journalist till murvel: journalistyrkets professionalisering från 1900 till 1960-talet*. Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Petersson, O (red.) (2006) *Medieetik under debatt*. Stockholm: SNS förlag.
- Pilger, J (2001) *Reporting the world. John Pilger's great eyewitness photographers*. London: 21 Publishing Ltd.
- Polyani, M (1958) *Personal Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Psykologisk första hjälp. Användarinstruktion*. Uppsala: Kunskapscentrum för Katastrofpsykiatri; Översättning av *Psychological First Aid Field Operations Guide* (2005) USA: Terrorism and Disaster Branch National Child Traumatic Stress Network & National Center for PTSD.
- Py, Y (1991). *Behaviour in emergency situations* (Comportements dans un cas de secours d'urgence). Nuneaton, England: Motor Industry Research Association, (NTIS no: MIRA-91/48/XAD). (Översättning från franska av E J Rabone, Le Travail Humain, 1, 1987)
- Quarantelli, E.L (ed) (1998) *What is a disaster? Perspectives on the question*. London: Routledge.
- Raittla, P (1996) *Mediernas Estonia – Myndigheter och Massmedier som informatörer i Finland*. Stockholm: SPF (Rapport 168:2)
- Raphael, B; Lundin, T & Weisæth, L (1989) "A research method for the study of psychological and psychiatric aspects of disasters". *Acta Psychiatrica Scandinavia*. Suppl. 353: 1989; 80:1-75
- Raphael, B; Singh, B & Bradbury, L (1980) "Disaster – the helper's perspective". *Medical Journal of Australia*, 2, 445-447.
- Raphael, B & Singh, B & Bradbury, L & Lambert, F (1983-84) Who helps the helpers? The effects of disaster on the rescup workers. *Omega*, 14(1), 9-20.

- Reimers, E (2000) *Vad lindrar de sörjandes hjärtan? Aktörer, ämnen, motiv och värderingar i det andra pressmötet om bärgning av offren från Estonia*. Skrift nr 4. Institutionen för kultur och medier, Umeå Universitet.
- Renck, B (2002) *Göteborgsbranden. Erfarenheter av ett stressfyllt och psykiskt påfrestande insatsarbete för polisen*. Karlstad University Studies 2002:25.
- Repstad, P (1993/2007) *Närhet och distans. Kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Robinson, R (1984) *Health and stress in ambulance services*. Research report, 84-2. Social Biology Resources Centre, Carlton.
- Rolf, B (1995) *Profession, tradition och tyst kunskap*. Nora: Nya Doxa.
- Rosenberg, G (2000) *Tankar om journalistik*. Stockholm: Prisma
- Ryd, Y (2001) *Snö*. Stockholm: Ordfront
- Rönmark, L (2001) *Att möta det man möter. Erfarenheter från Stödcentrum efter brandkatastrofen i Göteborg*. Göteborg: FoU i Väst.
- Saar, A; Stütz, G & Tubin, E (1996) *När nyheten nådde Estland*. Rapport 168-7. Stockholm: Styrelsen för Psykologiskt Försvär.
- Schaap IA, van Galen FM, de Ruijter AM, Smeets EC (2006) *Resilience, the article. Impact Dutch knowledge and advice centre for post-disaster psychosocial care*. Amsterdam: 2006.
- Shalit, B (1983): *Konfliktens och stridens psykologi*. Stockholm: Liber.
- Shay, J (1991) "Learning about comat stress from Homer's Iliad"; *Journal of Traumatic Stress*, 4: 561-580.
- Shearer, A (1991) "Survivors and the media" i *Broadcasting Standards Council Research Monograph* no 2, London: John Libbey.
- Shepherd, M & Hodkinson, P (1990). "The hidden victims of disaster: helper stress". *Stress Medicine*, 6, 29-35
- Sijbrandij, M; Olf, M; Reitsma, J B, Carlier, I V.E.; Gersons, B P.R. (2006) "Emotional or educational debriefing after psychological trauma" i *British Journal of Psychiatry* 2006: 189, 150-155.
- Simpson, R A & Boggs, J G (1999) "An exploratory study of Traumatic Stress Among Newspaper Journalists" i *Journalism and Communication Monographs*, spring 1999.
- Strauss, A och Corbin, J (1999) *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage.
- Stake, R E (1981) "Case study methodology: An epistemological advocacy", i Welsh, W W (red.) *Case Study Methodology in Educational Evaluation, Proceedings of the 1981 Minnesota Evaluation Conference*; Minnesota research and evaluation center, Minneapolis.
- Strömberg Eriksson, L (1999) *Tyst kunskap ur ett medieperspektiv. En studie av journalisters självförståelse och vardagspraktik*. D-uppsats i Pedagogik, Institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap, hagskolan i Halmstad.
- Sund, A (1985) *Ulykker, Katastrofer og stress. Psykiske reaksjone, hjelp og beedskap*. Gyldendal norsk forlag.
- Svensson, B (2002) *11 september. Om barn och katastrofen i TV-rutan*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Sørbo, J I (1991) *Offentleg samtale*, Oslo: Det Norske Samlaget.
- Taiminen, T J & Tuominen, T (1996) "Psychological responses to a marine disaster

- during the recoil phase: experiences from the Estonia shipwreck"; *British Journal of Medical Psychology*, 69:147-154.
- Terr, L (1990) *Too scared to cry. Psychic trauma in childhood*. Harper & Row, New York.
- The management of post-traumatic stress disorder in adults in primary, secondary and community care. Clinical guideline 26* (2005) London: National Institute of Clinical Excellence (NICE). ISBN 1-84257-922-3 (www.nice.org.uk)
- Thurén, T (1988) *Ljusets riddare och djävulens advokater*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Tuchman, G (1978) *Making news*. New York: Free Press
- Tyrkkö, A & Karlqvist, (2005) *Arbetsvillkor och arbetsbelastning i journalistiskt arbete – en studie av tidningsredaktioner*. Rapport nr 2005:2; Skriftserien "Arbete och hälsa". Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Wallenius, C (1996) "Människan i akuta katastrofsituationer" i Enander, Ann & Jacobsen, Liselotte: *Risk och hot i den svenska vardagen: allt från Tjernobyli till skuren sås*. Forskningsrapport. Stockholm: ÖCB.
- Wallenius, C (1997) *Reaktioner och funktionsförmåga i samband med livshotande fara*. Intervjustudie med svenska FN-soldater. Försvarshögskolan, Ledarskapsinstitutionen. LI serie F:8.
- Wallenius, C (2001) *Human Adaptation to Danger*. Avhandling för Filosofie Doktorsexamen. Avdelningen för arbetsvetenskap, Institutionen för psykologi, Lunds universitet.
- Wallenius, C & Lajksjö, Ö & Larsson, G (2004) *LoG – Ledarskap och Gruppdynamik: en ledarskapsutvecklingsövning*. Stockholm: Försvarshögskolan.
- Wallraff, G (1980) *Journalistik som människojakt*. Stockholm: Norstedts.
- van der Kolk, Bessel A & McFarlane, Alexander C & Weisaeth, Lars (ed) (1996): *Traumatic stress. The effects of overwhelming experience on mind, body and society*. New York: Guilford Publications.
- Weaver, D H & Cleveland Wilhoit, G (1986) *The American Journalist. A portrait of U.S. News People and Their Work*. Second Ed. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Weaver, D H ed. (1998) *The Global Journalist. News People Around the World*. New York: Hampton Press, Inc.
- Weibull, L (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm: Liber
- Weibull, L (red.) (1991): *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Tidens Förlag / SJF / Mediabiblioteket.
- Weibull, L & Börjesson B (1995) *Publicistiska seder. Studier i svensk pressetik*. Stockholm: Tiden/SJF.
- Weidman, A & Fehm, L & Fydrich, T (2008) "Covering the tsunami disaster; subsequent post- traumatic and depressive symptoms and associated social factors", i *Stress and Health* (2008), 24: 129-135.
- Weidmann, A & Fehm, L & Fydrich, T (2008) "Covering the tsunami disaster; subsequent post- traumatic and depressive symptoms and associated social factors", i *Stress and Health* (2008), 24: 129-135.
- Weisaeth, L (1989) "A study of behavioral responses to an industrial disaster". *Acta Psychiatrica Scandinavia*, 80, (Suppl. 355), s 13-24.
- Weisaeth, L & Mehlum, L (1993) *Mennesker, traumer og kriser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Wärneryd, B m.fl. (1993) *Att fråga. Om frågekonstruktion vid intervjuundersökningar och postenkäter*. SCB.

- Yerkes, R M & Dobson, J D (1908) "The relation of strength of stimulus to rapidcity of habit formation" *J. Comp. Neurol. Psychol.*, 1908, 18, 459-482.
- Yin, R K (1994) *Case study research. Design and methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Övrigt källmaterial (skriftligt)

- Branden i Makedoniska föreningens lokaler på Herkulesgatan i Göteborg den 29-30 oktober 1998. En sammanställning av fakta och intryck från personal som deltagit. (1998). Rapport 1998-11-25. Göteborg: Räddningstjänsten.
- Kunskap räddar liv. Sjukvårdsutbildning för brand- och annan insatspersonal (1994). Karlstad: Räddningsverket.
- "Medborgarna utsätts för onödiga risker" Artikel I tidskriften Beredskap nr 1/00. Ett magasin från Överstyrelsen för Civil Beredskap, ÖCB.
- Medicinsk katastrofberedskap. Allmänna Råd från Socialstyrelsen 1992:5.
- Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2 (rev. uppl. 1996)
- Räddningstjänstens insatser vid sjukvårdslarm. Meddelandeblad nr 2/98 till Landstingen/motsvarande. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sjukvård i kris och krig. Omställning och ändrade prioriteringar. Allmänna Råd från Socialstyrelsen 1995:1.
- Socialstyrelsens handbok för arbete med begrepp och termer. Intern arbetsbok 2006-04-20
- Socialstyrelsens termbank: <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/> per den 4 september 2006
- Spelregler för press, radio och TV. Stockholm: Pressens Samarbetsnämnd / TU:s förlag.
- Termer inom medicinsk katastrofberedskap.(1999). Stockholm: Socialstyrelsen
- Utbildning inför katastrofer i fred och krig. Att vara beredd 2000. (2000). Kursöversikt, Socialstyrelsens beredskapsenhet. Stockholm: Socialstyrelsen.
- "Öva Rätt..." Katastrofmedicinsk övningsupplägning. (1993). Läromedel/handledning. Stockholm: Socialstyrelsen.

KAMEDO- och SoS-rapporter (Socialstyrelsen)

- KAMEDO 68; SoS-rapport 1997:15: Estoniakatastrofen. M/S Estonias förlisning i Östersjön den 28 september 1994. Stockholm: Socialstyrelsen.
- KAMEDO 73; SoS-RAPPORT 1999:4: Katastrofmedicinska studier under 35 år. Erfarenheter från KAMEDOs verksamhet 1963 – 1998.. Stockholm: Socialstyrelsen.
- KAMEDO 75:Brandkatastrofen i Göteborg natten den 29-30 oktober 1998. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU (Statens Offentliga Utredningar)

- SOU 1980:8 Privatlivets fred. Stockholm: Fritzes
- SOU 1996:80: Viktigt meddelande. Radio och TV i krig och kris. Betänkande av Utredningen om radion och televisionen i krig och krigsfara. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1998:59: Räddningstjänsten I Sverige – Rädda Och Skydda. Slutbetänkande av Räddningsverksutredningen. Stockholm: Forsvarsdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1999:48: Lära av Estonia. Den andra rapporten och slutredovisning. Analysgruppen för Estoniakatastrofen och dess följder. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1999:68: Brandkatastrofen i Göteborg. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2000:113: Branden i Göteborg den 29-30 oktober 1998. En sammanfattning. Betänkande av Utredningen om erfarenheter av branden i Göteborg. Forsvarsdepartementet. Stockholm: Fritzes.
- SOU 2003:99 Ny sekretesslag. Stockholm: Fritzes.

Tidskrifter

- Beredskap (ÖCB)
- JMG Granskaren (JMG, Göteborgs universitet)
- Journalisten (Svenska Journalistförbundet)
- Krisberedskap (Krisberedskapsmyndigheten)
- Kyrkans Tidning
- Läkartidningen
- Pressens Tidning
- Psykologtidningen
- SCOOP (Föreningen Grävande journalister)
- Sökaren (Pressfotografernas klubb)
- Tro och Tanke (Svenska Kyrkans Forskningsråd)

Övriga skrifter

- Bilder från ett århundrade (2000) Expressen
- Journalist i morgon? (2003) Stockholm: SJF - Svenska Journalistförbundet
- Journalistikens spelplan (2000) Stockholm: SJF
- Dialoger (2002)

Intervjuer

Intervjuer med journalister, fotografer och redaktionsledare om mediebevakningen av brandkatastrofen i Göteborg (det egna mötet med händelsen och skildringen av denna). Intervjuerna genomförda av doktorand Liselotte Englund, våren 1999, inom ramen för forskningsprojektet "Göteborgsbranden 1998 – en studie om kommunikation, rykten och förtroende" på uppdrag av Styrelsen för Psykologiskt Försvar.

Lagtexter

Räddningstjänstlagen (1986:1102)

Polislagen (1984:387)

Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763)

Tryckfrihetsförordningen SFS (1949:105)

Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469)

Sekretesslagen (1980:100)

Övriga regelverk

Spelregler för press, radio och TV (1998): TU:s förlag

Webb

www.dartcenter.org

BILAGA 1: EXEMPEL PÅ INTERVJUARGUIDE

Intervjuarguide Göteborgsbranden 1998, för reporter

Personfakta

Namn:

Tidning/radio- el TV- station:

Antal år i yrket:

Utbildning:

Ålder:

Intervjutid:

Datum:

Huvudsakliga bevakningsuppdrag i samband med händelsen (flera kryss möjliga):

olycksplats; på plats kl:

sjukhus

hemmiljö

minnesplats / offentlig sorg

begravning

uppföljning, tex dokumentär, temabilaga o dyl. några månader efter händelsen

annat

Frågor

Larmfasen:

Hur fick du kännedom om händelsen på Backaplan?

Vilken var din första tanke / reflektion kring händelsen?

Hur definierades uppdraget (instruktioner / direktiv)?

Fanns delade meningar om hur uppdraget skulle genomföras?

Vilka tankar väckte uppdraget hos dig?

Kände du någonsin en önskan att få avstå / att kunna säga nej?

Omedelbart definierades uppdraget någon gång medan du var på plats?

Händelseförloppet - några tidsnoteringar

Efter timmarna på olycksplatsen ; när återgick du i tjänst?

Genomförandet - på plats:

Kan du beskriva synen som mötte dig.

Vilka var dina omedelbara tankar på plats?

Fattade du något beslut som sedan kom att prägla din insats på platsen?

Om ja; kan du beskriva beslutet, dess innebörd och konsekvenser.

Tycker du idag att du fattade rätt beslut på platsen?
Hur upplevde du din egen roll som yrkesperson (journalist) på plats?
Kan du så här i efterhand bedöma och beskriva hur du själv kände dig under tiden uppdraget pågick?
Hur resonerade du inför att närma dig / intervju de drabbade?
Kunde du bedöma i vilket tillstånd de befann sig?
Hur förhöll du dig till detta?
I vilken utsträckning var det möjligt att föra skriftliga anteckningar på platsen? Gjorde du det?
Väckte din närvaro som journalist några reaktioner hos människorna/ungdomarna på olycksplatsen?
Var det något du avstod ifrån att göra (som under andra omständigheter varit självklart i det journalistiska uppdraget)
Kände du något behov av att försöka skona dig själv från dessa upplevelser på plats?
På vilket sätt stod du och redaktionsledningen i förbindelse med varandra under arbetets gång?
Hur fattades beslut om intervjuer, bilder etc?
I vilken grad arbetade du i team på platsen? Med annan journalist? Med fotograf?
Om ja, vilken betydelse hade detta samarbete för utfallet (=resultatet i tidn.)?
I vilken grad samarbetade / samagerade du med andra journalister - från andra medier - på platsen?
Förhindrade red.ledningen publicering av något material / artikel som du gjort?
Om ja; vad, och av vilket/vilka skäl?
Hur fungerade samarbetet med övriga yrkesgrupper på plats (tex räddningstjänst, ambulanspersonal, polis)?

Genomförandet - åter på redaktionen:

Var det aktuellt med några speciella etiska överväganden i samband med publiceringen?
Ex. redaktionens förhållningssätt till att
a) publicera intervjuer med chockade
b) publicera bilder av chockade / drabbade / överlevande
När stod det klart för dig att många nationaliteter var inblandade?
Vilka etniska aspekter på publiceringen diskuterades?
Anser du att er skildring (bevakningsuppdraget) påverkades av det faktum att många med invandrarbakgrund var inblandade i olyckan?
Om ja, hur?
Övervägdes en framtoning av den etniska aspekten på händelsen/uppdraget...
..eller övervägdes en nedtoning?
Om ja, varför?
Diskuterades ordvalet?
I vilken grad (om alls) kände du dig förberedd att tackla det här uppdraget?
Var det dig veterligt någon reporter eller fotograf som inte kunde fullgöra sitt uppdrag?
Har du erbjudits / genomfört krishantering /avlastningssamtal i anslutning till uppdraget
a) i arbetsgivarens regi
b) i egen regi
c) annan?
behov/former/problem
Fick du ledigt under någon period efter brandbevakningen?
Om ja: Ville du själv detta, eller tyckte redaktionsledningen att du behövde ledigt?

På lite längre sikt:

Påverkades uppdragens karaktär för dig?

Självvärdering:

Hur skulle du idag bedöma och beskriva dina egna insatser i samband med brandkatastrofen?

Vad TROR du att kunskap, utbildning och erfarenhet har för betydelse vid den här typen av bevakningsuppdrag?

vilken betydelse har yrkeserfarenhet i sammanhanget?

vilken betydelse har av livserfarenhet/ ålder i sammanhanget?

vilken betydelse har formell utbildning ?

Hur anser du att din redaktion/tidning etc har skildrat händelsen?

på olycksplatsen och sjukhusen?

skildringen av människors sorg?

De etniska aspekterna, det faktum att så många nationelliteter var inblandade?

Vad gjorde ni bäst?

Vad gjorde ni sämst?

Kunde ni skildrat detta annorlunda?

Finns något alternativ till ögonvittsintervjuer tex?

Har du några egna erfarenheter av nära katastrofbevakning utöver branden i Göteborg?

I vilken grad har det skett ett lärande inom yrkeskåren, när det gäller mediebevakning av katastrofer?

vad hade medierna lärt efter Estonia?

Hade du/redaktionen lärt något av tidigare katastrofer före Göteborgsbranden ?

om, ja, hur påverkades brandbevakningen av dessa händelser?

vad har du/redaktionen lärt efter Göteborgsbranden?

gör ni något annorlunda nästa gång?

vad tror du att kåren/ organisationen lärt sig efter Göteborgsbranden?

vilka effekter kan detta få på framtidens katastrofbevakning?

BILAGA 2: SPELREGLER FÖR PRESS, RADIO OCH TV

Det råder tryckfrihet och yttrandefrihet i Sverige. Det är lag på att vi skall ha tryckfrihet och yttrandefrihet i Sverige, ja t o m grundlag. Det betyder att t ex tidningar och etermedier har stor frihet att framföra vilka åsikter de vill och att trycka och sända de nyheter de anser intressanta.

Men den friheten är inte obegränsad. Här kan du läsa om det väsentligaste i de regler som gäller för massmedierna och särskilt om vilka rättigheter den enskilde har.

Publicitetsregler

Ge korrekta nyheter

1. Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver korrekt och allsidig nyhetsförmedling.
2. Var kritisk mot nyhetskällorna. Kontrollera sakuppgifter så noggrant som omständigheterna medger, även om de tidigare har publicerats. Ge läsaren/mottagaren möjlighet att skilja mellan faktaredovisning och kommentarer.
3. Löpsedel, rubrik och ingress skall ha täckning i texten.
4. Slå vakt om den dokumentära bilden. Var noga med att bilder och grafiska illustrationer är korrekta och inte utnyttjas på ett missvisande sätt. Var generös med bemötanden

Var generös med bemötanden

5. Felaktig sakuppgift skall rättas, när det är påkallat. Den som gör anspråk på att bemöta ett påstående skall, om det är befogat, beredas tillfälle till genmäle. Rättelse och genmäle skall i lämplig form publiceras utan dröjsmål och på så sätt att de kan uppmärksammas av dem som har fått del av de ursprungliga uppgifterna. Observera att ett genmäle inte alltid kräver en redaktionell kommentar.
6. Publicera utan dröjsmål Pressens Opinionsnämnds klandrande uttalanden i fall som rör den egna tidningen.

Respektera den personliga integriteten

7. Överväg noga publicitet som kan kränka privatlivets helgd. Avstå från sådan publicitet om inte ett uppenbart allmänintresse kräver offentlig belysning.
8. Iaktta stor försiktighet vid publicering av självmord och självmordsförsök särskilt av hänsyn till anhöriga och vad ovan sagts om privatlivets helgd.
9. Visa alltid offren för brott och olyckor största möjliga hänsyn. Pröva noga publicering av namn och bild med hänsyn tagen till offren och deras anhöriga.
10. Framhäv inte berörda personers ras, kön, nationalitet, yrke, politisk tillhörighet, religiös åskådning eller sexuell läggning om det saknar betydelse i sammanhanget och är missaktande.

Var varsam med bilder

11. Vad som i dessa regler sägs gäller i tillämpliga delar även om bildmaterial.
12. Bildmontage, retuschering på elektronisk väg eller bildtext får ej utformas så att det vilseleder eller lurar läsaren. Ange alltid i direkt anslutning till bilden om den är förändrad genom montage eller retusch. Detta gäller även vid arkivering.

Hör båda sidor

13. Sträva efter att ge personer, som kritiseras i faktaredovisande material tillfälle att bemöta kritiken samtidigt. Sträva också efter att återge alla parterers ståndpunkter. Var uppmärksam på att anmälningar av olika slag kan ha till enda syfte att skada den som blivit anmäld.
14. Tänk på att en person, misstänkt för brott, i lagens mening alltid betraktas som oskyldig om fällande dom inte föreligger. Den slutliga utgången av en skildrad rättsak bör redovisas.

Var försiktig med namn

15. Överväg noga konsekvenserna av en namnpublicering som kan skada människor. Avstå från sådan publicering om inte ett uppenbart allmänintresse kräver att namn anges.
16. Om inte namn anges undvik att publicera bild eller uppgift om yrke, titel, ålder, nationalitet, kön eller annat, som gör en identifiering möjlig.
17. Observera att hela ansvaret för namn- och bildpublicering faller på den som återger materialet.

Yrkesregler

En stark journalistisk integritet är avgörande för trovärdigheten. Den som granskar samhället måste också själv kunna tåla att bli granskad.

Att journalisten visar hänsyn i arbetet på fältet är viktigt för allmänhetens förtroende. Tilltron till medierna och dess medarbetare bygger på att yrkesreglerna följs.

Journalistens integritet

1. Ta inte i tjänsten emot journalistiska uppdrag av personer utanför den redaktionella ledningen
2. Acceptera inte uppdrag, inbjudan, gåva, gratisresa eller annan förmån - och ingå inte avtal eller andra förbindelser - som kan misstänkliggöra Din ställning som fri och självständig journalist.
3. Ge inte efter för påtryckningar från utomstående i avsikt att hindra eller inskränka berättigad publicitet.
4. Använd inte ställningen som journalist, eller presskortet, till att utöva påtryckning för egen eller andras vinning eller till att skaffa privata förmåner.
5. Utnyttja inte för egen eller andras vinning opublicerade nyheter beträffande ekonomiska förhållanden eller åtgärder hos stat, kommuner, organisationer, företag eller enskilda.
6. Beakta journalistavtalets bestämmelse om att medarbetare inte får åläggas att skriva mot sin övertygelse eller utföra förödmjukande uppdrag.

Anskaffning av material

7. Tillmötesgå rimliga önskemål från intervjuade personer om att i förväg få veta hur och var deras uttalanden återges.
8. Visa särskild hänsyn mot ovana intervjuobjekt. Upplys den intervjuade om huruvida samtalet är avsett för publicering eller enbart för information.
9. Förfälska inte intervjuer eller bilder.
10. Visa hänsyn vid fotograferingsuppdrag samt vid anskaffning av bilder, särskilt i samband med olyckor och brott.
11. Beakta upphovsrätten vad avser text och bild och ljud.
12. Ange källan när en framställning huvudsakligen bygger på annans sakuppgifter.

Källa: www.sjf.se/pressetik

PUBLIKATIONER

UTGIVNA AV INSTITUTIONEN FÖR JOURNALISTIK OCH MASSKOMMUNIKATION (JMG) VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

Göteborgsstudier i masskommunikation (1980–1990)

Redaktör: Lennart Weibull

1. Weibull, Lennart (1983) *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm, Liber
2. Ohlsson, Anders (1989) *Politiska nyheter till nytta och nöje*. Stockholm, Almqvist & Wiksell International

Göteborgsstudier i journalistik och masskommunikation

Redaktörer: Kent Asp och Lennart Weibull

3. Severinsson, Ronny (1994) *Tidningar i konkurrens. Dagstidningarnas agerande på lokala läsarmarknader i Västergötland 1950–1985*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
4. Reimer, Bo (1994) *The Most Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm
5. Wallin, Ulf (1994) *Vad fick vi veta? En studie i svenska nyhetsmediers rapportering åren före folkomröstningen om EU*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
6. Weibull, Lennart och Kratz, Charlotta (red) (1995) *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
7. Borden, William (1995) *Power Plays. A Comparison Between Swedish and American Press Policies*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
8. Tassew, Admassu (1995) *Reporting a Pandemic. A Comparative Study of AIDS News Coverage in African and European Dailies*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
9. Djerf-Pierre, Monika (1996) *Gröna nyheter. Miljöjournalistiken i televisionens nyhetssändningar 1961–1994*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
10. Andersson Odén, Tomas (1996) *Principer på pränt. En studie av redaktionella mål inom den svenska dagspressen*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

11. Melin-Higgins, Margareta (1996) *Pedagoger och spårhundar. En studie av svenska journalisters yrkesideal*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
12. Elliot, Maria (1997) *Förtroendet för medierna. TV, radio och dagspress i allmänhetens ögon*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
13. Asp, Kent, Johansson, Bengt och Larsson, Larsåke (1997) *Nära nyheter. Studier om kommunaljournalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
14. Carlsson, Ulla (1998) *Frågan om en ny internationell informationsordning. En studie i internationell mediepolitik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
15. Johansson, Bengt (1998) *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
16. Wallin, Ulf (1998) *Sporten i spalterna. Sportjournalistikens utveckling i svensk dagspress under 100 år*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
17. Larsson, Larsåke (1998) *Nyheter i samspel. Studier i kommunjournalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
18. Weibull, Lennart och Wadbring, Ingela (red)(1998): *Publik och medier 1996/1997. Särtryck av artiklar om medier ur SOM-rapporterna nr 18 och 19*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet
19. Lindstedt, Inger (1998) *'Till de unga, till dem som ämna bliva tidningsmän'*. *Handböcker i journalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
20. Dahlén, Peter (1999) *Från Vasaloppet till Sportextra. Radiosportens etablering och förgrening 1925–1995*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige, Stockholm
21. Löfgren Nilsson, Monica (1999) *På Bladet, Kuriren och Allehanda. Om ideal och organiseringsprinciper i den redaktionella vardagen*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
22. Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (red)(2000) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
23. Andersson Odén, Tomas (2000) *Skaraborgar'n och Spionen. Tidningar i Västra Götaland genom 250 år*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
24. Ghersetti, Marina (2000) *Sensationella berättelser. En studie av nyheter från Angola 1987 och om Prinsessan Diana 1997 i dagstidningar, radio och TV*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
25. Örnebring, Henrik (2001) *TV-Parlamentet. Debattprogram i svensk TV 1956–1996*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
26. Andersson Odén, Tomas (2001) *Redaktionell policy. Om journalistikens mål och inriktning i svensk dagspress*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet

27. Jansson, André (2001) *Image Culture: Media, Consumption and Everyday Life in Reflexive Modernity*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
28. Nilsson, Åsa och Severinsson, Ronny (2001) *Trender och traditioner i svensk morgonpress 1987–1999*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
29. Stål, Margareta (2002) *Signaturen Bansai. Ester Blenda Nordström – pennskaft och reporter i det tidiga 1900-talet*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
30. Wadbring, Ingela; Weibull, Lennart och Bergström, Annika (red): (2002) *Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
31. Palm, Göran (2002) *I nationens och marknadens intresse. Journalister, nyhetskällor och EU-journalistik*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
32. Wadbring, Ingela (2003) *En tidning i tiden? Metro och den svenska dagstidningsmarknaden*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
33. Wallin, Ulf (2003) *Utlandsbilden i landsortspressen. Före, under och efter kampen mellan TT och FLT*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
34. Rahbek, Per (2004) *Från centralstyrning till lokalradio. Produktion och distribution inom Radiotjänst och Sveriges Radio*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
35. Sundin, Ebba (2004) *Seriegubbar och terrorkrig. Barn och dagstidningar i ett förändrat medielandskap*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
36. Jönsson, Anna Maria (2004) *Samma nyheter eller likadana? Studier av mångfald i svenska TV-nyheter*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
37. Brune, Ylva (2004) *Nyheter från gränsen. Tre studier i journalistik om invandrare, flyktingar och rasistiskt våld*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
38. Fogelberg, Karin (2004) *Reportrar på plats. Studier av krigsjournalistik 1960-2001*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
39. Asp, Kent (2004) *Jordskredssegern. Medierna och folkomröstningen om euron*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
40. Bergström, Annika (2004) *nyhetsvanor.nu. Nyhetsanvändning på internet 1998-2003*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
41. Bergström, Annika, Wadbring, Ingela och Weibull, Lennart (2005) *Nypressat. Ett kvartssekel med svenska dagstidningsläsare*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet,

42. Andersson, Magnus (2006) *Hemmet och världen. Rumsliga perspektiv på medianvändning*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
43. Johansson, Bengt (2006) *Efter valstugorna. Skandalstrategier och mediemakt*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 2006
44. Edström, Maria (2006) *TV-rummets eliter. Föreställningar om kön och makt i fakta och fiktion*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
45. Viscovi, Dino (2006) *Marknaden som mönster och monster. Ekonomiska experter och nyheter om ekonomi i Rapport 1978-1998*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet 2006
46. Svensson, Anders (2007) *Från norra ståplats till cyberspace. En beskrivning av en diskussion på internet om ishockey utifrån ett offentlighetsperspektiv*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
47. Bengtsson, Stina (2007) *Mediernas vardagsrum. Föreställningar om kön och makt i fakta och fiktion*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
48. Asp, Kent (red) (2007) *Den svenska journalistkåren*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
49. Sternvik, Josefine (2007) *I krympt kostym. Morgontidningarnas formatförändring och dess konsekvenser*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
50. Grusell, Marie (2008) *Reklam – en objuden gäst? Allmänhetens uppfattningar om reklam i morgonpress och tv*. Institutionen för Journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
51. Melin, Margareta (2008) *Gendered Journalism Cultures. Strategies and tactics in the fields of journalism in Britain and Sweden*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
52. Englund, Liselotte (2008) *Katastrofens öga. En studie av journalisters arbete på olycksplats*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.